

T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI

**ERKEN DEMİR ÇAĞI'NDA ORTA ANADOLU: KÜLTÜREL YAPI
VE ARKEOLOJİK VERİLER**

İlker ÇAKMAK

Yüksek Lisans Tezi

Çorum 2018

**ERKEN DEMİR ÇAĞI'NDA ORTA ANADOLU: KÜLTÜREL YAPI VE
ARKEOLOJİK VERİLER**

İlker ÇAKMAK

Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Arkeoloji Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

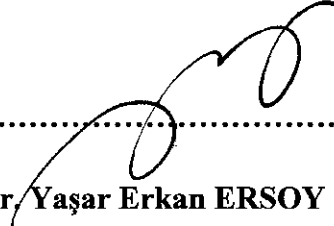
Tez Danışmanı

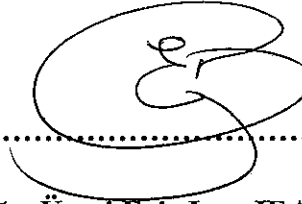
Prof. Dr. Yaşar Erkan ERSOY

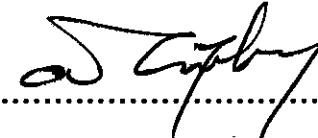
ÇORUM 2018

KABUL ve ONAY

İlker Çakmak tarafından hazırlanan “**Erken Demir Çağı’nda Orta Anadolu: Kültürel Yapı ve Arkeolojik Veriler**” başlıklı bu çalışma, 12.03.2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

.....

Prof. Dr. Yaşar Erkan ERSOY (Danışman)

.....

Dr. Öğr. Üyesi Eric Luc JEAN

.....

Dr. Öğr. Üyesi Atila TÜRKER

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof. Dr. Mehmet Evkuran

Enstitü Müdürü

T.C.

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim (09/04/2018).

İLKER ÇAKMAK

ÖZET

ÇAKMAK, İlker. *Erken Demir Çağı'nda Orta Anadolu: Kültürel Yapı ve Arkeolojik Veriler*, Yüksek Lisans Tezi, Çorum, 2018

Bu çalışma, Erken Demir Çağı'nda (M.Ö. 1200-800) Orta Anadolu'nun kültürel özelliklerini, dönemin mimari ve seramiklerini tartışarak değerlendirmeyi amaçlar. Bu bağlamda, Gordion, Boğazköy / Hattuşa ve Kaman-Kalehöyük'ü içeren üç ana merkezin yanı sıra İç Anadolu'daki çeşitli il sınırlarında gerçekleştirilen arkeolojik yüzey araştırmaları da veri olarak kullanılmıştır. Bu merkezlerdeki Erken Demir Çağı arkeolojik verilerinde de izlendiği üzere, M.Ö. birinci binin başlarında kültürel ve bölgesel çeşitlilik mevcuttur; bu muhtemelen 1200'den sonra Hitit krallığının yıkılışından sonra merkezi otoritenin olmamasından kaynaklanır M.Ö. birinci binin başına tarihlenen seramikleri değerlendiren birçok bilim insanı, özellikle Erken Tunç ve Orta Tunç Çağı'na tarihlenen yerel malzemelerle (yani 3. Binin sonlarına ve M.Ö. 2. binyılın ilk yarısı) bir bağlantı bulmaya çalışmaktadırlar.

Anahtar Kelimeler: Orta Anadolu, Geç Tunç Çağı sonu / Erken Demir Çağı Geçişi, seramik, mimari, kültürel yapı, 1200-800 M.Ö. Gordion, Hattuşa, Kaman-Kalehöyük

ABSTRACT

ÇAKMAK, İlker. *Cultural Characteristics of Central Anatolia during the Early Iron Age: The Archaeological Evidence*, Master's Thesis, Çorum, 2018.

This study aims to evaluate the cultural characteristics of Central Anatolia during the Early Iron Age (ca. 1200-800 BC) by discussing architecture and pottery in the concerning period. Three major sites that include Gordion, Boğazköy / Hattuşa and Kaman Kalehöyük as well as survey data from various districts in Central Anatolia are chosen in this context. As the overall discussion on the Early Iron Age material from these sites suggest, there is a cultural and regional diversity in the early first millennium BC, which is highly likely the result of the lack of central authority following the demise of the Hittite kingdom after 1200 BC. Especially for the pottery during the concerning period, many scholars try to seek its origin particularly on the local material dating back to the Early Bronze and Middle Bronze Ages (i.e. late 3rd and the first half of the 2nd millennium BC).

Keywords: Central Anatolia, Late Bronze Age / Iron Age Transition, Early Iron Age, pottery, culture, architecture, 1200-800 BC, Gordion, Hattuşa, Kaman Kalehöyük

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
TEŞEKKÜR.....	vi
HARİTA LİSTESİ.....	vii
LEVHALAR LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR.....	xviii
ÖNSÖZ.....	xxi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

I. ORTA ANADOLU COĞRAFYASI.....	4
---------------------------------	---

İKİNCİ BÖLÜM

II. ORTA ANADOLU'DA TUNÇ ÇAĞI SONU ve ERKEN DEMİR ÇAĞI BAŞLANGICI

II. Genel Olarak Karşımıza Çıkan Merkezlerdeki Durum.....	7
---	---

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

III. GORDİON'UN KONUMU, ARAŞTIRMA ve KAZI TARİHÇESİ

III. 1. Gordion'un Konumu.....	18
--------------------------------	----

III. 2. Araştırma ve Kazı Tarihçesi.....	18
--	----

III. 3. Mimari Veriler ve Değerlendirmeler	21
--	----

III. 4. Erken Frig ve Kronoloji Sorunu.....	25
III. 5. Seramikteki Duruma İlişkin Veriler ve Değerlendirmeler.....	29
III. 6. Gordion-Troia İlişkisi.....	35
III. 7. Gordion ile Troia Seramikleri Arasındaki Farklar.....	41
III. 8. Erken Frig Dönemi Çanak Çömleği.....	43

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

IV. BOĞAZKALE (HATTUŞA)'NİN KONUMU, ARAŞTIRMA ve KAZI TARİHÇESİ

IV. 1. Boğazkale'nin Konumu.....	47
IV. 2. Araştırma ve Kazı Tarihçesi.....	48
IV. 3. Boğazkale'de İmparatorluk Dönemi Yerleşiminin Sona Erişi.....	51
IV. 4. Mimari Veriler ve Değerlendirmeler.....	59
IV. 5. Seramikteki Duruma İlişkin Veriler ve Değerlendirmeler.....	65

BEŞİNCİ BÖLÜM

V. KAMAN-KALEHÖYÜK'ÜN KONUMU, ARAŞTIRMA ve KAZI TARİHÇESİ

V. 1. Kaman-Kalehöyük'ün Konumu.....	77
V. 2. Araştırma ve Kazı Tarihçesi.....	77
V. 3. Mimari Veriler ve Değerlendirmeler	77
V. 4. Seramikteki Duruma İlişkin Veriler ve Değerlendirmeler.....	83

ALTINCI BÖLÜM

VI. ERKEN DEMİR ÇAĞI'NDA ORTA ANADOLU YAKIN ÇEVRESİNDEKİ ARAŞTIRMALAR

VI. Genel Olarak Karşımıza Çıkan Merkezlerdeki Durum.....89

YEDİNCİ BÖLÜM

VII. ERKEN DEMİR ÇAĞI'NDA ORTA ANADOLU'DA KÜLTÜREL YAPI

VII. Erken Demir Çağı'nda Orta Anadolu'da Kültürel Yapı.....99

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ103

KAYNAKÇA.....121

HARİTALAR.....145

LEVHALAR.....159

TEŞEKKÜR

Bu çalışmamda öncelikli olarak bana maddî ve manevî anlamda yardımlarını esirgemeyen başta ailem olmak üzere, her konuda bana destek sağlayan saygı değer danışmanım, Prof. Dr. Yaşar Erkan Ersoy hocama teşekkürlerimi borç bilirim. Ayrıca tez konum ile ilgili sürekli görüşüne başvurduğum, kaynak konusunda bana kütüphanesini açan sevgili hocam Hitit Üniversitesi Antropoloji Bölüm Başkanı Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Tolga Çırak hocama, konuyla ilgili görüşlerine başvurduğum, Dr. Öğr. Üyesi Önder İpek hocama, yine Çorum Müzesi uzmanlarından Resul İbiş'e, Örükaya Kazısında birlikte çalıştığımız Dr. Öğr. Üyesi Emine Sökmen hocama fikirlerinden ötürü teşekkürlerimi sunarım. Yüksek lisans boyunca desteğini esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi Özlem Sir Gavaz hocama, çeviri ve tezin okunması sürecinde yardımcı olan Hitit Üniversitesi Arkeoloji Bölümü hocalarım, Dr. Kudret Sezgin, Dr. Ozan Özbudak, Dr. Abdullah Hacıoğlu'na, teşekkür ediyorum. İki sezon boyunca aynı kazıda birlikte çalıştığımız, Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü Öğr. Üyesi Prof. Dr. Sema Doğan hocama, Mustafa Kemal Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü Öğr. Üyesi Dr. Öğr. Üyesi Ebru Fındık hocama katkılarından dolayı çok teşekkür ederim. Meslektaşlarım, Eray Biter, Malik Ejder Demirtaş, Songül Bezin, Meral Göz, Fatih Mehmet Çongur'a, Halil Akkuş'a, Çorum Müzesi çalışanlarına, Alman Arkeoloji Enstitüsü çalışanlarına, Hitit Üniversitesi Rektörlüğüne ve Hitit Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi çalışanlarına teşekkür ederim.

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1A: Anadolu Coğrafyası Genel Görünümü.....	145
Harita 1B: Anadolu Şehir Haritası.....	145
Harita 2: Anadolu Geç Tunç Çağı Merkezleri.....	146
Harita 3: M.Ö. I. Binde Anadolu Genel Görünümü.....	147
Harita 4: Orta Anadolu Coğrafyası Demir Çağı Merkezleri.....	148
Harita 5A: Erken Demir Çağı Göç Yolları.....	149
Harita 5B: Gordion Yerleşim Topoğrafyası.....	149
Harita 6A: Boğazköy Çevresinin Topoğrafyası.....	150
Harita 6B: Boğazköy Budaközü Ovası Topoğrafyası.....	150
Harita 7A: Büyükkaya kuzeyden görünüm.....	151
Harita 7B: Erken Demir Çağı yerleşim alanları.....	151
Harita 8A: Çadır Höyük konumu.....	152
Harita 8B: Erken Demir Çağı seramik kültür yayılım alanları.....	152
Harita 9: Alişar Höyük IV seramiğinin yayılım alanları.....	153
Harita 10: Orta Karadeniz Bölgesi Demir Çağ Merkezleri.....	154
Harita 11: Yukarı Kızılırmak Bölgesinin konumu.....	155
Harita 12A: Amasya Oluz Höyük topoğrafyası.....	156
Harita 12B: Oymaağaç (Vezirköprü) genel görünümü.....	156
Harita 13A: Buckel Seramiğin Balkanlar ve Türkiye'deki dağılımı.....	157
Harita 13B: Buckel Seramiğin Balkanlar ve Türkiye'deki dağılımı.....	157
Harita 14: Buckel Seramiğin Balkanlar ve Türkiye'deki dağılımı.....	158

LEVHALAR LİSTESİ

Levha 1: Gordion Yerleşim Planı.....	159
Levha 2: Gordion'da YHSS 7B yapı evresine ait Erken Demir Çağı'na tarihlenen ev planı.....	160
Levha 3: Gordion'da YHSS 8 yapı evresine ait Geç Tunç Çağı'na tarihlenen depolama çukurları.....	161
Levha 4A: Gordion YHSS 8 yapı evresine ait Geç Tunç Çağı'na tarihlenen çukur ve YHSS 9 yapı evresinde Son Tunç Çağı'na tarihlenen teras yapısı.....	162
Levha 4B: Gordion'da YHSS 8 yapı evresinde Geç Tunç Çağı'na tarihlenen bir yapı.....	162
Levha 5: Gordion'da YHSS 7B yapı evresinde Erken Demir Çağı'na tarihlenen ev planı.....	163
Levha 6A: Gordion'da YHSS 7 yapı evresinde Erken Demir Çağı'na tarihlenen ev yapısı.....	164
Levha 6B: Gordion'da YHSS 7B yapı evresinde Erken Demir Çağı'na tarihlenen fırın yapısı.....	164
Levha 7: Gordion'da YHSS 7A yapı evresinde Erken Demir Çağı'na tarihlenen "Burnt Reed House" "Yanmış Ev" den ele geçen çark yapımı seramik örnekleri.....	165
Levha 8: Gordion'da YHSS 7B yapı evresinde Erken Demir Çağı'na tarihlenen fırın yapısı.....	166
Levha 9: Gordion'da YHSS 7A yapı evresinde Erken Demir Çağı'na tarihlenen "Burnt Reed House" "Yanık Saz Evi planı.....	167
Levha 10A: Gordion'da YHSS 7B ve 7A evrelerinde Erken Demir Çağı'na tarihlenen yapı planı, kuzeydoğudaki üç oda YHSS 7B'ye ait olan plan.....	168
Levha 10B: Gordion kuzeybatıdaki stratigrafi kesiti.....	168
Levha 11: Gordion Erken Frig sitadel planı YHSS 6A yapı evresi.....	169

Levha 12: Gordion'da YHSS 9-8 yapı evresinde Geç Tunç Çağı'na tarihlenen seramik örnekleri, çömlekçi izleri görülmektedir.....	170
Levha 13: Gordion'da YHSS 8 yapı evresinde Geç Tunç Çağı'na tarihlenen seramik örnekleri.....	171
Levha 14: Gordion'da YHSS 8 yapı evresinde Geç Tunç Çağı'na tarihlenen seramik örnekleri.....	172
Levha 15: Gordion'da YHSS 8 yapı evresinde Geç Tunç Çağı'na tarihlenen seramik örnekleri.....	173
Levha 16: Gordion'da YHSS 8 yapı evresinde Geç Tunç Çağı'na tarihlenen kâse örnekleri.....	174
Levha 17: Gordion'da YHSS 8 yapı evresinde Geç Tunç Çağı'na tarihlenen büyük silindirik kavanoz örnekleri.....	175
Levha 18: Gordion'da YHSS 8 yapı evresinde Geç Tunç Çağı'na tarihlenen seramik örnekleri.....	176
Levha 19: Gordion'da YHSS 7B yapı evresinde Erken Demir Çağı'na tarihlenen el yapımı seramik örnekleri.....	177
Levha 20: Gordion'da YHSS 7B yapı evresinde Erken Demir Çağı'na tarihlenen el yapımı kâse ve sürahi örnekleri.....	178
Levha 21: Gordion'da YHSS 7B yapı evresinde Erken Demir Çağı'na tarihlenen el yapımı geniş ağızlı pişirme kabı örneği.....	179
Levha 22: Gordion'da YHSS 7B yapı evresinde Erken Demir Çağı'na tarihlenen el yapımı seramik örnekleri.....	180
Levha 23A: Gordion'da YHSS 7B yapı evresinde Erken Demir Çağı'na tarihlenen el yapımı seramik örnekleri.....	181
Levha 23B: Gordion'da YHSS 7B yapı evresinde Erken Demir Çağı'na tarihlenen el yapımı çizgi bezekli seramik örneği.....	181

Levha 24: Gordion'da YHSS 7A yapı evresinde Erken Demir Çağı'na tarihlenen devetüyü renkli seramik örnekleri.....	182
Levha 25: Gordion'da seçilmiş geç YHSS 7A yapı evresinde Erken Demir Çağı'na tarihlenen 2-4 el yapımı kaba örnekler, 1-5 devetüyü renkli seramik örnekleri.....	183
Levha 26: Gordion'da YHSS 7A yapı evresinde Erken Demir Çağı'na tarihlenen tencere ve kavanoz seramik örnekleri.....	184
Levha 27: Gordion'da YHSS 7A yapı evresinde Erken Demir Çağı'na tarihlenen tencere, kupa, kadeh ve kâse seramik örnekleri.....	185
Levha 28A: Gordion'da YHSS 7A yapı evresinde Erken Demir Çağı'na tarihlenen "Burnt Reed House" devetüyü renginde seramik örnekleri.....	186
Levha 28B: Gordion'da YHSS 7A yapı evresinde Erken Demir Çağı'na tarihlenen devetüyü renginde seramik örnekleri.....	186
Levha 29: Gordion'da sol yöndeki YHSS 7 yapı evresinde Erken Demir Çağına, sağ yöndeki YHSS 6 yapı evresinde Erken Frig çöküş tabakasına tarihlenen seramik örneklerinin karşılaştırılması.....	187
Levha 30A: Gordion'da Teknolojik stil üretim organizasyonu tablosu.....	188
Levha 30B: Gordion'da Teknolojik stil üretim organizasyonu tablosu devamı.....	189
Levha 30C: Gordion'da Teknolojik stil üretim organizasyonu tablosu devamı.....	190
Levha 30D: Gordion'da Teknolojik stil üretim organizasyonu tablosu devamı.....	191
Levha 31: Buckel Seramik örnekleri.....	192
Levha 32: Trakya ve Koban kültürüne ait Buckel Seramik örnekleri.....	193
Levha 33: Buckel Seramiğin Troya VIIb de üretilen kap form örnekleri.....	194
Levha 34: Buckel Seramiğin Troya'dan karakteristik form örnekleri.....	195
Levha 35: Buckel Seramiğin Troya VIIb2 karakteristik form örnekleri a) kat 27 b kat 111 c kat 121.....	196

Levha 36: Depolama kapları üzerinde görülen damga süslemeler.....	197
Levha 37: Boğazköy genel planı.....	198
Levha 38: Hitit İmparatorluk Çağında Büyükkaya planı.....	199
Levha 39: Boğazköy Büyükkale planı.....	200
Levha 40: Boğazköy Büyükkale planı.....	201
Levha 41: Boğazköy Büyükkale'nin M.Ö. 13. yüzyıl planı.....	202
Levha 42: Tapınak 7 ve Sarıkale planı.....	203
Levha 43: Büyükkaya tahıl ambarı.....	204
Levha 44: Erken Demir Çağı'nda Büyükkaya'da çukur yapıları.....	205
Levha 45: Boğazköy Büyükkaya da Erken Demir Çağ metal işliğı.....	206
Levha 46: Büyükkaya orta plato karanlık çağ ahşap yapı tekniğine örnek.....	207
Levha 47: Büyükkaya orta plato karanlık çağ ahşap döşeli büyük çukur.....	208
Levha 48: Büyükkaya Erken ve Orta Demir Çağı Radyokarbon tarihleri.....	209
Levha 49: Büyükkaya karbon analizi tablosu.....	210
Levha 50: Büyükkaya'nın Erken Demir Çağı'nın geç evresindeki seramiklerin tip ve çeşitleri.....	211
Levha 51A: Seramiklerin kimliğı kökeni, NAA grubunun kataloğı, görsel materyal türü, örnek tanım, dönem, şekil ve tarih kataloğı.....	212
Levha 51B: Seramiklerin kimliğı kökeni, NAA grubunun kataloğı, görsel materyal türü, örnek tanım, dönem, şekil ve tarih kataloğı.....	213
Levha 52: Boğazköy Büyükkaya Erken Demir Çağı'nın erken evresinde görülen seramik örnekleri.....	214
Levha 53: Boğazköy Büyükkaya Erken Demir Çağı'nın erken evresinde görülen seramik örnekleri.....	215

Levha 54: Boğazköy Büyükkaya Erken Demir Çağı'nın erken evresinde görülen seramik örnekleri.....	216
Levha 55: Boğazköy Büyükkaya Erken Demir Çağı'nın erken evresinde görülen seramik örnekleri.....	217
Levha 56: Boğazköy Büyükkaya Erken Demir Çağı'nın orta evresinde görülen seramik örnekleri.....	218
Levha 57: Boğazköy Büyükkaya Erken Demir Çağı'nın orta evresinde görülen seramik örnekleri.....	219
Levha 58: Boğazköy Büyükkaya Erken Demir Çağı'nın orta evresinde görülen seramik örnekleri.....	220
Levha 59: Boğazköy Büyükkaya Erken Demir Çağı'nın orta evresinde görülen seramik örnekleri.....	221
Levha 60: Boğazköy Büyükkaya Erken Demir Çağı'nın geç evresinde görülen seramik örnekleri.....	222
Levha 61: Boğazköy Büyükkaya Erken Demir Çağı'nın geç evresinde görülen seramik örnekleri.....	223
Levha 62: Boğazköy Büyükkaya Erken Demir Çağı'nın geç evresinde görülen seramik örnekleri.....	224
Levha 63: Boğazköy Büyükkaya'da Stratigrafiye uymayan Erken Demir Çağı seramikleri.....	225
Levha 64: Boğazköy Büyükkaya'da Stratigrafiye uymayan Erken Demir Çağı seramikleri.....	226
Levha 65: Boğazköy Büyükkaya'da Stratigrafiye uymayan Erken Demir Çağı seramikleri.....	227
Levha 66: Boğazköy ve farklı merkezlerin benzer seramik örnekleri	228
Levha 67A: Gordion'un Batısına Kökenlendirilmesi önerilen testi.....	229

Levha 67B: Boğazköy Erken Demir Çağı seramik parçası.....	229
Levha 68A: Boğazköy Büyükkaya Erken Demir Çağı ağız dışı doğru açılan seramik örnekleri.....	230
Levha 68B: Boğazköy Büyükkaya Erken Demir Çağı el yapımı seramik örnekleri....	230
Levha 69A: Boğazköy Erken Demir Çağı'nın orta ve geç döneminde kırmızı boyalı seramik örnekleri.....	231
Levha 69B: Boğazköy Erken Demir Çağı'nın orta ve geç döneminde kırmızı boyalı seramik örnekleri.....	231
Levha 70: Boğazköy Büyükkaya 1-3 Erken Demir Çağı, 4-6 Orta Demir Çağı, 7-9 Geç Demir Çağı.....	232
Levha 71: Boğazköy Büyükkaya 1-7 Erken Demir Çağı erken evre 8-12 Erken Demir Çağı'nın orta ve geç evresine ait seramik örnekleri.....	233
Levha 72: Boğazköy Büyükkaya Erken Demir Çağı erken, orta ve geç evresine ait seramik örnekleri.....	234
Levha 73: Boğazköy Büyükkaya Erken Demir Çağı erken, orta ve geç evresine ait seramik örnekleri.....	235
Levha 74: Boğazköy Erken Demir Çağı el yapımı kaseler ve testi profil çizimleri....	236
Levha 75: Boğazköy Erken Demir Çağı seramik örnekleri.....	237
Levha 76A: Boğazköy Büyükkaya mat boyalı seramik örnekleri.....	238
Levha 76B: Boğazköy Büyükkaya II. Evre hayvan stili seramik örnekleri.....	238
Levha 77A: Boğazköy Erken Demir Çağı'nın orta ve geç evresinde at nalı saplı seramik örnekleri.....	239
Levha 77B: Boğazköy Erken Demir Çağı'nın orta ve geç evresinde süzgeç seramik örnekleri.....	239

Levha 78A: Boğazköy Erken Demir Çağı'nın orta ve geç evresinde kırmızı boyalı seramik örnekleri.....	240
Levha 78B: Boğazköy Erken Demir Çağı'nın orta ve geç evresinde kırmızı boyalı seramik örnekleri.....	240
Levha 79: Erken Demir Çağı kronolojisi.....	241
Levha 80: Kaman-Kalehöyük Erken Demir Çağı a) IId 1 mimari evresi, b) IId 3 mimari evresi.....	242
Levha 81: Kaman-Kalehöyük Erken Demir Çağı a) IId 4-3 mimari evresi, b) IId 1-5 mimari evresi.....	243
Levha 82: Kaman-Kalehöyük Erken Demir Çağı IId 6 mimari evresi.....	244
Levha 83A: Kaman-Kalehöyük Erken Demir Çağı her periyotta indirgenmiş ateşte pişirilmiş seramiklerin oranları.....	245
Levha 83B: Kaman-Kalehöyük Erken Demir Çağı her periyotta indirgenmiş ateşte pişirilmiş seramiklerin oranları.....	245
Levha 84A: Kaman-Kalehöyük Erken Demir Çağı IId 4-6 mimari evre seramik örnekleri.....	246
Levha 84B: Kaman-Kalehöyük Erken Demir Çağı IId 4-6 mimari evre seramik örnekleri.....	246
Levha 85: Kaman-Kalehöyük Erken Demir Çağı IId 4-6 mimari evre seramik örnekleri.....	247
Levha 86: Kaman-Kalehöyük Erken Demir Çağı IId 4-6 mimari evre seramik örnekleri.....	248
Levha 87: Kaman-Kalehöyük Erken Demir Çağı IId 1-3 mimari evre seramik örnekleri.....	249
Levha 88: Kaman-Kalehöyük Erken Demir Çağı IId 1-3 mimari evre seramik örnekleri.....	250

Levha 89: Kaman-Kalehöyük Erken Demir Çağı IId 1-3 mimari evre seramik örnekleri.....	251
Levha 90: Kaman-Kalehöyük Erken Demir Çağı IId 1-3 mimari evre seramik örnekleri.....	252
Levha 91: Kaman-Kalehöyük Erken Demir Çağı IId mimari evre seramik örnekleri.....	253
Levha 92A: Kaman-Kalehöyük Erken Demir Çağı IId mimari evre seramik örnekleri.....	254
Levha 92B: Kaman-Kalehöyük Erken Demir Çağı IId mimari evre seramik örnekleri.....	254
Levha 93: Alishar Höyük Erken Frig Boyalı Seramiği, profil ve desen çizim örnekleri.....	255
Levha 94: a1-6- Erken Demir Çağı, Çadır Höyük, a7-8 Erken Demir Çağı Boğazköy, a9 Erken Demir Çağı Kaman Kalehöyük IId1-3, a10 Erken Demir Çağı Gordion el yapımı a11-13 Erken Demir Çağı Gordion Çark yapımı seramik örnekleri	
b1-b8 Orta Demir Çağı Çadır Höyük Dekore edilmiş seramik örnekleri, b9-b11 Orta Demir Çağı Büyükkaya, b12 Orta Demir Çağı Gordion Dekore edilmiş siyah astarlı kap, b13,Orta Demir Çağı Gordion güneybatısında kırmızı üzerine siyah seramik örnekleri	
c1-4 Geç Demir Çağı Çadır Höyük, c5 Geç Demir Çağı Boğazköy, c6-c10 Geç Demir Çağı Gordion seramik örnekleri.....	256
Levha 95: Yukarı Kızılırmak Demir Çağı Yerleşimleri.....	257
Levha 96A: Köroğlu Mağaraları üst Erken Demir Çağı, alt Orta Demir Çağı geç evreli boyalı seramik örnekleri.....	258
Levha 96B: Gemerek-Yeniçubuk Höyüğü sol alt Erken Demir Çağı yumrulu, sağda Orta Demir Çağı boyalı seramik örnekleri.....	258

Levha 97: Yıldızlı ilçesi, Bayat köyü, Kalkankaya Demir Çağı seramik örnekleri.....	259
Levha 98: Orta Karadeniz Bölgesi Demir Çağı seramik örnekleri.....	260
Levha 99: Orta Karadeniz Bölgesi Demir Çağı seramik örnekleri.....	261
Levha 100: Boğazköy'de ele geçen saban demiri.....	262
Levha 101: Son Tunç Çağı yerleşim biçimlerini etkileyen unsurlar.....	263
Levha 102A: Demir Çağı yerleşim biçimlerini etkileyen unsurlar.....	264
Levha 102B: Son Tunç Çağı yerleşimleri.....	264
Levha 103A: Demir Çağı yerleşimleri.....	265
Levha 103B: Yerleşme Tipleri.....	266
Levha 104: Yukarı Kızılırmak Erken Demir Çağ yerleşim Konumları.....	266
Levha 105: Demir Çağı yerleşimleri.....	267
Levha 106: Yukarı Kızılırmak Demir Çağ yerleşim merkezleri.....	268
Levha 107: Yukarı Kızılırmak Tek renkli seramik örneklerinin dağılımı.....	269
Levha 108: Yukarı Kızılırmak Erken Demir Çağ, tek renkli ve boyalı seramik örneklerinin dağılımı.....	270
Levha 109: Yukarı Kızılırmak Demir Çağı yerleşimlerin boyutları.....	271
Levha 110: Yukarı Kızılırmak Demir Çağ yerleşim konumları.....	272
Levha 111: Demir Çağ seramik türlerinin buldukları merkez sayısına göre yoğunluklarını gösteren tablo.....	273
Levha 112: Yukarı Kızılırmak Demir Çağ yerleşimlerinin boyutlarına ve konularına göre sayısal dağılımını gösteren tablo.....	274
Levha 113: Oluz Höyük kronoloji tablosu.....	275
Levha 114A: Oluz Höyük 7A mimari yapı evresi.....	276

Levha 114B: Oluz Höyük Karanlık Çağ seramik örneği, 7B mimari yapı evresi.....	276
Levha 115A: Oluz Höyük Hitit İmparatorluk Dönemi seramik örneği, 7B mimari yapı evresi.....	277
Levha 115B: Oluz Höyük Hitit İmparatorluk Dönemi boya bezekli seramik örneği 7B mimari yapı evresi.....	277
Levha 116: Doğan tepe boya bezekli seramik parçası Karanlık Çağ.....	278
Levha 117: Oluz Höyük Boya bezekli seramik örnekleri 7A mimari yapı evresi Karanlık Çağ.....	279
Levha 118A: Oluz Höyük Boya bezekli seramik örnekleri 7A mimari yapı evresi Karanlık Çağ.....	280
Levha 118 B: Oymaağaç/ Vezirköprü Demir Çağ çukurları.....	280
Levha 119: Oymaağaç/Vezirköprü Demir Çağ çukur içinde Erken Demir Çağ seramik örnekleri.....	281
Levha 120: Oymaağaç /Vezirköprü Erken Demir Çağı seramik örnekleri.....	282
Levha 121: Oymaağaç /Vezirköprü Erken Demir Çağı seramik örnekleri.....	283
Levha 122: Oymaağaç /Vezirköprü Erken Demir Çağı seramik örnekleri.....	284
Levha 123: Oymaağaç /Vezirköprü Erken Demir Çağı seramik örnekleri.....	285

KISALTMALAR

AA: Archaologischer Anzeiger

Abb: Resim/Örnekleme

AJA: American Journal of Archaeology

AWE: Ancient West East

ASOR: American Schools of Oriental Research

BASOR: Bulletin of the American Schools of Oriental Research

B.C: Milattan Önce

BIAA: British Institute at Ankara

Bkz: Bakınız

BYZAS: Veröffentlichungen des Deutschen Archaeologischen Instituts Istanbul

CAH: The Cambridge Ancient History

C: Cilt

Çev: Çeviren

Çiz: Çizelge

EDÇ: Erken Demir Çağı

Ed: Editör

EFD: Erken Frig Dönemi

ETÇ: Erken Tunç Çağı

Fig: Figure

GDC: Geç Demir Çağı

Graf: Grafik

JDL: Jahrbuck de Deutschen Archaologischen Instituts

Lev: Levha

JNES: Journal of Near Eastern Studies

MDOG: Mitteilungen der Dutschen Orientgesellschaft, Leipzig

M.Ö: Milattan Önce

M.S: Milattan Sonra

No: Numara

ODÇ: Orta Demir Çağı

OFD: Orta Frig Dönemi

OIP: Oriental Institute Publications, Chicago

OTÇ: Orta Tunç Çağı

pp: Pages

Res: Resim

SIMA: Studies in Mycenaean Archeology

S: Sayı

ss: Sayfa Sayısı

Tüba-Ar: Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi

Tab: Tablo

Taf: Tafel

TTK: Türk Tarih Kurumu

vd: ve diğerleri

Vol: Volume

YY: Yüzyıl

ÖNSÖZ

Bu tez çalışması FEF 19004.14.004 proje numarası ile Hitit Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir. Bu çalışmamda, Orta Anadolu Bölgesi'nde Tunç Çağı'nın sonlanması ile başlayan süreçte, Orta Anadolu'nun siyasi yapısına kısaca yer verildi. Erken Demir Çağı'na geçiş sürecinde değişen ve gelişen olaylar ele alınmıştır.. Orta Anadolu da bu dönemde bize veriler veren belli başlı merkezler ışığında yola çıkarak, Orta Anadolu'nun Erken Demir Çağı'nda mimari yapısına, seramik verileri incelenmiştir. Bu ana merkezler baz alınmış ve çevre merkezlere de kısaca yer verilmiştir. Çevre merkezlerin ele alınma sebebi ise, kültürel etkileşimi anlamaktır. Tüm bu verilerden yola çıkılarak, dönemin kültürel yapısı ele alınmaya çalışılmıştır.

GİRİŞ

Anadolu, hem coğrafi ve hem de jeopolitik konumuyla, insanlığın ve uygarlığın başlangıcından bu yana Asya ile Avrupa arasında geçiş noktası olmuş bir bölgede konumlanır. Göçler, toplumların buluşmasına, savaşımasına, kaynaşmasına, devletlerin kurulmasına ve uygarlıkların doğuşuna ve başka yerlere taşınmasına hem köprü, hem de yurt görevi yapmıştır. Daha öncekiler sonradan gelenlerin üzerinde etkilerini sürdürerek, Anadolu'da kökleri çok derinlere inen, çok eskilere dayanan gelenekçi bir kültürün, etkileyici bir uygarlığın doğmasına vesile olmuşlardır.

Yaşadığımız çağda, dünyada bulunan toplumların hemen hemen hepsi son 200-300 yıl boyunca icat edilmiş teknolojileri kullanarak, tabii çevrelerinin, kültürel ve sosyal gelişmeleri üzerinde olan etki ve engellerinin üstesinden gelmektedirler. İnsanlık tarihine bir bütün olarak baktığımızda bu durumun olağanüstü bir gelişme olduğunu kabul etmek gerekir. Normal olarak tarihsel süreç boyunca kültürler ve toplumlar, yaşadıkları doğal çevrelerin tanıdığı imkânlar çerçevesinde gelişmiş ve aynı zamanda da sınırlı kalmışlardır.

Uzun bir süreç dâhilinde çok yavaş değişen coğrafi özelliklerin, tarihsel gelişmelerin esas belirleyicisi olduğu gözlemlenip coğrafi koşulları paylaşan toplumların da benzer kültürel gelişmeleri izlediği anlaşılmıştır. Bu yaklaşımlar şimdiye kadar genellikle Orta veya Yakın Çağ tarih araştırmalarında etkili olmuş ise de şüphesiz önceki dönemlerin yorumlanmasına da yön verebilecek bazı fikirler içerir (Schachner, 2012: 26).

Bir devletin ya da imparatorluğun yıkılışı süreci, kuşkusuz birçok nedene bağlı olarak gerçekleşir. Bu süreç antik çağlarda nasıl gerçekleşmiş ise günümüzde de aynıdır. Buna dönük olarak muhalif devletlerin uygulamış oldukları politikalar, ekonomide yaşanan gelgitler, iç isyanlar, yönetim sisteminin yozlaşması, gelişmelere ayak uydurulamaması, siyasi coğrafyada dengelerin değişmesi gibi nedenler sıralanabilir. Bu sebepler şüphesiz ki yaşanan zaman ve koşullara göre de değişkenlik gösterebilir.

M.Ö. 13. yüzyılın sonu, 12. yüzyılın başı, dünya tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul edilmiş, Ege Göçleri veya Deniz Kavimleri Göçü olarak adlandırılan süreçte Anadolu'da da hareketli ve karmaşık bir dönem yaşanmıştır. Hitit İmparatorluğu çöküş sürecine girmiş ve bu bağlamda çeşitli oluşumların varlığı gözlemlenmiştir.

Erken Demir Çağ çözümlenmemiş sorunlarıyla günümüzdeki arkeolojik çalışmaların ilgi odağı haline gelmiştir. Demir Çağı Anadolu’da Hitit İmparatorluğu’nun M.Ö. 1200’lerde yıkılmasından sonra başlar ve Büyük İskender’in askeri seferlerini takiben Anadolu topraklarında, Pers egemenliğinin sona erdirilmesiyle M.Ö. 330’da biter. Orta Anadolu’da Erken Demir Çağı M.Ö. 1190-850’ye, Orta Demir Çağı M.Ö. 850-650’ye, Geç Demir Çağı da M.Ö. 650-330’a tarihlendirilmektedir (Dönmez, 2010b: 15).

Hitit İmparatorluğu’nun yıkılmasının ardından Tunç Çağı son bulmuş ve Erken Demir Çağı başlamıştır. Bu dönem için tespit edilmiş olan yerleşimler ve arkeolojik veriler dönemin aydınlatılabilmesi açısından öncelikli konular olmuştur. Bu bağlamda, Gordion, Hattuşa, Kaman-Kalehöyük, Alişar Höyük, Oluz Höyük, Oymaağaç (**Harita 1B**) gibi merkezlerde yapılan kazılar konunun aydınlatılabilmesi bakımından önemli veriler sunarlar. Ayrıca Karadeniz bölgesinde ve Sivas İli’nde gerçekleştirilen arkeolojik yüzey araştırmaları da konuya ilişkin katkılar sağlamaktadırlar.

Geç Tunç Çağı sonlarında, Hitit İmparatorluğu’nun yıkılması ve merkezi yönetim sisteminin çökmesiyle birlikte Erken Demir Çağı başlamıştır. Bu süreçte bölgeye yabancı unsurların girdiği kabul görmektedir. Bölgeye yeni gelen halk grupları ile birlikte, eski geleneklerinde devam ettiği düşünülmektedir.

Hitit İmparatorluğu’nun dağılma süreci ile ilgili olarak araştırmalar yapan K. Bittel (Bittel, 1942: 89) ve E. Akurgal (Akurgal, 2007: 136) Balkanlar’dan gelen Trak/Frig kavimleriyle, Akdeniz kökenli Deniz Kavimlerinin Yakın Doğu’da yaptıkları kargaşanın devletin yıkılmasında etkili olduğu görüşündedir. Doğal olarak Geç Tunç Çağı’nın sonlanmasında neden olan bu olaylar Anadolu’nun siyasi ve etnik yapısında da değişmesine neden olmuştur. Yıkılış ile ilgili öneriler sadece bu dışarıdan gelen göç dalgaları ile sınırlı değildir. İklimsel değişmelerin (Ünal, 1977: 423; Seeher, 2015: 200) doğurduğu olumsuz sonuçların dışında, depremsel faaliyetlerin de etkili olduğu önerilmektedir (Schachner, 2013b: 174). Bu, sadece Anadolu ile sınırlı kalmayan kargaşayla birlikte “Karanlık Dönem” adı verilen, yazılı kaynakların neredeyse olmadığı, yerleşim modelleri ve üretim teknolojilerinde gerilemelerin yaşandığı bir süreçtir. Özellikle de seramiğin düşük teknolojide yapıldığı bir dönemdir (Bittel, 1970: 133). 1950 ve sonraki yıllarda yapılan çalışmalar neticesinde ortaya atılmış bu teoriler daha sonra bir takım değişikliklere uğramıştır.

Bu tez çalışmasında, Geç Tunç Çağı'nın sonlanmasında yaşanan olaylara genel bir değerlendirme ile yer verilmiştir. Ardından Erken Demir Çağı'nda ki genel durum ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bu kapsamda Orta Anadolu'nun seçilme sebebi ise, Hitit İmparatorluğu'na başkentlik yapmış Boğazköy/Hattuşa'nın bu bölgede yer alması öncü olmuştur. Ayrıca bölge içersinde kazısı yapılmış tartışmalı merkezlerin bulunması, bölge içersinde farklı kültürel değişimlerin izlenmesi sebebiyle bu bölgede çalışmaya karar verilmiştir. Bu kapsamda Orta Anadolu'da Erken Demir Çağı'na dönük olarak bize veriler sunan, ana merkezlerden yola çıkmıştır. Bu merkezler, Gordion/Yassıhöyük, Hattuşa/Boğazköy ve Kaman-Kalehöyük'tür. Bu merkezlerin seçilmiş olma sebepleri ise, Erken Demir Çağı'na dönük olarak veriler sunmaları ve bölge bazında birçok araştırma yapılmış olması yanında halen kazı çalışmalarının devam etmesinden ileri gelir. Bu merkezlerden yola çıkılarak, konunun daha iyi anlaşılabilmesi için de diğer merkezler başlığı altında, Alishar Höyük, Oluz Höyük, Çadır Höyük, Oymağaç/Vezir Köprü, Sivas ve Amasya çevresinde yapılan yüzey araltırmalarında ele alınmıştır (**Harita 1-7**). Bu merkezlerin ele alınma sebepleri ise Orta Anadolu'da Erken Demir Çağı'nda yakın yerleşim yerleri ile etkileşimi daha iyi anlayabilmektir. Alishar Höyük gibi önemli bir merkezi, diğer merkezler başlığı altında değerlendirilmesinin sebebi ise, tez konusuna bağlı olarak Erken Demir Çağı'nda Alishar Höyük'ten yeterli veriler elde edilememştir.

Erken Demir Çağı'nda ele alınan tüm merkezlerin mimari ve seramik yapıları ayrı ayrı incelenmiştir. İncelenen bu mimari ve seramik yapılardan dönemin kültürel yapısına ilişkin değerlendirilmelerde bulunulmuştur. Erken Demir Çağı seramik kökenine dair tartışmalara ve çözüm önerilerine de ayrıntılı yer verilmiştir. Erken Demir Çağı'nda kültürel yapıya ilişkin bilgiler oldukça sınırlıdır. Yönetici bir sınıfın varlığından söz edilemez. Sosyal yapı yozlaşmıştır ve herhangi bir sosyal sınıftan bahsedilememektedir. Yerleşim yerleri genellikle konutlardır. Saray ve Tapınak yapılarına rastlanılmamıştır.

BİRİNCİBÖLÜM

I. ORTA ANADOLU COĞRAFYASI

Bu bölümde Orta Anadolu Coğrafyası'nın konumuna, jeopolitik önemine ve iklim yapısından kısaca bahsedilmiştir. Ayrıca Erken Demir Çağı'nda yerleşim sürecine, yerleşim konumlarının seçimlerine ve hangi alanlarda yerleşim yapılarının yoğunlaşmasına, iklimine ve ikliminden yola çıkılarak ekonomik yapının nasıl olabileceğine değinilmiştir.

İç Anadolu Bölgesi, Anadolu'nun orta kısmında yer alan Türkiye'nin yedi coğrafi bölgesinden birisidir. Bu konumu sebebiyle bu bölgeye "Orta Anadolu" da denilir (**Harita 1B**). Bölge bugünkü Eskişehir, Ankara, Çankırı, Yozgat, Sivas, Kayseri, Nevşehir, Niğde, Kırşehir, Çorum, Konya, Karaman, Aksaray illerini kapsar ve karadan denizlere doğru yavaş yavaş alçalan, yüksek kenar dağları arasında, ulaşım elverişli, 800-1300 m. yükseklikteki yaylalardan oluşur. Sakarya ve Kızılırmak gibi büyük nehirlerin ayırdığı bu yaylalar Eskişehir, Ankara, Haymana, Cihanbeyli, Konya ve Develi gibi ovalardan oluşmaktadır (Dönmez, 1994: 4).

İç Anadolu bölgesi batıda ve doğuda birbiriyle birleşen Toros dağları ile Karadeniz dağları arasında kalan çukur bir alandan oluşmaktadır (Güngördü, 2006: 168). Bölgenin kuzey ve güneyden dağlarla çevrili olması bölgede kapalı bir havza meydana getirmektedir. Bu kapalı havza siyasi bir topluluğun güvenliğini sağlaması için elverişli bir durum yaratmaktadır. Dolayısıyla buraya yerleşen bir kavim siyasi bir bütünlük kurmakta hiç zorluk çekmeyecektir (Kınal, 1987: 4). Etrafı dağlarla çevrili İç Anadolu bölgesinde, kışlar soğuk ve kar yağışlı, yazları ise sıcak ve kurak geçmektedir. Bölgenin platoları üzerinde yükselen tek dağlar bir yana bırakılırsa burası bir bozkır sahasıdır. Kuraklık ve bozkır bölgenin karakteristik özelliğidir. Dağlık alanlar az sıcak ve daha yağışlı olduğundan ormanlarla kaplıdır (Güngördü, 2006: 168). İç Anadolu'da yerleşmeler yağışın azaldığı ve çeşitli ziraat imkânlarının ortadan kalktığı havzalarda seyrekleşmektedir. Yerleşmeler daha ziyade yağışın arttığı plato sırtları ve dağ kenarlarında yoğunluk kazanmaktadır. Kenar dağlık bölgelerde yerleşmeler kuytu havzalarda çoğalmakta ve yüksek kısımlarda ise hemen hemen gözden kaybolmaktadır (Güngördü, 2006: 169).

Orta Anadolu genellikle Anadolu Platosu olarak da tanımlanmaktadır. Batıda kıyı ovalarından nehir vadilerine kadar uzanan bölge, doğuda ise kabaca Fırat Nehri

yatağı ile sınırlanmaktadır. Orta Anadolu'nun batısı Friglerin tarihi coğrafyasını teşkil eden Gordion civarı ve Midas Şehirini de içine almaktadır (**Harita 1A**). Bölgenin güneydoğu kesiminde, diğer bir deyişle Kızılırmak'ın güneyinde ise Tabal olarak isimlendirilen bölge bulunur. Yazılı belgelerde ismi geçen Kaşka, Muşki gibi diğer toplulukların veya politik oluşumların coğrafi konumu ise, ya kesin olarak tanımlanamamış ya da belirgin maddi kültür verileri ile bağdaştırılamamıştır (Genz, 2011: 331).

Orta Anadolu için, M.Ö. 1200 ve 800 yılları arasındaki süreç birçok araştırmacı tarafından 'Karanlık Çağ' olarak adlandırılmıştır (Bittel, 1950: 74; Akurgal, 1955: 111; 1961a: 5). Bu durumun sebebi olarak da bu döneme dayandırılacak buluntuların sınırlılığı, bölgenin ya ıssız olduğunu ya da sadece arkeolojik olarak görünür izler bırakmayan göçebe halde yaşayan toplumlar tarafından iskân edildiğini düşündürmektedir (Genz, 2000b: 111).

Gelişmemiş toplumların en çok etkilendikleri unsur şüphesiz iklim değişikliklerin besin kaynakları üzerindeki etkileridir. İnsanoğlu çevre koşullarına uyum sağlamak için zamanla farklı yaşam biçimlerini benimsemektedir. Toplumların besin kaynaklarına ulaşabilmeleri, göçebe bir yaşam tarzı benimsemelerinde etkili bir unsur haline almıştır (Ökse, 1998: 332).

Tanımlanan coğrafi şartlar Orta Anadolu'ya özgü bir üretim tarzının gelişmesinde etkili olmuştur. Gelişen tarım üretimine paralel olarak hayvancılıkta önemlidir. Koyun ve keçi sayısı fazla olsa da, günlük et ihtiyacını karşılayan daha çok sığır olduğu bilinmektedir. Ovalık alanlar tarım için kullanılmışken, dağlık kısımlarda ise hayvancılık yapılmıştır. Hayvan kemiklerinin çokluğu, hayvancılığın tarımın yanında ikincil bir ekonomik etken olduğunu kanıtlar niteliktedir. Bu konuya ilişkin Erken Demir Çağı'nda Gordion, Kaman-Kalehöyük, Boğazköy (**Harita 7B**) bize veriler sunmaktadır; ama yine de Erken Demir Çağı'na ait olan veriler oldukça sınırlıdır. Sonraki dönemlerde örneğin Orta Demir Çağı'na gelindiğinde konu ile ilgili veriler yapılan araştırmalar sonucunda artmaktadır (Schachner, 2012b: 29-30). Demir Çağı boyunca koyun, keçi ve domuz (Seeher, 2000: 19) ağırlıktadır, fakat Orta ve Geç Demir Çağlarında büyük baş hayvanlarda ve domuzlarda, en azından Boğazköy'de artış fark edilmektedir (Genz, 2007: 135-136).

Orta Anadolu'da görülen elverişsiz coğrafi şartlar bölgedeki kültürel ve sosyal gelişimi önemli ölçüde etkilemiştir. Sulama sistemlerinin inşası, suyun temini ve yönetiminin çok erken dönemlerden itibaren uygulanması, sonuç olarak beraberinde getirdiği katı bir hiyerarşiye sahip olan, yerleşik bir toplumun geliştiği Mezopotamya'dan farklı olarak Orta Anadolu'da küçük çiftçilerden oluşan ve yağmur suyuna dayalı tarımla işleyen bir ekonomik düzen hâkimdir (Wittfogel, 1959: 387-388). Bu durum aradan geçen binlerce yıla rağmen 19. yüzyıldaki Sanayileşme Devrimi'ne kadar neredeyse hiç değişmemiştir (Schachner, 2012b: 29-31).

Ökse, yapmış olduğu yüzey araştırmaları sonucunda, Demir Çağı yerleşimlerinin (**Lev. 105-106**) daha çok platoların vadilere bakan yamaçlarında kurulduklarını vurgular. Erken Demir Çağı ve Orta Demir Çağı seramiği bulunan yerleşimlerin (**Lev. 110**) genellikle ana vadilere bakan yamaçlardan ziyade, dar bir yan vadiye bakan yamaçta kurulduklarını ve bunların büyük bir kısmının güneye ya da batıya baktıklarında belirtir (Ökse, 1999a: 477).

Demir Çağı'nda iklim ve bitki örtüsünün nasıl olduğuna dair elimizdeki kanıtlar oldukça azdır. Fakat Gordion, Boğazköy ve Kuşaklı yerleşimlerinde ele geçen kömür kalıntılarının analizleri, en azından Orta Anadolu'nun kuzey kesimlerindeki orman yoğunluğu hakkında bizlere ipuçları vermektedir (Genz, 2011: 332).

Demir Çağı'nda da yaşam alanlarını daha çok yaylalar ve ovalar oluşturur (**Lev. 110**). Ovalık kesimde çiftçilik yapan halkın bir kısmı sadece uygun mevsimlerde yaylalarda yaşamlarını sürdürürken, bir kısmı da yaylalarda yerleşik hayata geçmişlerdir (Conka, 2006: 56-57).

Ökse, Demir Çağı'nda Yukarı Kızılırmak Vadisi'nde kale konumuna (**Harita 11**) uygun tepelerde ve yüksek plato yamaçlarına yerleşimlerin kurulduklarına (**Lev. 110**) dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, yerleşim yerlerinin gelebilecek olası saldırılara karşı korunması gerekliliğini gözler önüne sermektedir. Öte yandan Orta Anadolu'da Frig yerleşim bölgeleri incelendiğinde de kale ya da sur olan yerleşim (**Lev. 103-104**) merkezlerinin yaygınlığı dikkat çekicidir (Prayon ve Wittke 1994: 16; Ökse, 1998: 331). Orta Anadolu'nun batı kesimi Demir Çağı'nda genellikle "Frigya" olarak adlandırılır, Kızılırmak'ın doğusunda kalan bölge için ortak bir isim söz konusu değildir (Genz, 2007:127).

İKİNCİ BÖLÜM

II. ORTA ANADOLU'DA TUNÇ ÇAĞI SONU ve ERKEN DEMİR ÇAĞI BAŞLANGICI

II. Genel Olarak Karşımıza Çıkan Merkezlerdeki Durum

Bu bölümde, Geç Tunç Çağı'nın sonlanmasında görülen genel durum ele alınmıştır. Hitit İmparatorluğu'nun yıkılış sürecine kısaca değinilmiş ve ardından başlayan Erken Demir Çağı'nda yaşanan süreçteki gelişmeler, merkezler bazında kısaca açıklanarak konuya bir giriş sağlanmıştır. Ayrıca Frig kimliğinin kökenine ilişkin savlar, göç olgusu, Trakya ve Troia ilişkiler de kısaca açıklanmıştır.

Anadolu, Güneybatı Asya'nın ucunda, üç tarafı denizlerle çevrili bir yarımada, Asya ve Avrupa kıtalarını birbirine bağlayan bir köprü ve aynı zamanda da onları birbirinden ayıran bir sınır oluşturur. Tarih boyunca bakıldığında Anadolu'nun hem birleştirici ve hem de ayırıcı bir rolünün olduğunu rahatlıkla görülebilir. Avrupa ve Asya arasında, Anadolu'nun hangi role bürüneceğini, dönemin hâkim politikaları belirlemiş; kendisi birçok kültürel ve teknolojik gelişmenin yayılma noktası olduğu gibi kimi zamanda iki kıta arasında ilişkileri engelleyen bir duvar görünümüne de bürünmüştür. İç ve dış göçlerle de zenginleşen ve zenginleştiren Anadolu, tarihöncesi çağlardan itibaren farklı insan topluluklarına ev sahipliği yapmış ve bölge içerisinde değişen, gelişen ve karmaşık bir kültürel yapının oluşmasına da olanak sağlamıştır (Kozal, 2012: 284).

Son yıllarda bilim insanları ilgilerini karmaşık toplumlar ve kentleşmenin kökenlerinden, bunların yıkılışlarına ve yeniden oluşumlarına yöneltmişlerdir (Kealhofer vd. 2009: 275). Anadolu ve Kuzey Suriye'de Hitit İmparatorluğu'nun çöküşünü izleyen dönem oldukça karmaşık ve hareketli bir sürece karşılık gelir. Bu zaman dilimi devamlılık, değişim ve yenilikçilik ile karakterize edilmektedir. Kültürdeki devamlılık vurgusu üzerine bilim adamları tarafından çeşitli katkılar yapılmıştır (Mora ve d' Alfonso, 2012: 385). M.Ö. 12. yüzyıl, Geç Tunç Çağı sonundaki imparatorluklarının yıkılışı, Anadolu da dâhil olmak üzere tüm Doğu Akdeniz ve Ege'deki merkezlerde, ticaretin ve politik ilişkilerin sekteye uğradığı bir sürece karşılık gelir. Bunu takip eden Erken Demir Çağı ise "Karanlık Çağ" olarak da tanımlanır. Anadolu ve Doğu Akdeniz ülkelerindeki Geç Tunç Çağı ve Erken Demir Çağı'ndaki yaşanan kargaşa durumu tekrardan güçlenme ve yeniden bir düzene girme iç

siyasetiyle ilişkilendirilmektedir. Bu durum dış süreçte göç ve istila ile de bağdaştırılır (Kealhofer vd. 2009: 275).

Hitit Krallığı'nın yıkıldığı yaklaşık M.Ö. 1200-1190 yılları, Anadolu coğrafyasında yaşayan halklar için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Dönmez, bu tarihten itibaren Anadolu'ya dört büyük göç hareketinin olduğundan söz eder. Dönmez'e göre bunlardan ilki, Balkanlardan Anadolu'ya gerçekleşen Trak-Frig göçü, diğeri Kıta Yunanistan'dan Güneybatı Anadolu'ya Dor ve sonrasında Batı Anadolu sahiline yönelen İon göçleridir. Bu arada Transkafkasya'dan Orta Anadolu platosuna gelen Muskiler ile Suriye'den Güney Anadolu içlerine ulaşan Arami diğer göç hareketleri arasında sayılırlar (**Harita 5A**). Dönmez, Anadolu'nun güney kıyıları Doğu Akdeniz'e gerçekleştiği ileri sürülen ve Deniz Kavimleri gibi genel bir isimle nitelendirilen göç olayının ise sorunlu olduğunu ifade eder (Barnett, 1975: 359-378; Dönmez, 2016a: 78).

Anadolu'da ve Ege'de Geç Tunç Çağı ve Erken Demir Çağı arasındaki geçiş süreci ani değişimlere sahne olmuştur. Uluslararası ilişkiler içeren bu sistem ve ekonomi çöküntüye uğramıştır. Bu dönemi sosyal karmaşanın daha az olduğu, bölgeler arası ilişkilerin daha sınırlı olduğu bir dönem takip etmektedir (Bozhinova ve Hnila, 2012: 327).

Kozal, bölgesel farklılıkların Anadolu'nun hemen her döneminde oldukça belirgin olduğunu vurgular ve bu yüzden de Anadolu coğrafyasında her dönemde farklı kültür bölgelerinin mevcut olduğuna dikkat çeker. Kozal'a göre Geç Tunç Çağı'nın sonlarındaki geniş bir coğrafyayı etkileyen olaylar dizgesini takiben bölgesel farklılıklar öne çıkmış ve ayrıca '*Orta Anadolu'nun hâkimi Hititler, zaman içinde tüm Anadolu'ya hükmetmek üzere Güney, Güneydoğu ve Batı Anadolu'yu sınırları içine alsalar da, bölgelere özgü kültürel farklar kendini göstermeye devam etmiştir. Karadeniz ve Güneybatı Anadolu, Hititlerin siyasi idaresi altına girmeden, Hitit İmparatorluğu çökmeye başlamıştır. Bölgesellikten bütüne gidiş tam tersine dönmüş ve M.Ö. 1200'lerde Anadolu birçok kültürel ve siyasi bölgeye bölünmüştür*' (Kozal, 2012: 284).

Orta Anadolu havzasında farklı noktalarda yer alan Boğazköy, Kaman-Kalehöyük, Gordion ve Çadır Höyük gibi merkezler (**Harita 7B-8A**) Tunç Çağı'nın sona erdiği sürece etkisi olduğu düşünülen Trak-Frig ile Deniz Kavimleri göçlerinin hangi yönden Anadolu'ya gerçekleştiğine dönük olarak bizlere veriler sunarlar.

Dönmez'e göre Karadeniz kıyılarındaki merkezlerde Erken Demir Çağı malzemesinin mevcut olmayışı, bölgeye olan göç hareketinin kuzeyden gerçekleşmediğinin bir kanıtıdır. Geç Tunç Çağı'nın sona erışı ile başladığı kabul edilen Karanlık Çağ'ın, aslında Erken Demir Çağı'nın başlangıcı (M.Ö. 1190-850) sayılmaktadır. Bu çağın başlamasında etkili olan insan topluluklarının Erken Demir Çağı'nın ilk zamanlarında Anadolu'nun kuzey kısımlarını etkilemediği düşüncesi bazı bilim insanlarınca kabul edilmemektedir. Bu düşünceye karşı çıkan, bölgede Erken Demir Çağı yerleşimleri olduğunu söyleyen bilim insanları da bulunmaktadır (Dönmez, 2010b: 15-16; Özsait ve Özsait, 2002a: 527-552; 2002b: 17-24; 2003: 127-140; Yılmaz, 2012: 69-78; 2017: 68-141; Ökse, 1999a: 85-116). Ancak bu bölgedeki Orta Demir Çağı ve Geç Demir Çağı yerleşimleri sayıca çok daha baskındır. Orta Anadolu'nun Demir Çağı çanak çömleği grupları arasındaki boya bezekli grubun ilk olarak Karadeniz'in kıyı kesiminde ortaya çıktığı, daha sonrasında ise, Orta Demir Çağı ve Geç Demir Çağı'na geldiğinde tüm bölgeye yayıldığı öne sürülür (**Lev. 107**), (**Lev. 116, 118A**). Bundan yola çıkan Dönmez, bahsedilen kültürün etkilendiği bölge olarak Orta Anadolu'yu gösterir (Dönmez, 2012:155).

Geç Tunç Çağı'nın sonunda (**Harita 2**) Anadolu'daki yazılı belgeler de bölgelere göre farklılıklar sergiler. Bu türdeki arşivlerin sadece Hitit idaresi altındaki bölgelerde bulunduğu bilinmektedir. Ancak, Hitit tarihini anlatan metinlerin iç politikaya bağlı yazıldıkları da unutulmamalıdır. Arşivlerin verdiği bilgiler arkeolojik bulgularla birlikte değerlendirilmelidir (Kozal, 2012: 284).

Hitit Büyük Krallığı'nın yaklaşık olarak M.Ö. 1200 civarında zor bir durum içinde olduğundan bahseden Akurgal, Myken Krallığı'nın gücünü yitirmesi sonunda Doğu Akdeniz Havzası içindeki kargaşanın Anadolu'ya yansımalarının beklenen bir durum olacağı görüşündedir. Akurgal'a göre yüzyıllardan beri Hitit hegemonyasında yaşayan birçok yerli Anadolu kavimleri harekete geçmiş olmalıdır (Akurgal, 1995: 93). M. Ö. 13. yüzyıl'ın ikinci yarısında Hitit yerleşim yerleri bir taraftan yeni yapılarla dolarken, başka birçok alanda ekonomik krizler ve iç siyaset sorunları yaşanmış ve bundan dolayı da Hitit devlet sisteminde gevşemelerin ilk izleri de görülmeye başlanmıştır (Schachner, 2013b: 173).

Aralarında uzun süre, Boğazköy/Hattuşa kazılarının başkanlığını yürütmüş K. Bittel'in de bulunduğu birçok biliminsanı Hitit İmparatorluğu'nun dışarıdan gelen

büyük bir saldırı ile yıkıldığı görüşünde olsalar da, 1990'lı yıllarda Büyükkaya'da yapılan kazılarda ele geçen tarihsel ve arkeolojik bulguların ışığında, Hitit İmparatorluğu'nun sonunun çok daha karmaşık bir sürece sahip olduğu anlaşılmıştır. Kentin terk edilmediği, yaşam alanının küçülmüş olsa da bir şekilde yine devam ettiği, ele geçen seramik örnekleri ve mimari yapılarla desteklenmiştir (Schachner, 2013b: 173). Hem hanedanlığın içinde süre gelen sorunlar ve taht kavgaları hem de Doğu Karadeniz'in kıyı bölgesindeki genel yıkımlarla, iklim şartlarının M.Ö. 2. binyılın sonuna doğru kötüye gitmesi ile bağlantılı olarak pek çok sebebin bir araya gelmesiyle, imparatorluğun dağılmasına ve başkent M.Ö. 1200'den sonra kısa bir süre içerisinde yok olmasına sebep olduğu düşünülmüştür (Schachner, 2013b: 173).

Sonuç olarak, arkeolojik veriler ve yazılı kaynaklar, Hititlerin çok sağlam olmayan ekonomik ve sosyal yapılarının, savaş ya da istila gibi tek bir olay sonucunda değil de yavaş yavaş ve kademeli bir şekilde çözüldüğüne işaret eder. Böylece Hitit İmparatorluğu'nun nispeten kısa bir süre içerisinde çöküşüne sebep olarak, birçok iç ve dış faktörün bir arada etkili olduğu anlaşılmıştır (Schachner, 2013b: 174).

Klasik kronolojik kurgulamaya göre Hitit İmparatorluk Çağı'nın sona ermesiyle birlikte Tunç Çağları da sona erer ve Demir Çağı başlar. Dönmez'e göre, Demir Çağı sürecinin Anadolu'daki başlangıcı için İstanbul ve Çanakkale üzerinden kuzeybatı Anadolu'ya giren Thrako-Frig toplulukları ile Kuzey-Orta Anadolu Bölgesi içinde Hatti Ülkesi'ni ele geçiren yarı-göçebe Kaşkalar'ın hareketlilikleri belirleyici unsurdur (Dönmez, 2010b: 15-16).

Hitit İmparatorluk Çağı'nın sonlarında, Batı ve Orta Anadolu'nun bir bölümünde birden çok beylik devletinin bir araya gelmesiyle oluşan bir siyasi yapının varlığından da söz edilir (Wittke, 2006: 10). Bu bölgenin sınırlarını da, doğuda Hitit, güneyde Lukka ülkesi, kuzeyde Karkisa ve Maşa yani Simav Çayı (Makestos) ile Sakarya nehrinin aşağı kısımları oluşturur (**Harita 2**). Wittke, Hitit İmparatorluğu'nun sonlanmaya başlamasıyla, Orta Anadolu platosunda siyasi bir boşluğun yaşanmadığını ancak güç dengelerinin bir daha telafi edilemeyecek derecede bozulduğunu söyler. Batı'da oluşan Arzawa birlikleriyle güneybatıda Tarhuntaş bölgesinde ve güneydoğusunda Karkamış'ta önceleri büyük krallıklar olan siyasi güçler, daha sonraları yerlerini Geç Hitit Beyliklerine bırakmışlardır (Wittke, 2006: 10).

Orta Anadolu’da Demir Çağı için absolut kronoloji olmadığından bahseden Genz, anlamlı göreceli kronoloji için aslında en büyük yardımın çanak çömleklerden sağlanabileceğini öne sürer. Karşılaştırmalı kronolojide seramik buluntularının geliş tabakalarına göre sınıflandırılması en sık uygulanan yöntemlerden biridir. Genz, kap formlarının zaman boyunca gösterdiği belirleyici değişimlerin, motifler ve üretim tekniklerinde tanımlayıcı seramik gruplarının oluşturulmasında önemli olduğuna vurgu yapar (Genz, 2011: 333).

Orta Anadolu bölgesinde, M.Ö. 1200-800 arası birçok araştırmacı tarafından “Karanlık Çağ” olarak adlandırılmıştır (Akurgal, 1955: 111; 1961: 5; Bittel, 1950: 74; Dönmez, 2012: 155; Seeher, 2000: 19). Bu durumun sebebi olarak da bu döneme ait olan buluntuların azlığı, bölgenin ya ciddi anlamda nüfus barındırmadığı ya da sadece arkeolojik olarak o denli görünür izler bırakmayan göçebe topluluklar tarafından iskân edildiği öne sürülür (Genz, 2000b: 111). “Karanlık Çağ” üzerine birçok yeni bilgi ve sonuç olmasına rağmen, M.Ö. 12. yüzyıl başlangıcı hakkında birçok aydınlatılmamış konu bulunmaktadır. Bu bağlamda, Geç Tunç Çağı ve Erken Demir Çağı arasında, birbirlerinden farklı ve uzak yerleşimlerin bağlantısının, gelişiminin anlaşılması ve tespit edilmesinde birçok zorluk vardır. Başka bir sorun ise bahsi geçen uzak bölgelerin sosyal, politik ve ekonomik olarak yeniden organize edilmesine neden olan süreçlerin o denli iyi anlaşılabilmesidir (Mora ve d’ Alfonso, 2012: 385-386).

Son yıllardaki kazılarda Boğazköy, Kaman-Kalehöyük, Gordion, Çadır Höyük, Oymaağaç/Vezir Köprü, Oluz Höyük gibi merkezlerde bu bilinmeyen döneme ait yerleşim kalıntıları açığa çıkartılmıştır (**Harita 7A-8B**). Bu durum geleneksel resmin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini gözler önüne sermiştir (Genz, 2000b: 111). Arkeolojik kanıtlar bize bu konuyla ilgili bazı ipuçları sunmaktadırlar. Son yirmi yılda gerçekleştirilen arkeolojik kazılar ve araştırmalar, Orta Anadolu’nun Erken Demir Çağı kültürü hakkındaki bilgilerimizi büyük oranda arttırmıştır. Bu bilgiler büyük çapta Yassı Höyük/Gordion, Boğazköy/Hattuşa ve Kaman-Kalehöyük kazılarında (**Harita 1A-B**) dikkatlice gerçekleştirilen stratigrafik analizlere dayanır. Üç merkezde de Geç Tunç Çağı’nın sonlanmasından sonraki sürece ait veriler elde edilmiştir. Ancak bu merkezlerin sözü edilen tarihsel süreçte sergilemiş oldukları kültürel değişim ve yapı birbirlerinden oldukça farklıdır (Mora ve d’ Alfonso, 2012: 387-388).

Erken Demir Çağı'na dönük yapı katları ve mimari veriler büyük ölçüde Boğazköy/Hattuşa ve Kaman Kalehöyük'ten gelir. Bu merkezlerde elde edilen yapıların önemli bir kısmı konut amaçlıdır (Lev. 2, 5, 6A, 46, 47, 80-82). (Erken Demir Çağı evleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için: Gordion: Voigt, 1994: 267-268; Boğazköy: Seeher, 1997: 327-331; 1998a: 235-239, Genz 2004a: 7-10; Kaman-Kalehöyük: Omura 1996: 93-200). Sadece Hattuşa'da, Büyükkale'de gerçekleştirilen kazılarda elde edilen komplekslerden birisinin tunç ve demirin işlendiği bir metal işliği (Lev. 45) olarak kullanıldığı saptanmıştır (Genz, 2007: 130). Şimdiye kadar yapılan kazılarda kamu binalarına ait herhangi bir ize rastlanılmamıştır ve olasılıkla bir savunma duvarına sahip olan Kaman-Kalehöyük dışında, bu döneme ait olan yerleşimlerin koruma duvarı ile çevrelenmediği de anlaşılmaktadır. Yüzeysel araştırmaların sonuçlarına bakıldığında, Erken Demir Çağı yerleşimlerinin Orta Anadolu'da düşünülenlerden daha yaygın olduğu ve bunların eskiden yerleşilmiş merkezlerin üzerine çok daha küçük ölçekte kurulduğu anlaşılmaktadır (Genz, 2007: 130). Bu durum aslında elde edilen verilerle çelişmektedir. Çünkü Orta Anadolu bölgesinde kazılmış birkaç merkez baz alınarak genel bir kaniya varıldığı için Demir Çağı bu bölgede sınırlı merkezlerle tutulmuştur. Oysa daha küçük ölçekli merkezler kazıldığında olaya daha geniş açıdan bakma olanağına sahip olacağız. Böylece yüzeysel araştırmalarında varılan sonuç kazılar ile de desteklenmiş olacaktır (Genz, 2007: 130).

Orta Anadolu Demir Çağı'nın başlangıcı ve bitişi üzerindeki değerlendirmeler tarihsel olayların ışığında oluşturulmuştur. Çağın başlangıcının Hitit İmparatorluğu'nun çöküşünden kısa bir süre sonra, yaklaşık M.Ö.12. yüzyılın başı olduğu düşünülmektedir. Hitit İmparatorluğu'nun sonunu getiren olaylar ve imparatorluğun çöküşü sonrasındaki süreç ise halen daha ciddi anlamda tartışılmaktadır. Şüphesizki, Hitit İmparatorluğu'nun sınırları dahilinde Orta Anadolu'dan elde edilen Geç Tunç Çağı sonundaki maddi kültür verilerinin sözü edilen süreçteki değişimin karakterini yansıtmış olacağı kabul edilebilir bir gerçekliktir (Genz, 2007: 127). Son yıllarda bölgede yürütülen kazı ve araştırmalardan elde edilen en belirgin sonuç, Orta Anadolu'nun Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonraki süreçte kesinlikle ıssız ve terk edilen bir bölge olmadığı gerçeğidir. Şimdiye kadar yapılan çalışmalar doğrultusunda elde edilen verilere bakıldığında, hiçbir Erken Demir Çağı yerleşmesinde, yerleşim yapısı tamamen anlaşılabilir değildir. Ancak bölge özelinde küçük köy yerleşimlerinin varlığına dair net

izler mevcuttur. Kamu binaları, anıtsal mekânlar, sanat ve yazı sistemleri ile özdeşleşen imparatorluk karakterindeki düzen, Halys (Kızılırmak) Nehri bölgesi çevresinde etkinliğini ya da görünürlüğünü yitirmiştir (Genz, 2000b: 111).

Gordion da Erken Demir Çağı'nda barışçıl iç göçlerden kaynaklandığı düşünülen ve kendisini seramiklerde, beslenme tercihlerinde ve mimaride gösteren bir dizi değişim söz konusudur. Burada barışçıl teriminin kullanılıyor olmasının sebebi, Gordion'un şiddet kullanılarak ele geçirildiğine dair herhangi bir ipucunun olmamasıdır. Zira Tahribat Tabakası altından insan kemiklerine rastlanılmamıştır. Bu da burada bulunanların kaçabildiklerini gösterir. (Voigt ve Henrickson, 2000: 37-54; Wittke, 2006: 13; Sams, 2012: 69). Boğazköy için ise Genz, göçler yerine iç bozulmalar ve sosyal anlamda yeniden yapılanmaların değişime etki ettiğini belirtir (Genz, 2003: 113-196; Kealhofer vd. 2009: 277). Seeher'de Erken Demir Çağı'nda Büyükkaya'da yaşayan insan grubunun Erken ve Orta Tunç Çağı'na dayanan eski bir Anadolu kültürünü yaşattıklarını savunur ve Genz ile aynı görüşte olduğunu vurgular (Seeher, 2000: 22).

Ota Anadolu için kap formalarının karşılaştırılması olarak sınıflandırılmasında, bölgedeki uzun süreç içersine yayılmış ve Demir Çağı'na ait çok az merkezin araştırılması ve yayınların da sınırlı olmasından dolayı ciddi sorunlar mevcuttur. Bu alanda bize bilgi sağlayan temel olarak iki merkez söz konusudur. Bunların ilki Orta Anadolu'nun batısında olan Gordion diğeri ise Orta Anadolu'nun doğusunda, Kızılırmak Nehri'nin kavisi içinde yer alan Boğazköy'dür (Genz, 2004b: 77-84; Genz, 2011: 333).

Genz, Hitit İmparatorluk Dönemi boyunca batıdaki Gordion'dan doğudaki Fırat'a kadar çömlekçilik geleneğinin kesinlikle aynı olduğunu belirtir. Erken Demir Çağı'nda ise bu geniş bölge birbirinden ayrı, küçük seramik gruplarına bölünmüştür (**Harita 8B**). Bu güne kadar kırmızı boyalı çömleğin Kızılırmak Nehri kavisinde yer alan Boğazköy, Alaca Höyük, Eskiypar ve Çadır Höyük gibi yerleşmeler ile sınırlı olduğu düşünülmüştür (Genz, 2000b: 111). Bu dönemde kaplar genellikle el yapımıdır. Bunun yanında Gordion ve Kaman-Kalehöyük gibi merkezlerde çark yapımı seramiklerde mevcuttur. Önceki Hitit seramiklerinin aksine, bunlar artık boya ya da kazıma bezekler ile süslenmektedir. Daha zahmetli bir yüzey işlemi uygulanmaya

başlanılmıştır. Ele geçen seramikler evlerde üretimi düşündürecek kalitededirler (Genz, 2007: 133).

Bozhinova ve Hnila, Orta Anadolu'nun Erken Demir Çağı el yapımı kaplarının Erken Tunç Çağı yerel üretimlerinden geliştiklerini ileri sürmüşlerdir (Bozhinova ve Hnila, 2012: 331; Genz, 2004a: 49-50; Mielke, 2017: 49-52; Seeher, 2000: 15-34; Schoop, 2013: 356). Kendileri ancak her ne kadar söz konusu kapların ortaya çıkışı ile Frigler'in Anadolu'ya varışı arasında bağlantı kurmak için henüz yeterli kanıt bulunamamış olsa da, Trakya'dan bir göç olasılığının da tamamen göz ardı edilemeyeceğini vurgulamışlardır. Bu konuda kesin bir yargının olmamasının nedeni sadece, hızlı nüfus hareketlerinin arkeolojik olarak anlaşılmasının zorluğu değil, fakat aynı zamanda Geç Tunç Çağı sonu ile Erken Demir Çağı başında Hitit İmparatorluğu'nun kuzeyinde gelişen kırsal Hitit yerleşmeleriyle ilgili bilgilerimizin yetersizliğidir (Bozhinova ve Hnila, 2012: 331).

Demir Çağı yaklaşık 900 yıllık bir dönemdir. Genz, yazılı belgelerin Orta Anadolu'da sözü edilen dönemde oldukça sınırlı oluşuna vurgu yapar. Yerel kaynaklar sadece Luvi yazıtları ışığında Tabal Bölgesi'nin genel lokalizasyonunun yapılmasına imkân sağlar. M.Ö. 8. yüzyıldan beri Orta Anadolu'da devam eden Frigler ve diğer siyasi yapılar, Frig yazılı belgelerinin çözümlenmesi ile ortaya çıkmıştır. Ancak Frig yazıtlarının içeriği genellikle ithaflar ile sınırlıdır. Bu nedenle de bu kaynaklar tarihsel tanımlamaların yapılmasında oldukça kısıtlı olanaklar sunarlar. Yerel ve Frig kaynakları dışında bu dönem için diğer yazılı bilgiler Anadolu dışında da ele geçmiştir. Örneğin Asur yazılı kaynakları Orta Anadolu'nun güneyi ve güneydoğusu hakkında bazı bilgileri barındırırlar. Özellikle Tabal Bölgesi bu kaynaklarda geçer (Bryce, 2003: 93-100; Genz, 2011: 332).

Frigler'in, Avrupa'dan Trakya ve özellikle Makedonya'dan ilk hareketlerini M.Ö. 13. ve 12. yüzyıldan itibaren Hellespontos (bugünkü Çanakkale Boğazı) ve belki de İstanbul Boğazı'ndan gerçekleştirdikleri düşünülmektedir (Dönmez 2010b: 15-16; Sevin, 1982: 231; 2001: 193; Aydıngül ve Aydıngül 2013: 65-78), (**Harita 5A**). Bu hareketlilik daha sonra M.Ö. 11. yüzyıldan itibaren daha yoğunlaşarak akınlar şeklinde devam etmiş olmalıdır (Brixhe, 2007: 149). Frigler, önceleri Propontis'in (bugünkü Marmara Denizi) güneyine yerleşmişler, daha sonra da güneydoğuya ilerleyerek bütün

Orta Anadolu platosunu işgal etmişlerdir. Yayılmaları sırasında da Hitit ve Luvi dillerini konuşan toplulukları egemenlikleri altına almışlardır (Brixhe, 2007: 149).

Akurgal, Frigler'in Anadolu'ya gelen Balkan kökenli boylarından biri olduğunu, ancak siyasal bir topluluk olarak ilk defa M.Ö. 750'den sonra ortaya çıktıklarını dile getirmektedir (Akurgal, 1998: 191). Arkeolojik ve epigrafik bulgulara göre, Frigler Halys'in (Kızılırmak) doğusunda Çorum, Tokat ve Kırşehir, kuzeyde Samsun, güneyde Niğde ve Konya, güneybatıda Burdur ve Elmalı Ovası, batıda Eskişehir, Afyonkarahisar ve Kütahya, kuzeybatıda ise Bandırma ve civarına kadar etki alanlarını genişletmişlerdir (**Harita 1A**), (Sivas, 2007: 11).

Herodotos'a göre ise Frigler, Kızılırmak Irmağı'nın solunda oturuyorlardı ve Lidya ile Kapadokya arasındaki kalan bölgeye de Frigya adı veriliyordu (Herodot, VII. 423 vd). Makedonyalılara göre Frigler, Avrupa'da oturdukları zaman Brig adını taşıyorlardı ve onların komşularıydılar (Herodotos, VII, 73b). Asya'ya geçtikten sonra ise yurtları ile birlikte adları da değişmiştir (Herodotos, VII, 73b).

Genel olarak kabul edilen görüşe göre M.Ö. 1200 yıllarına doğru başlayan ve dalgalar halinde 400 yıl kadar süren Trak göçleri, Hitit İmparatorluğu'nun yıkılışını izleyen süreçte daha da yoğunlaşmıştır. Troia ve Gordion (Yassıhöyük) kazılarında elde edilen arkeolojik buluntular da bu görüşü destekler niteliktedir (Devries, 1990: 371-406; Henrickson, 1994: 95-120; 1995: 82-90; 1998: 79-106; Sams, 1994a: 211-215; Kealhofer, 2005: 1-8; Koppenhöfer, 1997: 295-353; Rigter, 2012: 322-325; Vassileva, 2005: 227-234; Summers, 1994b: 244).

Adını Homeros'un destanlarından öğrendiğimiz Mygdon, Askanios, Otreus gibi liderlerin önderliğinde, (Homeros, III: 57), ilkel bir aşiret düzeninde yaşamlarını sürdürdüğü anlaşılan Frigler'in Anadolu'daki ilk yüzyıllarının halen karanlıkta olduğu görüşü hâkimdir (Sivas, 2007: 9). Bütün bunların yanında Summers, Frig teriminin yazılı kaynaklardan bilinen ve Friglerle özdeşleşen arkeolojik buluntuların kültürel açıdan bir araya toplanmasını sağlamak amacıyla tasarlanmış modern bir girişim olduğunu ifade eder (Summers, 1994: 244).

Trakya, kültürlerin aktarımında bir köprü görevi mi üstlenmiştir yoksa etkileşime engel mi olmuştur sorusuna Özdoğan farklı bir bakış açısı getirmiş ve bu bölgeyi bir "yol" olarak değil de Trakya'yı Balkanlar, Ege, Anadolu arasındaki konumuyla bir "tampon bölge" olarak tanımlamıştır. Özdoğan'a göre tampon bölge, "*bir*

yandan çevresindeki kültürel oluşumların taşrası, farklı bir açıdan da bakıldığında ise özgün, bölgesel ve kültürel yapılanmayı da ilginç kılan bir oluşumdur”(Özdoğan, 2016: VIII).

Trak göçlerinin tarihsel anlamda gerçekliğini aydınlatan bulgular Troia kazılarında elde edilmiştir. Troia’da Carl Blegen başkanlığında yapılan Amerikan kazıları, Priamos Troiası’nın yıkılışından bir süre sonra Troia’ya, kaba çanak çömlek kullanan, Orta Avrupa kökenli yeni bir grubun geldiğine işaret eder (Wittke, 2006: 13). Troia VIIb 2 tabakasında yeni evler yeni tarz da inşa edilmiştir. Eski binalar onarılmış ve büyütülmüştür (Becks ve Thum, 2001: 421). M.Ö. XI. yüzyılın ortalarına tarihlenen Troia VIIb 2 katında ortaya çıkan, el yapımı, kaba, tümüyle düzensiz biçimlere sahip bu çanak çömlek türü oldukça ilkel bir görünüme sahiptir (**Lev. 33-35**). Üzerine boynuza benzer çıkıntılarla baskı ya da kazınarak yapılmış spiral ve halka motifleri bulunan bu tür seramiğin benzerlerine Geç Tunç Çağı’nda Macaristan’da da rastlanılmıştır (Bouzek, 1974: 166-181; Hochstetter, 1982: 201). Özellikleri sıralanan bu tür seramiğe “Kabartmalı (Buckel) Seramiğ denir. Kökeni Balkanlar’a bağlanmaktadır. Yapım tekniği ve genel özellikleri itibari ile Erken Tunç Çağı Troia I seramiğine benzerlik gösterir ancak form olarak farklıdır. Bu dönem içerisinde yeni seramik geleneği ile birlikte yerel seramik örnekleride görülür (Becks ve Thum, 2001: 421). Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere M.Ö. 1200’lü yıllarından sonra Anadolu’ya Boğazlar yolu ile gelen Frigler, kitleler halinde hareket eden Trak boylarından biridir (**10-11**), (Sevin, 2007: 193).

Bununla birlikte, antik kaynakların (Herodotos, VII. 423 vd; Strabon XII. 571-576) aktardıkları bilgilerden yola çıkarak Friglerin başlangıçta Troia ve çevresini ele geçirdikleri ve ardından da Askania Gölü (İznik Gölü) kıyıları ile Sangarios (Sakarya) Nehri vadisine doğru yayıldıkları anlaşılmaktadır. Frigler, buradan güney ve doğu yönde genişleyerek Anadolu içlerine yayılmaya devam etmişlerdir. Gordion’da hemen Hitit tabakası üzerinde bulunan Erken Demir Çağı’na tarihlenen (M.Ö. yaklaşık 1200-950) kalıntılar, ilk Frig göçmenlerinin M.Ö. 11. yüzyılda Polatlı yakınlarındaki Yassihöyük’e ulaştıklarını ve başlangıçta basit köy düzeninde yerleşik bir yaşamı benimsediklerini göstermektedir (Sivas, 2007: 9).

Gordionda ilk aşamada, merkeze bağlı tek bir krallıktan çok, birçok beyliğin varlığının düşünülebilir (Voigt, 2006: 26-27). Buna bağlı olarak, Gordion’un önceleri

bir beylik merkezi olduğu ileri sürülebileceği görüşündedir. Nitekim arkeolojik kazılar Yassihöyük'ün daha M.Ö. erken 9. yüzyılda kabartmalı ortostatlarla süslü binaları barındıran ve çevresi de sur ile tahkim edilmiş bir sitadel olduğunu ortaya koymuştur. Öyle anlaşılıyor ki, bu dönemde Gordion giderek içinde soylu yönetici bir sınıfın yaşadığı bir yönetim merkezi olma yolunda ilerlemektedir. Gordion'daki bu büyük inşaat yapım çalışmaları gelişimini sürdürerek M.Ö. 9. yüzyıl sonuna gelindiğinde ise Orta Anadolu'da kendi dönemi için benzeri olmayan anıtsal planlı krali bir yerleşmeye dönüşmüştür (Sivas, 2007: 10).

Dönmez, Anadolu'da da izlediğimiz tümülüs ve “Yumrulu Seramik Grubu” (*Buckel Keramik*) geleneğini, Güneydoğu Avrupa'dan ya da Karadeniz'in kuzeyinden gelip Trakya üzerinden geçerek önce kuzeybatı Anadolu'ya giren Thrak-Frig geleneğine bağlar (Dönmez, 2010a: 159). Dönmez, Frig Krallığı ve Transkafkasya'dan Anadolu'ya gelen Avrasyalı savaşçı-atlı göçebelerin M.Ö. 2. binyıldan kalan yerli halk ile birlikte yaşadıklarını ve yerel bir kültürde buluştuklarını söyler. Dönmez'e göre Orta Anadolu'da izlenen Frig geleneğinden bağımsız olan Alishar IV seramiği olarak tanımlanan seramik grubu bu görüşü destekleyen en önemli verilerdendir (**Lev. 9**). Bu arada, Frig mimarisinde izlenen megaron planlı yapılar, kent ve akropol surları ile sitadellerde izlediğimiz çift kuleli girişler de Anadolu Tunç Çağı mimari öğelerinin bir uzantısı olmalıdırlar. Tüm bu varsayımlardan yola çıkarak Dönmez, Frigler'in her ne kadar bölgede politik bir egemenlik kurmuş olsalar da Güneydoğu Avrupa kültüründen büyük ölçüde koptuğunu ve Anadolu kültürünün önemli bir parçası oldukları görüşüne varır (Dönmez, 2010a: 159-160).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

III. GORDİON'UN KONUMU, ARAŞTIRMA ve KAZI TARİHÇESİ

III. I. Gordion'un Konumu

Bu bölümde, Gordion/Yassihöyük yerleşiminin, konumuna, burada yapılan araştırmalar tarihçesine ve yapılan kazı çalışmalarına değinilmiştir. Erken Frig ve kronoloji sorunu kısaca açıklanmıştır. Ayrıca Erken Demir Çağı'nda görülen mimari ve seramik yapılarının gelişim durumları da irdelenmiştir. Erken Demir Çağı'nda görülen mimari ve seramik yapılarının Geç Tunç Çağı ile benzerliklerinin olup olmadıklarına değinilmiştir. Özellikle Erken Demir Çağı'nda görülen seramik yapısının kökenine dair yapılan tartışmalar, benzerlikler ve çözüm önerileri de sunulmuştur. Ayrıca genel bir perspektif çizmek açısından, Gordion-Troia ilişkisi seramik bazında incelenmiş, Erken Frig dönemi seramiğnin kökeni de kısaca açıklanmıştır.

Bugün Yassihöyük olarak bilinen Gordion, Ankara'nın Polatlı ilçesi yakınlarında, Sakarya ırmağı kıyısında yer almaktadır (**Harita 1A**). Orta Anadolu'daki Porsuk ve Sakarya nehirlerinin birleştiği noktanın yakınında olan antik kent, küçük mezar tepeleriyle ya da tümülüsler ile çevrili büyük bir arkeolojik yerleşime sahiptir. Antik kaynaklar ve coğrafya araştırmalarından faydalanarak bu yerleşme M.Ö. 1. binyılda kurulan Frig Krallığı'nın başkenti Gordion olarak tanımlanmıştır (**Harita 3**), (Voigt, 2007: 65).

Antik kent, Anadolu'yu dolaşan büyük yolların üzerindedir; Sakarya Nehri ve kaynaklar yerleşmeye bol miktarda su sağlamaktadır; ayrıca susuz tarım ve hayvancılık için geniş alanlar da bulunmaktadır. Bu doğal şartlar göz önüne alındığında Gordion'un M.Ö. 3. binyıldan başlayarak Hitit İmparatorluğu boyunca yerleşime sahne olduğu anlaşılmaktadır (Sams, 2007: 51).

III. 2. Gordion'un Araştırma ve Kazı Tarihçesi

Gustav ve Alfred Körte kardeşlerin, araştırma için Yassihöyük'ü seçmelerinin sebebi bölgede antik kaynakların betimlediği gibi Sakarya (Sangarios) Nehri'nin kıyısında bulunan ve ticaret yollarına hâkim konumda tek büyük höyüğün burası olmasıdır. Bugün, yüzyıl öncesine dayanan bu düşünce arkeolojik buluntularla ve Frig dilindeki kısa yazıtlarla da desteklenmiştir. Bu zamana kadar yapılan çalışmalar sırasında yerleşme, üzerinde 'Gordion' isminin yazılı olduğu herhangi bir buluntuya rastlanılmamış ancak Frig Krallığı'nın ünlü kralı Midas'ın adı ise tarihi kesin olarak

saptanamayan kaba yapımlı bir testinin üzerinde belirlenebilmiştir (Voigt, 2006: 28). Körte, Sangarios Nehri'nin bulunduğu konum ve Pessinus'taki (Ballıhisar) Frig kültür merkezi ile arasındaki uzaklıkla bağlantı kurmaya çalışmıştır (Sams, 2011: 95).

Höyükteki ilk incelemeler Gustav ve Alfred Körte adında iki Alman kardeş tarafından 1900 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu iki meraklı araştırmacı antik kaynaklardan ve bölgenin coğrafi özelliklerinden faydalanarak burada yapacakları kazıların, M.Ö. 1. binyıldan kalma Frig Krallığı'nın başkenti Gordion'a ait kalıntılara rastlayacakları düşüncesiyle hareket etmişlerdir (Voigt, 2006: 28). Körte kardeşlerin çalışmaları Sitadel Höyüğü'nde ve bunun yanı sıra yerleşmenin çevresindeki beş farklı tümülüste gerçekleşmiştir (Voigt, 2007: 67). Körte kardeşler, bu kazılarda tahrip tabakasına ulaşamamışlardır. Ancak 'Tümülüs III' de ele geçen fibulalar ve bronz kaplardan hareket ile ve antik kaynaklardaki Midas'ın varlığını da göz önüne alarak bir kronolojik değerlendirme yapmışlardır. Tahrip tabakası, (YHSS 6A) Erken Frig dönemi olarak bilinir ve bu dönemde binalar yangın geçirmiştir (**Lev. 11**) Bu dönem Midas ile ilişkilendirilerek M.Ö. 700'e tarihlenir (Voigt, 2007: 67).

Erken 4. yüzyıl piskoposlarından Eusebios'un Chronicle Church Fathers: Church History adlı eserinde Midas'ın ölüm yılı M.Ö. 696 olarak verilmiş bunun yanı sıra Assur belgelerinde Midas/Mita, II. Sargon ile çağdaş olduğu belirtilmiştir. Yine Strabon'a göre Midas'ın Kimmer istilası sonrası intihar etmesinden dolayı Gordion'un yıkım tarihi Körte kardeşlerce M.Ö. 700'lere verilir (Devries, 2011: 13-14).

Pennsylvania Üniversitesi Müzesi tarafından desteklenen Gordion kazısı daha geniş çaplı bir organizasyon haline dönüşmüştür. Proje başkanı Rodney Young, 1950'den 1973'e kadar gerçekleştirmiş olduğu 17 kazı sezonunda Sitadel Höyüğü'nün doğu yarısına ve Aşağı Şehir'deki tahkimat sistemine odaklanmıştır (Voigt, 2007: 67-68). Young'ın bu çalışmadaki amacı az bilinen Frig uygarlığını ve çevresi ile birlikte açığa çıkartarak bu konuyu aydınlatmaktır (Sams, 2011: 95).

Sitadelde uzun bir zaman dilimine yayılmış arkeolojik sürekliliği tespit eden Young, sarayın yangın tarafından tahrip edilmiş geniş bölümlerini kaldırmamış, verileri var oldukları yerde bırakmıştır. Young, yangın ile sonlanan binaları (--ki bu Erken Tahrip Tabakası olarak bilinir) tarihi bir kişilik olan Kral Midas dönemi ile ilişkilendirerek M.Ö. 700 civarına tarihlenmiştir (Voigt, 2007: 67-68).

Young, bu dönemde ayrıca aralarında 50 metreyi aşan yüksekliğiyle en büyük tümülüs olarak dikkat çeken MM Tümülüsü'nün de bulunduğu 26 örneği incelemiştir. MM tümülüsünde ahşaptan bir mezar odası içersinde, ahşap bir yatak üzerinde uzanmış halde orta yaşta bir adama ait kalıntılarla karşılaşmıştır. Ölü hediyeleri çeşitli boylarda tunç mutfak eşyaları, servis kapları, büyük kazanlar ve küçük içki kaplarından oluşmaktadır. Bunların dışında tunç kemer ve fibulalar ile zarif kakma mobilyalar da bulunmuştur. İlk başlarda MM Tümülüsü'nün Kral Midas'a ait olduğu düşünülmüş ancak, dendrokronolojik analizler (ağaç halkaları metoduyla yapılan tarihlendirme) ile elde edilen kesin tarihlendirme, tümülüsün inşasını M.Ö. 740 civarına yerleştirmiştir (Kunibolm ve Newton, 2011: 79-123; Manning ve Kromer, 2011: 123-150). Dolayısıyla bu tarih Kral Midas'ın hükümranlığı için çok erkendir, o yüzden de yeni çalışmalarda bu tümülüsün Kral Midas'ın babasına ait olabileceği de düşünülmektedir (Voigt, 2007: 67-68).

Bu arada kısaca Midas/Mita sorununa değinmek de yerinde olacaktır. Yunan ve Roma kaynaklarındaki Frig Kralı Midas daha çok mitolojik hikâyelere dayanırken, Assur da II. Sargon yıllıklarında (M.Ö. 721-705) geçmektedir. Midas, Muşki'li Mita olarak (Bittel, 1950: 76; Barnet, 1967: 417; Lloyd, 1989: 59; İplikçioğlu, 1994: 77; Bossert, 2000: 174), M.Ö. 718'den itibaren II. Sargon yıllıklarında da mevcuttur. Bu tarihten önce Midas, Fırat üzerindeki, Karkamış kralı Pisiris'i Assur'a karşı ayaklanması için zorlamış ancak ayaklanma başarısız olmuştur. Sargon, Midas'ın kendinden önceki krallar zamanında böyle bir ayaklanmada bulunmadığını belirtir. Sargon'un bu söyleminden yola çıkarsak, Midas, V. Salmaneser (M.Ö. 726-722)'den önce III. Tiglat-Pileser (M.Ö. 744-727)'in döneminde tahta geçmiş olmalıdır (Sams, 2007: 59).

Assur yıllıklarında Midas'ın Tabal ülkesini (Niğde civarı) Sargon'a karşı kışkırttığından bahsedilmiştir. Midas Assur yıllıklarında en son M.Ö. 709'de Assur müttefiki olarak geçmektedir. Eusebios'a göre ise M.Ö. 738 yılında tahta geçmiş ve 696 yılında boğa kanı içerek intihar etmiştir. Strabon da Midas'ın ölümünü Kimmer istilasına bağlar. Bu nedenle uzun bir süre ahşap mezar Midas'a atfedilmiştir. Strabon ise, Midas'ın ölümünü Kimmerlerin istilasını bağlamaktadır. Ancak Midas'a atfedilen ahşap mezarda yapılan radyokarbon analizleri bu mezarı M.Ö. 740 civarına

tarihlemektedir. Dolayısıyla Midas'ın tahta çıkışını M.Ö. 738 olarak düşünürsek, Mezarın Midas'ın babası Gordias'a ait oduğu da düşünülebilir (Sams, 2007: 59-61).

M.Ö. 8. yüzyıl da Frig kralı Midas'ın varlığından bahsedilir (Devries, 2011: 15). Midas/Mita ilişkisi kabul görmektedir (Mellink, 1965: 318; 1984-1988-1989, 174 n. 244). Öte yandan Muşki=Frig denkliğinin geçerliliği ise Mellink tarafından red edilmiştir (Mellink, 1965: 317-325). Bu durum, Mita/Midas'ın batıda Frig, doğuda ise Muşki olmak üzere iki farklı halkın kralları olabileceği teorisinin de doğmasına neden olmuştur. Musceralla ise Mita ve Midas'ın aynı kişi olduğunu bu kralın batıda Frigleri, İç Anadolu'da da Muşkileri yönettiğini öne sürer (Muscarella, 1988b: 178-180; 1988: 418). Ona göre, Frigler kuzey ve Orta Anadolu'ya kadar gelmişlerdir; Alishar IV seramiğinin kökenini Muşkiler'de aramalıdır (Muscarella, 1988: 417-424; 1989: 333-334). Buna karşın Summers, Kuzey Anadolu'da Frig varlığını destekleyecek hiçbir kanıtın olmadığını öne sürer (Summers, 1994: 245).

Gordion'daki kazılara Young'ın 1974 yılında trajik bir kaza sonucunda hayatını kaybetmesiyle bir süre ara verilmiştir. Sonraki yıllarda Keith Devries, Young döneminden gelen buluntuların incelenmesi ve bu malzemenin yayını için çalışacak bir ekip kurmuş, fakat 1987'ye gelindiğinde, yeni bir arazi çalışması yapılmadan cevaplanamayacak bir dizi sorun ile karşılaşmıştır. Bu soruların çoğu, Tahrip Tabakası'nın altındaki ve üstündeki tabakaların tarihlenmesiyle ilgilidir. 1988'de G. Kenneth Sams, Gordion Projesi'nin başına geçmiş ve çalışmalara devam etmiştir (Voigt, 2007: 68). Bu dönemde arazideki kazı çalışmalarının sorumluluğunu Hasanlu projesinde de yer alan Mary Voigt üstlenmiştir. Sözü edilen süreçte, 1988-2002 yılları arasında kazılar dokuz sezon daha sürmüştür. Bu dönemde Sitadel Höyüğü'nün batısı da dâhil olmak üzere yerleşmenin en az bilinen kısımları ve Aşağı Şehir ile Dış Şehir arasında kalan yerleşim bölgelerinde çalışılmıştır (Voigt, 2007: 68).

III. 3. Mimari Veriler ve Değerlendirmeler

Gordion'daki yerleşim topografik olarak üç farklı bölümden oluşur (**Harita 5B**) (Voigt, 2006: 28). Merkezi höyük ya da Yassihöyük 500x350 m. ölçülerindedir ve adından da anlaşılacağı üzere yassı bir tepe görünümündedir (**Lev. 1**). Höyük günümüz ova tabanından 16 m. yüksektedir ve ova tabanının altında da jeomorfolojik analizlerin gösterdiği üzere en az 4 m. daha devam etmektedir (Voigt, 2007: 67). Tarihinin büyük kısmında savunma duvarına sahip olan Yassihöyük, Sitadel Höyüğü (Yukarı Şehir)

olarak da adlandırılmaktadır. Güneyde sitadele bitişik durumda “Aşağı Şehir” mevcuttur; kuzey ve kuzeydoğuya doğru ise yaklaşık 1 kilometrekarelik yer kaplayan alanda “Dış Şehir” uzanır. Günümüzde Sakarya Nehri Dış Şehir’i Sitadel Höyüğü’nden ayırmıştır, fakat jeomorfolojik kanıtlar yaklaşık binyıl önce nehrin güney ve doğuya doğru aktığını göstermiştir (Voigt, 2007: 67).

Gordion/Yassihöyük Erken Tunç Çağı’ndan (M.Ö. 3. binyıl) beri iskân görmüş bir yerleşimdir. Bu süreç Ortaçağ’a kadar ve sonraki yüzyıllar boyunca da devam etmiştir. Yerleşimin böyle uzun süreli olmasının elbette nedenleri vardır. Yerleşme, Gordion’da Sangarios (Sakarya) vadisinin oluşturduğu yol ile yakında bulunan Tembris (Porsuk) ve Ankara çaylarının vadilerinin oluşturduğu güzergâhta Orta Anadolu’nun ana yolları üzerinde yer alır. Dolayısıyla bölge nehirlerle ve çevredeki pınarlarla sulanmaktadır. Ayrıca, bu bölge kuşkusuz burada yaşamış bütün toplumların ekonomik temelini oluşturacak olan, kuru tarıma son derece elverişlidir ve ekilebilir arazide oldukça fazladır (Sams, 2012: 52). Bu doğal şartlar Gordion’un neden M.Ö. 3. binyıldan başlayarak Hitit İmparatorluğu boyunca yerleşime sahne olduğunu elbette açıklar niteliktedir (Sams, 2007: 51).

Wittke, göçlerle gelen toplulukların ilk olarak Gordion’a gelmiş olabileceklerini ve bunun en önemli sebebinin de bölgenin özel konumu ve imparatorluk döneminin sonlarındaki siyasi durumu olduğunu belirtir. Ayrıca Wittke, M.Ö. 13. ve 12. yüzyılın siyasi haritasında Gordion’un Arzawa ile Hitit İmparatorluğu’nu kapsayan çekirdek bölge ve Kaşka ülkesi arasında sınır hattında olduğunu vurgular ve Gordion’un Luvi bölgesinde ve Hitit egemenliği altında bulunduğunu söyler (Wittke, 2006: 13). Gordion’un Hitit İmparatorluğu’nun çökmesinden fazla etkilenmediğini de ifade eden Wittke, doğudaki yerleşimlerde görülen tahribatın Gordion’da olmadığını bunun da Gordion’un sınır bölgesinde olmasından kaynaklandığını belirtir. Gordion’un o dönemlerde önemli bir merkez konumunda bulunmadığını ve siyasi bir gücün egemenliği altında da olmadığını vurgulayan Wittke, bundan dolayı Gordion’un kolayca ele geçirilebileceğini de söyler (Wittke, 2006: 13). Bundan yola çıkarak da, yeni gelen toplulukların Hititlerin yıkılmasında rol oynadıklarına dair herhangi bir kanıt olmadığını, Gordion’un da şiddet kullanılarak ele geçirilmiş olabileceğine dair hiçbir ipucunun da bulunmadığı görüşünü savunur. Ayrıca Wittke, yerleşmede ele geçen

çanak çömlekleri, konut mimarisini ve duvar tekniğinde saptanan ani değişimleri de buraya gelen Balkan kökenli Frigler'e bağlar (Wittke, 2006: 13).

Hint-Avrupa dili olan Frigçeyi konuşan halkın M.Ö. 2. binyılın sonlarına doğru, Hitit İmparatorluğu'nun çökmesinden sonraki bir süreçte Anadolu'ya göç ettikleri ifade edilmektedir (Voigt, 2006: 30). Sams, bölgeye yerleşen halklar arasında en kayda değer topluluğun, Güneydoğu Avrupa'dan gelen, daha sonra Frigler'i oluşturacak olan göçmenler olduklarını söyler. Sams, bu halkın en iyi ihtimalle bir ilk dalga olarak yaklaşık M.Ö. 1200 civarında Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra, belki de daha sonraki bir tarihte M.Ö. 1100'de gelmiş olabilecekleri görüşündedir (Sams, 2012: 52). Voigt, erken dönemde görülen stratigrafideki kopukluğun nedenini de Gordion'a yeni gelen topluluklara bağlamaktadır (**Lev. 10B**), (Voigt, 2007: 70).

Wittke, Gordion'da M.Ö. 12. yüzyılda ele geçmiş seramikler incelendiğinde, Gordion'un kabile tarzında örgütlenmiş bir topluluk tarafından iskân edildiğini ve zamanla da bu grubun yerli halk ile birleşerek Frigleri oluşturan, Frig-Gordion kültürünün taşıyıcısı haline geldiğini söyler ve bunu da Hitit ve Frig seramiklerinin birlikte bulunmasına bağlar (Wittke, 2006: 22-24).

Voigt, bu toplulukların Gordion'a gelmelerinin yaklaşık olarak M.Ö. 1100 civarında olduğunu belirtir. Bu dönem ile bağlantılı olan tabakaların Hitit kültürüyle sıkı bağları olan arkeolojik kalıntılardan her yönüyle ayrıldığını ifade etmektedir. Voigt, Demir Çağı'nın başlangıcında Gordion'u, "görece küçük ve diğer yerleşimlerden arınmış bir yerleşme" olduğunu savunur (Voigt, 2006: 30). Voigt'a göre, Gordion'da Friglerle ilişkilendirilebilecek ilk yapılar, M.Ö. 1100-1000 yılları arasında inşa edilen zemine gömülü küçük, basit evlerdir (**Lev. 2, 5, 6A, 9, 10A**), (Voigt, 2006: 34).

Dönmez'e göre M.Ö. 13. yüzyılın sonlarında Anadolu'ya giren ve önce Marmara Denizi'nin güneyindeki topraklara daha sonrasında ise Kızılırmak'ın batısındaki coğrafyaya yerleşmeye başlayan Trak-Frig toplumlarının arkeolojik izleri en iyi Gordion'da izlenir. Ayrıca Dönmez, Gordion 7B ve 7A tabakalarında açığa çıkartılan basit yapılar (**Lev. 2, 5, 6A-B, 8-10A**), ile ilkel çanak çömlekleri yaratan "Karanlık Çağ" topluluklarının eski kültürlerle bir bağlantısı olmadığını belirtir. Kendisi, M.Ö. 9. yüzyılda 6. mimari tabaka (**Lev. 11**) ile birlikte Frig Krallığı'nı kuran Balkan kökenli insanların kadim kültürlerini özümseyip Gordion özelinde yepyeni bir yerel Anadolu Demir Çağı krallığını kurduklarını öne sürer (Dönmez, 2016a: 80).

Geç Tunç Çağı'na ait bir yapı (YHSS 8) içinde çark yapımı çanak çömlekler (**Lev. 13-18**) ele geçmiştir. Voigt, bu yapının terk edildikten sonraki bir süreçte, yıkılan duvarların molozlarıyla yeniden doldurulduğunu belirtir. Bu yıkıntıların üzerine inşa edilen ve Erken Demir Çağı'na tarihlenen yeni kompleksler (YHSS 7, yaklaşık 1100-900) plan ve inşa tekniği ile üzerinde yükseldikleri Hitit yapılarından farklılık gösterirler. (Voigt, 2007: 70-71). Genz ise, Gordion'da Erken Demir Çağı tabakaları için önerilen bu YHSS 7B'nin direkt Hitit İmparatorluğu'ndan sonraya tarihlenebileceğini söyler. Ancak bu konuda kesin bir bilginin de olmadığını belirtir (Genz, 2011: 335).

Bu evreden sonra da, yine mütevazı bir yapı olan 'Yanık Saz Evi' (Burnt Reed House) (**Lev. 9**) evresi gelmektedir. Burada çarkta yapılmış ve Erken Demir Çağı'na tarihlenen ikincil bir seramik ortaya çıkar. Bu devetüyü renkli seramikler, Frigya'nın çömlekçilik geleneğinin başlangıcını oluşturacak olan seramiklerdir (Henrickson ve Voigt, 2000: 95-97).

Sams, Frigler'in arkeolojik olarak varlıklarının ilk önce mütevazı zemine gömülü çukur evler ve Klasik kaynakların Frigler'in anayurdu dediği Güneydoğu Avrupa'dakilere benzerlik gösteren el yapımı çanak çömleklerle ortaya çıkmış olduklarını belirtir (Sams, 2012: 52). Sams ayrıca Frig yerleşiminin en erken tabakalarının günlük kullanıma ait küçük ev aletleri olan ve hafif malzemeden yapılmış bir köy görünümünde olduğunu ifade eder (Sams, 2007: 51). Voigt, Erken Demir Çağı evlerini, bazen yan yana yapılmış küçük odalardan oluştuğunu, bazen de dar ve uzun yapılardan meydana geldiğini söyler (Voigt, 2007: 71) ve bunları da çamur sıvalı, ağaç dallarından yapılmış duvarlara sahip olan çukur evler olarak tanımlar (**Lev. 2, 5, 6A, 9, 10A**), (Voigt, 2006: 30).

7B evresi, herhangi bir boşluk olmaksızın Geç Tunç Çağı'nın sonuna ait olan tabakanın üzerine oturmaktadır. Geç Tunç Çağı sonu ve Erken Demir Çağı arasında, mimaride, seramikte, günlük yaşamda ve hayvan kalıntılarında belirgin değişiklikler gözlemlenmiştir. Mimarideki değişiklik "çukur ev" tipi ile kendini gösterir. Bu evler bazen yassı taşlarla kaplanmış, sığ dikdörtgen ve çukur formundadır. Bunun üstünde yükselen duvarların iskeleti sazdan oluşturulmuş, araları çamur ile doldurulmuş ve kerpiç ile de sıvanmıştır. Voigt'a göre Erken Demir Çağı'nın geç evresi olan 7A evresine ait "Yanmış Saz Evi" (**Lev. 7**) ise, ahşap dikmeler geliştirilmiş duvarlar ve

kalın kerpiç sıva ile kaplanmış saz duvarları ile 7B evresine göre daha büyüktür (Henrickson ve Voigt, 1998: 83-88).

Sams, görünüşte bir köy izlenimi veren bu mütevazı yerleşmenin, M.Ö. 900 civarında, belki de kısa bir süre öncesinde, masif surları bulunan, bir kapı yapısı ve surların içinde de anıtsal mimarisiyle tahkimli bir sitadele dönüştüğünü ve bu ölçekteki dönüşümün bu türden büyük projeleri uygulamak için gerekli olan insan ve materyal kaynaklarına sahip, merkezi ve örgütlü bir otoritenin varlığı ile mümkün olabileceğine vurgu yapar. Diğer bir deyişle, bu etkinliklerin Frig Devleti'nin başındaki güçlü bir kralın varlığına işaret ettiğini söyleyen Sams, bu otoritenin zamanla yerini muhafaza ederek güçlendiğini ve bunun da zaman içinde devam eden anıtsal yapılaşma faaliyetlerinden de anlaşılabilirliğini ifade eder (Sams, 2012: 52-53).

III. 4. Erken Frig ve Kronoloji Sorunu

Erken Frig Dönemi'nin sonlanmasına sebep olan tahribin tarihlenmesi, bu "Tahrip Tabakası" (Manning ve Kromer, 2011: 123-124) nın üzerine kurulmuş olan Orta Frig dönemi yerleşiminin hem kronolojisi ve niteliğini anlamak açısından önemlidir. Rodney Young, Erken Frig şehrini harap eden yangının sebebini Kimmerler olarak bilinen göçebe kavime bağlar ve olayı tarihsel bir gerçeklikmiş gibi yüzyıllar sonrasında vurgulayan antik kaynaklara dayanarak yaklaşık olarak M.Ö. 700 civarına tarihler. Young, ayrıca Gordion'daki yangının ve Midas'ın ölümünün de Frig Krallığı'nın yıkılışına sebep olduğunu söyler (Young, 1958: 148n17). Öte yandan Voigt, şehrin yeniden inşası için muazzam bir maddi imkân ve işgücünün gerekliliğini belirterek, saray alanındaki yanmış binaların üzerlerinin yaklaşık 3,0 ila 5,0m kalınlığında bir kil tabakasıyla örtülmüş olduğunu, yeni komplekslerin ise masif moloz temeller üzerine düzgün dikdörtgen bloklarla yeniden inşa edildiğini söyler (Voigt, 2007: 71-72). (Önerilen tarihleme tartışmaları için: Bossert, 2000: 166-170; Genz 2006a: 131-133. Bu yeni tarihleme Muscarella tarafından halen kabul edilmemektedir (Muscarella, 2003: 247-249).

Young da bu çaptaki bir projenin gerekli kaynaklara sadece güçlü bir yönetimin sayesinde olacağını söylemiş ve Orta Frig Dönemi'ndeki yeniden inşa projesini M.Ö. 600 civarında Orta Anadolu'da genişlemeye başlayan Lidyalılar'a atfetmiştir. Dolayısıyla Young'un önerdiği kronoloji, Gordion'un geçirdiği yangın ile şehrin yeniden inşası arasında 100 yıllık bir boşluğu öngörüyordu. Voigt, 1989'da Erken Frig

Dönemi Tahrip Tabakası'na (YHSS 6A) ait bir odada kazı çalışmalarının yürütüldüğünü ve Teras Yapısı (2A/TB2A) olarak adlandırılan odanın, muhtemelen Frig yöneticilerinin oturduğu 1-4 no'lu megaronların üzerindeki terasta yer alan sıralı servis binaları'nın tipik bir örneği olduğunu belirtir (Voigt, 2007: 72).

Voigt, Gordion'daki Orta Frig Dönemi'ne ait olan yeniden inşa projesine dair verileri değerlendirmiş ve sonuçta yerleşmede dikkatini çeken bir kronolojik sorun ile karşılaşmıştır. TB2A'dan sonraya karşılık gelen stratigrafik oluşum incelendiğinde, yangından neredeyse hemen sonra yapının duvarlarının yıkıldığı ve odanın ortasına taşların atıldığı anlaşılmıştır. Voigt'a göre bu şekilde elde edilen düz alan kısa bir süre için hava ile temas etmiştir, dolayısıyla eldeki arkeolojik kalıntılardan hareket ile Gordion'daki yeniden inşa sürecinin yaklaşık bir asır sonra değil, yangın felaketinin hemen ertesinde başlamış olmalıdır. Voigt, kazının ve yüzey araştırmalarının ortaya çıkardığı daha kafa karıştırıcı bulgunun, Gordion'un en geniş sınırlarına Orta Frig Dönemi'nde ulaştığının anlaşılması olduğunu ifade etmiştir (Voigt, 2007: 73).

Voigt'a göre ayrıca Cornell Üniversitesi, Ege Dendrokronoloji Laboratuvarı'ndan Peter Kuniholm'ün TB2A'dan gelen 256 parça ahşap örneği incelemesi sonucunda ahşaplardan birisinin M.Ö. 850'lere tarihlenmesi ile sorun farklı bir boyut kazanmıştır. Ahşap örneklerin hiç birisinde ağaç kabuğu bulunmamasından dolayı TB2A'da kullanılan ağaçların büyük bir olasılıkla M.Ö. 850'den önceki bir tarihte kesilmiş olması gerekliliğini savunan Voigt, M.Ö. 9. yüzyılın ortasına işaret eden dendrokronoloji tarihi ile Young'un yangın için ileri sürdüğü M.Ö. 700 arasındaki zaman boşluğunun çok büyük olduğunu belirtmiştir (Voigt, 2007: 73-74).

Kuniholm ve Voigt, TB2A'nın inşasında eski ya da ikinci kez kullanılan ağaçlardan yararlandığını düşünmüşlerdir (Kuniholm ve Newton, 2011: 79-122). Bu arada Gordion'daki ithal Yunan seramiklerini inceleyen Keith DeVries ise M.Ö. 8. yüzyılın son çeyreğine ait iyi korunmuş kapların sağlam Orta Frig kontekstlerinden geldiğini saptamıştır. Bundan hareket ile de Orta Frig Dönemin'deki yeniden başlayan inşa faaliyetlerinin en azından M.Ö. 720'de "tamamlanmış" olduğunu gösteren arkeolojik kanıtlara sahip olduğunu ifade edilmiştir (Voigt ve DeVries, 2001: 26-28).

Bu noktada B. Kromer'inde belirttiği üzere TB2A'dan bulunan bitki tohumlarının C14 analizleri neticesinde Sams'in ileri sürdüğü tarihi destekler sonuçlar elde edilmiştir (Manning ve Kromer, 2011: 132). TB2A'dan toplanan saz örneklerinin

verdiği M.Ö. 845-800 tarihi, dendrokronolojinin sağladığı inşaat tarihleri ile örtüşmektedir (Voigt, 2007: 74).

Gordion kazılarında elde edilen ahşaplar üzerindeki dendrokronolojik analizler ilk 1961 yılında B. Bannister (Bannister, 1970: 336-340) tarafından yürütülmüştür. Ancak bu ilk incelemelerin daha sonra yapılan yeni çalışmalar neticesinde hatalı olduğu ortaya çıkmıştır. Bu süre zarfında Sams'ın Gordion kazılarını üstlenmesine kadar geçen süreçte Young tarafından kronoloji oluşturulurken eski dendrokronolojik analizlerin sonuçları da kullanılmıştır (Young, 1981: 85-100). Bu analizlerde Gordion'daki ahşap örneklerden alınan 24 numune incelendikten sonra M.Ö. 740 yılından önce ahşapların kesildiği saptanmıştır. Bundan hareketle Erken Frig sitadeli başta olmak üzere W, K - III, P, MM ile birlikte diğer tümülüs mezarlar ve yerleşim alanlarının kronolojisi yeniden oluşturulmuştur. Buna göre W tümülüsü M.Ö. 900-9. yüzyıl sonu, yani Erken Frig dönemine (YHSS 6B) K -III, P ve MM Tümülüsleri de Tahrip Tabakası, YHSS 6A sonrasına, yani M.Ö. 800-550-YHSS 5'e (Orta Frig dönemine) yerleştirilmiştir (Muscarella, 2012: 379). Gordion sitadeliindeki yeniden inşa süreci de YHSS 5'deki Pers yıkımının hemen sonrasında başlamıştır (Genz, 2011: 335). Muscarella ise tümülüslerde ve sitadelerde eski ile yeni kronoloji arasında bir uyum sağlanması gerektiğini savunan Voigt'un kabartmalı ortostların geç 9. - erken 8. yüzyıla tarihlenmesini önerdiğini söyler ama öte yandan kendisinin öne sürmüş olduğu farklı kronolojik sonuçlar ortaya koyan çalışmasının da göz ardı edildiğini ifade eder (Muscarella, 2012: 379). (Yeni tarihlendirmelere Muscarella karşı çıkmaktadır. Ancak Boğazköy'den ele geçen veriler yenilenen Gordion tarihlendirmelerini desteklemektedir. Boğazköy radyo karbon sonuçlarına göre Orta Demir Çağı başlangıcı (Seeher 2000: 373) ve geleneksel kronolojiden 100 ila 150 yıllık erken tarihlendirmeler, Gordion'un yıkım tabakalarının gelenekse tarihlendirmelerinin değiştirilmesi gerektiğini işaret etmektedir).

Tablo 1: THE YASSIHÖYÜK/GORDION STRATİGRAFİSİ (YHSS): 1988-2002

<u>Dönem</u>	<u>YHSS Evresi</u>	<u>Yaklaşık Tarih</u>
Ortaçağ	YHSS 1	MS 12.-13. yüzyıl
Roma	YHSS 2	MS 1.-3. yüzyıl
Geç Helenistik (Galatlar)	YHSS 3A	MÖ 3. yüzyıl-2. yüzyıl sonu
Erken Helenistik	YHSS 3B	MÖ 333/334 – MÖ 3. yüzyıl
Geç Phryg (Akhaimenid)	YHSS 4	yakl. MÖ 550 - 333
Orta Phryg	YHSS 5	yakl. MÖ 800 - 550
Erken Phryg Tahrip Tabakası	YHSS 6A	yakl. MÖ 9. yüzyıl sonu
Erken Phryg	YHSS 6B	yakl. MÖ 900 - MÖ 9. yüzyıl sonu
Erken Demir Çağı	YHSS 7	yakl. MÖ 1100 - 900
Son Tunç Çağı (Hitit İmparatorluğu)	YHSS 8-9	yakl. MÖ 1400 - 1100
Orta Tunç Çağı	YHSS 10	yakl. MÖ 2000 - 1400
İlk Tunç Çağı	—	yakl. MÖ 2300 - 2000

Tablo 1: Gordion Yeni Kronoloji (Voigt, 2007:69)

YHSS 9-8: Son Tunç Çağı M.Ö. 1400-1200

YHSS 7: Erken Demir Çağı M.Ö. 1100-950

YHSS 7B: Erken Demir Çağı, El Yapımı Çanak Çömlekler

YHSS 7A: Erken Demir Çağı, Devetüyü Rengi Kaplarıyla

YHSS 6: Erken Frig M.Ö. 900-750

Voigt, Gordion'daki M.Ö. 9. yüzyılın kurulmuş olan Erken Frig dönemi başkentinin M.Ö. 800 civarında, Kimmerler'in Anadolu'ya gelişinden çok daha öncesinde yangın ile tahribe uğradığını ancak bu yangının sebebinin de ne olduğunun bilinmediğini belirtir. Voigt'e göre Gordion halkı tahrip edilen yapıları toprak ile örtmüş ve Orta Frig sitadelinin bulunduğu alanın seviyesini yükselterek, coğrafyaya hâkim bir teraslama gerçekleştirmiştir. Ayrıca saray kompleksinin batısında ikinci bir yüksek höyük meydana getirmişler ve Aşağı Şehir'i tahkim etmişler, batı höyükte de taş temelli büyük evler inşa etmişlerdir. Aşağı Şehir'de ise Frigler kerpiç evler yanında askeri ya da idari işleve sahip taştan büyük binalar yapmışlardır (Voigt, 2007: 75).

Sams, M.Ö. 9. yüzyılın sonuna gelindiğinde Frig başkentine birkaç ana tadilat ve eklemelerin yapıldığını (Sams, 2012: 57), sitadelin M.Ö. 800'de sakinlerine zarar vermeyen, birçok kalıntıyı yerinde bırakan büyük bir yangınla tahrip olduğunu ve bu

büyük yangının sitadeldeki pek çok yapıyı yok ettiğini öne sürmektedir (Sams, 2007: 51). Sams'a göre bu yıkım, günlük hayatta kullanılan pek çok eşyayı yerinde bıraktığından dolayı, yapıların sadece mimari formları hakkında değil, aynı zamanda yangın zamanında nasıl ve hangi amaçlar için kullanılıyor oldukları hakkında da bilgiler sağlar (Sams, 2012: 57). Sams, yangının bir kaza sonucu da olmuş olabileceği görüşünü savunur ve geniş alanı kaplayan kalıntılar içinde insan iskeletlerinin bulunmadığını, bundan dolayı da yangın sırasında sitadelde bulunan toplulukların kaçabildikleri sonucuna varır. Sams, burada silah gibi herhangi bir şiddet izine rastlanılmadığını da ifade eder (Sams, 2012: 69).

Gordion'un yeniden tarihlendirilmesi aynı zamanda Orta Frig yerleşmesinin tarihi ve niteliğine ilişkin sorunları da çözümlenmiştir. M.Ö. 8. yüzyılın göz alıcı ve çok renkli Orta Frig yapıları, Midas da dâhil olmak üzere Frigya'nın büyük krallarının evleri olmuştur. Hacı Tuğrul gibi yakın yerleşmelerde ve Kaman-Kalehöyük ile Boğazköy gibi daha uzak merkezlerde rastlanan Orta Frig Dönemi Gordion'unun tipik gri çanak çömleği, bu kralların güçlerini göstermektedir (Voigt, 2007: 75).

III. 5. Seramikteki Duruma İlişkin Veriler ve Değerlendirmeler

Voigt, Gordion'da, Frig çanak çömleğinin üç ana evrede incelenebileceği belirtir. Bunlar, Erken Demir Çağı başlangıcı (YHSS 7, M.Ö. 12. yüzyıl - 950) Erken ve Orta Frig bağımsız dönem (M.Ö. 950-550) ve Pers ve Hellen egemenliği (YHSS 4-3, M.Ö. 550-150) olarak tarihlendirilmektedir. Voigt, Geç Tunç Çağı ve Erken Demir Çağı seramikleri arasındaki farkın belirgin olduğundan bahseder. Bu farklılığı da, yeni bir halkın Gordion'a Erken Demir Çağı'nın başında gelmesine bağlar (Voigt, 2007: 70-71).

Erken Demir Çağı, Gordion özelinde önemli bir dönemdir ve Gordion'da M.Ö. 1. Binyılın başının hazırlık aşamasını oluşturduğunu gösterir. Erken ve Orta Frig dönemlerinden bilinen klasik Frig çanak çömleği olarak adlandırılan üretim endüstrisinin kökeni, Erken Demir Çağı'na bağlanmakta, ancak bu kaynağın da çeşitlilik gösterdiği ifade edilmektedir. Erken Demir Çağı'nın başında, bölgede son derece belirgin yeni bir çanak çömlek grubu ortaya çıktığından bahseden Henrickson, bu çanak çömlek grubuna paralel olarak farklı ev planlarının ve yapı öğelerinin de yerleşmede mevcut olduğunu belirtir (Henrickson, 2007: 189-190).

Yerleşimde Geç Tunç Çağı sonuna ait YHSS 8 yapıkatinin üzerinde Erken Demir Çağı'na ait tabakaların varlığı tespit edilmiştir. Erken Demir Çağı'na ait en erken mimari kalıntılar Geç Tunç Çağı sonuna ait mimari verilerin ardından gelseler de yerleşimde belli bir boşluğun/aranın varlığı söz konusudur. Bu boşluk yeni seramik geleneğinde de açıkça gözlemlenmektedir. Yerleşimde, kaplar el yapımı koyu renklerde, düşük ısıda pişirilmiş ve kötü fırınlanmıştır. Kapların dış yüzeyleri genellikle koyu griden siyaha doğru bir renk almış ve perdahlanmıştır. Ayrıca bazı seramik buluntular üzerinde çok basit doldurma ya da baskı bezekler de vardır. Yerleşimde Erken Demir Çağı tabakalarında kap geleneği yine el yapımıdır. Ancak, form ve motifler erken ve orta dönem geleneğini de yansıtmaktadır (Mora ve d'Alfonso, 2012: 388).

Geç Tunç Çağı sonuna ait olan yapı katlarında ele geçen seramikler değerlendirildiğinde ise, bu malzemenin üç ana gruba ayrıldığı tespit edilmiştir.

1. Kaplar özenle yapılmış olmalarına rağmen basit formdadır; el yapımıdır ve form olarak yuvarlak dipli kâseler sıklıkla izlenir. Hamur rengi çoğunlukla devetüyüdür. Ancak bu kaplar, yapım tekniği ve kil yapısıyla kendi içinde farklılık gösterir.

2. Kap formları uzun ve dar çömlükler ile sıkma boyunlu ve tek tutamaçlı kaplardır.

3. Küresel gövdeli torba biçimli, kalınlaştırılmış dudağa sahip ve yuvarlak dipli, pişirme kapları görülmektedir (Henrickson, 1994: 106).

Yukarıda sıralanan kap formları incelendiğinde Hitit Dönemi geleneğinin devam ettiği görülmektedir. Ayrıca Henrickson'a göre bu dönemde basit ölçekte bir seri üretimden de söz edilebilir ve M.Ö. 1. bine bakıldığı zaman Hitit seramikleri ile benzerlikler olduğu da aşikârdır (Henrickson, 1994: 106; Müller-Karpe, 1988: 24-146).

Sams, Gordion'daki Young'un kazılarında ele geçen Erken Demir Çağı el yapımı seramiklerinin öncelikli olarak Erken Frig Yapı katı tahrip tabakası altında yapılan sondajlarda ele geçtiğinden, bundan dolayı da Geç Tunç çağı sonundan Erken Demir Çağı'na aşamalı bir seramik geçişinin olması gerektiğini belirtir (Sams, 1988: 9-10). Henrickson ise daha sonradan gerçekleşen kazılar doğrultusunda, stratigrafik kontrollerin gerçekleştirilmesi neticesinde Geç Tunç Çağı'ndan Erken Demir Çağı el

yapımı seramik gruplarına geçişe bakıldığında aslında açık bir şekilde seramik anlamında bir kırılmanın söz konusu olduğunu söyler (Henrickson, 1994: 107).

Kabın yüzeyinin ve ana renklerinin koyu gri ya da siyahtan koyu griye, kahverengiye giden tonlardan, koyu kahve ile sarımsı kahverengine doğru giden geniş bir renk yelpazesine sahip olduğunu belirten Henrickson, astarlı kapların iç ve dış yüzeylerinin açkılanmasının, yüzey işlemede karakteristik bir özellik olduğunu da vurgular. Kapların bazıları oldukça parlak yüzeye sahiptir ve bununla birlikte bazıları da özensizce düzeltilmişlerdir (Henrickson, 2007: 189-190).

Henrickson, seramiklerde bezeme eğer varsa, genellikle çanakların karın kısımlarında, çömleklerin omuzlarında, çanak ağızlarının dudaklarında olduğunu söyler. Bu bezemeler seramiklerde, kaburga biçimli basit bantlar boyunca çizgi hat şeklinde görülmektedir. Bazen de kalınlaştırılmış bir çömlek ağzında bir sıra baskı bezek görülebilir. Bunlardan daha karmaşık olan çizgi bezeğe ise oldukça ender rastlanır (**Lev. 23B**), (Henrickson, 2007: 190).

Kapların en düşük pişirme ısılarının (600-700°C) olduğu, bu ısıya da yapılan deneysel yöntemlerle ulaşılmış olduğu bilinmektedir. Henrickson, her bakımdan gözle görülebilen bu çeşitliliğin, el yapım tekniğinin özgünlüğünü, her kabın biçimlendirilmesi ve yüzey işlemlerinin şekillendirilmesi için harcanan zamana bakıldığında çömlekçi fırınından çok açık hava fırınlarında pişirilmiş olmalarından kaynaklandığını, bu durumun da Erken Demir Çağı el yapımı çanak çömleğinin hane halkı tarafından üretildiğinin kanıtı olduğunu belirtir. Sams, bu belirgin çanak çömlek grubunun ortaya çıkışının, Frigler'in kuzeybatıdan, aşağı yukarı güney Balkanlar'dan gelişine, Frig göçünün yansımalarına işaret ettiğini öne sürmektedir. Voigt ve Henrickson, Erken Demir Çağı el yapımı seramiğinin (**Lev. 19- 23**), Frigler'in gelişini işaret ettiği konusunda hemfikirdirler (Henrickson, 2007: 191).

Seramiğin biçimlendirmesi ve fırınlanmadaki ayırt edici özellikler, ilk olarak Erken Demir Çağı'nın geç tabaklarıyla birlikte, devetüyü mallarla görülür (Erken-Orta Frig YHSS 6-5, M.Ö. 950-550). Bu durum, M.Ö. 1. binyılın ilk yarısında, Gordion'daki yerel çömlek zanaatının varlığına işaret eder. Gordion'da çeşitli yabancı etkiler görülmesine rağmen, yüzyıllarca sürmüş bir gelenek söz konusudur. Bu yerel grupların etkilerinin de sınırlı kaldığı kabul edilir (Henrickson, 2007: 192-193).

Gordion'daki ustalar, küçük çömlekleri (maksimum 20-25 cm.) çarkta biçimlendirmişlerdir. Daha büyük kaplar ise, el yapımı yöntemlerinin çeşitleri kullanılarak seri aşamada yapılmıştır. Genelde küçük, kaliteli kaplar astarlı ve ağızlıdır. Orta ve büyük kaplar genellikle sadece düzeltilmiş ya da kendinden astarlıdır; bazılarında ise bol mikalı bir astar uygulanmıştır (Henrickson, 2007: 194). Bazı pişmiş toprak kapların, metal kapları biçim ve nitelik olarak taklit ettikleri görülür. Pişmiş topraktan yapılmış metal taklidi olan parlak görümlü siyah kapların, seramik zanaatının ne denli gelişmiş olduğuna işaret eder (Henrickson, 2007: 193-194).

Voigt ve Henrickson, Erken Demir Çağı boyunca Gordion'da iki seramik geleneğinin mevcut olduğunu söyler. İlk olarak görülen Erken Demir Çağı el yapımı seramiği (**Lev. 19- 23**), basit bir el yapımı ürünü olarak göze çarptığından ve Geç Tunç Çağı seramik geleneğine (**Lev. 13- 17**), hiçbir şekilde uymayan bir özellik gösterir. Bu seramik türünün Güneydoğu Avrupa'ya, özellikle de Trakya'yla tipolojik bağlantılara sahiptir; daha sonra görülen ikinci seramik grubu olan Erken Demir Çağı kahverengi ve sarımsı yüzeye sahip olan seramik grubunun ise üretim teknolojisi ve organizasyonunun Erken Demir Çağı el yapımı çömlek geleneğinden farklı ve daha kompleks olduğunu belirtmişlerdir (Henrickson ve Voigt, 1998: 89).

Gordion'da Erken Demir Çağı tabakalarında ele geçen el yapımı seramikler oldukça çeşitlilik gösterir (Henrickson, 2007: 189). Voigt'e göre bu çeşitlilik form ve bezemeye de yansımıştır (Voigt, 2007: 70-71). Yapılan kazılar neticesinde Erken Demir Çağı dönemine tarihlenen YHSS 7B ve YHSS 7A tabakalarında iki farklı seramik geleneği tespit edilmiştir. Bu iki tabakadan erken tarihli olan YHSS 7B tabakasında el yapımı çanak çömlekler mevcuttur. Basit yapıda olan bu seramik grubu kaba hamurlu olup astarlıdır ve yüzeylerinde düzeltme izleri mevcuttur (Henrickson, 1994: 106-107). Bu grup kapların evsel ortamda, yarı zamanlı bir etkinlik olarak kadınlar tarafından üretildikleri de düşünülür (**Lev. 19-23**), (Voigt, 2007: 70-71). Henrickson, ana kap formlarının, çoğunlukla konik ve yuvarlak karınlı çanaklar ile geniş ağızlı seramiklerden oluştuğunu söyler. Kap şekillendirilmesini de çimdikleme, kangal tekniği ve kalıp gibi basit biçimlerde yapıldığını belirtir ve kabın ilk biçimlendirilmesinin el yardımıyla şekillendirilmiş olduklarını ifade eder (Henrickson, 1994:106-107). (Çimdikleme yöntemi: küçük hamur parçacıklarının yan yana getirilip sıkıştırılması yöntemidir. (Bkz. Ökse, 2012: 31). Kalıp Tekniği: İki türlü uygulanabilen

bu teknik kalıp olarak seçilen maddenin, sepet gibi yanıcı bir madde olması halinde, kalıbın içi ya da dışı kille sıvanarak fırınlanır; kabın yüzünde bu maddenin izleri kalır. Bu yöntem toprağa açılan bir çukurun kalıp olarak kullanılması ile de uygulanabilir. Kil hamurunun bir modelin içine akıtıldıktan ve sıkıştırılarak şekillendirildikten sonra kalıptan çıkartılarak kurumaya bırakıldığı teknik, özellikle kabartma figürlü kaplarda kullanılır. (Bkz. Ökse, 2012: 31). Kangal Tekniği: Hamur şerit haline getirildikten sonra üst üste konan şeritlerin birbirine yapışması yoluyla kap biçimlendirme tekniğidir (Bkz. Ökse, 2012: 31).

YHSS 7B tabakası ile alakalı olan el yapımı çanak çömleğin kökeninin ne olduğu çok net değildir. Henrickson, bu grubun tipolojik anlamda Geç Tunç Çağı sonuna ait olan seramik grupları ile herhangi bir benzerlik taşımadığını, daha çok Troya VIIb 2 tabakasından ve Balkanlar'dan bilinen el yapımı Yumruklu Seramik (Buckel Keramik) (Lev 33-35), örneklerine benzediğini belirtir (Henrickson, 1994: 104).

Erken Demir Çağı 7A tabakasından bilinen devetüyü zeminli seramikler ise (Lev. 24-28) ne Geç Tunç Çağı sonu (Lev. 13-18) ne de Erken Demir Çağı'na tarihlendirilen 7B tabakasından bilinen el yapımı kap formlarıyla (Lev. 19-23) ilintilidirler. Bu gruptaki kapların kaideleri, Geç Tunç Çağı sonu tabakalarından bilinen örnekler gibi yuvarlaktan ziyade daha düzdürler. Bu da sözü edilen dönemde seramik üretiminde temel bir değişikliğe gidildiğine işaret eder. YHSS 7B tabakası ile bağlantılı olan el yapımı çanak çömlekler ile YHSS 7A tabakasından gelen seramikler, form, yüzey işlenişi ve üretim biçimleri açısından farklıdırlar. Seramiklerin üretiminde çömlekçi çarkının yeniden kullanılması, fırınlamanın yüksek derecede yapılması (YHSS 7B tabakasındaki seramikler için pişirme derecesi 600-700 °C iken YHSS 7A tabakasındaki örneklerde ısı 900-1000 °C'ye çıkar) (YHSS 7A tabakası ile ilintili olan devetüyü zeminli çömlekler teknolojik olarak diğerlerinden ayrılırlar (Johnston, 1970: 52-259; Henrickson, 1994:109).

Henrickson, özellikle bu tabaka ile alakalı olan seramik formlarının ve yapım tekniklerinin, Erken Frig Dönemi'nin, Klasik Frig seramik gruplarıyla büyük benzerlikler taşıdığını belirtir (Henrickson, 2007: 191-192). Kendisi bu arada 7A tabakasına ait olan Yanmış Ev'in tabanında Erken Demir Çağı geleneğinde üretilmiş olan el yapımı çanak çömleğin ele geçmediğini, sadece birkaç izole aşınmış küçük

parçanın bu tahrip tabakasını örten birikinti içerisinde Geç Tunç Çağı sonuna ait olan parçalar ile birlikte bulunduğunu söyler (Henrickson, 1994: 108).

Bu ikinci seramik grubu YHSS 7A tabakasında gözlemlenmiştir. Henrickson, YHSS 7A tabakasında saptanan bu yeni gelenek ile bir önceki tabakadan bilinen el yapımı seramikler arasında çok az bir zaman farkı olduğu, hatta belki de bu iki grubun bir süreliğine yan yana yaşadığı ve kullanıldığı kanaatindedir. Ancak bu ikincil grupta da yerel özellikler mevcut değildir, ama öte yandan da Balkan etkisinin olup olmadığı kesin olarak söylenemez. Çok az da olsa el yapımı çanak çömlek grubu ile bağlantının bulunduğu da düşünülür. Henrickson, bu grubun, yani YHSS 7A yapı katından elde edilen seramiğin Erken, Frig Dönemi'ni temsil edip etmeyeceği konusunun tartışmalı olduğunu belirtmiştir (Henrickson, 1994: 107-108).

Erken Demir Çağı'na ışık tutan YHSS 7 tabakası seramiklerinin, karışık bir etnik ve kültürel çevreyi kanıtladığı düşünülür. Henrickson ve Voigt, Demir Çağı'nın başlamasıyla birlikte, Geç Tunç Çağı seramik geleneğinin kaybolduğunu ifade ederler. Geç Tunç Çağ seramik geleneğinin yerini Erken Demir Çağ el yapımı yerel seramik geleneği almıştır (Henrickson ve Voigt, 1998: 91).

Voigt ve Henrickson, YHSS 7B tabakasından elde edilen verilerden hareket ile Geç Tunç Çağı sonundan Erken Demir Çağı'na aşamalı bir geçişin söz konusu olmadığı fikrini taşırlar. Genz'e göre, Gordion'da Geç Tunç Çağı'nın sonunu takip eden süreçteki seramik gruplarında izlenen çarpıcı değişimler, bölgeye yeni gelen gelen Balkan kökenli grupların varlığından kaynaklanır ve Gordion'dan Erken Demir Çağı seramikleri de sık sık Balkan kökenli örnekler ile karşılaştırılır (Genz, 2005: 76). Bouzek, Gordion'da Erken Demir Çağı el yapımı çömleğin Kuzey Yunanistan'da Makedonya ve güneydoğu Arnavutluk'ta üretilen ve yaklaşık olarak M.Ö. 12. yüzyılda gelişmeye başlayan Bobousti sınıfı el yapımı seramiği ile ilişkili olduğundan söz eder (Bouzek, 1997: 151). Aynı şekilde Sams, Voigt ve Muscarella da Gordion'daki el yapımı çanak çömleğin muhtemelen Balkan kökenli olduğu görüşünü desteklerler (Sams, 1994b: 20; Voigt, 1994: 277; Muscarella, 1995: 94; Genz, 2005: 76).

Bu noktada doğrudan Balkan etkisinin kanıtı olarak Troia VIIB 2'nin "Buckel Keramik" (Lev. 33-35) ya da "Yumrucuklu Seramik" (Knobbed Ware) grupları gösterilmiş ve bu durum Frig göçünün arkeolojik bir kanıtı olarak değerlendirilmiştir (Sevin, 2003: 234). Öte yandan bu tür seramik, Genz'e göre kesinlikle Orta Anadolu

platosuna ulaşmamıştır (Genz, 2005: 76) Genz, Orta Anadolu'daki Erken Demir Çağı seramik geleneğinin ne Hitit kültürüne ve ne de Balkan göçlerine bağlılığının söz konusu olmaması karşısında bunun kaynağını irdeleyip soruna cevap bulmaya çalışmıştır. Genz, Orta Anadolu'daki Erken ve Orta Tunç Çağı seramik gruplarının form, bezeme ve aynı zamanda kulp ve emzik ayrıntılarına bakıldığında bunların Erken Demir Çağı'nda izlenen gruplar ile yakın benzerlikler gösterdiğini belirtir. Aynı M.Ö. üçüncü bin ve ikinci bin yıllarda olduğu gibi Erken Demir Çağı'nda da gaga ağızlı testi formu bölgede yaygın bir biçimde kullanılmıştır. Sözü edilen kap formunun hem morfolojisi ve hem de var ise bezemeleri uzun bir kronolojik süreç boyunca aynı kalmıştır (Genz, 2005: 76).

Alişar 3 ve Alişar 4 çömleği arasındaki benzerlikler de bunların bezemelerinde izlenen koyu mat boyama uygulaması ile de izlenir (**Lev. 93**). Kızılırmak kavsinin orta kısmındaki Erken Demir Çağı kırmızı boyalı çömleği, Orta Tunç Çağı Tarsus, Kültepe ve Lidar Höyük'ten de bilinen seramiklerdeki süslemelere benzemektedir (Müller, 1999: 123-132). Genz'in burada sorun olarak gördüğü esas mesele Erken Demir Çağı'nda varlığı tespit edilen seramik formları, bunların ayrıntılarındaki ortak yönler ve bezemelerinde izlenen süsleme elemanlarının izleri Hitit İmparatorluk Çağı örneklerinde izlenemiyor ise, Erken ve Orta Tunç Çağı çömleği gelenekleri Demir Çağı'nda nasıl karşımıza çıkmıştır (Genz, 2005: 82)?

Genz, bu soruna iki farklı açıklama getirir:

“1) Erken seramik gelenekleri Hitit imparatorluğunun hâkimiyeti dışında kalan bölgelerde— örneğin Batı Anadolu ve kuzeyde Karadeniz dağlık bölgesinin ardında kalan alanda— büyük bir olasılıkla hayatta uzun süre boyunca kalmıştır,

2) Erken tarihlerden beri izlenebilen seramik gelenekleri Hitit imparatorluğunun daha uzak kesimlerinde ama yönetim bölgeleri içinde de yaşamaya devam etmiştir” (Genz, 2005: 82).

III. 6. Gordion-Troia İlişki

Troia, Asya, Avrupa ile Ege ve Karadeniz arasında önemli bir konuma sahip olmasından dolayı birçok kültüre ev sahipliği yapmıştır (Bozhinova ve Hnila, 2012: 326). Troia'nın VIh tabakasında (M.Ö. 1400-1300) ince seramikler, özellikle de “Gri Seramikler” ve “Tan Ware” olarak isimlendirilen kaplar üretilmiştir. Bunların dışında az

da olsa “Bezemeli Miken”seramiklerinin yerel taklidleri de mevcuttur (Pavuk, 2002: 35-71; 2014: 18-23; Pavuk vd. 2014: 111-119; Rigter, 2012: 322).

Troia VIh yerleşmesi bir depremle yıkılır ve deprem sonunda VIIa (M.Ö. 1300-1190/1980) ile bağlantılı sitadelin mimarisinde bir değişim gözlemlenir. Kale duvarları onarılmış ve kale içinde küçük mekânlı yapılar inşa edilmiştir. Ayrıca bu yerleşmede depolama amaçlı kullanılan kapların sayılarında bir artış olmuştur. Kentte muhtemelen aynı grup yaşamaya devam etmektedir. Bu durum rahatlıkla seramikte de izlenir ancak yeni kap biçimleri de görülmektedir. Batı Anadolu’daki Geç Tunç Çağı’nın ilerlemiş safhalarına ait olan yerleşimlerde yoğun olarak görülen ve yüzey rengi nedeniyle “Anadolu Gri seramikleri” olarak adlandırılan çanak çömlek farklı form repertuvarına sahiptir (Rigter, 2012: 322).

Gri seramik Batı Anadolu’da uzun bir süreç boyunca kullanılmıştır. Erken örneklerinin, Batı Anadolu’nun iç kısımlarında Erken Tunç Çağı dönemlerinde görüldüğü bilinmektedir (Mellaart, 1958: 15-21; Llyod ve Mellaart, 1962: 116, 118-119). Gri seramik geleneği, bazı bilim insanlarınca Anadolu’nun yerli seramiği olarak değerlendirilmektedir. Köken konusunda farklı görüşler mevcuttur. Aykurt, Batı Anadolu ve Kıta Yunanistan’daki “Gri Seramik” ya da “Gri Minyas” seramik örneklerinin nasıl adlandırılırsa adlandırılınsınlar, aynı kronolojik süreçte, farklı kültür bölgelerinde birbirlerine paralel bir şekilde geliştiklerini ve zaman içersindedir birbirlerini etkilediklerini belirtir (Aykurt, 2008: 9-11).

Anadolu’da ve Ege’de Geç Tunç Çağı sonu Erken Demir Çağı başlarında sosyal anlamda bir karmaşanın yaşandığını söyleyen Bozhinova ve Hnila, bu süreçte, Güney Yunanistan, Girit, Kıbrıs, Troia ve Orta Anadolu’da özel bir el yapımı çanak çömleğin ortaya çıktığını belirtirler. Tüm bu bölgelerde aslında seramik yapımında çark kullanılıyor ve iyi kalitede kaplar seri halde üretiliyor, aynı zamanda kaba pişirme kapları da zaten yaygın bir şekilde kullanılıyorken bu yeni türün ortaya çıkması dikkat çekicidir (Bozhinova ve Hnila, 2012: 327).

Bu el yapımı kaplar temelde iki grupta toplanır. Bir grubun benzerleri Balkanlar, İtalya ve Orta Avrupa’da karşımıza çıkar. Bu el yapımı kaplar Kıta Yunanistan’da Geç Tunç Çağı yönetim merkezlerinin dışındaki bölgelerde de izlenir (Bozhinova ve Hnila, 2012: 327).

Bu durumda akla bazı sorular gelmektedir:

1.Görülen bu benzerlikler rastlantı mı, değil mi?

2.Anadolu, Ege ve Balkanlar arasındaki benzerliği nasıl açıklayabiliriz? Aralarında bir ilişki var mıdır? Varsa bu durumu nasıl açıklanır? Eğer bir ilişki yoksa bu durumu Dor ve Frig göçlerine bağlayabilirmiyiz?

Bu soruların cevabı arkeolojinin tartışılan konular arasındadır (Bozhinova ve Hnila, 2012: 327).

Güney ve Orta Yunanistan'da Erken Demir Çağı öncesinde de el yapımı seramik örneklerinin varlığı bilinir. Bu bölgede Erken Demir Çağı'nda görülen el yapımı kapların tamamı genel olarak tek bu kaba gruba atfedilir. Troia ve Balkanlar'da ise bu el yapımı seramiklerin işlevsel olduğu görülür. Yiyecek ve içeceklerin hazırlanmasında ve depolanmasında kullanılan kapların kaliteleri farklıdır (Bozhinova ve Hnila, 2012: 328). "Barbar Seramiği" olarak adlandırılan kapların görünüşleri, Balkanlar'dan, Kuzeybatı Yunanistan veya İtalya'dan gelen "barbar" işgal ögelerini barındırdığı için böyle bir isim verilmiştir. Bu grupta pişirme kapları, depolama kapları ve azda olsa sürahiler mevcuttur. Eğer var ise süslemeler parmakla baskı ya da bıçak çizikleri ile yapılan kabartma şeritlerden oluşur. Yüzeyleri ya hiç işlenmemiş ya da düzensizce açıklanarak kaba bir biçimde bırakılmışlardır (Bozhinova ve Hnila, 2012: 328).

"Yumrucuklu Seramik" terimi, aslında ilk olarak Heinrich Schlieman tarafından Troia'da saptanan ve yumrular ile süslenen el yapımı seramiğe verilen 'Buckel Keramik' teriminin çevirisidir (Handberg, 2008: 167-185, Romiopoulou, 1971: 353-361). Bu grup ismini kapların karın bölgesinde bulunan yumrucuklardan ve nadiren boynuz benzeyen tamamen dekoratif amaçlı kabartmalardan alır. Bu tür kapların tüm yüzeyleri genellikle parlak bir görünüme sahip olacak şekilde dikkatlice açıklanmıştır. Formlar arasında fincanlar, kantharoslar, testiler, amphoralar ve kraterlerin yanı sıra azda olsa kâseler de vardır (**Lev. 33-35**), (Bozhinova ve Hnila, 2012: 328).

Bu iki grup birbirlerini tamamlayıcı özellikler gösterebilirler de coğrafi dağılım olarak her zaman paralel değildirler. "Barbar Çanak Çömleği" Karadeniz'in kuzey kıyılarından İtalya'ya, Girit'ten Orta Avrupa'ya kadar uzanan geniş bir bölgede görülürken, Troia'da var olan yumrucuklu kaplar sadece Kuzey Ege'de ve Balkan yerleşimlerinde izlenir. Bu iki grubun kullanıldıkları döneme bakıldığında aslında kısmen de olsa bunların çağdaş oldukları söylenebilir. Barbar çanak çömleği daha erken bir zaman aittir ve Balkanlar'da M.Ö. 16-12. yüzyıl, Troia'da VIIb 1 (M.Ö. 1190-1130)

yerleşmesinde kullanılmıştır. Bununla birlikte “Yumrucuklu kaplar”Balkanlar’da Erken Demir Çağı’nın başına M.Ö. 1100-900, Troya’da VIIb 2 M.Ö. 1150-1030 (**Lev. 33-35**) yıllarında görülmektedir. Bir de her iki çanak çömlek grubunun Ege’de, Balkanlar ve İtalya’dan daha sonraki bir zamanda ortaya çıktığı bilinmektedir (Bozhinova ve Hnila, 2012: 329).

“Barbar Seramiği” olarak adlandırılan grubun kökeni, büyük bir olasılıkla bölgedeki prehistorik çağlarda aranmalıdır ve ayrıca çok da yavaş gelişim göstermiştir. Son yapılan araştırmalar, Batı Ege’de, özellikle Kıta Yunanistan’da karşımıza çıkan Barbar Seramiği’nin kökenini daha çok Adriyatik Bölgesi’ne, yani İtalya’ya, Kuzeybatı Anadolu’da, yani Troia karşımıza çıkan Buckel keramik geleneğinin kökenini ise Balkanlara bağlanmaktadır (**Harita 10-11**), (Bozhinova ve Hnila, 2012:329).

Balkanlar’da Yumrucuklu kaplarda yeni bir bezeme türü “yiv” ortaya çıkar ve bu “yivli çanak çömlek” olarak adlandırılır. Bu yivler yumrucuklu kaplarla birlikte kullanılmıştır. Bu bezeme stili Trakya için yenidir ve ilk olarakda Erken Demir Çağı’da görülmeye başlanır. Stil ilk olarak, Orta Tuna Bölgesi’nden gelen etkilerle Aşağı Tuna Bölgesinde, M.Ö. 13. yüzyıl sonunda gelişir ve kısa bir süre sonra Trakya’da yaygın olarak izlenir (Bozhinova ve Hnila, 2012: 329). Trakya’da yivli, Troia’da ise “Yumrucuklu” seramiğin ortaya çıkışı çağdaştır (Bozhinova ve Hnila, 2012: 329-330).

Trakya’da yerleşim düzeni ve gömü adetleri eski gelenekte devam etmiştir. Burada görülmeye başlayan, yivli bezeme anlayışının büyük bir göç olgusundan ziyade yeni bir moda anlayışını temsil ettiği düşünülür. Diğer taraftan, Trakya ve Troia için göç olgusu biraz daha akla yatkın gelse de Yunanistan için bu tek açıklama değildir. Bunun yanında, yumrucuklu kapları bölgeye ulaşan yabancı paralı askerlerin yanlarında getirdikleri mallar olarak görenler de olmuştur. Ayrıca yabancı gruplar ile gerçekleşen evlilikler ya da bu grubun varlığını düşük kültüre haiz dışarıklı köleler ile bağlantılı kılmalar da söz konusudur. Ancak bu kaplar ne taşıma ne de ticari bir meta olmaya uygundur. Yunanistan özelinde “Barbar Seramiği” nin yerel olarak üretildiği kabul edilir (Bozhinova ve Hnila, 2012: 330-331).

Gordion ve Trakya’da karşımıza çıkan ve Erken Demir Çağı’nın 7A tabakasına tarihlenen büyük depolama kapları üzerinde bazen görülen damga süslemeler ile Yumrulu Kaplar arasında bazı benzerlikler mevcuttur (**Lev. 36**). Troia, Trakya ve Frigya, Erken Demir Çağı seramik grupları arasındaki paralellikler Frigler’in

Balkanlar'dan geldiği yönündeki genel düşünceyi doğrudan desteklemese de kültürel açıdan bu malzemelerin ortak bir çevreye ait oldukları düşüncesini güçlendirmektedir. Ayrıca “*etnik-kültürel topluluk*” terimini kullanmamıza imkân sağlamaktadır (Vassileva, 2001: 227).

Koppenhöfer, Troia tabakalanmasının kronolojisi olarak Erke Demir Çağı tabaka tarihlemesini; “*VIIa için M.Ö. 1250-1180*”, “*VIIb1 için M.Ö. 1180-1120*” ve “*VIIb2 için M.Ö. 1150-1130 VIIb3 için M.Ö. 1120-950*” önerir (Koppenhöfer, 1997: 346), Troia Balkan benzerliği artık bilinen bir gerçektir. Koppenhöfer, Troia VIIb 2 yerleşmesini Balkan etkisi altındaki Troia kültürü olarak tanımlamaktadır (Koppenhöfer, 1996: 7), Koppenhöfer, Troia da üç tabakada farklı çanak çömlek grupları tespit etmiş; ancak bu gruplar arasında net bir ayrımın olmadığından da söz etmiştir. O yüzden de bu dönemde Troia'ya karşı gerçekleşen herhangi bir istilanın olmadığını belirtmiştir (Koppenhöfer, 1997: 341). Ayrıca Henrickson ve Voigt'da YHSS 7B safhasında görülen bu kaba mal grubunun Troya ile benzerliğinden söz ederler. Özdoğan da Trakya ile Gordion 7B arasındaki yakınlığa dikkat çeker (Özdoğan, 1985: 409-420; 1987a: 29-39; 1990: 345-376). Bu nedenle, Kuzey Anadolu ve Sakarya Nehri Havzası çanak çömleği ortak geleneklerden kaynaklanan bir kültür birlikteliği sergiler (Henrickson ve Voigt, 1998: 101).

Troia ile Gordion arasında YHSS 7B çanak çömleği arasındaki kısmi benzerliğe dikkat çeken Vassileva ise bunun daha çok Erken Demir Çağı'ndan ziyade Orta Demir Çağı'nda söz konusu olduğunu belirtir. Troia VIIb 2 katından bilinen “Buckel Keramik” örnekleri Gordion'da görülmemektedir. Vassileva ayrıca iki merkezde gözlenen kaba mutfak kaplarındaki benzerliğin ise bu formların herkes tarafından yapılabilecek olan basit örnekler olduğunu vurgulayarak söz konusu benzerliği o kadar da büyütmemek gerektiğini belirtir (Vassileva, 2001: 228).

Gunter ise Gordion'daki el yapımı seramiğin, Güneydoğu Avrupalı geleneği ile ilintili olduğunu belirtir; ancak bu seramiğin Frigler ile bağdaştırılmaması gerektiğini; bunun yerine, karakteristik M.Ö. I. bin Frig gri seramiği ile M.Ö. 2. binden bildiğimiz Batı Anadolu gri seramiğinin ilişkilendirilmesinin daha doğru olacağını ifade eder (Gunter, 1991: 93-106; Henrickson, 1994: 108). Small, Gordion'da görülen el yapımı seramiklerin kökenini açıklarken, bu malzemenin bir etnik göçün varlığını doğrulamaktan ziyade sosyo-ekonomik bir değişimi yansıttığını belirtir, zira ona göre

bu durum biraz da Geç Tunç Çağı şehirlerinin yıkılmasıyla birlikte seramikte bir seri üretimin yavaş yavaş ortadan kaybolmasından kaynaklanmaktadır (Small, 1990: 3-25). Ayrıca büyük çaplı gelişimin mümkün olamayacağını vurgulamaktadır (Henrickson 1994: 108).

Henrickson, daha erken ya da kısmen Erken Demir Çağı dönemine ait YHSS 7B yapı katından ele geçen el yapımı seramik örneklerinde olduğu gibi YHSS 7A yapı katından bilinen devetüyü seramiklerinde tanımlanabilir hiçbir yerel geçmişlerinin olmadığını ve birbirleriyle de bağlantılarının bulunmadığını söyler (Henrickson, 1994: 110; Henrickson ve Voigt, 1998: 81-95). Yine Henrickson'a göre Erken Demir Çağı YHSS 7B'de el yapımı seramiklerin, Kuzeybatı Anadolu, Trakya ve Balkanlar ötesinde ilişkiden bahsedilebilirken, YHSS 7A'da görülen devetüyü renkli seramiklerin kökenleri hakkında görüş bildirmek güçtür (Henrickson, 1994: 110).

Erken Demir Çağı el yapımı seramikleri değerlendirildiğinde, YHSS 8 ve YHSS 7 arasında kültür anlamında büyük bir ekonomik değişimin olduğu da söylenebilir. Çömlekçilikte seri üretimin Geç Tunç Çağı sonlarında kaybolması bu süreçte ortaya çıkan değişikliklerden sadece birisidir. O yüzden de el yapımı seramik geleneğini etnik kimlik ile özdeşleştirmek hala daha sorunlu bir yaklaşım olacaktır (Henrickson, 1994: 108).

Öte yandan Batı Anadolu için “Barbar Seramiği” ve “Yumrucuklu Seramiğin” bölge için yeni olduğu ve her ikisinin de Balkanlar ile ilişkili olduğu kabul edilir. Bu yönden bakıldığında, el yapımı çanak çömleğin karakter ve oranı göz önüne alındığında Troia, Batı Anadolu'da kuzeyden yeni gelen toplulukların akınına uğrayan ve yeni gelen bu topluluklar ile yerel halkın birlikte yaşadığı düşünülen tek yerleşim yeri olarak dikkat çeker (Henrickson 1994: 108).

Bozhinova ve Hnila, Orta Anadolu'nun Erken Demir Çağı el yapımı seramiklerinin Erken Tunç Çağı yerel üretimlerinden geliştiği düşüncesine katılmaktadır. Ancak kendileri bu kapların ortaya çıkışı ile Frigler'in Anadolu'ya gelişleri arasında henüz yeterli bir kanıt bulunmasa da Trakya'dan bölgeye olan bir göç olasılığı da göz ardı edilmemelidir. Ayrıca Bozhinova ve Hnila, kesin yargıda bulunamamalarının nedenini de hızlı nüfus hareketlerinin arkeolojik olarak anlaşılmasının zorluğundan değil, bu durumun aslında Geç Tunç Çağı sonu ile Erken Demir Çağı'nda Hitit İmparatorluğu'nun kuzey bölgelerinde gelişen Hitit kırsal

yerleşimleriyle ilgili bilgilerin azlığından kaynaklandığını ifade etmektedirler (Bozhinova ve Hnila, 2012: 331).

Yeni kazılar, elde edilen veriler ve onların stratigrafik bağlamı bu seramik geleneğini tanımlasa da, Erken Demir Çağı'nda çözümlenemeyen birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. Özellikle de kökenlerle ve diğer toplumlarla ilişkiler olası seramik tipleriyle beraber etnik ve filolojik bağlantıların anlaşılmasını güçleştirmektedir (Henrickson 1994:107).

III. 7. Gordion ile Troia Seramikleri Arasındaki Farklar

Troia ve Gordion kaplarında rastlanılan ortak özelliklerden biri de, dudak üzerinde yer alan diagonal yivlerdir. Vaysal kentinden tanınan 'S' baskı bezeme Gordion'da büyük ve iri pithoslar üzerinde görülmektedir. Vaysal'dan farklı olarak bu bezeme türü Gordion'da diagonal şekilde yerleştirilmiştir. Gordion el yapımı kaplarında, üzeri diagonal ince kazıma çizgili plastik bant bezeme ve çukurcuk bezeme ile birlikte kombine edilmiştir. Böyle bir bezeme örneğine Troia'da bulunan kap formları üzerinde rastlanılmamaktadır (Hüryılmaz, 1990: 220). Burada ele geçen el yapımı seramiklerde kiremit kırmızısı, gri ve siyah renkler çoğunluktadır. Az sayıda devetüyü renginde örnekler de mevcuttur. Astar zaman zaman iç yüzeye de uygulanmıştır. Gordion'daki yumrular genelde yatay olarak yerleştirilmiş ve kapların dudak kısmının altıyla boyun kısmında yer almıştır (Polat, 2002: 212).

Gordion da görülen çanak çömlek geleneği irdelendiğinde, Geç Tunç Çağı sonu ile Erken Demir Çağı arasında bir benzerlik olmadığı vurgulanmıştır. Erken Demir Çağı'nda YHSS 7B ve YHSS 7A tabakalarında ele geçen seramik gruplarının da kendi içinde farklı bir geleneğe sahip oldukları anlaşılmıştır. Bu durumun sadece Frig göçü ile açıklanmaya çalışılması eksik ve yanlış bir görüş olacaktır. YHSS 7B yapı katında el yapımı çanak çömlek geleneği devam ederken, YHSS 7A yapı katında çark yapımı devetüyü renkli seramikler görülür. Bu durumda YHSS 7B yapı katı için düşünülecek durum, 7A tabakası içinde değerlendirilmelidir. Frigler'den önce de göç hareketleri olmuştur. Bundan dolayı büyük yığınların organize bir şekilde katıldığı Frig Göçü yerine '*topluluk/toplum*' hareketi dememiz yerinde olacaktır.

Gordion'da yapılan çalışmalar doğrultusunda ele geçen kanıtlara bakıldığında zaman, Hitit İmparatorluk Dönemi ve Erken Demir Çağı arasındaki süreçte derin kültürel değişimler yaşanmıştır. Bu sürecin anlaşılabilmesi için değişen politik yapıya,

Balkanlardan yeni gelen insan topluluklarının etkilerine ya da yerel değişimlere bakılmaldır.

	YHSS Ware Groups			
	LBA Buff YHSS 9-8	EIA Handmade YHSS 7B-A	EIA Buff YHSS 7A	E Phryg Grey YHSS 6
FABRIC				
Surface color	Buff	Grey to brown	Buff	Grey
Core color	Buff	Grey to black	Buff	Grey
CLAY PREPARATION				
Temper	Fine to medium grit	Medium - coarse grit	Medium grit	Fine to medium grit
Pores	Small, sparse	Abundant	Small Variable	
Fracture	Straight	Jagged	Straight	Relatively straight
Hardness	Hard	Friable	Relatively hard	Moderately hard
Lime Spalling and Particles	Some spalling		Spalling and many fine particles	Rare
Firing	Oxidizing Kiln 800-1000°C	Reducing Open-air <700°C	Oxidizing Kiln(?) >800°C	Reducing Kiln >700°C
FORMING METHODS AND TOOLS				
Primary	Throw, coil, coil and draw, mould	Coil, mould, pinch	Coil, coil and draw, mould (throw?)	Throw, coil, coil and draw, slab, mould
Secondary	Turntable, rib, scrape		Turntable, rib, scrape	Turntable, rib, scrape
SURFACE TREATMENT				
Finish	Smoothed	Burnished	Smoothed	Smoothed
Decoration	Incised lines (rare)	Incised, impressed	[None]	Incised lines and ridges
VESSEL FORMS				
Number	Few	Few	[Few?]	Limited
Variability	Limited	Wide	[Limited?]	Limited
Effort / Vessel	Low to moderate	Moderate to high	Low to moderate	Moderate
PRODUCTION				
Number of Potters	Few	Many	Few	Few
Type of Potter	Specialist	Ad hoc	Specialist (part-time?)	Specialist
Division of Labor	Probable	None	Possible	Probable
Scale of Production	Large	Small, ad hoc	Moderate?	Large
Range of Distribution or "Market Area"	Local - regional	Individual household	Local	Regional
Organization of Production	Workshop	Ad hoc in household	Small workshop?	Workshop

Tablo 2: (Hencrickson ve Voigt 1998: 90, Geç Tunç Çağı Erken Demir Çağı Erken Frig, Seramik Endüstrisi

III. 8. Erken Frig Dönemi Çanak Çömleği

Erken ve Orta Frig dönemlerinden bilinen ve klasik Frig seramiği olarak adlandırılan, seramik geleneğinin kökenini Erken Demir Çağı'na bağlanmış, fakat kaynağının ne olduğu açıklıkla tespit edilememiştir (Lev. 29). Sams, Gordion'dan bilinen ve ikinci bir seramik geleneği olarak da tanımlanan "Yanmış Ev"den ele geçen seramikler ile Erken Frig dönemi seramikleri arasında bir bağlantı kurar (Sams 1988: 9-15; 1994), (Lev. 7), Bu grup, hem farklı formları, çark yapımı olmaları, devetüyü renkte ve daha ince cidarlarıyla, mikalı astar ya da boya astarın kullanılmasıyla ve yüksek ısıda pişirilmesiyle Gordion da ele geçen Erken Demir Çağı el yapımı seramik geleneğinden tümüyle ayrılır (Henrickson, 2007: 190-192)

Ancak Henrickson, tipolojik olarak Erken Frig tabakalarından ele geçen çanak çömleğin, Erken Demir Çağı tabakalarının daha geç evrelerinde, el yapımı kaplarla birlikte bulunduğunu ifade eder. Buna rağmen iki grubun arasında da biçim, baskın renk (griye karşılık devetüyü) üretim yöntemi açısından farklılıklarından bahseden Henrickson, bu bağlamda Erken Frig Dönemi seramiğinin kökeninin Erken Demir Çağı el yapımı çanak çömleğinin olamayacağını dile getirir. Henrickson, Gordion'da görülen bu Erken Demir Çağı el yapımı çanak çömleğin varlığını Frigler'e bağlamaktadır. Ancak bu görüşü ifade ederken de başka "gerçek bir alternatif" olmadığını vurgular. Böylelikle de bu seramik geleneğinin ya adapte edilmiş olacağını ya da Frigler'in Gordion'a gelişinden sonra geliştiğiyle açıklama yoluna gider (Henrickson, 2007: 192).

Yukarıdaki paragrafta anlaşılabacağı üzere Frig çanak çömleği ile alakalı olarak iki farklı görüş öne sürülür. Sams, Erken Frig kontekstlerinden, özellikle Tahrip Tabakası'ndan iyi bilinen Frig çanak çömleğinin Erken Demir Çağı el yapımından türediğini öne sürer. Henrickson ise, Erken Demir Çağı seramiği ile Frig seramiğinin tipolojik olarak bir benzerlik taşıyor gibi gözükse de biçim, renk ve üretim yöntemi açısından iki grubun farklı olduğunu düşünmektedir (Henrickson, 1994: 109-110). Ayrıca Henrickson, Frig seramiğinin kökeninin ne Geç Tunç çağı sonuna de Erken Demir Çağı geleneklerinden türemiş olamayacağını ifade etmektedir (Henrickson, 1994: 110).

Erken Frig döneminde Gordion'un merkezinde ya da civarında mevcut olan kalkerli Sakarya Nehri'nin kilinin seramik üretiminde sınırlı kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu durumun Erken Demir Çağı seramik üretimi ile özellikleri ile belirgin bir

farklılığa, hatta bir kırılma noktasına işaret ettiği görüşünde olan Henrickson, Erken Frig dönemindeki seramik atölyelerinin kullanmış oldukları kil kaynaklarının, vadide ya da vadinin ötesinde bir yerlerde olması gerektiğini belirtmiştir (Henrickson, 2007: 195-196).

Pekyaman ise Erken Frig dönemi kil kaynaklarının nehir yatağının yakınlarında olması gerektiğini ifade etmiş ve Orta Frig Dönemi'nde şehrin büyümesi ve pişmiş toprak malzemelere olan talebin artmasıyla kil bileşenlerinden de anlaşıldığı üzere şehre yakın alanlardaki kil kullanımının yoğunlaştığını vurgulamıştır. Kendisi ayrıca gri (indirgemeli fırınlama) seramiğin yaygın olmasının nedeninin belki de yakıtın daha etkin kullanılması ihtiyacı olduğunu ve özellikle kalkerli olanlarda problemlerin azlığından bu durumun kaynaklanabileceğini söylemiştir. Pekyaman, bu fırınlama tekniğinin kesinlikle çok çeşitli kil bileşenlerinin neden olabileceği geniş renk çeşitliliğini gizleyebildiğini de ifade eder (örneğin demir oksidin yoğunluğuyla gerçekleşen fırınlamada ürün koyu kırmızıdan kahverengiye, hatta sarımsı ya da bej renge de bürünebilir). Bunun sonucunda da bitirilmiş çanak çömleklerin, daha tek tip görünebilmeleri mümkün olmuştur (Pekyaman, 2008: 45).

Frig seramiğinde biçimlendirmede, fırınlamada görülen ayırt edici mahiyetteki özellikler ilk olarak Erken Demir Çağı'nın geç tabakalarında ele geçen, devetüyü grubunda izlenen ve aslında Erken-Orta Frig (YHSS 6-5, M.Ö. 950-550) seramiğine özgü olan bir durumdur. Bu durumu Henrickson, M.Ö. I. bin yılın ilk yarısına ait olan yerel çömlek geleneğinin bir göstergesi olarak yorumlar ve bunun yabancı etkilere rağmen Frigya'da yüzyıllarca sürdüğünü de ifade eder. Benzer şekilde Erken Frig Dönemi'nde Gordion'da yerel çanak çömleğin izlerinin gri seramikte de görüldüğü söylenir (Henrickson, 2007: 192-193).

Elde edilen verilere göre Henrickson, Erken-Orta Frig çanak çömleğinin belirli atölyelerde ve grup halinde çalışılan, usta çömlekçiler tarafından yapıldığını da belirtir. Ayrıca bu atölyelerde çok sayıda ve çeşitlilikte kaplar üretilmekte ve çömlekçiler tarafından geniş bir beceri yelpazesinin varlığı da gerçekleştirilen ürünlerden anlaşılmaktadır (Henrickson, 2007: 193).

Ökse, yürüttüğü Sivas ili yüzey araştırmaları sonucunda, Orta Anadolu merkezlerinden tanınan "Anadolu Tipi" boyalı ve boyasız Demir Çağı seramiğinin dağılımının bir bölgede sınırlı olmadığını tespit etmiştir (Lev. 106-107), (Ökse,

1995:326). Ökse, Orta Anadolu'da M.Ö. I. binin başlarında ortaya çıkan açık zemin üzerine koyu renk boya ile bezeli seramik geleneği, Kızılırmak havzası başta olmak üzere, batıda Sakarya, doğuda Fırat havzasına kadar ulaşan ve ve “Frig Boyalı Seramiği,” “Hitit Sonrası Seramiği,” “Alishar IV Seramiği,” “Anadolu Demir Çağ Seramiği” olarak tanımlanabilen ortak bir kültürün varlığının simgesi olduğunu söylemektedir (Ökse, 1999b: 89).

Bu dönemin seramiği çark yapımı, tek renkli ve boyalı olup, bezeme özelliklerine göre erken orta ve geç olmak üzere üç evreye ayrılır (**Lev. 96-97**) Akurgal Alishar'da bulunan erken evre boyalı çanak çömleklerini M.Ö. 800-600 yılları arasında, geç evre boyalı çanak çömleklerini ise M.Ö. 600-400 yılları arasında tarihlemiştir (Akurgal, 1955: 8 tab.1.). Sams ise, Akurgal'ın Erken ve Olgun Frig Dönemleri olarak tanımladığı boyalı çanak çömlek grubunu tümüyle Anadolu stili olarak değerlendirmekte ve M.Ö. 900-700 yılları aralığına tarihlemektedir (Sams, 1994: 196).

“Gri Frig Seramiği ” Kızılırmak kavisinin batsında yaygındır. Gordion Tahrip Tabakasından ele geçmiş gri seramik örnekleri Yukarı Kızılırmak havzasından gelen örneklerden farklıdır. Dolayısıyla bu gri seramik, Kaman-Kalehöyük IIb-a yapı katlarındaki yoğunluğundan da anlaşılacağı üzere Kızılırmak kavisinde oldukça baskındır (Ökse, 1994: 89).

M.Ö. erken 7. yüzyıla tarihlenen “Tahrip Tabakası” (Destruction Deposit) Erken Frig Dönemi'nin bitişine işaret etmektedir (Devries, 1990: 388-389; Henrickson, 1994: 111). En iyi Yanmış Ev (BRH-Burnt House) ve Tahrip Tabakası'na kadar giden çarpıcı bir seramik devamlılığından bahseden Henrickson, üretim teknolojisi ve beraberinde gelen organizasyonda değişimler ile meydana gelen bir karmaşıklaşmanın olduğunu ancak BRH görülen temel şekillerin hepsinin kolaylıkla ayrılabilceğini belirtir. Çömlekçilikte yeniden bir seri üretimden bahseden Henrickson, Gordion'un bu dönemde beklenmedik derecede bir fenomen olduğunu dile getirir ve çanak çömlekte bir standartlaşma olmadığını sadece birkaç formda (ağız, kulp) olduğunu öne sürer (Henrickson, 1994: 111). Henrickson, çömlekçiliğin kaliteli ve pratik olduğunu söyler. Şekillendirme ve bitirme teknikleri çeşitlidir. Her kap formunun boyutuna bağlı olarak kendi karakteristik üretim sıralamasına sahip olduğuna değinir (Henrickson, 1994: 111).

Erken Frig Dönemi Gordion'unun karmaşık bir devlet ve toplum yapısına sahip olduğunu belirten Henrickson, seramik geleneğinde görülen tipolojik tutuculuğun

iyi yapılanmış bir endüstrinin varlığına işaret ettiğini de belirtir (Henrickson, 1994: 111). Devetüyü renkli seramikler ilk Yıkım Tabaksından bilinen Erken Frig seramiği ile belirgin paralellikler söz konusudur (Henrickson, 1994: 114).

Erken frig dönemi seramiklerinin özellikleri:

- 1- Vazonun yarıdan az alt kısmı tasvirsiz ve boyasızdır.
- 2- Tasvirli ve tasvirsiz bölümleri, boyalı bir şerit bazen de kabarık bir kuşak ayırır.
- 3- Tasvir yapılmış olan üst bölüm 4 kulpla dört kare bölüme (metop) ayrılmıştır.
- 4- Kare bölümler (Metop) dikine 3'er sıradır. En altta baş sahne bulunur.
- 5- Baş sahne siluet şeklinde geyik, tasvir edilmiş ağaç resimleri ve konsantrik daireler ile süslenmiştir (Akurgal, 2005).

Işık, Frig sanat biçimlerini oluşturan ana düşüncenin Anadolu olduğu görüşünü savunur (Işık, 2002: 24). Ayrıca Hitit İmparatorluğu'ndan Frig uygarlığına uzanan bir sürekliliğin ve gelenekselciliğin olduğu görüşündedir (Işık, 1989: 5).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

IV. BOĞAZKALE (HATTUŞA)'NIN KONUMU, ARAŞTIRMA ve KAZI TARİHÇESİ

IV. 1. Boğazkale'nin Konumu

Bu bölümde, Hattuşa/Boğazkale yerleşiminin, konumuna, burada yapılan araştırmalar tarihçesine ve yapılan kazılara değinilmiştir. Hitit İmparatorluğu'nun yıkılışına etki eden sebepler maddeler halinde anlatılmıştır. Hitit İmparatorluğu'nun sonlanması ile Erken Demir Çağı'nda görülen mimari ve seramik yapılarının gelişim durumları irdelenmiştir. Erken Demir Çağı'nda görülen mimari ve seramik yapılarının Hitit İmparatorluğu ve Geç Tunç Çağı ile benzerliklerinin olup olmadıklarına değinilmiştir. Özellikle Erken Demir Çağı'nda görülen seramik yapısının kökenine dair yapılan tartışmalar, diğer merkezler ile benzerlikler ve çözüm önerileri de sunulmuştur.

Bu gün Çorum İli'nin Boğazkale İlçesi sınırlarında yer alan ve M.Ö. 2. binyılda Orta Anadolu'da oluşan Hitit İmparatorluğu'nun başkenti konumunda bulunan Hattuşa'nın olduğu bölgede (**Harita 7B**), yerleşik tarım toplumlarının ilk izlerine M.Ö. 6. ile 4. binyılları arasında rastlanılmıştır (Schachner, 2013:150). Boğazkale'nin bulunduğu Budaközü Vadisi'nde (**Harita 6B**) gerçekleşen kısa süreli iskân faaliyetlerinin, bölgedeki toplulukların ilk etkinlikleri olduğu belirlenmiştir (Schachner, 2011: 32). Hattuşa şehir alanının kuzeydoğusunda yer alan yaklaşık olarak 500 m uzunluğundaki sırt Büyükkaya olarak isimlendirilmiştir (**Harita 7A**). Güneybatıdaki yaklaşık 100 m yüksekliğindeki sarp kaya kütleleri mevkiye bu adın verilmesine vesile olmuştur (Seeher, 2000: 15).

Hititler'in başkenti olan Hattuşa, Orta Anadolu platosunun Karadeniz'e doğru bölünmeye başladığı yerdeki dağlardan birinin kuzey yamacında yer alır (**Harita 6A**). Sarp kayalık yataklar içindeki bu sıradağlardan kuzeye doğru akan iki akarsu, en eski yerleşim alanı olan Hattuşa'yı aralarına alarak Boğazkale yakınındaki bir yamaçta birleşir (Garstang ve Gurney, 1959: 26). Boğazkale ilçe merkezinin doğu ve güneydoğu kesiminde yer alan kent, yüksek tepelerle çevrili iki vadi arasında eğimli bir arazide yer alır. Hattuşa Şehri, akarsularında bulunduğu verimli topraklara sahiptir. Geniş bir bölgeye hâkim olan kent stratejik olarak da elverişli bir konumda yer almaktadır (Gavaz, 2011: 12).

Yerleşim yeri, kentin 24 km. uzağındaki dağların sınırı belirlediği kuzeye doğru uzanan bir vadiye hâkimdir ve bu dağlar doğal bir savunma duvarı oluşturur. Aynı zamanda, biri Ege kıyılarından gelerek aşağı Kızılırmak'tan geçer, Sivas'a ve doğuya yönelir, diğeri ise Karadeniz'deki Samsun limanından Kilikya'ya ve güneydoğuya doğru uzanan iki antik ticaret yolunun birleştiği yerin yakınındadır. Kenti, stratejik yollar ağının merkezi haline getirebilmek için sadece bu güzergâhlarla bir bağlantı yolu kurmak yeterli olacaktır (Garstang ve Gurney, 1959: 26).

Boğazköy ve çevresi özellikle yaz mevsiminin ilk aylarında verimli bir arazi konumundadır. Ancak bu durum yanıltıcıdır, çünkü tüm İç Anadolu gibi Boğazköy'de de coğrafi ön şartlar nedeniyle tarım potansiyeli bakımından verimlilik oldukça düşüktür. Bölgenin topografik yapısı ve buna bağlı olarak iklimde gözlemlenen çeşitlilik, çoğu yerde daha basit yöntemlerle tarım faaliyetlerinin gerçekleşmesine neden oluşturmuştur. Buna bağlı olarak da burada yaşayan halkın daha mütevazı bir yaşam tarzı söz konusudur. O yüzden de bölge insan topluluklarına daha küçük yerleşim alanları sunar. Topografik bakımdan bölünmüşlük bu gün modern yol sistemleriyle aşılabilir, özellikle prehistorik ve antik çağlarda İç Anadolu'nun kültürel ve sosyal bakımdan daha parçalı bir yapı sergiler. Bu heterojen yapının da prehistorik dönemlerde özellikle seramiklerin bölgesellik bakımından çeşitliliğinden anlaşılmaktadır (Schachner, 2012: 26).

Hattuşa'nın Anadolu kültür tarihi içindeki konumu, başkent oluşundan dolayı imparatorluğun gelişimi ve önemiyle paralellik içinde ilerlemiştir (Seeher, 2004: 62). Bölgenin kültürel gelişiminde öncülük edenler hakkında bazı bilgilere de ulaşılmıştır (Schachner, 2012a:83). Hattuşa ilk bölgeler arası imparatorluğa 450 yıl boyunca başkentlik yapmıştır (Schachner, 2013a: 11)

IV. 2. Boğazköy'ün Araştırma ve Kazı Tarihçesi

Anadolu'da var olan uygarlıkların keşfedilmesi XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren batılı gezginlerin Boğazköy gibi antik kentleri görmesi ve buraları tanıtması ile gerçekleşmiştir. Arkeolog ve aynı zamanda mimar olan Charles Texier'in 1834 yılında Orta Anadolu'da yapmış olduğu keşif gezileri, Anadolu Uygarlıkları'nın keşfedilmesi ve araştırılması açısından oldukça önemlidir (Texier, 1839: 223). Texier gezi anında Boğazköy'de Hitit başkenti Hattuşa'nın kalıntılarına rastlamıştır (Ekmen, 2010: 64-65). Kentin planını çıkaran Texier, Med kenti Peteria'yı bulduğunu zannetmiştir (Texier,

1839: 223). Ancak, Texier'in asıl dikkatini çeken şey ise çeşitli sahneler içeren Yazılıkaya'daki etkileyici kabartmalar olmuştur (Ekmen, 2010: 64-65). Texier, bu gezi sırasında Yazılıkaya'yı keşfetmiştir (Bittel, 1972: 54). Texier, daha önce hiç karşılaşılmamış olan bu kabartmaların Herodotos'un belirttiği, Med'lerin Pteria kentine ait olduğunu düşünmüştür. Texier'in yanlış tespitine rağmen buradaki kalıntıların görkemi ve yüksek sanat seviyesi diğer araştırmacıların Boğazköy üzerine ilgilerinin artmasına öncülük etmiştir (Ekmen, 2010: 64-65).

Öte yandan bazı araştırmacılar ise bu kalıntıların Strabon'un bahsettiği, Galatların önemli merkezlerinden olan Tavium kentine ait olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu görüşü benimseyen; William J. Hamilton, Texier'in ardından 1836'da Boğazköy'e gelmiştir. Hamilton, Boğazköy gezisinde Yazılıkaya kabartmalarının çizimini yapmıştır. Sonra, Heinrich ve Andreas David Mordtmann Boğazköy'ü ziyaret etmişlerdir. Barth ve Mordtmann'ın görüşü ise Boğazköy'ün Pteria, 25 km uzağındaki Alaca Höyük'ün ise Tavium olduğu yönünde olmuştur (Ekmen, 2010: 65).

1861 yılında Boğazköy'e gelen Georges Parrot, Edmond Guillaume ve Jules Delbet burada bir süre kalmışlar Boğazköy ve Yazılıkaya'nın çizimlerini yapmışlardır. Ayrıca Boğazköy ve Yazılıkaya'nın en eski fotoğrafları onların bu ziyareti sırasında çekilmiştir. 1864'te Boğazköy'ü ziyaret eden Henry J. van Lennep'in ardından 1882 yılında bir süredir Anadolu'da keşiflerde bulunan mimar Karl Humann ve epigraf Alfred von Domaszewski Boğazköy'e gelmişlerdir. Humann ve Domaszewski, burada bir süre kalmış ve Boğazköy ve Yazılıkaya kabartmalarının ilk kopyalarını çıkartmışlardır. Ayrıca Humann, Pteria olduğunu düşündüğü Boğazköy'ün kent planını çıkartmış ve yayınlamıştır (Ekmen, 2010: 65).

Boğazköy kalıntılarının görkemi ve gizemi üzerine tartışmaların devam ettiği sırada ise 1893-94 yıllarında Ernest Chantre, Boğazköy'de ilk sistemli kazıları başlatmıştır (Ekmen, 2010: 66). Chantre, saray, I. nolu tapınak ve Büyükkale de sondaj kazıları yapmıştır (Bittel, 1972: 54). Bu kazılar neticesinde Boğazköy'deki kalıntıların sadece mimari kalıntılar ve kabartmalardan ibaret olmadığı, zengin arkeolojik ve filolojik buluntuları da barındırdığı anlaşılmıştır. Bu kazılarda ele geçirilen Akkadça tabletlerin yanında bulunan çivi yazılı metinler üzerinde inceleme yapan Jean Vincent Scheil bunların Hititçe olabileceğini öne süren ilk araştırmacı olmuştur. Chantre'in ardından, İstanbul Arkeoloji Müzesi uzmanlarından Theodor Makridi ve çivi yazısı

uzmanı Asur dili uzmanı Hugo Winckler'in 1905 senesinde başlayıp, 1906 yılında daha kapsamlı bir şekilde devam ettiği kazılar sonucunda bu harabelerin Hitit İmparatorluğu'nun başkenti Hattuşa'ya ait olduğu anlaşılmıştır (Ekmen, 2010: 66).

Hititlerin başkenti Hattuşa'nın 1906 yılında keşfedilmesinden sonra 1907, 1911-1912 yıllarında Boğazköy'de sürdürülen kazılarda 10.000'den fazla çivi yazılı tablet gün yüzüne çıkarılmıştır (Ekmen, 2010: 66). Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından gerçekleştirilen ilk büyük çapta kazılar doğrultusunda ele geçen tabletler okunmuş ve buranın Hititlerin başkenti olduğu anlaşılmıştır (Bittel: 1972: 54). Hitit dilinin gizemi ise, 1915 yılında Bedrich Hrozny'nin kendi deyimiyile Hitit bilmecesini çözmesiyle artık sona ulaşmıştır. 1913 yılında Winckler'in ölümü ve ardından 1914'te 1. Dünya Savaşının başlaması sebebiyle Boğazköy kazıları bir süre kesintiye uğramıştır (Ekmen, 2010: 66).

1931 yılında Türk Tarih Kurumu kurulmuş ve çalışmalarına başlamıştır. Yine bu tarih Boğazköy kazıları içinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. 1929'da İstanbul'da açılan Alman Arkeoloji Enstitüsü, Türk hükümetinin gerekli izinlerini ve desteğini de alarak Boğazköy'de kazılara yeniden başlamıştır. Yeni dönem Boğazköy kazılarının başkanlığına da Kurt Bittel getirilmiştir. Büyükkaya'da yapılan kazılarda yalnızca Hititler'den değil, Frigler'den de kalma kalıntılara ulaşılmıştır. Böylelikle, Boğazköy'de ilk kez tabakalanma/stratigrafi ortaya çıkarılmıştır. Bittel döneminde sürdürülen kazılar genç Türk ve yabancı bilim adamlarının katılımıyla 1939 yılına kadar aralıksız olarak devam etmiştir (Ekmen, 2010: 67).

1939 yılında, II. Dünya savaşının başlamasıyla kesintiye uğrayan Boğazköy kazıları, 1952 yılında Bittel başkanlığında yeniden başlamıştır. 1952 yılından 1977 yılına kadar geçen sürede Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün desteği ile Bittel başkanlığında kazılara aralıksız devam edilmiştir. Bittel'in ardından Boğazköy kazılarının başkanlığını 1978-1993 yılları arasında Peter Neve yürütmüştür. Bittel ve Neve döneminde Boğazköy'de devam eden kazılarda Hititlerin sanat anlayışından, ölü gömme geleneklerine, üretim tekniklerinden, sosyal yaşamlarına dair bilinmeyen birçok yöne ışık tutacak sonuçlar elde edilmiştir (Ekmen, 2010: 67).

1994 yılından 2005 yılına kadar geçen sürede Jürgen Seeher başkanlığında Boğazköy kazıları devam etmiştir. Seeher döneminde özellikle Büyükkaya mevkiinde yapılan kazılardan önemli neticeler elde edilmiştir. Boğazköy'de gerçekleştirilen

kazılar, Hattuşa ve çevresinde sadece Hitit devrinde değil, öncesinde de, Kalkolitik Çağ'ın başından Frig Çağı'na kadar uzanan bir iskânın var olduğunu göstermiştir. Seeher'in başkanlığının ardından, Boğazköy kazıları 2006 yılından itibaren Andreas Schachner başkanlığında devam ettirilmektedir (Ekmen, 2010: 67).

IV. 3. Boğazkale'de İmparatorluk Dönemi Yerleşiminin Sona Erişi

Hitit İmparatorluğu'nun yıkılış süreci incelendiğinde bilim adamları tarafından varılan ortak görüş yıkılış tarihinin M.Ö. 1200 olduğudur. Bu tarihlerde yazılı kaynakların çok az olmasından dolayı, birçok noktanın varsayımlar üzerinden kurgulandığı unutulmamalıdır. Bu yüzden de hala daha birçok noktanın karanlıkta kaldığı bilinmektedir.

Şuppiluliuma ile başlayıp ardı ardına gelen başarılı krallar sayesinde Hitit Devleti, Ön Asya'nın en güçlü devletlerinden birisi olmuştur. III. Hattuşuli'nin II. Ramses ile yaptığı Kadeş Savaşı (M.Ö. 1270) ile Suriye toprakları iki ülke arasında paylaşılmış, böylece Mısır ve Mitanni devletini arkalarına alarak Hatti'ye karşı isyan eden Kuzey Suriye'nin devletleri etkilerini kaybetmişler ve Hitit devletine bağlı krallıklara dönüşmüşlerdir (Özkan, 1995: 71). Ayrıca, Hitit devletinin Kuzey Suriye'deki kolu olan Kargamış krallığının, bizzat Şuppiluliuma'nın oğlu Biyaşili (Şarri-Kuşuh)'un ahvadı tarafından idare edilmiş olduğu da bilinmektedir (Hawkins, 1998: 1-31). Kargamış Kralları, hem Kuzey Suriye'yi denetim altında tutmuşlar, hem de Asur devletinin faaliyetlerini izlemişlerdir. Hitit devletinin düşmanları, batıdaki Arzawa ülkeleri ile kuzeydeki Kaşkalar olmuşlardır. Bu arada gittikçe güçlenen ve M.Ö. 1270 yılında Mitanni devletini yıkan Asurlular tehlike oluşturmaktadır. Nitekim IV. Tuthaliya zamanında, Asur Kralı I. Tukulti-Ninurta ile Nihriya'da bir savaş olmuş, Asur kayıtlarına göre Fırat nehrini geçen Asur kuvvetleri çok sayıda Hitit halkını esir olarak götürmüşlerdir (Özkan, 1995: 71).

Boğazköy/Hattuşa kazılarının başkanlığını yürütmüş Kurt Bittel olmak üzere birçok bilim insanı, Hitit İmparatorluğu'nun dışarıdan gelen büyük bir taarruzla yıkıldığını düşünmüşse de 1990'lı yıllarda Büyükkaya'da yapılan kazılarla çoğalan tarihsel ve arkeolojik veriler incelendiğinde, bu büyük devletin çöküş sürecinin çok dahagirift olduğu anlaşılmıştır (Schachner, 2013b: 173).

Hattuşa ve Hitit İmparatorluğu'nun sonunun nasıl olduğu büyük ölçüde müphemdir (Hout, 2013a: 43). M.Ö. 13. yüzyılın ikinci yarısında Hititlerde şehir bir

taraftan yeni yapılara kavuşurken, diğer taraftan başka birçok alanda ekonomik krizler ve iç siyaset sorunlarından kaynaklı Hitit devlet sisteminin çözülmesinin ilk izleri de görülmeye başlanmıştır (Schachner, 2013b: 173). Hitit Büyük Krallığı M.Ö. 1200’lerde zor bir durum içinde bulunmaktadır (Akurgal, 1995: 93). Buna neyin yol açtığı açık değildir. En sık adı geçen nedenler Deniz Kavimleri, kıtlıklar, belkide Balkan göçleriyle ilerleyen grupların istilası ve/veya iktisadi kriz olmuştur (Hout, 2013: 43).Öte yandan Deniz Kavimleri, Hitit İmparatorluğu’nun çöküşü gibi büyük dramatik olaylara sebep olacak derin istilaların sorumlusu olarak görülmezler (Ünal, 2002: 84; Hout, 2013: 43). Fırat Bölgesi’nde 12. yüzyılda’da Kaşkaların varlığı, bu huzursuzluklarının belkide başka bir işaretidir (Hout, 2013: 43).

Ünal’a göre, Hitit Devletinin yıkılma nedeni okul kitaplarının da dediği gibi sadece Deniz Kavimleri değildir. Bu konuya dönük olarak yapılan bilimsel araştırmalar farklı etkenler olduğunu gözler önüne sermiştir. Ünal, Ugarit ve Kıbrıs kralları arasındaki mektuplaşmalarda bu sıralarda gerçekten “denizden gelen” kavimlerin talanları söz konusu olabileceğini, ama Hitit Devletini asıl yıkanların onlar olmadığı görüşündedir. Kralın Kıbrıs seferi bile belki de bu deniz kavimlerine karşı yönelik bir askeri operasyon olabilirliliğini akla getirmektedir (Ünal, 2002: 84). Geç Tunç Çağı’nın sonlarına doğru (M.Ö. 1200) Hitit Devleti ve onunla birlikte daha birçok askeri gücün yıkılıp tarih sahnesinden silinmesine neden olan tarihi olaylar yeterince açık değildir (Ünal, 2006: 67).

Akurgal’a göre, Myken Krallığı’nın gücünü yitirmesi sonunda Doğu Akdeniz’deki kargaşanın Anadolu’ya yansması doğaldır. Böylece yüzyıllardan beri Hitit hegemonyasında yaşayan birçok yerli Anadolu kavimleri harekete geçmişlerdir. Bu arada Ilion kentinin ilk önce bir depremle sonra da bir düşman tarafından yakılıp yıkılması da Anadolu’da yanan ateşi körüklemiş ve Balkan kavimlerinin büyük dalgalar halinde yarımadaya saldırımlarına neden olmuştur (Akurgal, 1995: 93).

Akurgal, Hititlerin yıkılışındaki en büyük rolün, batıda toplanan düşman toplulukların olduğunu söyler ve şöyle ifade eder: “*III. Arnuvanda döneminde yazılmış olan Madduvata Metni diye anılan bir belge, Batı Anadolu’da IV. Tuthaliya’dan beri giderek gücünü arttıran bir küçük kralın, sonunda Hatti Ülkesi için büyük bir tehlike oluşunun öyküsünü vermektedir. Bu kralcık olayı bize Akhaların M.Ö. 13. yüzyıl sonuna doğru, Anadolu’nun Troia’dan başka yerlerine de akın yaptıklarını anlatmaktadır.*”

“Ahhiyava Kralı Attarsia’ya yenikdüşen Madduvata adlı Ahhiyavalı bir soyluyu IV. Tuthaliya, Sakarya ile Porsuk arasındaki dağlık bir yer olan Zippalanda’ya yerleştirir; ancak Madduvatta kendi güneyindeki bir kıyı ülkesi olan Arzava’ya saldırır ve onu silah gücü ile ele geçirir. Madduvatta, Hattuşalı kralların politikasını uygulayarak kendine uydu yaptığı Arzava Kralı Kupantakaalaş’a kızını eş verir. Madduvatta bunun ardından Eğridir ve Burdur gölleri civarındaki Hapalla’yı kendisine bağlar. Hitit kralı bu durumu önleyemez, sadece Hapalla üzerindeki haklarını Madduvata’ya kabul ettirir. Ancak Madduvatta daha sonra Tuz Gölü güneyindeki Pitaşşa Birliği’ni de egemenliği altına alır. Böylece Hatti ülkesi, Sakarya’nın batısında başlayan ve Konya bölgesinden geçerek Antalya kesimindeki Akdeniz kıyılarına değin uzanan ve düşman güçlerden oluşun bir duvarla çevrilmiştir”der (Akurgal, 2015: 105).

Hout ise asıl sorunun, güney kıyı bölgelerinin istikrarsız yapısı olduğunu öne sürmüştür (Hout, 2013: 41). Neve; Boğazköy’de, Yukarı Şehir’de, tapınak mahallesinin son evresinde (O.St.1a) bu alanın dinsel karakterinin azalmış ve alandaki yapılar atölye ve depo olarak kullanılmaya başlanmıştır (Neve, 1990: 29-30).

Neve, bunu kötüleşen siyasal ve ekonomik duruma bağlar (Neve, 1990: 29-30). Özkan, ekonomik durumun kötüleşmesinde, başarısız savaşlardan dolayı ganimetlerin azalması, tapınak inşaat masraflarının ve Hitit ülkesine olan ticari faaliyetlerin zayıf olmasının da etkisi olduğunu belirtir (Özkan, 1995: 211).

Dönmez, Krallığın yıkılışında dış göçlerin yanı sıra bazı iç dinamiklerinde etkili olduğunu söyler. Bunların yanında Kaşka halkı, Kurustamalı göçerler ve Fırat’ın doğusunda yaşayan göçebe İsmiralılar yıkılışta etken olmuşlardır (Cornelius, 1973: 168-169; Ünal, 1976-1980: 197-198). Toprakları Kaşka halkı tarafından işgal edilen Hititler’in uygarlıklarına ait ne varsa yok edilmiştir (Dönmez, 2016b: 127). Coğrafi şartlar açısından bakıldığında ise, kuraklık, kuraklığın beraberinde getirdiği su sıkıntısı ve kıtlık sorunlarının da yaşandığı bilinmektedir (Ünal, 1977a: 423-446; Gorny, 1989: 91-92; Sevin, 1991: 57; Bryce, 2005: 331-332; Dönmez, 2016a: 78-79).

Yine Neve, Hitit yapı faaliyetinin sona erdiği, tarih yönünden ise İmparatorluğun son dönemlerinde mevcut olan tapınakların istinasız olarak yangınlar sonucu yok olduklarını söyler (Neve, 1987: 255). Bu yangının da genel kanıya göre olasılıkla M.Ö. 1200 yıllarında meydana gelen, Hitit başkentinin ve Hitit Krallığı’nın sonunu getirmiştir. Ancak kutsal yapıların yanında bulunan diğer yapıların bu felakete

benzerbir durum ile tahrip oldukları kanıtlanamamıştır. Bu durumda, Hitit yapılarına ait bazı alanların, başkentin yok oluşundan sonra da belirli bir süre kullanılmıştır. Bu alanlar kullanılırken hiçbir belirgin değişiklik gözlemlenmemiştir. Bu da, Hitit kültür malzemesi muhafaza edilmiş ancak daha değişik iktisadi ve sosyal koşullar altında yaşam devam etmiştir (Neve, 1987: 255).

Hitit İmparatorluğu'nun yıkılışı sürecinde rol oynayan etmenler şu şekilde özetlenebilir:

1. Kuraklık ve kuraklığın sebep olduğu kıtlık,
2. Düşman devletlerin saldırıları,
3. Ülkenin etnik çeşitliliği,
4. Ülke içindeki küçük krallıkların rolleri,
5. Deniz kavimleri

Kuraklık ve kuraklığın beraberinde getirdiği kıtlık, tarımda üretimin azalması Anadolu tarihinde görülen bir olaydır (Ünal, 1977a: 423). Seeher, Hititlerin çekirdek bölgesi olarak bilinen Orta Anadolu'da şiddetli bir kıtlık olduğundan bahseder (Seeher, 2015: 200). Bryce, Hititlerin tahıl ithalatına bir bağımlılıklarının olduğunu söyler (Bryce, 2005: 331). Kınal, Anadolu'daki kavimlerin dil ve ırk bakımından aynı olmamasından dolayı, özellikle Hitit çağında devamlı isyan çıktığından söz eder (Kınal, 1987: 123).

Hitit krallığı, bağlı beyliklerine ağır vergiler uygulamıştır. Fetih seferleri esnasında topladıkları ganimetleri beraberlerinde götüremedikleri için yakmışlardır. Ganimetleri yakmaları, kırsal kesimde yaşayan toplumların olumsuz çevre koşulları ile azalan besin kaynaklarının yok olmasına neden olmuştur. Bu durum da insan topluluklarının yaşamlarını devam ettirebilmeleri için gerekli besin kaynaklarını aramak amacıyla göçmelerine ya da yarı göçebe yaşam tarzını benimsemelerine sebep olmuştur. Bu da sonuçta Hitit kralına vergi olarak gelecek besin maddelerinin ya da bunlarla takas edebilecek hammaddenin azalmasına sebep teşkil eder (Postgate, 1992: 86-292; Yoffee, 1995: 49; Neumann ve Parpola, 1987: 176, 178-181; Ökse, 1998: 327-328).

Deniz Kavimleri M.Ö. 13. yüzyıl sonları ile 12. yüzyıl başlarında gerçekleşmiş büyük bir kavim hareketidir. Bu durum bir göç olgusudur. Ugarit ve Mısır vesikaları bize bilgi sunmaktadır. Akad çivi yazısı ile yazılmış Ugarit metinleri arasında bulunan

iki mektup bize Deniz Kavimleri hakkında bilgi sunarken, Hitit İmparatorluğu'nun yıkılışına da ışık tutmaktadır (Memiş, 2014: 111).

Alayışa kralı *Pagan* tarafından Ugarit kralı *Ammurapi*'ye gönderilen mektup şöyledir:

“Kral, Ugarit kralı Ammurapi'ye şöyle söyler:

Sana selam olsun.

Tanrılar sağlığını korusunlar.

Sen bana şöyle yazdın: “Denizde düşman gemileri göründü”

Eğer gemilerin görüldüğü doğru ise, çok dikkatli ol.

Sana gelince; senin orduların, savaş arabaların nerede duruyorlar?

Onlar senin yanında değiller mi?

Hiç biri yok mu? Seni iten düşman arkanda mı? Şehirlerinin etrafını tahkim et. Askerlerini ve savaş arabalarını oraya koy. Gayet dikkatli ve sıkı bir şekilde düşman piyadesini orada bekle”(R.S. 1, 8-19; Naugayrol, Laroche, Virolleaud, Schaeffer, 1968: 85-86).

Metinde anlaşılacağı üzere Alayışa kralı, Ugarit kralını yaklaşmakta olan Deniz Kavimleri saldırısına karşı uyarmaktadır.

Ugarit kralının Ammurapiye cevabı şu şekildedir:

“Babam Alaşiya kralına, oğlun Ugarit kralı der ki: Babamın ayaklarına kapanırım. Babama selam olsun. Evlerine, zevcelerine, ordularına, Babam Alaşiya kralına ait olan her şeye çok çok selam olsun. Babam, işte düşman gemileri geldiler. Şehirlerimi ateşe verdiler, ateşler alev alev yanmaktadır. Ve onlar memlekette çirkin şeyler yaptılar. Pederim bilmiyor mu ki, benim bütün askerlerim Hatti memleketinde ve bütün gemilerim Lukka memleketindedir. Onlar şimdiye kadar geri dönmediler ve memleket böyle savunmasız kaldı. Babam bilsin ki, bana gelen düşman gemileri yedi tanedir. Ve onlar bize kötülük etmişlerdir. Şimdi başka düşman gemisi varsa, herhangi bir yolla bana bildir ki ben de bileyim.” (R.S.L. 20.238,1-35; Naugayrol, Laroche, Virolleaud, Schaeffer, 1968: 87-89).

Bu mektuptan, Deniz Kavimlerinin bir kısmının Ugarit'e saldırdıkları ve şehri tahrip ettikleri anlaşılmaktadır. Diğer taraftan da kralın deniz ve kara gücünün tamamının Hitit Kralı'na yardımına gitmiş olduğunu bu sebepten dolayı şehri koruyamadığını anlamaktayız.

Mısır Firavunu III. Ramses, (M.Ö. 1198-1167) krallığının 8. yılında Deniz Kavimlerine karşı kazanmış olduğu başarıyı şu şekilde anlatır:

“yabancı ülkelere gelince, bunlar kendi aralarında (?) fesat tertip ettiler. Ülkeler bir anda köklerinden söküldüler ve silinip gittiler. Hiçbir memleket bunların silahları önünde duramadı. Hatti, Kode, Karkamış, Yereth ve Yeres’e değin bütün ülkeler hep birlikte kılıçtan geçirildiler. Amurru’da bir yerde ordugâh kuruldu. Bura halkının kökü kurutuldu ve ülkesi sanki hiç var olmamış gibi oldu. Mısır’a doğru alevler alazlanıyordu. Pelest, Sekker, Şekeleş, Denyen ve Veşheş ülkeleri bir olmuş, itifak etmişlerdi. Yerkürenin her yerinde ki topraklara el attılar, yürekleri güven ve inançla dolu konuştular: “Planlarımız başarılı olacak!” (Drews, 2014: 54).

Bu yazıtın önemi, saldırıya katılan milletleri, saldırıdan etkilenenleri ve yakılıp yıkılan ülkeleri ifade etmesidir. Kılıçtan geçirilmiş ülkeler arasında “Hatti” ülkesinin de adı geçmektedir.

Söz konusu gelişmeler yazılı kaynaklarda en azından Doğu Akdeniz için bu denli canlı bir şekilde aktarılmış olsa da, arkeolojik veriler maalesef Hattuşa’nın son dönemleri hakkında yeterince bilgi sağlamazlar. Kazılar kentteki yapıların birçoğunun yangın sonucu tahrip olduğunu göstermişse de ele geçen buluntuların son derece az olması, bu yapıların ancak boşaldıktan sonra yandığı ya da yakıldığına işaret etmektedir. Diğer yandan hiçbir yerde dışarıdan bir askeri saldırı izi görülmeyip söz konusu yangınların tümünü aynı zamanda gerçekleşip gerçekleşmediği de kesin olarak bilinmemektedir. Bu veriler, J. Seeher tarafından, devlet yapısının çözülmesi ve buna bağlı olarak resmi binaların terk edilmesi ile kendini gösteren bir çökme süreci olarak değerlendirilmektedir (Seeher, 2001: 623-634). Bu zaman içerisinde, yeniden kullanılabilir eşyaların tümü taşınmış, sadece hayati öneme sahip olmayan eşyalar (örneğin çiviyazılı tabletler) geride bırakılmıştır (Schachner, 2013b: 173).

Arkeolojik veriler ve yazılı kaynaklar, Hititlerin çok sağlam olmayan ekonomik ve sosyal yapısının, savaş ya da istila gibi münferit bir hadise sonucunda değil, yavaş ve kademeli bir şekilde çözüldüğüne işaret etmektedir. Bu durum, dörtyüzyıldan uzun bir süre boyunca, Orta Anadolu’nun doğal şartlarından kaynaklanan çeşitli zorlukların üstesinden gelmeyi sağlamıştır. Hitit sisteminin, iç siyasetle ilgili sorunlar, kuraklıklar başta olmak üzere iklim değişiklikleri, doğal kaynakların haddinden fazla tüketilmesi ve Geç Tunç Çağı sonunda Doğu Akdeniz’deki birçok devletin yıkılmasına sebep olan

siyasi yapısal gelişmelere ayak uyduramamasının bir sonucudur. Böylece Hitit İmparatorluğu'nun nispeten kısa bir süre içerisinde çöküşünde, birçok iç ve dış faktörün bir arada etkili olduğu anlaşılmaktadır (Schachner, 2013b: 174).

Schachner, devletin güç kaybetmesini gösteren ilk belirtilerin ortaya çıkmasından, merkezi yönetime ait resmi yapıların yerle bir olmasına kadar geçen sürenin muhtemelen sadece 20-30 yıl kadar sürdüğünü belirtmiştir (Schachner, 2013b: 174). Bu çöküş süreciyle de M.Ö. 12. yüzyılın başlarında Orta Anadolu'da Hitit dili ve kültürünün tamamen yok olmuştur. Ancak Erken Demir Çağı buluntuları değerlendirildiğinde buradaki halkın bölgeyi tamamen terk etmediği anlaşılmıştır. Öte yandan Erken Demir Çağı kalıntıları, Hitit dönemi idari ve kentsel yaşamın tümüyle yok olduğunu göstermektedir. Schachner, bu durumdan yola çıkarak Hattuşa'da karşımıza çıkan Hitit İmparatorluk kültürünün, uzun vadede Orta Anadolu'nun kültür tarihini fazla etkilemediği görüşüne varmıştır. Ayrıca kendisi bölgenin coğrafya ve topografyasına dayanan esaslarını değiştiremediği görüşündedir (Schachner, 2013b: 174).

Bir üst sayfada Schachner'in tartıştığını belirttiğimiz, Hitit İmparatorluğu'nun yıkılma sebepleri olarak göstermiş olduğu etkenlerin yalnızca bunlarla sınırlandırmak elbette doğru olmaz. Ayrıca yine Schachner'in "Hitit İmparatorluk kültürünün, uzun vadede Orta Anadolu'nun kültür tarihini fazla etkilemediği" yönündeki görüşünde tartışmaya açıktır. Çünkü konuyu seramik etkisi bazında dahi ele aldığımızda, Hitit İmparatorluk Dönemi'nde çekirdek Hitit bölgesine Hattuşa, Alacahöyük, Maşat Höyük, Ortaköy ve Kuşaklı gibi merkezlerde üretilip kullanılan ve moda olan çanak çömlek biçimlerinin, Hititlerin siyasi etkisi altındaki komşu bölgelere de ulaştığı ve moda olduğu, örneğin, Işuva Ülkesi'nde Korucutepe, Norşuntepe; Kizzuvatna Ülkesi'nde Gözlükule gibi merkezlerde yapılan kazılarda ortaya çıkmıştır (Umurtak, 2004: 49).

Burada asıl cevaplanması gereken nokta Batı ve Güney Anadolu bölgesinde neden Hitit kültürüne ait arkeolojik materyallere rastlanılmamış olması gerçeğidir. Hitit hâkimiyeti altında çekirdek bölge olarak adlandırılan merkezlerde seramik örnekleri yoğun ve belirli standartlarda üretim ve yayılım alanı gösterirken, yazılı kaynaklarda takip edilen Hitit hegemonyasının sınırları içerisinde bulunan Lukka, Arzawa, Seha ve Asuwa gibi Batı Anadolu bölgelerinde bu durumun tersi bir yapı söz konusudur. Akdeniz Bölgesinde Gözlükule ve Yumuktepe gibi höyük yerleşmelerinde Hitit etkili seramik örnekleri tespit edilmiş olsa da, yukarıda bahsedilen bölgelerde aynı durumun

takip edilemiyor olması mevcut verilerle açıklanamayan bir sorun olarak hala karşımızda durmaktadır. Özellikle Hitit İmparatorluk döneminde Yunan anakarası ve Ege adalarında hâkimiyet kurmuş olan Miken'lere ait seramik örneklerinin Anadolu'nun Batı ve Güney kıyıları boyunca birçok yerleşimde ve hatta Boğazköy de dahi varlığı bilinirken (Genz, 2004: 77-84) epigrafik belgelerle Anadolu'nun büyük bir bölümüne hâkim olduğunu iddia eden bir imparatorluğun arkeolojik verilerinin aynı yoğunlukta görülememesi bir tezat oluşturur.

Dinçol, Hitit İmparatorluğu'nun yıkılış sürecinde yaşanan taht kavgalarının iç kargaşalara neden olduğunu söyler. Ayrıca yaşanan kuraklık açlığı da beraberinde getirmiştir. Öte yandan göç dalgası sonucu devlet otoritesini yitirmiştir. Bu bağlamda Hitit çivili yazılı belgelerine M.Ö. 1200 yıllarında pek rastlanılmamıştır (Dinçol, 2004: 47). Ünal ise, Hitit İmparatorluğu'nun ağır vergi yükü ve askeri baskı altında tutulan yerli Anadolu halkının önderlik ettiği iç ayaklanmaların imparatorluğun yıkılmasında büyük payı olduğu düşünmektedir (Ünal, 2002: 84). Schachner'e göre ise Doğu Karadeniz'in kıyı bölgesindeki genel yıkımlarla, iklim şartlarının M.Ö. 2. binyılın sonuna doğru olumsuzlaşmasıyla bağlantılı pek çok sebebin bir araya gelmesi, neticesinde imparatorluk çözülmüş ve başkent de M.Ö. 1200'den sonra kısa bir süre içersinde büyük ölçüde tahrip olmuştur (Schachner, 2013b: 173).

Yukarıda bahsedilen olaylar hem merkezi otoritedeki çöküşün nedenleri ve hem de bunun sonucudurlar. Nüfus hareketleri, onları durduracak hiçbir devletin bulunmaması yüzünden meydana gelmiş ve merkezi ekonomik sistemin çöküşüyle gıda sıkıntısı baş göstermiş olmalıdır. Bilinen tek şey, 12. yüzyılın başında Hattuşa'nın güneyindeki Konya Ovası, doğuda Elbistan yakınındaki Karahöyük ve Kargamış'ta özgün Hitit tarzında küçük krallıkların ortaya çıktığı gerçeğidir. Bunlar, bölgede Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla oluşan boşluğu dolduracak Yeni Hitit Devletlerinin ilk örneklerini oluşturmaktadır (Hout, 2013: 43).

Yaklaşık M. Ö. 1200 yılından hemen sonra Hitit İmparatorluğu'nun sona ermesiyle bu imparatorluğun Orta Anadolu'da yarattığı saltanat ve gücün izleri yok olmuştur. Yine de en önemli yerleşmelerin varlıklarını sürdürdükleri görülür. Bu durum Boğazköy içinde geçerlidir. Tunç Çağı'ndan Demir Çağı'na geçişte Boğazköy'ün hem boyut hem de işlevinin değiştiği, bir zamanlar güçlü bir imparatorluğun başkentiyken artık en iyimser bir bakışla bölgesel bir merkez haline geldiği anlaşılmaktadır. Öte

yandan Hattuša, İmparatorluğu'nun çöktüğü dönemde tümüyle terk edilmez (Genz, 2012: 86). 1994'ten 1998'e kadar Boğazköy'de yapılan kazılar Hitit surlarının içindeki kuzeydoğudaki Büyükkaya tepesine dikkati çekmiştir (Genz, 2000b:111). Erken Demir Çağı'dan, yaklaşık M.Ö. 1200-1000 yıllarında eski başkent kuzeydoğusundaki Büyükkaya tepesinde küçük bir köy kurulur. Tepenin dik yamaçlara sahip olması köyün savunulmasını kolaylaştırmıştır. Köy ahşaptan yapılmış birkaç evden oluşmaktadır (Genz, 2012: 86).

Hitit İmparatorluğu'nun yıkılışının ardından Boğazköy'de yerleşim organizasyonları devam etmiş ancak, kent imparatorluk dönemindeki o eski önem ve görkemini bir daha elde edememiştir. Demir Çağı, Geç antik çağı Bizans dönemlerinde de yerleşim gören kentte sonradan gelen topluluklar, imparatorluk yıkıntılarını kısmen de olsa yerleşim alanı olarak kullanmışlardır (Schachner, 2011: 45).

Wittke, Kızılırmak havzasının kuzeyindeki Kaşkalar'ın daha güneye indiğini ve bu grupların Boğazköy'deki Erken Demir Çağı yerleşiminin sakinleri olduğunu belirtir. Kendisi, ele geçmiş tarihsel belge olmamasına rağmen, çanak çömlek dağılımı ve yerleşim düzeni gibi arkeolojik verileri değerlendirilerek, tüm Kızılırmak Havzası'nın yerel küçük yerleşim alanlarına dönüştüğünü öne sürer. Bölgede hayvancılığa dayanan göçebe bir yaşam tarzının egemenliğinden bahseden Wittke, Assur kaynaklarında Kaşkaların göçebe bir halk olarak geçtiğini vurgulayarak tezini doğrulamaya çalışır (Wittke, 2006: 10-13).

IV. 4. Mimari Veriler ve Değerlendirmeler

Boğazköy'de 1993-1998 yılları arasında Büyükkaya'da (Lev. 38-40) gerçekleştirilen kazılarda, Kalkolitik, Erken Tunç Çağı, Orta Tunç Çağı, Geç Tunç Çağı sonu ve Demir Çağı'na ait kalıntıların varlığı tespit edilmiştir (Neve, 1987: 249-269; 1990: 21,40; Seeher, 1999: 300). Orta Plato'da Hitit İmparatorluk döneminin sonuna ait 8-9 nolu silo çukurlarının oluşturmuş olduğu yıkıntı üzerinde, birbiri ardına gelen üst üste Erken Demir Çağı tabakaları belirlenmiştir. Bu verilerden hareket ile Erken Demir Çağı, bu stratigrafi esas alınarak ilk (M.Ö. 12. yüzyıl), orta ve geç (M.Ö. 11. 10. yüzyıl) olmak üzere üç evreye bölünmüştür (Genz, 2000a: 44). Ancak orta ve geç evreler arasında belirgin bir ayırım yapılamamış ve bu geçişin kesintisiz olduğu vurgulanmıştır. Erken Demir Çağı tabakalarının hemen altında M.Ö. 13. yüzyıla ait silo çukurları (Lev. 43), Erken Demir Çağı'nın geç safhalarına veriler, bunların da altında Hitit

İmparatorluk çağı buluntuları, Erken Demir Çağı üstünde ise Orta Demir Çağı'na ait mimari verilere rastlanılmıştır (Genz, 2004: 49). Bu evler konut karakterlidir. Boğazköy'de Büyükkaya'daki yerleşimin bu dönemde sur ile çevrelenmediği de anlaşılmıştır (Genz, 2007: 130).

1996 yılın da yapılan çalışmalar neticesinde Erken Demir Çağı'na ait önemli tabakalar ilk defa Boğazköy'de açığa çıkartılmıştır (Genz, 2000b: 111). Boğazköy kazı verilerine göre Erken Demir Çağı, Hitit İmparatorluğu'nun sonlanmasından itibaren başlamaktadır. Yerleşimde ise bu tarihlleme M.Ö. 1200'den kısa bir süre sonrasına denk gelir (Genz, 2012: 335). Yapılan C14 tarihlendirmeleri (**Lev. 51A-B**) Erken Demir Çağı Büyükkaya da M.Ö. 12. yüzyıl başı ile 10. yüzyıl aralığına yerleştirmiştir (Genz, 2000b: 111). Erken Demir Çağı'nın başlangıcı olarak M.Ö. 1200 tarihi kabul edilir. Öte yandan Genz, Erken Demir Çağı'nın ne zaman son bulduğuna dair kesin bilgilerin olmadığını da sözlerine ekler. Bu sorun diğer merkezler içinde geçerlidir (Genz, 2000a: 38).

Seeher, Büyükkaya'nın uzun bir süre terk edilmiş bir halde kalmadığını, şehrin terk edilmesinden kısa bir süre sonra yani M.Ö. 12. yüzyılda Erken Demir Çağı halkının Büyükkaya'ya yerleşmiş olduğunu ifade eder. Bu yerleşim süreci iki evreli olmuştur ve üst evre de iki ayrı gelişim göstermektedir. Erken Demir Çağı'nda, Geç Tunç Çağı'nda Büyükkaya'da kullanılan Orta Platodaki yerleşim yerleri tekrar kullanılmışlardır. Ancak yerleşim yeri küçülmüştür. Orta platoya ait bulunan tabaka ve alt plato da tespit edilmiş çukurların varlığı (**Lev. 47**) burada yaşam belirtilerinin kanıtlarını oluşturur. Yapılarda taş temel üzerine kerpiç ve ahşap mimari tekniği (**Lev. 46**) bir arada kullanılmıştır (Seeher, 2000: 21). Ayrıca Seeher, konutların kısmen toprağa gömülü olduklarını, taş temelli ve küçük dörtgen yapılardan oluştuklarını söyler (Seeher, 199: 326). Konutların bazen birkaç yan odalı olduklarını ama genelde tek odalı olduklarından bahseder (Seeher, 1995: 251). Genz, veriler az olsa da yapıların duvarlarının, ahşap ve hasır örgüden olabileceği görüşündedir (Genz, 2001: 1). Seeher, konutlarda ocak yerlerinin, kubbeli fırınlar ve çan biçimli çukurlar olduğunu, bunlarında yapı içlerinde veya yapı dışlarında görüldüğünü söyler (Seeher, 1995: 251).

Hattuşa Yukarı Şehir'de gerçekleştirilen kazılarda M.Ö. 1200 dolaylarında, yani kentin terk edilmesinden kısa bir süre önceye tarihlenen ve buradaki çömlekçi atölyelerinden dolayı küçük bir zanaatkarlar mahallesi olduğu düşünülen bir konut alanı açığa çıkarılmıştır (Neve, 1978). Kerpiç duvarlar, hemen her yerde olduğu gibi

tamamen eriyerek ortadan kalkmış olmasına rağmen, günümüze dek korunan taş temeller, söz konusu kalıntıların fazla özenilmeden inşa edilmiş, basit yapılara ait olduğunu göstermektedir. Bu örneklerde de evlerin biçimi ve oda sayılarında da, burada yaşayan insanların ihtiyaçlarının belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Yukarı Şehir'in batı kısmında ise üç konutta belirli bir plan şemasının uygulandığı gözlemlenmiştir. Bu evlerden ikisi yaklaşık kare planlıdır. Üç sıra halinde düzenlenmiş küçük odalar ve bunların arasında yer alan, ortasında ocak yeri bulunan daha büyük mekânlar söz konusudur (Seeher, 2013: 316).

Boğazköy'ün başka yerlerinde de Erken Demir Çağı bulgularına rastlamak mümkündür. Örnek olarak, Büyükkale ile yukarı kentteki 7 nolu tapınakta (**Lev. 42**) bu döneme ait verilere rastlanmıştır. Yukarı kentte bulunan kalıntılar, Hitit döneminden kalmış yapıların Erken Demir Çağı'nda da kullanıldığını göstermiştir. Ancak, Erken Demir Çağı'na ait herhangi bir saray ya da tapınak yapısı saptanamamıştır. Dikkate değer bir görünüme sahip olmayan Büyükkaya'daki evler, Erken Demir Çağı'nda burada yerleşik bir yaşamın var olduğunu kanıtlar niteliktedir. Bundan hareketle de önceki zamanlar da uzun bir dönem boyunca da kabul görmüş olan Erken Demir Çağı'nda göçebeliliğin yaygın olduğu savı da böylece çürütülmüş olmaktadır (Genz, 2012: 86).

Erken Demir Çağı yaklaşık M.Ö. 1200-1000 yıllarında eski başkent in kuzeydoğusunda, bugünkü adıyla Büyükkaya Tepe'sinde küçük bir köy yerleşimi yaşamını devam ettirmiştir. Tepenin dik yamaçlara sahip olması köye bir çeşit koruma sağlamıştır. Köy ise ahşaptan yapılmış birkaç evden oluşmaktadır. Özel işleve sahip tek yapı da bir tunç ve demir atölyesidir (**Lev. 45**), (Genz, 2012: 86).

Hattuşa'daki bu dönem ile bağlantılı olan küçük yerleşim alanlarında tespit edilen Erken Demir Çağı mimari geleneği ile Hitit İmparatorluk dönemi mimarisi arasında hiçbir bağlantı yoktur. Ayrıca Hattuşa'da bu dönem yerleşimlerinin hiç birisinde de savunma sistemine rastlanılmamıştır. Bundan dolayı da bölgedeki Erken Demir Çağı yerleşimlerinin korunmasız küçük köy mahiyeti taşıdığı düşünülür (Mora ve d' Alfonso, 2012: 388).

Büyükkaya da yapılan araştırmalar sonucunda, buradaki İmparatorluk Çağı'nda kullanılan ve İmparatorluğun sonlarında silo çukurları tahrip ve terk edilmiştir (Seeher, 1998b: 419). Wittke, bu alana yerli Luvi ve Hitit kökenli bir topluluğun yerleştiğini

söyler. Ayrıca Kızılırmak nehrinin oluşturduğu yayın doğusunda kalan bölgedeki yerleşimlerin birçoğunda M.Ö. 1220-1180 tarihlerinde gerçekleştiği düşünülen bir tahrip kuşağının varlığı söz konusudur (Wittke, 2006: 22). Tahriplerin ardından terk edilen bu yerleşimlerin yerine yanyana inşa edilerek bir ölçüde savunma düzeni oluşturulan basit köy karakteri taşıyan konut grupları inşa edildiğini söyleyen Wittke, büyük bir olasılıkla Kaşkalar'ın güneye inmesi neticesinde bunların Boğazköy'ün de dâhil olduğu Erken Demir Çağı yerleşimlerinin sakinlerini oluşturduklarını iddia eder (Wittke, 2006: 22).

Bu arada zaman geçtikçe, M.Ö. 9. yüzyıl içlerinde bölgesel merkezlerin sayısında bir artış izlenir. Bölgede var olan Luvi kökenli halk hâkim konumdadır. Wittke, yaşanan tahribat ve çöküntüye rağmen kültürel açıdan bir kopukluğun yaşanmadığını öne sürer (Wittke, 2006: 22).

Boğazköy'de Erken Demir Çağı'dan Orta Demir Çağı'na (M.Ö. 950-700) geçişte herhangi bir kesinti yoktur; ancak Orta Demir Çağı tabakasındaki mimaride bir dizi farklılık söz konusudur; öncelikle bu dönem yerleşmesi ölçek açısından büyümüştür. Orta Demir Çağı evlerinin varlığı Büyükkaya'da, Büyükkale'de ve aşağı kentin çeşitli kesimlerinde tespit edilmiştir (**Lev. 41**), (Seeher, 2000: 19-20; Genz, 2004: 138; 2012: 87). Bu dönemin konutları genellikle tek odalıdır. Ayrıca konutlar taş ve ahşap direklerden inşa edilmişlerdir. Bu konutlar kısmen de toprağa gömülü durumdadır. Büyükkale'deki tespit edilen büyükçe yapıların ise yerel bir yöneticiye ve ailesine ait olduğu düşünülür (Genz, 2012: 87)

TARİHLEME	BÜYÜKKAYA		BÜYÜKKALE
	DÖNEM	VERİLER	
	BİZANS		Tabakasız buluntular
	ROMA	Tabakasız buluntular, mezarlar	Sur, Evler
M.Ö.3. , 1. yy.	GALAT-HELENİSTİK	Tabakasız buluntular	Tabakasız buluntular
	GEÇ DEMİR ÇAĞ ("GEÇ FRİG")	Tabakasız buluntular?	I a
	GEÇ DEMİR ÇAĞ ("GEÇ FRİG")	Tabakasız buluntular	I b
M.Ö.700/650'den evvel	ORTA DEMİR ÇAĞ ("ERKEN FRİG")	Tabakasız buluntular	II a
	ORTA DEMİR ÇAĞ ("ERKEN FRİG")	Üst Plato'da sur ve yerleşme; Doğu Kapı'da bir sıra yapı	II b
M.Ö.9.yy.	ORTA DEMİR ÇAĞ (BÜYÜKKAYA EVRESİ)	Her üç platoda geniş yerleşim aktiviteleri	?
	ERKEN DEMİR ÇAĞ (KARANLIK ÇAĞ 2)	Orta Plato'da yerleşme, Alt Plato'da çukurlar; tabakasız buluntular (kırmızı boyalı çanak ç.)	Tabakasız buluntular
M.Ö.1200/1180'den sonra	ERKEN DEMİR ÇAĞ (KARANLIK ÇAĞ 1)	Orta Plato'da yerleşme	
M.Ö.1200	BÜYÜK İMPARATORLUK ÇAĞI - SON DÖNEM	Tahıl siloları; kuzeyde ön sur, Kuzey Kapı'da çömlekçilik atölyesi; çeşitli yerleşim kalıntıları	(IIIa)
	BÜYÜK İMPARATORLUK ÇAĞI - GEÇ DÖNEM	Doğu Surun yeniden inşası, Kuzey Sur, tahıl siloları; Aşağı Plato'da çeşitli yapılar	III
	BÜYÜK İMPARATORLUK ÇAĞI - ERKEN DÖNEM	Doğu Sur ve poternler; Üst Plato'da büyük bir yapı; diğer iki platoda yerleşim kalıntıları	IV a-b
M.Ö.1650/1600'den sonra	ESKİ HİTİT KRALLIĞI	İlk Doğu Sur ?; her üç platoda yerleşim kalıntıları	IV c
M.Ö.1700'den evvel	KARUM DÖNEMİ	Tabakasız buluntular; belki Üst Plato'da yerleşim kalıntıları	IV d
M.Ö.2000'den evvel	İLK TUNÇ ÇAĞ 3	Üst plato'da yerleşme	V
	ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ 2	Çok sayıda tabakasız buluntuları özellikle Orta ve Alt Plato'da	
M.Ö.6. binyıl	ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ 1	Üst Plato'da yerleşme	

Tablo 3: Büyükkaya Kronoloji tablosu (Seeher, 2000: 24, Çiz. 2)

Period	Gordion (Eski kronoloji)	Gordion (Yeni Kronoloji)	Boğazköy
Erken Demir Çağı		YHSS 7B	Erken Demir Çağı
		YHSS 7A	Büyükkaya Evresi
		YHSS 6B	Büyükkale II B
Orta Demir Çağı	Erken Frig	YHSS 6A	Büyükkale II A
Geç Demir Çağı	Orta Frig	YHSS 5	Büyükkale I C-A
	Geç Frig	YHSS 4	?

Tablo 4: Gordion ve Boğazköy Kronolojisi (Genz, 2011: 334, Tablo 1)

IV. 5. Seramikteki Duruma İlişkin Veriler ve Değerlendirmeler

Schoop, Orta Anadolu'daki toplulukların Hitit Dönemi'nde kullanmış oldukları çanak çömleğin kökeninin M.Ö. 3. binyıla veya Erken Tunç Çağı'na kadar uzandığı görüşündedir. Belirtilen bu dönemde üretilmiş olan çanak çömleğin önemli bir kısmı elde şekillendirilmiştir; dolayısıyla bunlar seramik yapımında uzmanlaşmış atölyelerin değil, evsel düzeydeki bir üretimin göstergesidirler. Erken Tunç Çağı seramiğinin iyi perdahlanmış yüzey işlenişi, aslında bize ev üretimi seramiğe gösterilen özen ve çabanın, seri olarak üretilen daha geç dönem seramiklerinde olmadığını da işaret eder. Orta Anadolu'da Assur Koloni Çağı'nın başlamasıyla çanak çömlek üretimi ansızın bir değişime uğramıştır ve bu durumun da Anadolu toplumundaki köklü iktisadi değişikliklerden kaynaklandığı düşünülür. Kısa bir zaman diliminde seramik ustaları ve onların bağlı olduğu atölyelerin ürettiği çömlekçi çarkından çıkan kaplar, Erken Tunç Çağı'nda kullanılan el yapımı kaplarının yerini almaya başlamıştır. Bu yeni çanak çömlek grubu Assur Koloni Çağı ile Hitit Krallığı'nın kuruluşu arasındaki zaman aralığında bir kesintiye uğramamış ve M.Ö. 2. binyılın büyük bölümünde bölge seramiğinde baskın bir rol üstlenmiştir (Bossert, 2000; Fischer, 1963; Genz, 2004a-2006b; Müller Karpe, 1988; Ortmann, 1963; Parzinger ve Sanz, 1992; Schoop, 2013: 356-357).

Schoop'a göre, burada ilginç olan nokta, ne Anadolu toplumunun etnik zenginliği ne de Mezopotamya'dan gelen tüccarların fiziksel varlıkları bu gelişimde belirgin bir iz bırakmıştır. Bir başka deyiş ile bu tanınabilir dış etkilere bağımsız olan ve tam anlamıyla yerel bir dönüşümdür. Schoop, Assur Koloni Çağı ile daha geç Hitit çanak çömleği arasında özel bir ayırımın yapılamadığından bahseder (Schoop, 2013: 357-359).

Hitit dönemi seramiğinin büyük çapta seri üretim olduğu kabul edilir. Hattuşa'da büyük fırınlara sahip geniş tesisler ve kötü fırınlanmış üretim artıkları ile karşılaşmıştır. Bu işliklerin ürettiği çanak çömleğin çoğu sadedir ve 'gri seramik' olarak adlandırılmıştır. Bu seramiklerden küçük bir kısmı kırmızı ya da beyaz astara sahiptir. Bu küçük kısımdanda sadece birkaç tanesi kalitelidir. Hitit çanak çömleği çeşitli formlarda karşımıza çıkmaktadır. Bunlar farklı amaçlara hizmet etmiş olmalıdır. (Schoop, 2013: 357).

Ayrıca demir içeren çömlekçi kili, kum, tanecik boyutunda taş ve şamot adı verilen çömlek kırıkları katmışlardır. Hitit seramiğinin en dikkat çekici özelliği, kırmızı açkılı seramiklerdir; bunlar parlak bir yüzeye de sahiptirler. Bir diğer özellik ise, ancak iyi bir ustanın yapabileceği, özenle işlenmiş değerli çanak çömleklerin varlığıdır. Kremsi-beyaz astarlı çanak çömlekler de görülmektedir. Ele geçen kapların çoğu kaba hamurlu ve astarsızdır (Karpe, 2002: 500-501).

Hitit seramik geleneği ile üretilmiş ve Hitit sonrası, Erken Demir Çağı çanak çömlekleri Kuşaklı I (Müller-Karpe, 1996: 79) evresinde de bilinmektedir. Kuşaklı'daki sözü edilen süreç ile bağlantılı olan seramikler Büyükkaya'da da ele geçen seramik gruplarından daha fazla Hitit geleneği taşımaktadır (Genz, 2000: 39).

Kealhofer, Genz, Grave ve Marsh, Boğazköy'de seramik ithalatının çok az ilgi gördüğüne değinirler. Diğer taraftan bu görüşe katılmayan bilim insanları da vardır (Bossert, 2000: 145-151; Genz, 2004b; Eriksson, 1993; Kozal, 2003; Mielke, 2007).

İthal fikrine katılmayan araştırmacılar görüşlerini şu şekilde açıklamaktadır.

1. Öncelikli olarak, merkezi Anadolu da olan birçok bölgede, dönemin seramik tipoloji gelişimi yanlış anlaşılmıştır.
2. Hitit dönemi gibi, belirli dönemlerde merkezi Anadolu ve çevresinde görülen seramiklerde, istikrar ve standartlaşma mevcuttur (Gates, 2001)
3. İthal olduğu söylenen seramik grubunun tek başına tipolojik ve biçimsel anlamda halen anlaşılammıştır (Kealhofer vd. 2009:278).

Bu bağlamda yapılacak çeşitli arkeometrik analizler yerel üretim seramikleri ithal örneklerden ayırt etmek konusunda potansiyel çözüm olabilir (Kealhofer vd. 2009: 278).

Erken Demir Çağı'nda yapılan analizler doğrultusunda Gordion, Boğazköy ve Kaman-Kalehöyük gibi merkezlerden gelen bütün grupların yerel kökenli olduğu anlaşılmıştır (Lev. 50-51). Bu da Genz'in iddia ettiği evsel üretime işaret eden günlük kullanım kaplarının yerel olduğu görüşünü bir anlamda doğrulamaktadır. Yapılan tipolojik analizler de bu görüşü destekler niteliktedir. Gordion'da bir testi ele geçmiştir. Bu testi, Gordion'a yabancıdır ve alışılmamış bir şekle sahiptir. Üzerinde çizi bezeme görülür. Bu durumun Gordion bölgesine yabancı olduğu düşünülür. Bu yüzden bu testinin bölgenin batısından daha uzağa Troia ile ilişkilendirilmesi önerilmiştir (Genz, 2004a, Lev. 17.3). Ancak yapılan analiz ile bu testinin (Lev. 67A) kilinin yerel özellikte

olduğu anlaşılmıştır. Muhtemelen bu kap ve aynı türün diğer örnekleri ya batıdan gelen göçmenler kendi geleneksel stilleriyle üretmişler ya da ona benzeterek yapmışlardır. Bu da bize Erken Demir Çağı'nda toplulukların ve insanların ya da fikirlerin hareketliliğini kanıtlar mahiyettedir. Erken Demir Çağı'nda görülmeyen ithal seramiklerin Orta Demir Çağı ve Geç Demir Çağı'nda artmaya başladığı da izlenmektedir (Kealhofer vd. 2009: 289).

Hititler zamanında İmparatorluk (batıda Gordion'dan doğuda Fırat'a kadar) sürecinde çömlekçilik paralellik göstermektedir. Yani İmparatorluk zamanında seramik kültürü bütünlük gösterirken, Erken Demir Çağın'da bu geniş bölgenin kendi içinde küçük ayrı seramik bölgelerine ayrıldığı gözlemlenmiştir (Matsumura, 2005: 506). Kırmızı boyalı çanak çömleğin Kızılırmak nehri kavisi alanıyla sınırlı olduğu düşünülmüştür (Boğazköy, Alaca Höyük, Eskişehir ve Çadır Höyük). Erken Demir Çağı'nın erken evresinde yapılan (Genz, 2000b: 111) seramikler basit ve işlevsel formdadırlar (Genz, 2001b: 1). Geç Tunç Çağı üretimi kapların Erken Demir Çağı'nda de kısa bir dönem varlığını devam ettirdiği görülmüştür (Mora ve d' Alfonso, 2012: 388). Seramik yapımının genellikle kâseler, ağız delikli pişirme kapları (Genz, 2000b: 111), küresel gövdeli boyunsuz çömlekler, dışa çekik ağızlı çömlekler (**Lev. 68A**), (Mora ve d' Alfonso, 2012: 388), testiler gibi basit ve işlevsel seramiklerle sınırlı olduğu ifade edilmektedir (Genz, 2000b: 111). Bu çanak çömleğin daha çok günlük işlerde kullanıldığı görülür (Genz, 2012: 87).

Boğazköy'de Erken Demir Çağı seramikleri başlarda Geç Tunç Çağı sonundaki gruplar ile bazı benzerlikler göstermiş ancak, Hitit formları ve çark kullanımını hızlı bir şekilde kaybolmuştur. Ayrıca süslemede de bir değişimden söz etmek mümkündür. Boya ile yapılan bezemelerde bir artış söz konusudur (Kealhofer vd. 2009: 277).

Hitit geleneği Erken Demir Çağı'nın erken evresinde devam etmiş; ancak sonrasında da bir çözülme, imparatorluk geleneğinden bir kopuş yaşanmaya başlanmıştır. Bu çözülme kendisini form, bezeme ve üretim teknolojisinde göstermiştir. Gaga ve yonca ağızlı testiler Orta Anadolu Demir Çağı tipik seramikleridir ve bu formlar Hitit İmparatorluk döneminin sonlarında görülmemektedirler (Genz, 2000a: 39).

Çark kullanımının devam ediyor olması ve kâse ile boyunsuz çanak çömleklerin formları Hitit geleneğine benzerlikleri göstermektedir. Çarkta yapılan benzer kaplar, imparatorluk döneminden oldukça iyi bilinir. Bu benzerliklere rağmen, İmparatorluk

Dönemi ile Erken Demir Çağı'nın erken evre çanak çömlekleri arasında farklılıklar da söz konusudur. İmparatorluk Dönemi'nin zemini kil renginde olan mallarda yüzey genellikle işlenmemişken, neredeyse tüm Erken Demir Çağı seramiklerinde az çok itinalı bir perdah uygulaması söz konusudur. Bununla beraber, el yapımı az pişmiş, yüzeyleri koyu kahverengi ile siyah arasında değişen tonlarda olan ve % 75'lik bir oran ile çoğunluğu oluşturan çanak çömlekler bu dönemde görülmeye başlar (Genz, 2001b: 1-2).

Büyükkaya'dan elde edilen C₁₄ verileri, Demir Çağı yerleşmesinin tarihlendirilmesine olanak sağlar. Erken Demir Çağı kontekstlerinden yedi farklı veri, M.Ö. 12-10. yüzyıl arasına ait olan bir tarihlendirme sağlamıştır (Genz, 2001b: 2). Erken Demir Çağı'nın başlarında izlenen çömlekçilikte Hitit geleneklerinin, Hitit İmparatorluğu'nun son dönemleri ile Erken Demir Çağı'nın başlangıcının arasında herhangi bir kesintinin olmadığı anlaşılmaktadır (Genz, 2000b: 111). Erken Demir Çağı'nın erken evresine ait çanak çömleklerde belirgin olarak izlenen Hitit gelenekleri, sözü edilen bu dönemin, Hitit devletini ya da Hitit İmparatorluğu'nun yok oluşundan hemen sonraki bir sürece, yani M.Ö. 12. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilebileceğini işaret eder (Genz, 2001b: 2).

Erken Demir Çağı'nın erken evresinde seramikler, basit formlu kâse, boyunsuz tencere, ağız dışı doğru açılan tencere ve testiler şeklindedirler (**Lev. 52-55**). Yüzeylerinde genellikle bezeme yoktur; seyrek de olsa perdah uygulaması söz konusudur (Genz, 2000a: 35-36).

Bu döneme ait olan seramiklerde küçük bir bölüm kaliteli devetüyü kaplardır. Bu grup seramiklerde kırmızı boya da izlenir (**Lev. 69A-B**). Devetüyü mal grupları üzerinde nokta ile doldurularak oluşturulmuş üçgenler karakteristiktir. Kaba seramik grubunda ise yumru ve at nalı biçimli kulplar görülür (**Lev. 77A**), (Mora ve d' Alfonso, 2012: 388).

Erken Demir Çağı'nda Büyükkaya'da iki farklı seramik grubu görülmektedir. Bu iki grup kendi içinde ayrılmaktadır. Bunlardan biri daha ince seramikler bejden açık kahverengine doğru bir renk takip etmektedir (Genz, 2000a: 36). Bu çok sert ve genelde ince taneli mineral katkılı grupta yüksek ısıda oksitlenerek pişirilme izleri görülmüştür. İkinci grupta ise, indirgenmiş atmosferde pişirilmiş seramikler koyu kahverenginden siyaha doğru bir renk takip etmektedir ve bu grup kaba katkılıdır (Genz, 2004a: 49).

Bu seramik örnekleri arasında çok az bir kısmı yüksek derecede pişirilmiştir (Genz, 2000a: 36). Bunların büyük bölümü el yapımı kaplardır % 31'i çark yapımıdır (Genz, 2004a: 49). Bu kaplarda ağız kısmı dışa doğru kalınlaştırılmıştır (**Lev. 68A**). Formlar arasında boyunsuz çömlekler, sürahiler (Genz, 2000a: 36), kâse ve tek kulplu testiler başta gelirler (**Lev. 74**), (Genz, 2004a: 49) ve bütün bunlar çarkta yapılmış olmalarıyla Hitit geleneğini işaret ederler. Ancak bu benzerliklere rağmen geç İmparatorluk dönemi Hitit seramiği ile Erken Demir Çağı tabakalarının erken evrelerinde ele geçen örnekler arasında bazı farklılıklar da mevcuttur. İmparatorluğun geç evresinde kaba seramik grubunun dış yüzeyleri işlenmişken, Erken Demir Çağı'nın erken evresinde aynı kap formunun dış yüzeyleri düzleştirilmiştir. (Genz, 2000a: 36). Bu dönem de, kahverenginden siyaha çeşitlilik gösteren renk değişimi görülür. Düşük atmosferde pişirilmiş seramik örnekleri mevcuttur. Seramiklerin ortalama % 69 oranı el yapımıdır (Genz, 2004a: 49).

Genz, Hattuşa buluntuları üzerinde Erken Demir Çağı'nın orta ve geç evresini birbirinden ayırmanın zorluğundan bahseder. Fakat söz konusu ilerlemiş safhaların seramiklerinin de erken evre gruplarından geliştiklerini de ifade eder. Bunlar da Hitit geleneklerinin kaybolduğunun göstergesi olabilir (Genz, 2000a: 36). Bu dönemde çark yapımı kapların azlığından söz eden Genz, çark yapımı örneklerin de alt tabakadan karışmış olabileceğini söyler ve Erken Demir Çağı'nın erken evresinde görülen oksitlenerek ve düşük atmosferde pişirilmiş seramik gruplarının da değişiklik göstermeden devam ettiği görüşünü yineler (Genz, 2004a: 49). Genz, yukarıda bahsedilen bej renkte ince seramiklerin ve basit formlu örneklerin büyük kısmının erken evreye ait olduğunu belirtir. Bunların dışında yeni tiplerin varlığı da söz konusudur. Kâseler de ağzın alt kısımların da dışa doğru bir boyun ortaya çıktığı görülmektedir (Genz, 2000a: 36). Kâseler de ve çömleklerde ağız kenarlarının "fasetli" oluşuda yeni bir özelliktir (Genz, 2004a: 49). Kâselerin ve çömleklerin ağızları perdelanmıştır. Bu seramiklerin yanında kırmızı boya ile boyanmış ince bej örneklerde görülür. Bunların üzerlerinde çizgi grupları, zikzaklar, özellikle içi noktalarla doldurulmuş üçgenler karakteristik motiflerdir. Bu kaba mallar üzerinde de kazıma ve baskı bezemeler çok nadir görülür. Pişirme kaplarında at nalı kulplar görülmektedir (**Lev. 77A**), (Genz, 2000a: 36).

Genz, çizi ve kazıma bezeklilerin daha çok düşük ısıda ve oksijenli ortamda, koyu renkli grupta görüldüğünü ve sayıca da az olduğunu dile getirir. Koyu renkli grupta, daha çok nal biçimli kulplar (Genz, 2000a: 35-54), yuvarlak ya da üçgen memecikler görülür. Kevgire benzer delikli huni türü kaplar dikkat çekicidir. Kesik koni biçimlidirler, dar bitimi küçük, geniş bitimi büyük olmak üzere her iki bitimi de açıktır. Bu kapların tüm gövdesi deliklerle kaplıdır (**Lev. 77B**), (Genz, 2004a: 49).

Periode	Boğazköy stratigraphische Bezeichnung	Datierung
Spätbronzezeit	ältere Großreichszeit (Büyükkale IV b-a)	14. Jh. v. Chr.
	jüngere Großreichszeit (Büyükkale III)	13. Jh. v. Chr. bis ca. 1180 v. Chr.
frühe Eisenzeit	frühe Phase	12. Jh. v. Chr.
	mittlere bis späte Phase	11.-10. Jh. v. Chr.
mittlere Eisenzeit	Büyükkaya-Stufe	9. Jh. v. Chr.
	Büyükkale IIb	8. Jh. v. Chr.
	Büyükkale IIa	bis ca. 650 v. Chr.

Tablo 5: Büyükkaya Kronolojisi (Genz, 2002: 44, Res. 1)

Büyükkaya'nın Orta ve Geç evre çanak çömleğinin (**Lev. 57-62**) paralelleri, yine Boğazköy'de Yukarı Kent'in 7 no'lu tapınağında ve ayrıca Alaca Höyük, Eskiyaşar ve Çadır Höyük'ten bilinmektedir (Genz, 2001b: 2). Genz, Erken Demir Çağı'nı ele geçen seramikler ve görülen mimari doğrultusunda erken, orta ve geç olmak üzere üç ana gruba ayırmıştı. Bu üç gruba ek olarak farklı seramik örnekleride ayrıca mevcuttur (Genz, 2004a). Bu evrelerde de farklı seramik örnekleri görülmüştür (**Lev. 63-65**). Genz bu üç evreye de uymayan seramikleri bu başlık altında toplamıştır (Genz, 2000a: 35-54). Bu evreler fasetli ağız kenarlı ve kırmızı boyamalı çanak çömlek geleneği böylece Kızılırmak kavisinin merkezli ile sınırlı gibi görünmektedir. Buna rağmen Kaman-Kalehöyük ve Gordion Erken Demir Çağı çanak çömleği ile paralellikler mevcut değildir (Genz, 2001b: 2). Genz burada bu merkezler ile Büyükkaya arasında tipolojik farklılıkların olduğundan bahseder ve bunların karşılaştırılamayacağını vurgular (Genz, 2000a: 39). Büyük bir coğrafi mekâna yayılmış olan oldukça standardlaşmış Hitit

seramiğinin dağılımına karşın, Erken Demir Çağı'nda seramik dağılımı daha küçük sınırlara sahiptir (Genz, 2001b: 2).

Genz'e göre, Boğazköy/Büyükkaya'da karşımıza çıkan siyah perdahlı Erken Demir Çağı seramik grubu Gordion'da da mevcuttur. Ancak aralarında form ve üretimdeki benzerlikler kendi yerel iç değişiminden kaynaklıdır. Gordion da kazıma ve çizgi bezek yaygın olarak kullanılırken, Büyükkaya da çok az görülür. Genz, bu malzemenin azlığından yola çıkarak, Gordion'a bu seramiğin ithal edilmiş olabileceğini belirtir. Kaman-Kalehöyük ve Porsuk'ta görülen seramiklerin tamamına yakını çark ile yapılmıştır ve genel olarak çift renkli bezeme görülmektedir. Bundan yola çıkan Genz bu iki merkez ile Kilikya bölgesi arasında benzerlik kurmuştur (Genz, 2000a: 39).

Gordion'un Erken Demir Çağı çanak çömleği, her zaman Troia VIIb 2'deki "Buckel keramik"e gönderme yapılarak (**Lev. 33-35**) Balkan etkili olarak nitelendirilir (Sams, 1994: 20; Voigt, 1994: 277; Muscarella, 1995: 94; Genz, 2005: 76). Öte yandan Boğazköy'deki Büyükkaya Erken Demir Çağı buluntularının ayrıntılı ve karşılaştırmalı incelemesi, İç Anadolu'nun Demir Çağı çanak çömlek geleneğinin yabancı kökenli olmasına imkân vermemektedir. Aksine, merkezde İç Anadolu Erken ve Orta Tunç Çağı seramik grupları ile şaşırtıcı benzerlikler bulunmaktadır. Bu durum hem formlar, hem bezeme elemanları için de geçerlidir (Genz, 2001b: 2).

Genz, Erken Demir Çağı'nın erken evresi olarak bahsedilen çanak çömlek grubunun kökenini nerede aranması gerektiğine cevaplar arar. Balkanlara bağlayan teori ele alındığında Herodotos'a (Herodotos, I.14 ve I.35) dayandırılarak Frig göçüne atfedilir. Bu teoriye de el yapımı, koyu perdahlı ve mat boyalı seramikler (**Lev. 76A**) örnek gösterilir. Ancak Bittel, bu örneklerin yeterli olmayacağı görüşündedir (Bittel, 1942: 111). Bunun yerine Seeher (Seeher, 1998b: 236) Alışar III Erken Tunç Çağı'nın geç evresine dikkat çeker ve bunların Orta Tunç Çağı'nın mat boyalı seramiklerinin değişmiş bir hali olduğunu söyler. Seramiklerde görülen farkı da yerel kültürün değişimine bağlar. Erken Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı'nın seramik geleneğine ait bazı unsurların Büyükkaya da Demir Çağı seramiklerinde de tespit edildiği bilinir. Bu bağlamda Genz, Erken Demir Çağı'nın erken evresinde görülen seramik geleneğinin Hitit coğrafyası içinde mi yoksa dışında mı aranması gerektiğininin karşımızda hala daha bir sorun olarak durduğunu belirtir (Genz, 2000a: 40).

Burada ilginç olan bir durum da Erken Demir Çağı'nda seramik gruplarının bölgeler özelinde birbirlerinden ayrışmasıdır. Geç İmparatorluk dönemi Hitit seramiğine bakıldığında, aslında tam tersi bir durum söz konusudur. İmparatorluk dönemi Hitit seramiği Gordion'dan Malatya'ya kadar çok geniş bir coğrafyada ortak bir yapı sergilerken, durum Erken Demir Çağı çok farklıdır; bölgeler bazında üretilen seramik gruplarında bir bölünmüşlük söz konusudur. Kırmızı boyalı seramik grubu Kızılırmak kavisi içinde görülen bu küçük gruba örnek teşkil etmektedir (Genz, 2000a: 40-41).

Genz, Orta Anadolu Demir Çağı seramiğinin daima Anadolu dışından gelen etkilere, özellikle de Balkan etkisine, Grek ve Kuzey Suriye prototiplerine bağlanması görüşüne şiddetle karşı çıkar. Büyükkaya'da ele geçen Erken Demir Çağı seramiğinin Orta Anadolu Demir Çağı seramiğinin kökenine dönük sorunlara cevap olabileceğini ifade eder (Genz, 2004a: 50).

Genz, Erken Demir Çağı dönemi seramik geleneğinin Erken Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı'ndan türediğini bu malzemenin, Büyükkaya'daki kazılarda Hitit İmparatorluk çağı çanak çömleğiyle beraber ele geçtiğini, kırmızı ve kahverengi üçgen motiflerinin, boya bezemeli çanak çömlek parçalarının da köken olarak Anadolu dışında aranmaması gerektiğini, hatta bunların Kaşkalarla ilişkili görülebileceklerini de ekler (Genz, 2000: 39-41; Genz, 2001: 2). Ancak Dönmez, Genz'in bu görüşünün tartışmalı olduğunu söyler ve bunu da iki nedene bağlar (Dönmez, 2003: 7).

1. “Eğer Boğazköy'de Büyükkaya kazılarında tespit edilen Erken Demir Çağı bezemeli seramiği Erken – Orta Tunç Çağı boya bezekli seramik geleneğinden geliyor ise neden bu sözü edilen gelenek neredeyse üç asır boyunca gözükmeyip Hitit İmparatorluk Çağı'nda devam etmemiştir?”

2. “Genz'in boya bezeme geleneğinin yaşadığı bölge olarak Kaşkalar'ın oturduğu bölgeyi işaret etmektedir.

Dönmez, Orta Anadolu Bölgesi Erken Tunç Çağı boya bezekli çanak çömlek kültürleri olan “Intermediate” seramik ve “Alışar III” boyalı seramik geleneğinin Maşat'ta ele geçen tek bir örnek dışında (Emre, 1996: Lev. XIV, 7). Batı ve Orta Karadeniz bölgesinde mevcut olmadığını belirtir (Lev. 98-99). Dönmez'e göre, Karadeniz Dağları, bu seramik grupları için bir sınır oluşturmuştur. Bundan yola çıkarak kendisi, Batı ve Orta Karadeniz bölgelerinde erken Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı'nda Boğazköy-Büyükkaya Erken Demir Çağı boya bezemeli çanak çömleklerine kaynak

oluşturacak bir seramik geleneğinin bulunmadığını öne sürer ve H. Genz ile M. Özsait'in bu konudaki görüşlerinin sağlam temellere oturmadığını belirtir (Dönmez, 2003: 7).

Dönmez, Büyükkaya'da Erken Demir Çağı'nın erken evresinde görülen seramikleri, el yapımı, koyu renkli, kaba hamurlu, taşçık ve mineral katkılı ve kötü pişmiş bir grup olarak tanımlar. Dönmez, Hitit seramiğinden sonra görülen bu kaba bezeksiz kaplardan yola çıkarak, erken evrede boya bezekli bir gelenek olmadığını söyler. Boya bezekli kapların Büyükkaya'da ne zaman ortaya çıktığının aslında belli olmadığını, Genz'in hazırlamış olduğu tabakalaşma ve kronoloji tablosunda (Genz, 2004a: Tab. I) bu tarihin, M.Ö. 11 yüzyıl başlarına ve hatta yüzyılın ortalarına kadar geldiğini vurgular. Karanlık Çağ çanak çömleği olarak tanımlanan ve M.Ö. 12. yüzyıl başına tarihlenen bezemeli seramikler, genellikle devetüyü zeminli kapların dışlarına açık kırmızı ya da kırmızıkahverengi boya ile yapılan, bazen içleri noktalı bazen boş üçgenler, zigzaglar ve basit motifler ile bezelen örneklerdir. Dönmez, bu çanak çömlek grubunun neden M.Ö. 12. yüzyılın başına tarihlendiğinin hiçbir raporda açıklanmadığını vurgulayarak bunu bir sorun olarak görür. Bunun yanında bu seramiklerinin kökenlerinin Erken Tunç Çağı olabileceği görüşüne karşı çıkan Dönmez, Erken Tunç Çağı ile Karanlık Dönem arasında 1000 yıllık tarihsel bir süreç olduğunu ve bu 1000 yıllık süreçte arkeolojik gerçeklik ve devamlılık temelinde Kızılırmak Havzası'nda bilinen uzun süreçli ve güçlü bir boya bezekli çanak çömlek geleneğinin de bilinmediğini ifade eder. Erken Tunç Çağı III dönemi (İntermediate, Alışar III, Çıradere ve Delice) boyalı seramikleri ile Karanlık Çağ boyalıları arasında bağlantı kurulmasının Boğazköy kronolojisini olumsuz etkileyeceğini ve bunun da sorunlu ve anlaşılabilir bir durumun ortaya çıkacağını da savunur (Dönmez, 2016b: 128-129).

Dönmez, bu arada Büyükkaya Karanlık Çağ seramikleri arasındaki gaga ağızlı testilere dikkat çekmektedir. Geç Tunç Çağı sonlarına ait gaga ağızlı testileri andıran Demir Çağı gaga ağızlı testilerinin hem form ve hem de şekillendirme açısından farklı olduğunu ifade eder ve bu gelenekler arasında ne Kızılırmak batısında ne de Kızılırmak havzasında bir bağlantı bulunmadığını belirtir. Demir Çağı gaga ağızlı testilerin ağız kısmının yonca yaprağı görünümünü de aldığını tespit eden Dönmez, bu formun Karanlık Dönem'in sonlarında seramik gelişiminin bir sonucu olarak ortaya çıktığını savunur. Büyükkaya boyalı çanak çömleklerinin içinde görülen bu tipteki gaga ağızlı testi

parçalarının ve Karanlık Dönem boyalı çanak çömleklerin de M.Ö. 11. yüzyılın başlarına değil de M.Ö. 11. yüzyıl sonlarına ya da M.Ö. 10. yüzyıl başlarına tarihlendirilmesini gerektiğini söyler. Ayrıca Dönmez, Parzinger tarafından daha önceden Hitit olarak yayımlanan VII nolu Tapınak'ta bulunan boya bezekli çanak çömleklerin, yeni bulgular ışığında Karanlık Döneme tarihlendirilmesi gerekliliğini de belirtir (Parzinger/Sanz, 1992: 33). Bu bağlamda bu boya bezekli çanak çömleğin VII nolu Tapınak'ta da Büyükkaya gibi bir Karanlık Dönem yerleşiminin varlığına işaret ettiğini savunur (Dönmez, 2016b: 129).

Dönmez bu bağlamda, Hititler'in siyasi otoritesinin yıkıldıktan sonraki süreç ile (M.Ö.1190-1180) Karanlık Çağ'a ait boya bezekli seramiklerin ortaya çıkması arasında bir boşluk olduğunu söyler. Bu durumu da Oluz Höyük'ten Tunç ve Demir Çağı mimari tabakalarından ele geçen bazı boya bezekli çanak çömlek grubu (**Lev. 113-114**) ile de desteklemektedir (Dönmez, 2016:130).

Büyükkaya ile benzer bir durum Gordion'da da mevcuttur. Gordion'da Geç Tunç Çağı çanak çömleği yanında Erken Demir Çağı'na ait el yapımı, kaba bir çanak çömlek grubu ele geçmiştir (Gunter, 1991: 93-106). Bu durumda Geç Tunç Çağı çanak çömleği ardından yeni bir seramik türü grup ortaya çıkmaktadır. Aradaki tek farkın Boğazköy-Büyükkaya'da ki yalın/sade parçaların yanında boya bezemeli örneklerinde var olmasıdır. Gordion'daki değişim bir göç olgusu (Trak-Frig) ile açıklanırken Büyükkaya da bir göç olgusunun kabul edilmemesi Dönmez'e göre tartışmalıdır (Genz, 2000a, 40-41). Dönmez'e göre, Büyükkaya Erken Demir Çağı çanak çömlek geleneği, aynen Troia, Gordion ve Kaman-Kalehöyük'te olduğu gibi bölgeye bir göç hareketi ile açıklanmalıdır (Dönmez, 2003: 7).

Eğer durum böyle ise Dönmez'e göre asıl tartışılması gereken konu "göç hareketinin kimliği" meselesidir. Kendisi, Genz'in hem Erken Demir Çağı seramiğini köken olarak Erken Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı dönemlerine bağlamasını ve diğer taraftan da malzeme grubunu kullanan toplulukları Kaşkalar ile ilişkilendirmesine karşı çıkar. Dönmez, bu durumu farklı bir kökende arar. Dönmez, Kaşkalar'dan ziyade Sivas çevresinden gelmiş insan grupları ile ilişkilendirir. Bu görüşe dayanak olarak da Alişar III boya bezemeli kapların Sivas'ta yapılan yüzey araştırmalarında ele geçtiğini belirtir (Ökse, 1995: 325-326). Dönmez'e göre bu seramikler, Boğazköy ve Kaman-Kalehöyük Erken Demir Çağı örneklerine benzer (Ökse, 1999: 477; Dönmez, 2003: 7).

Dönmez bu sorunların Orta Karadeniz Bölgesinde bulunan Oymaağaç (Vezir Köprü) ve Oluz Höyük gibi Geç Tunç Çağı ve Erken Demir Çağı tabakalarına sahip yerleşme yerlerinin kazılmasıyla çözüleceği görüşündedir (Dönmez, 2003: 7-8).

Genz, Orta Anadolu Orta Demir Çağı seramiğinin “Frig Seramiği” olarak adlandırılmasına karşı çıkar ve buna şüphe ile yaklaşılması gerekliliğini savunur. Kızılırmak kavisi içindeki alanda ele geçen seramik ile Gordion ve çevresindeki gerçek Frig yerleşim merkezleri arasında seramik geleneğinin farkın çok olduğunu belirtir. Kaşka ya da Muşki gibi adlandırmaların Boğazköy ve çevresindeki buluntuların sahipleri olduğu görüşü pek isabetli bir tespit değildir. Genz, Demir Çağı’na ait maddi kültür kalıntılarının ya da yazılı kaynakların yardımıyla burada yaşayan etnik gruplar hakkında bilgi olmadığı için, burada sorunlu etnik grup isimleri kullanmak yerine Erken ve Orta Demir çağı gibi terimlerin kullanılmasının daha doğru olacağını belirtmektedir (Genz, 2004: 50).

Bölgede Orta Demir Çağı’nda seramik geleneğinde çok açık bir değişim izlenir. Kırmızı boya bezek tamamen ortadan kalkmış, yerine koyu renkli mat boyalı motifler hâkim olmuştur. Boya genelde kahverengi tonlarındadır. Orta Demir Çağı’nda seramiklerin biçimlendirilmesinde de çeşitlilik artmıştır. Buna rağmen Orta Demir Çağı’nda form ve bezeme yönünden Erken Demir Çağı ile benzer yönler de görülmür. Genz, Erken Demir Çağı ile Orta Demir Çağı arasında seramik geleneği arasında bir “zaman boşluğu” olabileceğini söyler. Bu ayrımın da stratigrafiden ziyade seramik tiplerinin bezeme öğelerine bakılıp sağlıklı analiz ederek yapılabileceğini söyler (Genz, 2004: 49-50).

Orta Demir Çağı’nda koyu renkli mat boyalı seramik alanı genişler. Örneğin mat boyalı seramikler tüm Kızılırmak kavisi içinde batı da Gordion, doğuda Yukarı Fırat’a kadar uzanır (Genz, 2000a: 41).

Kızılırmak kavisi içinde, Orta ve Geç Demir Çağı’ndaki çömlekçilik genel olarak bir önceki dönemin devamı niteliğindedir (Genz, 2000b: 111). Aralarındaki fark oldukça azdır (Genz, 2001b: 2). Birkaç göze çarpan değişiklik görülür. Hitit gelenekleri kaybolmuştur (Genz, 2000b: 111). Erken Demir Çağı’nın erken evre çanak çömleği ile organik bir bağının olduğu da izlenir (Genz, 2001a: 2). Daha basit olan kap formlarının çoğu gibi erken evrenin malları, belirgin farklılık olmaksızın orta ve geç evrede devam etmektedir (Genz, 2000b: 111). Bunların yanı sıra yeni tipler de mevcuttur. Kâseler de

ve kapalı kaplarda ortaya çıkan fasetli ağız kenarları karakteristiktir. Bu fasetli ağız kenarlarına sıkça yüksek ısı ile fırınlanmış, krem renginden kırmızıya ve hatta kahverengiye kadar değişen, kırmızı boya ile kombine edilmiştir. Bezeme, çizgi grupları, zigzaglar ve –enkaracteristiği- noktalar ile doldurulmuş üçgenler gibi tamamen geometrik motiflerden ibarettir (Genz, 2001b: 2).

Bu bağlamda, Erken Demir Çağı'nda kısa sürede olsa Hitit seramiğinin devam etmesi, Hitit yerleşim elementlerinin devam ettiğini göstermesi açısından önemlidir. Erken Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı'na kadar geriye giden bu seramikler, bizlere Anadolu da çok eski dönemden beri oturmuş gelenek ile bağlantılı olduğunu gösterir. Bu arada Kızılırmak kavisi içine Balkanlar'dan bir göçün olduğuna dair herhangi bir net kanıt da söz konusu değildir (Genz, 2000ab: 41).

BEŞİNCİ BÖLÜM

V. KAMAN-KALEHÖYÜK'ÜN KONUMU ARAŞTIRMA VE KAZI TARİHÇESİ

V. 1. Kaman-Kalehöyük'ün Konumu

Bu bölümde, Kaman-Kalehöyük yerleşiminin, konumuna, burada yapılan araştırmalar tarihçesine ve yapılan kazılara değinilmiştir. Ayrıca Erken Demir Çağı'nda görülen mimari ve seramik yapılarının gelişim durumları irdelenmiştir. Erken Demir Çağı'nda görülen mimari ve seramik yapılarının Geç Tunç Çağı ile benzerliklerinin olup olmadıklarına da değinilmiştir. Özellikle Erken Demir Çağı'nda görülen seramik yapısının kökenine dair yapılan tartışmalar, benzerlikler ve çözüm önerileri de sunulmuştur.

Kaman-Kalehöyük, Ankara'nın yaklaşık 100 km. kadar güneydoğusunda, Kırşehir İli, Kaman İlçesi'nin 3 km doğusunda yer alan, 280 m. çapında, 16 m. yüksekliğinde oval görünümlü bir höyüktür (**Harita 7B**). Üst kısmı güneye doğru eğimli olan höyük orta kısımda kuzey tarafa doğru hafifçe yükselir. Höyüğü, batı ve doğu kenarları yaklaşık 30 m. olan, güneyden kuzeye akan ve kuzeydoğusunda 150 m. lik eğimle birleşen iki küçük akarsu sınırlandırır (Omura, 2013: 290)

V. 2. Kaman-Kalehöyük'ün Araştırma ve Kazı Tarihçesi

1985 yılında, Japonya Orta Doğu Kültür Merkezi, höyükte ön kazı çalışmalarını gerçekleştirmiştir. 1986 yılında ise, halen devam etmekte olan tam ölçekli kazı çalışmalarına başlamıştır. Alanda üç farklı sektörde yürütülmektedir. Bunlar; kuzey kazı alanı, güney kazı alanı ve (savunma duvarı ?) nin olduğu sektördür (Omura, 2013: 290).

Kaman-Kalehöyük'teki kazıların başlamasındaki sebep bölgenin Tunç Çağları'na yönelik olarak bilgilerimizin çok sınırlı oluşudur. İlk olarak bölgede arkeolojik yüzey araştırmaları gerçekleştirilmiş; bunun ardından da bölgedeki kültürün gelişimini tespit etmek üzere Kaman-Kalehöyük örnek seçilerek kazılara geçilmiştir (Omura, 1994b: 46; Omura, 2013: 290).

V. 3. Mimari Veriler ve Değerlendirmeler

Bölge için en önemli Erken Demir Çağı yerleşimlerinden biri de Kaman-Kalehöyük'tür. Höyükteki Hitit İmparatorluk tabakaları Orta Anadolu'daki diğer yerleşimler ile oldukça benzerdir. Ancak höyükte, Erken Demir Çağı'na ait tabakalarda tespit edilen kanıtlar diğer merkez ve bölgelere göre oldukça farklılık gösterir.

Bunlardan ilki, höyükte bu dönem ile alakalı küçük evlerin varlığının yanısıra büyük bir savunma sisteminin tespit edilmiş olmasıdır (Matsumura ve Omiri, 2010: 44). Bu savunma sistemi Kaman-Kalehöyük IId tabakasına aittir ve bu düzeneğin Zincirli sitadelinin duvarları ile aynı teknikte inşa edilmiş olduğu düşünülür (Mora ve d'Alfonso, 2012: 389).

Orta Anadolu'da Erken Demir Çağı kontekstlerinde ele geçen yapıların çoğu konut işlevini taşırlar; kamusal herhangi bir bina söz konusu değildir. Sadece Boğazköy, Büyükkaya'daki kazılarda, bir yapının bronz ve demir işleme atölyesi olarak kullanıldığı tespit edilmiştir (Lev. 45). Bölgede, Erken Demir Çağı'na ait yegâne savunma sistemi sergileyen merkez de bir kez daha Kaman-Kalehöyük'tür (Genz, 2011: 336).

Kaman-Kalehöyük'te yürütülen kazılarda, dört kültür katı tespit edilmiştir:

I. Kültür Katı Osmanlı Dönemi'ne aittir ve 15. ve 17. yüzyıllara tarihlenir. Ia ve Ib olmak üzere iki evreye ayrılır (Omura, 2013: 290). Bu evrelerde Osmanlı, Selçuklu, Beylikler dönemlerine ait olan veriler mevcuttur. I. ve II. tabakanın arasında kalan ve M.S. 15. yüzyıl ile M.Ö. 4. yüzyılı kapsayan süreçte höyükte herhangi bir iskânın olmadığı kabul edilir (Omura, 2013: 291).

II. Kültür Katı Demir Çağı'na ait olup M.Ö. 12. - 4. yüzyılları kapsar. Kendi içinde, IIa, IIb, IIc ve IId olmak üzere dört evreye ayrılır (Omura, 2013: 291).

III. Kültür Katı, M.Ö. 20-12. yüzyıllara tarihlenir ve Orta ve Geç Tunç çağlarını kapsar. Bu kültür katına ait olan IIIa tabakası Hitit İmparatorluk Dönemi'ne, IIIb tabakası Eski Hitit Dönemi'ne ve son olarak IIIc tabakası Assur Ticaret Kolonileri Çağı'na tarihlenir (Omura, 2013: 291).

IV. Kültür Katı ise Erken Tunç Çağı'ndan Orta Tunç Çağı'na geçiş dönemini temsil edip kronolojik anlamda yaklaşık olarak M.Ö. 2300-2000 yıllarına tarihlendirilir (Omura, 2013: 291).

Demir Çağı'nın en geç evresi olan IIa tabakası mimarisi, düzensiz taşların yanısıra blok şeklindeki sarı renkli kum taşlardan inşa edilen ve 3x4 m ebatlarındaki odalardan oluşur. IIb tabakası ait olan mimari ise, bol çamur harçlı moloz taşlarıyla örülü, tek odalı ve çoğunluğu da bodrumlu yapılardır. IIc evresinin mimari kalıntıları ise ciddi anlamda IIb tabakasının yapılarının inşası sırasında tahribe uğramışlardır. En erken evre olan IId'de ise yapıların tabanlarında ahşap direk izlerinin varlığı söz

konusudur. Yangın ile tahrip olan bu dönemin yapıları, 7x7 m boyutlarında ve tek odalıdır (Omura, 1994b: 48).

Omura, IIC tabakası ile IID tabakası yapılarında plan bakımından yerleşmede ciddi bir farklılık olmadığını; ama öte yandan IID tabakasında yoğun ahşap kullanımına karşın, bu yoğunluğun daha geç tarihli IIC tabakasında görülmediğini ifade eder. IIC tabakasında düz zemin üzerine bir sıra halindeki temel taşlarının üzerine kerpiç dizilerek mimarinin oluşturulduğunu belirtir (Omura, 1991: 321).

Matsumura, Kaman-Kalehöyük IID tabakasının Erken Demir Çağı'na tarihlendiğini ve bu IID tabakasının da kendi içinde 6 farklı mimari evreye ayrıldığını belirtir. Bu mimari evreler eskiden yeniye doğru IID1, IID2, IID3, IID4, IID5, IID6 şeklinde sıralanmıştır (**Lev. 80-82**). Bu evrelerdeki mimaride taş temelli, tek odalı, bodrum gibi zemine yarı gömülü olan ve ahşap dikmeleri de bulunan bir gelenek söz konusudur. Bu evreler de IID 1-3 ve IID 4-6 olarak kendi içinde iki farklı gruba da ayrılır. IID1-3'de yerleşmede sur kompleksinin inşası gerçekleşmiştir (**Lev. 80**). Aynı zamanda bu evreleri bağlayan süreçte bir yangın da söz konusudur. Aynı durum nispeten daha geç tarihli olan IID 4-6 söz konusu değildir. Bu evrelerde yerleşme hem sur duvarı ile kuşatılmamış ve hem de yangın ile tahribe uğramamıştır. IID'nin kendi içindeki mimari evrelerde konutların inşasında ahşabın yaygın olarak kullanıldığını belirten Matsumura, taş temellerin arasında ahşap dikmelerin olduğunu, bunların da duvarları sağlamlaştırmak amacıyla yerleştirildiğini ve benzer tekniğin Zincirli'de de görüldüğünü belirtir (Naumann, 1971: 92, Res. 85 a-c; Matsumura, 2008: 41).

Matsumura, IID tabakasında görülen değişimi farklı yorumlar. IID 4-6 sürecinde yerleşme küçük boyutlu bir köy niteliğindedir. IID 1-3'deki sur duvarı ve yangın tabakası değerlendirildiğinde, bu evrede yerleşim örgüsünün ve sosyal organizasyonun karmaşık bir hal aldığı bilinir. Bu da bazı çatışmaların arttığını göstermektedir. Matsumura IID 1-3 evrelerinde görülen yangının illa bir çatışma sonucu çıkmayacağını söyler. Bunların toplamda üç kez yangın geçirdiğini ama sözü edilen evreleri bağlayan düzlemlerde herhangi bir savaş aletinin ele geçmediğini belirtir (Matsumura, 2008: 41-42).

Omura, IID tabakasına tarihlenen mimari kalıntıların özelliklerini altı başlıkta özetler:

1. Duvarlar tek sıra taşlarla örülmüştür.

2. Yapıların çoğu zemine gömüktürler.
3. Duvarların kenarında veya tabanda ahşap dikmeler vardır.
4. Odalardaki ocaklar büyük ve iki gözlüdür.
5. Yapıların çoğu tek odalıdır.

6. Odaların genişliği yaklaşık 8x8 m. veya 4x4 m. ölçülerindedir. Ild 1-5 evreleri yangın geçirmiştir (**Lev. 82B**). Ild 6-8 evrelerinde ise herhangi bir yangın söz konusu değildir (Omura, 1995a: 193).

Ild tabakasının mimari kalıntıları dikdörtgen planlı ve tek odalıdır. Tabanlarında ahşap dikme izleri mevcuttur. Duvarlar tek sıra taşlarla örülüdür. Bu plan, varlığını 1. yapı katından 8. yapı katına kadar korumuştur. Bu yapı planı, Kaman-Kalehöyük Ila tabakasında, yani Hitit İmparatorluk Çağı'nda görülmemektedir. Tek odalı yapı planı, birdenbire, Ild tabakasında başlamış olmalıdır. Kaman-Kalehöyük Ild tabakasına ait bu yapı planının benzeri, Gordion'da Geç Tunç Çağı'nda izlenir (Henrickson ve Voigt, 1998: 83; Voigt, 2007: 70), (**Lev. 5-6A**). Gordion'daki Erken Demir Çağı mimarisi de tek odalı yapılardan oluşur ve bunlarda da direk izlerinden de bildiğimiz üzere ahşap kullanımı çok fazladır. Bu verilerden hareket ile Kaman-Kalehöyük'ün Ild tabakası kültürünün, mimari planlama yönünden batı; boya ile bezemeli seramik kullanımı bakımından ise Kızılırmak kavsinin güneyinden gelen etkilere açık olduğu şeklinde bir yargıya ulaşılmıştır (Omura, 1999: 220).

Datum	Kaman-Kalehöyük	Gordion	Boğazköy	Alişar	Porsuk	
(v. Chr.)	III12-13 IIId4-6		Oberstadt 3 Oberstadt 2		V	
ca. 1200		YHSS 9-8				
	IIId1-3	YHSS 7B YHSS 7A	Frühe FEZ. Mittlere bis Späte FEZ. Büyükkaya-Stufe		IV	
ca. 900						
	IIc2-3	THSS 6B YHSS 6A (Zerstörung)	BK IIb	4cM 4bM	III	
ca. 800						
	IIa6-IIc1	YHSS 5	BK IIa	4aM	 	
ca. 700						IIc1
						IIb
	IIa6-7					
ca. 550	IIa3-5	YHSS 4	BK I			
ca. 300						
	IIa1-2	YHSS 3		2-3M		
ca. 100		YHSS 2	Hellenistisch-Römisch			

Tablo 6: Kaman-Kalehöyük, Gordion, Boğazköy, Alişar Höyük, Porsuk Kronolojileri
(Matsumura, 2008: 182, Fig. 17)

Period	Subperiod	Arch. Period	Chronounit
I		la	I
		lb	
II	IIa	IIa1	IIa1-2
		IIa2	
		IIa3	IIa3-5
		IIa4	
		IIa5	
		IIa6	IIa6-IIc1
		IIa7	
	IIb		
	IIc	IIc1	IIc2-3
		IIc2	
		IIc3	
	IIId	IIId1	IIId1-3
		IIId2	
		IIId3	
		IIId4	IIId4-6
		IIId5	
		IIId6	

Iron Age

Tablo 7: Kaman-Kalehöyük Yapı Evreleri (Matsumura, 2008: 177, Fig. 2)

V. 4. Seramikteki Duruma İlişkin Veriler ve Değerlendirmeler

Orta Anadolu'da Erken Demir Çağı seramik geleneği birbirinden farklı küçük seramik bölgeleri ile karakterize edilmiştir. Kaman-Kalehöyük Erken Demir Çağı IId tabakasında ele geçen çark yapımı mal gruplarının dışındaki seramikler, bölgede genellikle el yapımıdır (Genz, 2011: 346). Kapların renkleri, geometrik-boya bezemeleri ve bazı formları seramik geleneğindeki yeniliklere işaret etmesi bakımından oldukça önemlidir. Bununla birlikte bazı formlarda kapların dış yüzeylerindeki işlemler, üretim geleneği ve fırınlama teknikleri, Hitit İmparatorluk Çağı'nın geç döneminin devamı niteliğindedir. Bu nedenle Gordion ve Boğazköy/Hattuşa yerleşimleri ile bu gelenek paralel değildir (**Lev. 91-92A**),(Mora ve d' Alfonso, 2012: 389).

Erken Demir Çağı'nda Orta Anadolu'da herhangi bir çömlekçi atölyesine rastlanılmamıştır. Ancak kapların şekillendirilmeleri ve yüzey işçiliği bunların önemli bir kısmının evsel boyuttaki üretim ile alakalı olduklarını gösterir (Genz, 2011: 346). Genz, öte yandan Erken Demir Çağı'nda Boğazköy Büyükkaya ile Kaman-Kalehöyük arasındaki mesafenin kuş uçuşu 110 km. olmasına karşın, aralarında çok az benzerliğin bulunduğunu belirtir (Genz, 2000a: 40).

Kaman-Kalehöyük'te Geç Tunç Çağı sonundan Erken Demir Çağı'na geçişe ait karakteristik özellikler içeren arkeolojik bulgular, bilim adamlarına Anadolu platosunun güneyinde kalan çevre kültür bölgelerinde ele geçen diğer önemli seramik gruplarının yeniden tarihlendirilmesine olanak sağlamıştır. Özellikle Güney Anadolu platosundan Toros dağlarına geçişte, antik metinlerde "Ovalık Kilikya" "Plae Kilikya" olarak bilinen bölgede Zeyve Höyük (Dupre, 1983; Mora ve d' Alfonso, 2012: 389) oldukça önemlidir. S. Dupre 1983'te yerleşimin V, IV ve III tabakalarının seramiğini yayınlamıştır. Dupre'ye göre bu tabakalar Geç Tunç Çağı sonu, Erken Demir Çağı Orta Demir Çağı'na tarihlendirilmektedir. IV. tabakanın tarihlendirilmesinde diğer bölgelerdeki seramik gelenekleri ve stratigrafik veriler esas alınmıştır (Crespin 1999: 61-71; Beyer, 2010). Porsuk'ta IV. tabakaya ait seramik geleneği ile Kaman-Kalehöyük IId 1-3 Erken Demir Çağı seramiği (**Lev. 87-90**) geleneği arasında büyük benzerlikler vardır. Bu durum Dupre'nin önerdiği tarihlemeyi tamamen destekler (Genz, 2003; Matsumura, 2008: 41-50; Mora ve d' Alfonso, 2012: 389-391).

Dupre, Geç Tunç Çağı sonundan Erken Demir Çağı'na geçişte devam eden seramik geleneğine vurgu yaparak bu dönemde görülen yeni formlar ve bezemelerin kültürel etkilerin bir yansıması olduğunu söyler. Dupre'ye göre kültürel etkileşim ile bağdaşan yeni gelişmeler, Kilikya ile Orta Anadolu'nun etkileşiminden kaynaklanmaktadır (Dupre 1983: 57). Kaman-Kalehöyük ile bağlantılı olarak Porsuk'ta tespit edilen bir şehir duvarı da Erken Demir Çağı'na tarihlendirilmiştir (Pelon, 1994: 157-162). Eğer bu durum doğru ise Porsuk Zeyve Höyük ile Kaman-Kalehöyük arasında Erken Demir Çağı'nda daha büyük benzerlikler söz konusu olmalıdır (Mora ve d' Alfonso, 2012: 391).

Omura, Kaman-Kalehöyük'te Ila ve I Ib tabakalarındaki boyalı çanak çömleklerin iki ya da üç renkten oluştuklarını söyler. Motifler I Ib tabakasında I Ia'ya göre daha ince bir işçiliğe sahiptir. I Ic yapı katının çanak çömleğinin özelliği, bu evredeki seramiklerin çoğunda geyik figürleri ile tek merkezli daire motiflerin kullanılmış olmasıdır. I Id tabakasında görülen boyalı seramik I Ic örneklerinden çok farklıdır. Omura, I Ic tabakasında çok bol olan kahverengi stilize geyik figürlü ve tek merkezli daire motifli seramiğin, I Id'de hiç ele geçmediğini, I Ic tabakasının boyalı çanak çömlek motiflerinin öncülleri olduğu varsayılan, kahverengi veya kırmızı kahverengi rengin kullanıldığı basit motifli bezemeli çanak çömlek grubunun ise I Id'de bulunduğunu belirtir ve buna ek olarak da I Id'de, el yapımı siyah renkte, iyi perdahlı, geometrik yivlerle süslü seramik grubunun da izlendiğini söyler (**Lev. 92B**), (Omura, 1994b: 48-49).

Omura, bu verilerden hareket ile I Ib, I Ic, I Id tabakalarında bezemeli seramik gruplarında, tabakalar arasında önemli ölçüde farklılıkların olduğunu, bu farklılığın yalnızca seramiklerde değil aynı zamanda, tunç eserlerde de gözlemlendiğini vurgular (**Lev. 91-92**), (Omura, 1994b: 47). I Id ve I Ic tabakalarındaki seramik gruplarının farklılıklarından bahseden Omura, I Ic tabakası seramiklerinde kum katkısının yoğun olduğunu buna karşın, I Id tabakası seramiklerinde ise saman katkısının izlendiğini, I Ic tabakasına ait olan kraterlerde de ağız kenarı altındaki yivlerin, I Id örneklerinde ağız kenarına daha yakın olduğunun gözlemlendiğini belirtir (Omura, 1994a: 317).

Omura, Demir Çağı gri seramiği ile stilize geyik motifli seramiğin, Kızılırmak kavisinde yer alan höyüklerde daha çok bulunduğunu, Kızılırmak'ın güneyinde Erken Tunç Çağı'na ait boyalı seramiklerin aniden azaldığını ifade eder. Omura, bundan

hareketle Orta Anadolu'da görülen çanak çömlek türlerinin yayılım alanlarında Kızılırmak'ın belirleyici bir unsur olduğu görüşünü savunur (Omura, 2003: 273).

Omura, IId tabakasının, 1-4 I. safha ve 5-8 II. safha olmak üzere ikiye ayrıldığını ve I. safhada seramik geleneğinin, eski Geç Tunç Çağı sonu geleneğin devamı olduğunu II. safhada ise bu geleneğin sürmeyip bunun yerine dalgalı şeritli boyalı seramik ile el yapımı seramiğin izlendiğini belirtir (Omura, 2001: 392).

IId 1-3'deki seramikler ise genellikle çark yapımıdır ama bu evrenin sonuna doğru siyah perdahlı el yapımı bir seramik grubu da ortaya çıkar (**Lev. 87-90**), (Matsumura, 2005: 510). Matsumura, IId 1-3'deki en tipik seramiklerin dalgalı çizgi motifleriyle bezemeli ve polikrom olduklarını söyler. Bu seramik grubunun Orta Anadolu'nun güneyinde yaygın olduğunu vurgulayan Matsumura, höyüğün kuzey bölgelerinde bu seramik grubunun aniden görülmeye başlandığına değinir. Bundan yola çıkan Matsumura Kaman Kalehöyük'ün IId 1-3'de karşımıza çıkan bu seramiğin kökeninin Güney'de aranması gerektiğini söyler (Matsumura, 2005: 511).

IId tabakasının kendi içinde farklı mimari evrelere ayrılmıştır. Bu ayrım seramik grupları üzerinde de kendisini gösterir. IId tabakasının IId 4-6 mimari evrelerinde, çark yapımı, monokrom ve Orta Anadolu'nun II. binyılına karakteristik seramiği olan kırmızı astarlı çanak çömlekler (**Lev. 84-86**) bir aradadırlar. Matsumura, IId tabakasının IId 1-3 mimari evrelerinde ise çark yapımı, boyalı ve çift renkli çanak çömlek grubunun varlığına dikkat çeker ve bu iki grup arasında tipolojik olarak hiçbir ortak özelliğin bulunmadığını belirtir. Pflazner bu duruma karşı çıkmaktadır. (Pflazner, 1995: 25-26). Matsumura, IId 4-6'daki seramiğin, seri üretimin tipik özelliklerini taşıdığını, form çeşitliliğinin az fakat standardın belirgin olduğunu ve bunun da benzer bir şekilde Hitit İmparatorluk dönemi seri üretiminde de izlendiğini söyler. Matsumura, Hitit İmparatorluk döneminin sona ermesiyle birlikte, yüksek standarda sahip olan seramik üretim biçiminin ortadan kalktığını, bu durumun da kendisini aynı zamanda Kaman-Kalehöyük'te de gösterdiğini ifade eder (Matsumura, 2008: 42).

Matsumura, Porsuk IV mimari evresinde görülen çift renkli seramik ile Kaman-Kalehöyük IId 1-3'te izlenen seramiğin benzerliğine dikkat çeker. Kaman-Kalehöyük'ün IId 1-3'teki seramiklerin çoğu boya bezemeli, ağızları hafifçe içe doğru kalınlaştırılmış (KL-90-P61) olup geniş dalgalı çizgi ve çapraz dalgalı çizgi olmak üzere iki grup bezeme taşırlar. Matsumura, geniş dalgalı çizgilerden oluşan motiflerin batıda,

Ege'de Miken seramiklerinde de izlendiğini, dolayısıyla Kaman-Kalehöyük ile Akdeniz kıyı çizgisi arasında muhtemel bir ilişkinin de söz konusu olabileceğini belirtir. Dönemin tipik formları arasındaki krater, omurgalı kâse, bardak biçimli geniş ağızlı kaplar sayar ve çift renkli çanak çömleğin Alişar IV'ten türemiş olabileceğini öne sürer (Dupré, 1983: 244-246, Pl. 41; Matsumura, 2008: 42-43). Ayrıca kendisi kırmızı ve siyah çanak çömlek grubunun Porsuk IV ve Kaman-Kalehöyük dışında kazısı yapılan diğer yerlerde bulunmadığını, Kaman-Kalehöyük'te de yüzey araştırmaları sırasında yerleşimin güney kısımlarında tespit edildiğini ifade eder ve Porsuk IV ile Kaman Kalehöyük IId yapı katlarında benzer bir çanak çömlek kültürünün var olduğuna dikkat çeker (Matsumura, 2008: 42-43). Ancak bu duruma Crespin karşı çıkmaktadır (Crespin, 1999: 61-71).

Matsumura, kırmızı boyalı çanak çömleğin Erken Demir Çağı'nda Orta Anadolu'nun kuzey kesimlerinde, Alaca Höyük, Eskiyapar, Çadır Höyük (Genz, 2003b: 181, Fig. 1) ve Merzifon çevresinde daha yaygın olduğunu ifade eder. Orta Anadolu dışında, Doğu Anadolu'da yivli seramiklerin (Grooved Ware), Troya VIIb 2'den de bilinen Yumrulu seramiklerin (Knobbed Ware), Kilikya sahil kesmi, Kilise Tepe, Tarsus, Kinet Höyük'te izlendiğini belirtir (Matsumura, 2008: 42-43).

Hitit sonrasında, Erken Demir Çağı'nda farklı çanak çömlek kültürlerinin izlendiği bilinen bir gerçekliktir. Porsuk IV ve Kaman-Kalehöyük IId 1-3 mimari evrelerinde ele geçen seramiklerin benzerliğinden bahseden Matsumura, Porsuk IV mimari evresinde bir surun mevcut olduğunu bu savunma sisteminin de Porsuk V'in, yani Hitit imparatorluk çağı yapı katındaki sur düzeneğinin üzerine inşa edildiğini belirtir bu mimari evrede de bir yangın tabakasının varlığına işaret eder. Matsumura, bu ifadesiyle Porsuk özelinde Geç Tunç Çağı ile Erken Demir Çağı mimari geleneğindeki ilişkinin güçlü olduğuna vurgu yapmak istemektedir. Kendisi tipolojik ve teknik olarak Porsuk IV ve V tabakalarında duvarların birbirlerinin aynısı olduğunu, Erken Demir Çağı'nda yani Porsuk IV tabakasında, Hitit mimari geleneğinden de iyi bilinen 'kazematlı' sur duvarının mevcut olduğunu, o yüzden de Porsuk IV'ün Hitit mimari geleneğini sürdürdüğünü belirtir (Matsumura, 2008: 42-43). Matsumura'ya göre, Porsuk V yapıkatındaki çanak çömlek grupları, Hitit geleneği ile aynıdır ve buna kırmızı boyalı seramik grupları da dâhildir. Porsuk V'in bazı küçük seramik parçaları Porsuk IV ve Kaman-Kalehöyük IId 1-3 seramiği ile benzerdir. Ancak Porsuk V ile Porsuk IV

boyama teknikleri farklıdır. Porsuk V'te seramikler hem daha kabadırlar ve hem de bunların üretiminde çark kullanılmamıştır. Matsumura burada Porsuk V seramiği ile Porsuk IV seramiği arasında bir bağlantı kurmak ister (Matsumura, 2008: 42-43).

Kilisetepede kırmızı boyalı çanak çömlek grubunun varlığından bahseden Matsumura, Geç Tunç Çağı sonu ile birlikte görülmeye başlayan bu grubun Porsuk IV, Kaman-Kalehöyük IId 1-3, Kilisetepede IId ve Kinet Höyük'te de mevcut olduğunu söyler. Porsuk IV ile Kilisetepede seramiklerinin aynı yerden gelip farklılaştığını dile getiren Matsumura, Porsuk'ta zamanla değişen kırmızı boyalı seramik geleneğinin Kilisetepede de aynen devam ettiğini ve Hitit İmparatorluğu'nun yıkılması ile de bu kırmızı boyalı geleneğin doğuya kaydığını söyler (Matsumura, 2008: 43).

Bütün bu ifadelerinin ardından, Hitit İmparatorluğu'nun sonlanmasını takiben bölgedeki yerleşimlerde yerel öğelerin ortaya çıkabileceğini söyleyen Matsumura, bu kırmızı boyalı çanak çömlek grubunun da böyle bir durumun tezahürü olacağı savını ortaya atar (Matsumura, 2008: 44).

Matsumura, Hattuşa Büyükkaya (Erken Demir Çağı'nın erken evresi) ile Kaman-Kalehöyük IId 1-3 seramiği karşılaştırıldığında aralarındaki en büyük farkın, Kaman-Kalehöyük IId 1-3'e tarihlendirilen boyalı seramiğin Büyükkaya'da Erken Demir Çağı'nın erken evresinde görülmemesi olduğunu belirtir. Ayrıca Kaman-Kalehöyük'te III 12-13 ve IId 4-6 evrelerinde, yani Geç Tunç Çağı sonuna ait olan yapı katlarında ele geçen seramiklerin Büyükkaya'da el yapımı iken Kaman-Kalehöyük'te çark yapılmış olduklarını belirtir. Bu iki yerleşim arasındaki farklılıkları sıralayan Matsumura, Büyükkaya'da Hitit geleneği ile yapılmış el yapımı seramikleri ile ilişkilendirilebilecek bir yapı evresine rastlanıldığını, ancak Kaman-Kalehöyük'te böyle bir durum ile karşılaşılmadığını ve Erken Demir Çağı'nın erken evresi seramikleri ile Kaman-Kalehöyük IId 1-3 seramik repertuarının birbirlerinden oldukça farklı olduğunu söyler ve tüm bu sebeplerden dolayı da bu iki merkezin oldukça farklı seramik kültür bölgelerine ait olabileceği görüşünü de vurgular (Matsumura, 2005: 510-511).

Omura, IId tabakasında görülen bezemeli seramiğin (**Lev. 91-92**), Kızılırmak'ın batısında ve Delice Irmağı'nın da kuzeyinde izlenmediğini, buna karşın, Kızılırmak-Delice arasında ve Kızılırmak güneyindeki höyüklerde, bol miktarda görüldüklerini söyler. Omura, bu durumun, mevcut seramik türünün Kaman-Kalehöyük'ün IId'nin 4.

katında birdenbire ortaya çıkmasının nedenini aydınlatmış olduğu görüşündedir. Ayrıca Omura, Boğazköy'de J. Seeher tarafından derlenen ve M.Ö. 10. yüzyıla tarihlendirilen (BK Iİb) bu seramik türünün el yapımı olduğunu ve bunlarda genel olarak zikzaklar, geyik ve bitkilerden oluşan motiflerin yer aldığını belirtir. Ancak Kaman-Kalehöyük IId katının boyalı seramik motifleri ve çark yapımı olmaları bakımından, Boğazköy'ün Erken Demir Çağı seramiğinin motifleri ve yapım teknikleri arasında önemli ayrılıklar mevcuttur. Omura, bu verileri değerlendirerek, Erken Demir Çağı evresinde, Kızılırmak kavisi içerisinde kalan alanda boya bezemeli seramiğin birbirinden farklı iki bölgeye ayrıldığını, bunun da sınırını Delice Irmağı'nın oluşturduğunu ifade eder (Omura, 2000a: 330). Matsumura ayrıca Kaman-Kalehöyük'ün Hitit İmparatorluğu'nun çöküşü ardından, yabancı bir kültürün etkisi altına girdiğini, bu nedenle de Boğazköy'e nazaran daha farklı bir seramik kültürünün geliştiğini belirtir (Matsumura, 2005: 510).

ALTINCI BÖLÜM

VI. ERKEN DEMİR ÇAĞI'NDA ORTA ANADOLU YAKIN ÇEVRESİNDEKİ ARAŞTIRMALAR

VI. 1. Genel Olarak Karşımıza Çıkan Merkezlerdeki Durum

Bu bölümde, Alishar Höyük, Oluz Höyük, Çadır Höyük, Oymaağaç/Vezirköprü, yerleşiminin, konumuna, burada yapılan araştırmaların tarihçesine ve yapılan kazı çalışmalarına değinilmiştir. Ayrıca Sivas İli yüzey araştırmaları ve Amasya ve çevresinde yapılan yüzey araştırmalarında elde eden bulgulara da yer verilmiştir. Bu merkezlerinde Erken Demir Çağı'nda görülen mimari ve seramik yapılarının gelişim durumları irdelenmiştir. Bu merkezler Orta Anadolu'da bulunmaları ya da Orta Anadolu ile ilişkileri oldukları için seçilmiştir. Özellikle Erken Demir Çağı'nda görülen seramik yapısının kökenine dair yapılan tartışmalar, benzerlikler ve çözüm önerileri açısından bu merkezler önem teşkil etmektedir.

Orta ve Doğu Karadeniz bölgesinde Geç Tunç Çağı sonlarına kadar bilgi veren Hitit yazılı belgeleri, Demir Çağı'nı başlatan göç hareketliliği ile son bulmaktadır (Demirel, 2016: 52). Yazılı kaynaklar ışığında Geç Tunç Çağı sonundan Demir Çağı sonuna kadar Orta ve Kuzey Anadolu'da görülen halkların genel özelliklerine bakıldığı zaman benzerliklerin varlığından söz edilebilmektedir. Bölgede yaşayan grupların, yaşam tarzı, siyasi yapılanması, komşu toplumlarla kurdukları ilişkiler Hititler ve Grekler tarafından da aynı cümlelerle ifade edilmişlerdir. Bu bağlamda Erken Demir Çağı'na ait yazılı kaynak olmasa da, bölgedeki nüfus yapısının aslında o denli değişmediği de ifade edilebilir. Bunu arkeolojik bulgularla da destekleyen araştırmalar yapılmıştır. Demir Çağı için kuzey Anadolu arkeolojisinin genellikle Orta Karadeniz Bölgesi'nde toplandığı söylenebilir (Dönmez, 2003a, s.1; Demirel, 2016: 56).

Ökse, Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Yukarı Kızılırmak bölgesindeki bazı küçük yerleşimlerde, Orta Anadolu ve Yukarı Fırat havzasından da bilinen el yapımı çanak çömlek parçalarının benzerlerinin bulunduğunu belirtir (**Harita 11**). Bu açıdan Erken Demir Çağı'nın bu bölgede de benzer nitelik taşıdığını ifade eden Ökse, Orta Anadolu ve Yukarı Fırat Havzasında yapılan çalışmalarda, kalın ve kaba çizgilerden oluşan boya desenli ve basit el yapımı çanak çömlek ile basit mimari yapıların varlığına işaret eder (Ökse, 1999b: 87-88).

Benzer özelliklere sahip olan seramiklere tamamlayıcı özellikleri olan kapların benzerlerine, Alaca Höyük, Eskiypar, Çadır Höyük gibi merkezlerin yanı sıra Amasya bölgesinde birçok yerleşimde rastlanmıştır. (Alaca Höyük için: Özgüç, 1971: 13; Çınaroğlu-Çelik, 2010: 110; Eskiypar için: Bayburtluoğlu, 1979: 296-299; Çadır Höyük için: Genz, 2001a: 159-170), (**Harita 8A-10**), Özellikle Orta Anadolu'nun kuzeydoğusundaki Erken Demir Çağı seramik geleneği birçok ortak yön barındırır. Bununla birlikte yerleşimlerde tespit edilen Erken Demir Çağı mimari geleneği ile Hitit dönemi arasında ise hiçbir bağlantı yoktur. Daha ötesi sözü geçen hiçbir Erken Demir Çağı yerleşiminde sur sistemine ait izlere de rastlanılmamıştır. Bu nedenden ötürü yerleşimlerin korumasız küçük köy yerleşimleri olduğu düşünülür (Mora ve d' Alfonso, 2012: 388).

Dönmez, Amasya il sınırları içerisinde yapılmış yüzey araştırmaları sonucunda bu civarda Erken Demir Çağı seramiklerine rastlanılmadığını ifade eder. Ancak M.Özsait ve N. Özsait ise yaptıkları yüzey araştırmaları sonucunda, Amasya ve çevresinde, “Örenler, Göynücek İlçesinde, Ayvalıpınar I-II, Merzifon ilçesinde Oymağaç-Kalebaşı, Karatepe, Büyük ve Küçük Küllük Tepe, Akkaya, Elma Tepesi, Köreceviz, Kızılkayası, Alacapınar Tepe, Dericik I, Civektepe, Onhoroz Tepe, Aliğa Pınarı, Gümüşhacıköy ilçesinde Karacaören I, Kaleciktepe ve Çaltepe, Hamamözü ilçesinde, Karataş ve Yeniköy ve Suluova İlçesinde Yoğurtçubaba Tepesi, Samsun İli Ladik İlçesinde Sarıgazel, Salur-Yüktepe ile Havza İlçesinde Sivri Tepe gibi merkezler de Erken Demir Çağı'na ait seramik örnekleri bulduklarını belirtmişlerdir (Özsait-Özsait, 2000a: 79-95; Özsait-Özsait, 2002b: 17-24; Özsait-Özsait, 2002c: 527-552). Bunu da seramiklerde, kırmızı boya bezeme olmasına ve fasetli görünümde olmaları dolayısıyla Büyükkaya da bilinen Erken Demir Çağı seramiklerine benzetmişlerdir. Bundan dolayı da bu seramiklerin Hitit kültür etkisindeki yerel halklara ya da Kaşkalara ait olabileceklerini öne sürmüşlerdir (Özsait-Özsait, 2002c: 536; Dönmez, 2003: 4).

Özsait'lerin yüzey buluntuları ile Boğazköy Büyükkaya'daki kazılarda elde edilen Erken Demir Çağı seramikleri arasında benzerlik kurmalarındaki en büyük sebep “içi noktalarla bezenmiş üçgen motifli” örneklerdir (**Lev. 116**). Bunlar da Küçük Küllük Tepe (Özsait-Özsait, 20002a: Lev. II, 6-8; Özsait- Özsait, 2002b: Lev. I, 5-6), Onhoroz Tepe (Özsait-Özsait, 2002a: Lev. III, 2; Özsait-Özsait, 2002b: Lev. 3, 1.), Örenler (Özsait-Özsait, 2002a: Lev. VI. 5.) ve Yeniköy'de (Özsait-Özsait, 2002a: Lev. II, 4;

Özsait-Özsait, 2002b: Lev.1, 7.) ele geçmiştir. Dönmez, bunların Boğazköy - Büyükkaya'daki gibi tabaka buluntusu olmamaları sebebiyle tarihlemelerinin çok zor olduğunu ifade eder. Öte yandan bu örneklerin Demir Çağı'nın hangi evresine dönemlerine ait oldukları bile belli değilken Erken Demir Çağı'natarihlemelerine ise hiç anlam veremez (Özsait-Özsait, 200b: 19). Dönmez, bu içi noktalarla bezemiş üçgen motifi örneklerin daha çok Alıcık Höyük'te, Alaca Höyük'te Geç Demir Çağı'na ait bir çömlek parçası üzerinde (Koşay, 1938: Lev. VI, 9) Alishar Höyük (Osten, 1937: Fig. 38 d 471, Lev. IX, d 471) ile Kocabaş Koleksiyonu'nda yer alan Konya-Karapınar kökenli Geç Demir Çağı kapları üzerindeki içi noktalarla bezemiş üçgenlerle benzerlikler gösterdiğini belirtir (Tigrel, 1979: Lev. 330c, res.5; Dönmez, 2003: 5).

Dönmez, bezemesiz örneklerin benzerlerinin, Kaman-Kalehöyük, Boğazköy, Alishar Höyük, Alaca Höyük, Kültepe ve Maşat Höyük gibi merkezlerde Orta Demir Çağı ve Geç Demir Çağı dönemlerinde yaygınlığın olduklarından bahseder. Dönmez bu bezemesiz seramiklerin kesin tarihlendirilmelerinin zor, boya bezekli seramiklerin tarihlendirmelerinin de tartışmalı olduğunu söyler (Dönmez, 2003: 4). Öte yandan Dönmez sonraki çalışmasında, bu bezemesiz örnekleri Erken Demir Çağı'nın sonlarına tarihlendirilebileceğini kabul eder (Dönmez, 2010a: 146).

M. Özsait ve N. Özsait yüzey araştırmalarında bulunan bu bezemesiz seramiklerin el yapımı olmalarıyla, Erken Demir Çağı'ndan bilinen örneklerle benzediklerini belirtirler. Ancak Dönmez, bu seramiklerin el yapımı olmalarının salt Erken Demir Çağı ile sınırlanmadığını, Geç Demir Çağı'nda da el yapımı seramik geleneğinin bölgede devam ettiğini örneğin İkiztepe'de bezemesiz ve boya bezekli seramiklerin çoğunun el yapımı olduğunu söyler (Bilgi, 1999a: Fig. 12, 1, 8, 13, 1-13; Bilgi, 1999b: 143; Bilgi, 1999c: 172). Dönmez'e göre Orta Karadeniz bölgesinde el yapımı seramikler çok sıklıkla Geç Demir Çağı'nda da görülür. Dönmez, içi noktalı boya bezemeli üçgen motiflerin (**Lev. 98-99**), Büyükkaya'da da Erken Demir Çağı'nda izlenmediğini bu bezemelerin örneklerine Erken Demir Çağı sonrasında rastlandığını da belirtir (Dönmez, 2003: 6).

Ökse, yapmış olduğu Sivas ili yüzey araştırmaları sonucunda, Orta Anadolu merkezlerinden tanınan "Anadolu Tipi" boyalı ve boyasız Demir Çağı seramiğinin dağılımının bir bölgede sınırlı kalmadığını vurgulamıştır (**Lev. 103-105**), (Ökse, 1995: 326). Ökse, Orta Anadolu'da M.Ö. I. binde ortaya çıkan açık zemin üzerine koyu renk

boya ile bezeli seramik geleneğinin, Kızılırmak Havzası başta olmak üzere, batıda Sakarya, doğuda Fırat Havzasına kadar ulaşan bir kültürün varlığının göstergesi olduğunu ifade eder. Bu seramik, “Frig Boyalı Seramiği,” “Hitit Sonrası Seramiği,” “Alişar IV Seramiği,” “Anadolu Demir Çağ Seramiği” olarak farklı biçimlerde adlandırılmaktadır (**Harita 9**), (Ökse, 1999b: 88-89).

Ökse, yürütmüş olduğu Sivas ili yüzey araştırmaları sırasında tespit edilen yerleşmelerde Hitit İmparatorluk dönemi seramiklerinin mevcut olduğunu da söyler. Bu merkezlerin aralarındaki mesafenin kısalığına değinir. Bundan yola çıkan Ökse, bu dönemde bir yol ağının varlığına ve küçük ölçekli yerleşim yerlerinin, büyük merkezler etrafında toplanmalarının “bir yerleşim hiyerarşisinin” göstergesi olduğuna dikkat çeker. Ökse, boyalı ve boyasız Demir Çağı seramiğinin bulunduğu merkezlerin Kızılırmak’ın batısı ile kuzeyinde kalan bölgede yoğunlaştığını da ayrıca dile getirir (Ökse, 2000: 17).

Ökse’ye göre, “Gri Frig Seramiği” (Haspels, 1971: 140) Kızılırmak kavisinin batısında yaygındır (Körte-Körte, 1904: 53; Haspels, 1951: 43; Henrickson, 1994: 127; Summers, 1994: 241), (**Lev. 105**). Gordion’da tahrip tabakasından ele geçen gri seramik örnekleri Yukarı Kızılırmak havzasında bulunanlardan farklıdır. Bu bağlamda bu gri seramik Kızılırmak kavisi içinde yoğunluk kazanmıştır (Özgüç, 1971: 28-72). Bu gri seramik Kaman Kalehöyük IIb-IIa tabakalarında yoğundur. Orta Anadolu’da M.Ö. I. binde görülmeye başlanan, açık zemin üzerine koyu renk boya bezemeli çanak çömlek grubunun merkezinin Kızılırmak havzası başta olmak üzere, batıda Sakarya, Doğuda Fırat havzasına kadar ulaşmış bir kültürü simgelediği ifade edilmektedir.

Alişar Höyük, Anadolu’nun önemli höyüklerinden yalnızca birisidir. Hitit merkezi toprakları içinde olan Alişar Höyük, birçok ticaret yolunun merkezi konumundadır (**Harita 1A**). Alişar güçlü bir sur duvarı ile çevrelenmiştir. Bu da bize Alişar’ın Orta Anadolu’daki beylik merkezlerinden biri olduğunu göstermektedir. Alişar, Orta Anadolu’nun prehistoryası açısından da öneme sahiptir. Merkezde yapılan kazılarda ele geçen malzemelerin zenginliği düşünüldüğünde Orta Anadolu prehistoryası için mevcut olan sorunlara potansiyel açıdan çözümler getirebileceği çok aşikârdır (Ünsal, 2016: 54).

Alişar, Yozgat İli'nin güneydoğusunda; Sorgun İlçesinin güneyinde; Alişar Köyü'nün de yaklaşık 2.5 km. kuzeyinde yer almaktadır. Sorgun ile yine bir başka ilçe olan Sarıkaya arasındaki karayolunun ortasına yakın bir yerdedir.

The University of Chicago, Oriental Institute'ten H. H. Von der Osten başkanlığındaki bilimsel bir araştırma ekibi, Orta Anadolu Bölgesi ve yakın çevresinde dört yıl süren yüzey araştırması yapmışlardır (Aksu ve Dönmez, 2004: 99). Alişar Höyüğünde kazı çalışmaları ise, Chicago Üniversitesi, Doğu Bilimler Enstitüsü adına H. H. Von Osten başkanlığında ve E. F. Schmidt'in de katılımıyla 1927-1932 yılları arasında toplamda 6 sezon devam etmiştir. Yapılan kazılar sonucunda olağanüstü buluntu ele geçmemesi, ekip üyelerinin yoğun bir şekilde eleştirilmelerine sebep olmuştur. Bu dönemde gerçekleştirilen diğer kazılara nazaran daha titiz, dikkatli açılmış olsa da Alişar'da tabakalardaki karışıklık ne yazık ki engellenememiştir (Von der Osten, 1937; Von der Osten, 1937b; Von der Osten-Schmidt, 1930; Von der Osten-Schmidt, 1932a; Von der Osten-Schmidt, 1932b, Von der Osten-Schmidt, 1930). Buna sebep olarak da tepenin büyüklüğü dışında bazı dönemlere ait olan yerleşmelerin üst üste olmaması ve yer değiştirmesi gösterilmiştir (Ünsal, 2016: 55).

Alişar'da Son Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı'na I. Kültür tabakası denilir. Ardından Erken Tunç Çağı III. evreye tarihlenen III. tabaka gelmektedir. M.Ö. 2. bin yıl tabakasına da II. tabaka adı verilmiştir. Höyükte kazılar 1993 yılında Gorny tarafından tekrar başlatılmıştır (Gorny, 1995: 52).

Kazı yapılan alanın büyük olması ve konik tepe açmaları ile terastaki açmaların birleştirilememesi Alişar'ın tabakalaşma konusunda fikir ayrılıklarına neden olmuştur (Von der Osten, 1937a; Von der Osten, 1937b; Von der Osten-Schmidt, 1930; Von der Osten-Schmidt, 1932a; Von der Osten-Schmidt, 1932b). Bazı araştırmacılar mimari bölümde verilen tabakalaşmayı doğru kabul etmektedirler.

Alişar Höyük'ün Erken Demir Çağı başlangıç süreci tam olarak bilinmez. Matsumura'nın çalışmasındaki kronoloji tablosuna bakıldığında da Alişar Erken Demir Çağı evresinin herhangi bir karşılığının olmadığı görülmektedir. Aslında Alişar Höyük ile de Osten'in raporları dışında elimizde başka kaynakta bulunamaktadır.

Öte yandan Osten, Alişar'daki Demir Çağı yerleşiminin M.Ö. 12. yüzyılda başladığını ve Anadolu'da görülen Kimmer saldırısıyla birlikte, hatta belki de Gordion'dan önce sonlandığını belirtir. Başlangıcı konusunda kesin verilerin

bulunmadığı, büyük olasılıkla Kimmer saldırılarıyla son bulan Alişar'daki Demir Çağı topluluğunun etnik kimliği de ayrı bir sorundur (Osten, 1937: 448).

GTÇ ve ETÇ kültür tabakalarına I. evre için 0 ve Ia tabakası

ETÇ'nin II-IIIa evresine (Bakırçağ) Ib tabakası

ETÇ IIIb için III. tabaka

Geçiş Dönemi için III. tabaka

Eski Hitit Dönemi için II. tabaka

Yeni Hitit Dönemi için IV. tabaka

Frig-Med-Pers Dönemleri için V. tabaka

Hellenistik-Galat-Roma-Bizans Dönemleri için VI. tabaka

Selçuk-Osmanlı Dönemleri için VII. tabaka (Ünsal, 2016: 56).

Alişar'da IV. kültür katı, üç farklı Demir Çağı yapı katından oluşmaktadır. Bunlar eskiden yeniye doğru IVc M, IVb M ve IVa M olarak kodlanmıştır. Bunların üzerindeki yapı katı ise Alişar V olarak adlandırılmıştır (Osten, 1937: 48).

Özgüç, Hellenistik ve Roma dönemine ait olan yapıların derinlere inen güçlü temellerinden dolayı bir önceki dönem yapılarının ciddi bir şekilde tahribe uğradığını söyler. Ayrıca buradaki duvarların ciddi durumda tahrip edilmelerinin sebebinin sonraki dönemlerde gerçekleşen inşa faaliyetleri sırasındaki taş almalar olduğunu vurgular (Özgüç, 1971: 1).

Bittel, Alişar'ın en erken Demir Çağı tabakası olan 4 cM'i M.Ö. 11-9. yüzyıllar arasına, Akurgal ise bu katmandaki Frig seramiklerini Grek geometrik ürünleriyle biçimsel açıdan karşılaştırarak, en erken M.Ö. 775 civarına tarihlemektedir (Akurgal, 1955: 33).

Oluz Höyük, 1997-1999 yılları arasında Amasya'da yapılan yüzey araştırmaları sırasında Şevket Dönmez tarafından tespit edilmiştir. Gözlek Köyü'nün 2 km. kuzeybatısında, Toklucak (eski Oluz) köyünün yaklaşık 5 km. doğusunda bulunan yerleşim, Amasya-Çorum karayolunun da 3 km. kadar güneyinde yer almaktadır (**Harita 9A**), (Dönmez, 2008: 230).

Gordion'da "Karanlık Dönem" olarak adlandırılan ve M.Ö. 1100-950'ye tarihlenen YHSS 7B-7A tabakalarında pise (dökme kerpiç) dal-çamur tekniğinde inşa edilmiş, tek odalı, basit konutların (**Lev. 114A-B**) içlerinde ocakların varlığından bahsedilmişti. Bu mekân içi ocakların varlığı temelde, Kızılırmak Havzası ile

Kızılırmak'ın batısı arasında bu dönemde “Karanlık Çağ” yapı tasarımı açısından benzerliklere işaret ettiğini belirten Dönmez, Oluz Höyük kazılarıyla da bu durumun teyit edildiğini söyler (Dönmez, 2016b: 127-128).

Dönmez, Oluz Höyük çalışmalarında ele geçen mimari verilere dayanarak Hititler'in çöküşünün şiddetli bir savaş ile olmadığını bir kez daha teyid edildiğini söyler. Dönmez, Hitit Krallığı'nın son dönemlerine tarihlediği 7B tabakasında ele geçen farklı türdeki iki çanak çömlek grubunun birlikte ele geçmiş olmasını, kültürel bir değişimin seramik üzerindeki yansıması olarak da değerlendirir (**Lev. 115-118A**). Eski gelenek ile yeni kültür çanak çömleğinin bir arada bulunmasını ve 7B tabakasında yangın ya da tahribat izine rastlanılmamasını burada yaşamın barışçıl bir şekilde devam ettiğinin kanıtı olarak görür (**Lev. 113**), (Dönmez, 2016b: 128).

Dönmez, Oluz Höyük 7B tabakasında Hitit Büyük Krallık Dönemi çanak çömleği ile birlikte ele geçen yeni tür boyalıların, Boğazköy ya da başka Hitit yerleşmelerinde bugüne değin bilinmemesini özel bir durum olarak değerlendirmektedir. Ayrıca kendisi Oluz Höyük'te kültürel bir değişimi yansıtan Çöküş Dönemi boya bezeme uygulamasının M.Ö. 12. yüzyıla kadar geriye gidebileceği görüşündedir. Dönmez, 7A tabakasında Büyükkaya tipi boya bezekli çanak çömleğin (**Lev. 117-118A**) varlığı ve Karanlık Dönem kaplarının köken ve gelişimi konularının yeniden değerlendirilmesi gerektiğine de vurgu yapar. Dönmez, Oluz Höyük'te 7A tabakası ile 7B tabakasının organik bir bağının bulunmadığını, bununla birlikte M.Ö. 9. yüzyıla tarihlenen 6. tabakada bulunan boya bezekli çanak-çömlekle ilişkilendirildiğinde ise, Kızılırmak havzası Karanlık Dönem boyalı seramiklerinin büyük bir olasılıkla M.Ö. 11. yüzyıl sonlarına ya da M.Ö. 10. yüzyıl başlarına tarihlendirilebileceğini söyler. Böylelikle Dönmez, özellikle içleri noktalı basit üçgenlerle karakterize olan boya bezekli Karanlık Dönem çanak-çömlek geleneğinin Erken Tunç Çağı gibi Demir Çağı'na oldukça uzak bir dönemden değil de, Hitit İmparatorluk Dönemi sonundan (M.Ö. 13. yüzyıl sonu-12. yüzyıl başı) gelen bir kökene dayanabileceğini ve bunun da Oluz Höyük kazıları ile anlaşılabilirliğini ifade eder (Dönmez, 2016b: 130).

Çadır Höyük, Yozgat İl sınırları içindeki Alishar Höyüğü'n 13 km. kuzeybatısında, Sorgun İlçesi'nin güneydoğusunda Kanak Suyu ovasında, Peyniryemez Köyü içinde yer alır (**Harita 8A**). Çadır Höyük ilk kez 1926 yılında Amerikalı

Araştırmacı Von der Osten tarafından tespit edilmiştir. Çadır Höyük kazısı Chicago Üniversitesi öğretim üyelerinden Profesör Ron Gorny başkanlığın da 1993 yılında başlamıştır. Çadır Höyük araştırmalarının amacı, var olan kronolojik problemlerin çözümlenmesi ve çevre kültürler ile etkileşimi anlama doğrultusunda şekillenmiştir (Gorny, 2006: 8). Çadır Höyük, Erken Kalkolitik Dönemden (M.Ö. 5000) başlayarak İslamiyet Dönemi (1100) ve sonrasına kadar yerleşim görmüştür. Höyükte Karanlık Çağ (M.Ö. 1185-1100), Erken Demir Çağı (M.Ö. 1100-800), Orta Demir Çağı (M.Ö. 800-500), Geç Demir Çağı (M.Ö. 500-300) olarak tarihlenir. Erken Demir Çağı Karanlık Çağ ve Hitit İmparatorluk Çağı tabakalarının üzerinde yer alır (Gorny, 2007: 28; Steadman, vd. 2013: 113-167).

Çadır Höyük Erken Demir Çağı seramiği ise kırmızı boya ile yapılan süsler taşır. Motifler arasında ağaçlar, çizgiler ve çeşitli geometrik bezekler yer alır. Kapların çoğunun ağız kısımları fasetlidir. Kap formları Boğazköy-Büyükkaya ile benzerdir. Boğazköy-Büyükkaya örneklerinden farklı olarak seramik yaşken tırnakla bastırılarak oluşturulan süsleme Gordion'da da görülmektedir. Boğazköy-Büyükkaya'da ağız kısmının boya ile süslenmesi Çadır Höyük örneklerinde de izlenir (**Lev. 94**), (Genz, 2001b: 1-2).

Samsun İli Vezirköprü sınırları içerisinde yer alır (**Harita 10**). 200x190 m. ölçüleriyle Vezirköprü Ovası'nın en büyük yerleşimidir. Oymaağaç Höyük'te ilk araştırmalar 1972-1973 yıllarında U. Bahadır Alkım tarafından gerçekleştirilen yüzey araştırmalarıdır. Daha sonra, Oymaağaç Höyük'te kazı çalışmaları Uşak Üniversitesi'nden Prof. Dr. Rainer Maria Czichon ve Berlin Freie Üniversitesi'nden Prof. Dr. Jörg Klinger başkanlığındaki ekip tarafından başlatılmıştır. Oymaağaç Höyük'te yapılan araştırmalar doğrultusunda, Höyüğün Kalkolitik Çağ'dan Demir Çağı sonuna kadar kesintisiz bir yerleşimin olduğu görülmüştür. Hitit'lerin kutsal kenti Nerik'in Oymaağaç olduğu düşünülmektedir. Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla birlikte Oymaağaç Höyük'ün önemi azalmıştır. Erken Demir Çağı ile birlikte köy karakterinde ki tek odalı yapılar görülmeye başlanır. Hitit Dönemi'nde ki mimari kalıntılar kısmen kullanılmış ve yerleşim bir şekilde devam etmiştir. Ayrıca kazısı yapılan birçok çukur içersinden elde edilen seramik örnekleri Demir Çağı'nın aydınlatılmasında veriler sunmuştur. Orta Demir Çağı'nda Orta Anadolu'da Frig egemenliği görülürken, Oymaağaç Höyük Kızılırmak yayı içinde ki diğer yerleşimler

daha yalın bir kültürel süreç yaşamıştır. Demir Çağı sonuna gelindiğinde Höyükte yerleşim sonlanmıştır (**Harita 12B**), (Czichon ve Yılmaz, 2014: 340-341).

Kontekst olarak Geç Tunç Çağı sonlarına ait tabakalarda bulunan yüksek kaliteli, çarkta çekilmiş, çoğunluğu açık kahverengi ince astarlı ve kırmızının farklı tonlarında olan seramikler geometrik bezemelidir. Bu bezemeler vazoların genellikle ve omuzlarında izlenir ve en sık görülen motifler üçgenlerdir. Mielke, Geç Tunç Çağı'na tarihlenen bir tapınak yapısından bahseder. Tapınak yapısı içindeki dolgudan Geç Tunç Çağı'dan önceki dönemlere ait seramik örnekleri ile bu döneme ait örnekler birlikte ele geçmiştir (Mielke, 2017: 49-50).

Oymaağaç'ta ele geçen bu kırmızı boyalı seramiklerin benzer örnekleri Geç Tunç Çağı sonlarında da iskân gören bazı Orta Anadolu merkezlerinde de bulunmuş ve bunlar Erken Demir Çağı'na tarihlendirilmiştir. Buna karşın Oymaağaç'taki bezemeli Demir Çağı seramiklerinin el yapımı olduğunu ifade eden Mielke, bunlardaki bezemelerde daha geniş bir motif repertuarı olduğunu belirtir (Mielke, 2017: 52). Bu seramikler Oymaağaç özelinde Erken Demir Çağı'nın orta (M.Ö. 1125-1065) ve geç evrelerine (M.Ö. 1050-900) tarihlenirler (Yılmaz, 2017: 69). Bu türün Orta Anadolu'nun, orta ve kuzey bölgelerinde birçok merkezde karşımıza çıktığı da ifade edilir. Oymaağaç'ta, Erken Demir Çağı seramiğinin (**Lev. 119-123**) bu kırmızı boyalı el yapımı seramikler birlikte ele geçtiğini belirten Mielke, bunların, yapım tekniği ve birkaç motif dışında aslında Geç Tunç Çağı sonundaki örneklerden pek de ayırt edilemediğini ifade eder (Yılmaz, 2012: 72 fig. 2.5 ve 3. 7; Czichon, 2011: 203-204, fig. 4; Mielke, 2017: 52).

Tüm bu verileri değerlendiren Mielke, Geç Tunç Çağı sonuna ait olan çark üretimi geometrik kırmızı boyalı seramiklerin, Erken Demir Çağı kontekstlerinde (**Lev. 117B-118**), ele geçen kırmızı boyalı seramiklerin öncülleri olarak değerlendirilebileceğini bunun sonucunda Hitit kültürüne ait olmayan bazı yerel ve lokal unsurların bölgede mevcut olduğunu ve bunların da Kaşkalar ile bağlantılı kılınabileceğini belirtir (Mielke, 2017, 52). Mielke bu sayede Kaşkalar ile ilgili ilk defa maddi bir kültür verisinin varlığının kanıtlanmış olduğunu da iddia eder. Bu sayede el yapımı kırmızı boyalı çanak çömleğin Kaşkalar ile bağlantılı olması ve Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra güneye doğru yayılması da oldukça mantıklı

gözükmektedir (Genz, 2000a: 35-54; Genz, 2000b: 111; Genz, 2003b: 77-84; Mielke, 2017: 52).

Kaşkalar, Hitit metinlerinde genellikle barbar bir topluluk olarak karşımıza çıkar. Hitit kralı Arnuwanda ve eşi Asmunikal'a ait dua metninde, Kaşkaların Hitit kentlerinden önemli birkaç merkezi işgal ettikleri de belirtilmiştir (*KUB XVII 21 II 18-19*). Bu işgalin kimi kentlerde III. Hattuşili dönemine kadar, neredeyse 300 yıl gibi uzun bir süre boyunca, sürdüğü ifade edilir (Güterbock, 1961: 86). Bu bağlamda Demirel, Hitit sınırına yakın bölgelerde bulunan Kaşka boylarının Hitit kültüründen etkilenerek uygarlaştığını da iddia etmektedir (Demirel, 2013: 193-203; Demirel, 2016: 52-53).

YEDİNCİ BÖLÜM

VII. ERKEN DEMİR ÇAĞI'NDA ORTA ANADOLU'DA KÜLTÜREL YAPI

VII. 1. Erken Demir Çağı'nda Orta Anadolu'da Kültürel Yapı

Bu bölümde, ele alınan merkezlerden yola çıkılarak Erken Demir Çağı'nda Orta Anadolu'nun kültürel yapının nasıl olduğuna dair görüş ve önerilerde bulunulmuştur.

Kızılırmak kavisi içinde Erken Demir Çağı'na dair bilgilerimizin kısıtlı olması yüzünden sosyo-politik yapılanma hakkında söylenebilecekler oldukça azdır. Şimdiye kadar elde edilmiş yetersiz kanıtlar tarım temelli köy tipi yerleşmelerin varlığına işaret eder; ayrıca Orta Anadolu'nun büyük kısmı için sınıflara ayrılmış hiyerarşik bir toplum yapısına dair bulgular da yoktur. Bu köyler de yaşayanların etnik kökeni hakkında bir şey söylemek zordur (Genz, 2007: 136-137).

Eldeki veriler Demir Çağı'nda Hattuşa'da yaşayan topluluğun etnik kökenleri hakkında kesin yargılara varmak için yeterli düzeyde değildir. Bu grupların Hitit nüfusunun devamı mı, yoksa buraya başka yerden mi göç ettikleri bilinmezken Anadolu dışından geldiklerine dair bir veri ya da bilgi de söz konusu değildir. Bu döneme ait olan seramikler, daha çok Orta Anadolu'nun Hitit dönemi öncesi seramik grupları ile bağlantılı gözükmektedir (Genz, 2012: 87).

Göçle ilgili arkeolojik kanıtlar oldukça farklı neticeler vermektedir. Örneğin Erken Demir Çağı'nda Gordion'da ele geçen el yapımı seramik örnekleri, sıklıkla Balkan göçleriyle gelen topluluklar ile ilişkilendirilmektedir (Voigt, 1994: 276-278; Muscarella, 1995: 94-96). Öte yandan R.C Henrickson, basit el yapımı kapların rahatlıkla her dönemde ve bölgede üretilebileceğini, o yüzden de bunların Balkan göçleriyle bölgeye ulaşan topluluklar ile bağlantılı kılınmasının sakıncalı olduğunu da öne sürmüştür (Henrickson ve Voigt, 1998: 101). Gordion'da Geç Tunç Çağı'ndan Erken Demir Çağı'na geçişteki seramik repertuarında görülen keskin farklılık belkide, sosyo-ekonomik konjonktürdeki değişim ile ilintilidir. Dönem için bir diğer soru işareti ise Gordion'daki tümülüs mezar geleneğidir. Eğer tümülüsler Balkanlar ile alakalı ise, Anadolu'daki en erken tümülüs geleneğinin M.Ö. 8. yüzyılda görülmesi zamansal farklılık açısından bir diğer büyük problemdir. Frig göç hareketi olarak iddia edilen olay, bu mezarlardan daha sonrasına tarihlendirilmektedir. Bu nedenlerden ötürü,

Genz'e göre Erken Demir Çağı'nda Frig'lerin göç ile bölgeye ulaştığına dair önemli bir arkeolojik kanıt da söz konusu olmayacaktır (Genz, 2011: 360).

Hattuşa'da, Büyükkaya'da gerçekleştirilen kazılar Erken Demir Çağı'nın yeni bir bakış açısıyla değerlendirilmesi noktasında güncel veriler sağlamıştır. Hitit İmparatorluğu yıkıldıktan sonra Büyükkaya'da M.Ö. 12 ve M.Ö. 8. yüzyıl aralığında kesintisiz olarak devam eden bir yerleşimin izleri karşımıza çıkar. Ele geçen verilerin değerlendirilmesiyle, burada yaşamış olan insan topluluklarının köklerinin, Erken Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı dönemlerinde görülen eski bir Anadolu kültürünü devam ettirdikleri görüşü hâkimdir (Seeher, 2000: 22).

Orta Anadolu Demir Çağı ekonomisinin temelinde kuşkusuz tarım ve hayvancılık bulunmaktadır. Maalesef bu güne kadar çok az arkeobotanik araştırma yapılmıştır ve bunlar da ön hazırlık niteliğindedir (Miller, 1993: 1999). Sadece Boğazköy ve Kuşaklı'nın Demir Çağı tabakalarında bitki kullanımına dair araştırmalar söz konusudur. Bu değerlendirmelere göre yalnızca besin olarak tüketilmeyen, fakat aynı zamanda bira yapımında da kullanılan tahıllar başlıca ürün olmuş, diğer bitkiler ise küçük bir rol oynamıştır (Genz, 2007: 135-136). Arpanın bira yapımında önemli bir yeri vardır (Genz, 2011: 356). Orta Anadolu Demir Çağı tarımı hakkında diğer ipuçları yerleşimlerdeki tarım aletlerinden elde edilir (Genz, 2011: 356). Boğazköy'den bazı saban parçaları ele geçmiştir (**Lev. 100**). Gordion'da, Megaron 2'deki MÖ. 9. yüzyıla tarihlenen kazıma çizimlerin arasında bir saban tasviri de mevcuttur (Young, 1969: 271; McClellan, 1975: 267; Genz, 2007: 135-136). Ayrıca Orta Anadolu'da Demir Çağı'nda sabanlar dışında oraklarda tarımsal faaliyetler için kullanılmışlardır (Genz, 2011: 356).

Schachner, Hattuşa'nın büyüklüğü düşünüldüğünde Erken Demir Çağı'nda yerleşmenin surla çevrilmiş olmasının imkânsız olduğunu, şehrin varlığını devam ettirebilmesi için, gerekli olan birçok tarım ürününü veya hammaddeyi yakın çevreden temin etmiş olması gerektiğini belirtir (Schachner, 2013a: 11).

Bölgede, Erken Demir Çağı'nda hayvancılığa dair kanıtlar biraz daha tatmin edicidir, Boğazköy ve Kaman-Kalehöyük'te bulunan hayvan kemikleri üzerinde gerçekleştirilen ayrıntılı analizler, Demir Çağı boyunca topluluklar tarafından koyun ve keçinin ağırlıklı olarak tüketildiğini göstermiştir, fakat bu merkezlerde Orta ve Geç Demir çağlarında büyük baş hayvanlarda ve yaban domuzlarında – en azından azından Boğazköy'de– artış fark edilmektedir. Koyun ve keçinin esasen eti yanısıra yünleri için

beslendikleri, büyük baş hayvanların ise eti ve sütünden yararlandığı, ayrıca bunların yük hayvanı olarak da kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Yaban hayvanlarda avlanmış ve özellikle Kaman-Kalehöyük'te Erken Demir Çağı boyunca önemli bir besin kaynağı olmuştur. Bunlar arasında geyik ve yaban domuzu öne çıkar. Bundan hareket ile Genz, bölgenin bu dönemlerde sık ormanlarla kaplı bir coğrafyaya sahip olduğunu belirtir (Genz, 2007: 136).

Bu arada, kazısı yürütülen merkezlerde, Erken Demir Çağı'nda olağanüstü yoğunlukta hayvan kemiği tespit edilmiştir (Seeher, 2000: 19). Ayrıca Gordion da YHSS 8 tabakasında eşek kemikleri fazla iken YHSS 7B % 89'a varan oranda at tespit edilmiştir (Henrickson ve Voigt, 1998: 86-87).

Şimdiye kadar Orta Anadolu'da Erken Demir Çağı'na ait tek bir gömü ele geçmemiştir. Orta ve Geç Demir Çağları için durum nispeten daha iyidir. Gordion'daki tümülüsler, çoğunlukla Orta Anadolu'nun Demir Çağı'ndaki tipik gömü geleneği olarak düşünülmüştür. Aslında Ankara, Kerkenes Dağ ve Kaynarca'da benzer mezarlar bulunmuş olmasına rağmen, bunların toplumun üst kesimlerine ait bir geleneği yansıtmış olabileceği gerçeği de akılda tutulmalıdır. Sıradan insanların gömüleri, Boğazköy'deki Aşağı Şehir'de Orta ve Geç Demir Çağı'nda görülen kremasyon mezarları gibi çok daha basit olmalıdır (Genz, 2007: 132.)

Boğazköy Büyükkaya tepesinde Erken Demir Çağı tabakasında küçük bir bronz atölyesi tespit edilmiştir (**Lev. 45**), (Seeher, 1997: 328; Genz, 2011: 352). Boğazköy'de Orta platoda ayrıca Erken Demir Çağı'na tarihlenen madencilik ile ilgili bulgular da görülür. Buluntular demir işliğinden elde edilmiştir. Bunlar arasında demir, tunç ve kurşundan yapılmış objelerin yanısıra, metal ustasının alet yapımında kullandığı geyik boynuzlarından saplar da ele geçmiştir. Erken Demir Çağı'na tarihlenen bu maddi kültür kalıntılarının Hitit İmparatorluk Çağı örnekleri ile tamamen farklı olduğu da gözlemlenmiştir. Bu farklılığı gösteren en iyi buluntu grubu el yapımı seramiklerdir (Seeher, 2000: 19).

Kaman-Kalehöyükte Ila ve Iib tabakalarında tunç fibulalar ele geçerken Iic ve IId yapı katlarında sadece birkaç örnek bulunmuştur. Bu arada Kaman-Kalehöyük'te Kimmer tipi ok ucu olarak adlandırılan iki-üç kanatlı ok uçlarına, Ila ve Iib'de çok miktarda rastlanılmıştır. Buna rağmen Iic ve IId tabakalarında bu tip ok uçları izlenmez.

Bu türden veriler bize aynı merkezde, aynı döneme ait olsalar da tabakalar arasında farklılıklar olduğunu göstermektedir (Omura, 1994b: 49).

Boğazköy'deki Büyükkaya tepesinin Erken Demir Çağı tabakalarında küçük bir tunç ve demir işliğı kazılmışsa da, Orta Anadolu'da Erken Demir Çağı'na ait metal buluntular sayıca oldukça azdır. Orta ve Geç Demir Çağı'na gelindiğinde ise bu durum iyileşir; örneğin Boğazköy'de, Demir Çağı'nın ilerlemiş sürecinde zengin metal buluntuların varlığı bilinir (Genz, 2007: 134-135).

Hitit mühürleri ve mühür damgaları Anadolu da arkeolojik araştırmanın başlangıcından beri çok ilgi görmüştür. Ancak bu ilgi Demir Çağı mühürleri için pek söylenemez. Bu durumun olası sebebi, Demir Çağı'na tarihlenen tabakalardaki örneklerin sayıca çok az olması ve bir de Genz'in haklı olarak belirttiğı üzere tarihi bilgilerden onları ayıklamayı daha az ilginç kılan yazıtların olmaması gerçeğidir (Genz, 2009: 309). Ayrıca Demir Çağı'na bakıldığında mezarlarda mühürlerin olmaması da, mühürlerin o dönemlerde prestijli objeler arasında yer almadığını akla getirmektedir (Genz, 2009: 312). Bu güne kadar sadece Orta Anadolu da sınırlı sayıda yerleşim yerinde kullanılan Demir Çağı mühürleri yayımlanmıştır (Boehmer ve Güterbock, 1987: 111; Genz, 2009: 309).

Diğer sanatlar ve zanaatlar, mühürler gibi konularda Erken Demir Çağı dönemine ait pek bir bilgi yoktur; ya da bu konular bilim insanları tarafından henüz araştırılmamıştır. Bunun yanında Demir Çağı'nın ilerlemiş safhaları hakkında Erken Demir Çağı'na göre daha fazla çalışma yapıldığını görmekteyiz (Tümülüsler de görülen ahşap işçiliğı için, Young, 1981: 85-100; Simpson, 1996. Ağırşak ve tezgâh ağırlıkları için, Boehmer, 1972: 224; 1979: 60; DeVries, 1990: 385-387; Genz 2006a: 130. Mühürler için, Gordion, Young, 1966: 269. Boğazköy, Boehmer ve Güterbock 1987: 85-89; Genz, 2006a: 130. Kaman-Kalehöyük, Omura, 1995).

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Orta Anadolu Bölgesi çağlar boyunca birçok yerleşime ev sahipliği yapmıştır. Anadolu'da ve Ege'de Geç Tunç Çağı sonu ve Erken Demir Çağı arasındaki geçiş süreci ani değişimlere sahne olmuştur. M.Ö. 13. yüzyıl sonunda, Geç Tunç çağı sonunda tüm Akdeniz'deki güçlü yönetimlerin/imparatorlukların yıkılış sürecine girmiş olması, birçok olayı da beraberinde getirmiştir. Anadolu çevresinde ve kent merkezlerinde örgütlenen ticaret ve politik ilişkilerin sekteye uğramasının yanı sıra uluslararası ilişkiler içeren sistem ve ekonomiler de çöküntüye uğramıştır. Bu dönemi de sosyal karmaşanın daha az olduğu, bölgeler arası ilişkilerin daha sınırlı tutulduğu bir süreç izlemiştir.

Geç Tunç Çağı'nın sonlanması ardından bölgesel farklılıklar ön plana çıkmıştır. Bu farklılaşmaların düzeylerinde de bölgelere göre değişimler söz konusudur. Yazılı kaynaklar ve arşivlerin, Anadolu'da sadece Hitit idaresi altındaki bölgelerde bulunduğu bilinmektedir. Yazının bulunduğu bölgelerde, hem metinlerin hem de buluntuların ışığında daha kapsamlı ve daha doğru sonuçlara ulaşmak mümkün olacaktır. Ancak, Hitit metinleri bilindiği üzere daha çok iç politikaya bağlı olarak yazıldıkları da unutulmamalıdır (Kozal, 2012: 284).

Orta Anadolu'nun hâkimi Hititler, zaman içinde tüm Anadolu'ya hükmetmek üzere Güney, Güneydoğu ve Batı Anadolu'yu sınırları içine almış olsalar da, bölgeler de kendilerine özgü kültürel farklılıklar bir şekilde yine devamlılıklarını sürdürdükleri görülmektedir. Karadeniz ve Güneybatı Anadolu, Hititlerin siyasi idaresi altına giremeden, Hitit İmparatorluğu'nda çözümler başlamıştır. Bölgesellikten bütüne gidiş tam tersine dönmüş ve M.Ö. 1200'lerde Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Anadolu, birçok kültürel ve siyasi bölgeye bölünmeye başlamıştır. Bu bölünme her anlamda kendini göstermeye başlamıştır (Kozal, 2012: 284).

Bu dönemde Orta Anadolu için, özellikle de Hitit İmparatorluk Çağı'nın sonlarında, Batı ve Orta Anadolu'nun bir bölümünde birden çok beylik devletinin bir araya gelmesiyle oluşan bir siyasi yapıdan bahsetmek daha doğru olacaktır.

Orta Anadolu'da Demir Çağı için herkesin kabul ettiği ortak bir kronoloji söz konusu değildir. Geç Tunç Çağı'nın sonlanmasıyla başladığı söylenen Karanlık Çağ'ın, aslında Erken Demir Çağı'nın tarih aralığı olan M.Ö. 1200-800 sayılmaktadır. Orta Anadolu için, birçok araştırmacı tarafından bu süreç "Karanlık Çağ" olarak

adlandırılmıştır. Bu durumun sebebi olarak da bu döneme dayandırılacak buluntuların eksik olması, bölgenin ya ıssız olduğunu ya da sadece arkeolojik olarak görünür izler bırakmayan göçebe halde yaşayan toplulukların var olduğunu düşündürmüştür.

Karanlık Çağ'ın aydınlatılması üzerine birçok yeni bilgi ve sonuç olmasına rağmen, M.Ö. 1200 civarı için hala daha çok fazla aydınlatılmamış konu bulunmaktadır. Bunların başında Erken Demir Çağı seramiğnin kökeni ve Balkan etkisi konuları gelmektedir.

Geç Tunç Çağı sonu ve Erken Demir Çağı başında, birbirlerinden farklı ve uzak yerleşimlerin bağlantısal, gelişimlerinin anlaşılması ve tespit edilmesinde birçok zorluk vardır. Başka bir sorun ise bahsi geçen uzak bölgelerin sosyal, politik ve ekonomik olarak yeniden örgütlenmesine neden olan süreçlerin henüz tam olarak anlaşılammış olmasıdır. Daha sonraları kazısı yapılacak daha küçük ölçekli merkezlerden elde edilecek veriler bu konuların aydınlatılmasında bize yardımcı olacaktır.

Son zamanlardaki kazılarda Boğazköy, Kaman-Kalehöyük, Gordion ve diğer merkezlerde bu bilinmeyen döneme ait yerleşim kalıntıları açığa çıkartılmıştır. Bu durum geleneksel resmin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini ve Anadolu'daki Demir Çağı yerleşimlerinde yeni araştırmalara ihtiyaç duyulduğunu bir kez daha gözler önüne sermiştir. Arkeolojik kanıtlar bize bu konuyla ilgili bazı ipuçları sunmaktadır. O yüzden günümüzdeki araştırmalar, Orta Anadolu'nun Erken Demir Çağı hakkındaki bilgilerimizi büyük miktarda arttırmıştır. Bu bilgiler Yassıhöyük/Gordion, Boğazköy/Hattuşa ve Kaman-Kalehöyük yerleşimlerinin dikkatlice yapılan stratigrafik çalışmaları doğrultusunda elde edilmiştir. Üç merkezde Geç Tunç Çağı sonunun ardındaki döneme ait devam eden yerleşime ait izlerin varlığı artık anlaşılmıştır. Ancak sözü geçen bu yerleşimlerde özellikle de çanak çömlek yapısı kendi iç yerel değişimlerden kaynaklı farklılıklar görülür. Çanak çömlek yapısının köken arayışları açısından farklılıklar da dikkat çekmektedir.

Birçok bilim insanı, M.Ö. 2. binyılın sonlarında Güneydoğu Avrupa'dan, önce Marmara denizinin güney kıyılarına, sonra da Kızılırmak'ın batısına doğru bir göç hareketinin varlığını kabul ederler. Bu göç hareketi de Frig kimliğine bağlanır. Bu göç hareketinin Gordion'a yapıldığı ve arkeolojik buluntular anlamında en iyi şekilde burada görüldüğü fade edilir. Erken dönemde stratigrafide görülen kopukluk da bu göç hareketine bağlanır. Göçün Gordion'da görülme sebeplerinin arasında, özel konum ve

imparatorluk sonrası siyasi durum gösterilir (Wittke, 2006: 13). Karanlık Çağ olarak adlandırılan dönemdeki toplulukların eski kültürlerle bir ilişkisi olmadığı yönünde bir tez de savunulmaktadır. Ancak Karanlık Çağ olarak adlandırılan dönemin mimari ve çanak çömlek özelliklerine bakıldığında da bir ilişkiden bahsetmek mümkündür. Genel kaniya bakıldığında, Friglerin yerli halkla kaynaşmış oldukları ve böylelikle yeni bir kültür oluşumu görülür.

Yerleşimlerde tespit edilen Erken Demir Çağı mimari geleneği ile Hitit Dönemi arasında bir bağlantının olmadığı artık hem açıklıkla anlaşılmış ve hem de kabul edilen bir gerçekliktir. Bölge Hitit döneminde savunma duvarı olan, bir yönetici sınıfa sahip büyük bir kent görünümünde iken, Erken Demir Çağı'nda yerleşimlerinin korumasız küçük köy yerleşimine dönüşmüştür. Yapılan yüzey araştırmaları sonuçlarına bakıldığında, Erken Demir Çağı yerleşimlerinin Orta Anadolu'da düşünülenden daha yaygın olduğu ve bunların eskiden yerleşilmiş merkezlerin üzerine çok daha küçük ölçekte kurulduğu gözlenmektedir (**Lev. 104**), (Genz, 2007: 130).

Orta Anadolu bölgesinde kazılmış birkaç merkez baz alınarak genel bir kaniya varıldığı için Demir Çağı bu bölgede sınırlı merkezlerle tutulmuştur. Oysa daha küçük ölçekli merkezler kazıldığında olaya daha geniş açıdan bakma olanağına sahip olacağız. Böylece yüzey araştırmasında varılan sonuç kazılar ile de desteklenmiş olacaktır.

Gordion'da Erken Demir Çağı'nda seramik, beslenme tercihleri ve mimaride farklılıklar izlenmiştir. Bunun farklılıkların sebebini Voigt ve Henrickson iç göçlerle açıklarken Boğazköy'de ise Genz, bu durumu göç olgusuyla değil de, iç bozulmalar ve yeniden yapılanmalar ile bağlantılı görür. Buna karşın Dönmez, bu değişimleri dış göçlerle açıklamaktadır.

Hitit İmparatorluk çağında seramik bir bütünlük gösterirken Erken Demir Çağı'nda bu geniş coğrafya küçük ve birbirlerinden kopuk seramik gelenekleri / bölgeleri dikkat çeker. Önceki Hitit seramiklerinin aksine, bunlar artık boya ve kabartma bezekler ile süslenmektedir. Daha zahmetli bir yüzey işlemi uygulanmaya başlanmıştır. Erken Demir Çağı'nda görülen bu seramik özelliklerine bakıldığında Erken Tunç Çağı seramik geleneğine benzerlikler görülmektedir.

Erken Demir Çağı boyunca Gordion'da iki seramik geleneği izlenir. İlk olarak görülen Erken Demir Çağı YHSS 7B yapı evresi el yapımı seramiği, basit el yapımıdır ve Geç Tunç Çağı sonundaki seramik geleneğine hiçbir şekilde uymayan bir

özelliğindedir. Bu seramik geleneği burada yenidir. Bu seramiğin kökeni tartışılmalıdır. Ama bu türün Güneydoğu Avrupa'ya, özellikle de Trakya'yla tipolojik bağlantılara sahip olduğu, daha sonra görülen Erken Demir Çağı seramiğinin kahverengi-sarımsı bir niteliğe sahip olduğu, üretim teknolojisi ve organizasyonunun Erken Demir Çağı el yapımı çömleğinden karmaşık özellikler sergilediği de belirtilir (Henrickson ve Voigt, 1998: 89).

Erken Demir Çağı'na ait YHSS 7A tabakasındaki devetüyü renkli kaplar ne Geç Tunç Çağı sonu ne de Erken Demir Çağı başına ait 7B katı el yapımı kap formlarıyla benzerlik gösterir. Bu da genele bakıldığında seramik üretiminde temel bir değişikliğe gidildiğine işaret eder. YHSS 7B el yapımı seramik ile YHSS 7A'daki seramik, biçimlendirme, bitirme metotları ve üretim süreci açısından farklıdır. Çömlekçi çarkının yeniden kullanılmaya başlanır, bunun yanında el yapımı seramiklerde görülür. Yüksek pişirme derecesi ile YHSS 7A devetüyü renkli çömlekler teknolojik olarak diğerlerinden ayrılır. Bu seramik grubunda Balkan etkisinin olup olmadığı tam olarak aydınlatılmış değildir. Ayrıca bu seramiğin, Erken Frig Dönemi'ni temsil edip etmeyeceği de tartışılan konulardan bir başkasıdır (Henrickson, 1994: 109).

Bouzek, Sams, Voigt ve Muscarella gibi bazı bilim insanları, bu seramiğin Balkan kökenli olduğunu kabul ederler. Fakat bu görüşlerin aksine Henrickson ve Genz ise bu görüşü red ederler. Genz, bu tür seramiğin Anadolu platosuna ulaşmadığını söyler ve kökeninin Hitit kültürüne ve aynı zamanda Balkan göçmenlerine bağlanamaması durumunda ise bu seramik geleneğinin nereden gelmiş olabileceği sorusuna yanıtlar arar. Genz'e göre erken dönemler ile bağlantılı olan seramik gelenekleri, Hitit hâkimiyeti dışında kalan bölgelerde, örneğin Batı Anadolu ve Pontus Dağları'nda varlıklarını sürdürebilir ya da bu eski teknikler, Hitit İmparatorluğu'nun daha uzak yönetim bölgeleri içinde de yaşamaya devam etmiş olmalıdır.

Gordion ve Trakya'da karşılaşılan ve Erken Demir Çağı'nın YHSS 7A tabakasına tarihlenen büyük depolama kapları üzerinde görülen damga süslemeler ile Yumrulu kaplar arasında bazı benzerlikler görülmektedir (**Lev. 36**). Troia, Trakya ve Gordion, Erken Demir Çağı seramik grupları arasındaki benzerlikler Frigler'in Balkanlar'dan geldiği yönündeki genel düşünceyi doğrudan desteklemese de, kültürel açıdan benzer bir çevre düşüncesini akla getirir. Elde ki veriler tam anlamıyla yeterli

olmasa da, bu durum “*etnik-kültürel topluluk*” terimini kullanabilirliğini akla getirir (Vassileva, 2001: 227).

Troia ile Gordion arasında YHSS 7B çanak çömleğinde belirli benzerliklerden bahsedilmektedir. Ama bu benzerlik esas olarak Erken Demir Çağı’ndan ziyade Orta Demir Çağı’nda izlenir. Erken Demir Çağı’nda Troia’dan bilinen Yumrulu seramik Gordion’da görülmemektedir. Kaba mutfak kaplarında da benzerlik olduğunu söyleyen Vassileva, bu kapların herkes tarafından yapılabileceğini dile getirerek bu benzerliğin de o denli abartılmaması gerektiğini de söyler. Gordion’da görülen el yapımı seramiklerin kökeni açıklanırken, bir etnik göçten ziyade sosyo-ekonomik bir değişimi ön plana almak da gerekir Geç Tunç Çağı sonunda şehirlerinin yıkılmasıyla, çömlekçilikte bir seri üretimden ve geniş dağılımlar gibi büyük çaplı gelişimin mümkün olamayacağı da unutulmamalıdır (Vassileva, 2001: 227).

Daha erken ya da kısmen Erken Demir Çağı dönemine ait YHSS 7B’de ele geçen el yapımı seramikler gibi YHSS 7A’da bulunan devetüyü renkli seramiklerin tanımlanabilir yerel geçmişi tartışmalıdır ve birbirleriyle bağlantıları da söz konusu değildir. Erken Demir Çağı el yapımı seramikleri değerlendirildiğinde YHSS 8 YHSS 7 arasında açıkça büyük bir ekonomik değişimin olduğuna dair ipuçları gözlemlenmiştir. Çömlekçilikte seri üretimin kaybolması Geç Tunç Çağı’ndan sonra meydana gelen değişikliklerden sadece birisidir. Öyle gözüküyor ki el yapımı seramik için olası etnik bağlantılar sorunsal elde edilecek yeni sonuçlarla açıklığa kavuşacaktır (Henrickson, 1994: 104). Bütün bunların yanında Gordion’da çeşitli yabancı etkiler görülmesine rağmen, yüzyıllarca sürmüş bir gelenkte bahsetmek gerekir (Henrickson, 2007: 193)

Hattuşa’da son dönemlerde yapılan kazılar, kentteki yapıların birçoğunun yangın sonucu tahrip olduğunu göstermişse de ele geçen buluntuların son derece az olması, bu yapıların ancak boşaltıldıktan sonra yandığı ya da yakıldığını akla getirmektedir. Diğer yandan hiçbir yerde dışarıdan bir askeri saldırı izi görülmediğinden dolayı söz konusu yangınların tümünün aynı zamanda gerçekleşip gerçekleşmediği de kesin olarak bilinmemektedir. Bu veriler, J. Seeher tarafından, devlet yapısının çözülmesi ve buna bağlı olarak resmi binaların terk edilmesi ile kendini gösteren bir çökme süreci olarak değerlendirilmektedir. Bu zaman içerisinde, yeniden kullanılabilir eşyaların tümü taşınmış, sadece hayati öneme sahip olmayan eşyalar (örneğin çiviyazılı tabletler) geride bırakılmıştır (Schachner, 2013b: 173).

Arkeolojik veriler ve yazılı kaynaklar, Hititlerin çok sağlam olmayan ekonomik ve sosyal yapısının, savaş ya da istila gibi münferit bir hadise sonucunda değil, yavaş yavaş ve kademeli bir şekilde çözüldüğüne işaret etmektedir. Bu durum, 400 yıldan uzun bir süre boyunca, Orta Anadolu'nun doğal şartlarından kaynaklanan çeşitli zorlukların üstesinden gelmeyi sağlamıştır. Hitit sisteminin çöküşü, iç siyasetle ilgili sorunlar ve kuraklıklar başta olmak üzere iklim değişiklikleri, doğal kaynakların fazla tüketilmesi ve Geç Tunç Çağı sonunda Doğu Akdeniz'deki birçok devletin yıkılmasına sebep olan siyasi yapısal gelişmelere ayak uyduramaması, Deniz Kavimleri gibi birçok gelişmenin sonucudur. Böylece Hitit İmparatorluğu'nun nispeten kısa bir süre içerisinde çöküşünde, birçok iç ve dış faktörün bir arada etkili olduğu anlaşılmaktadır. (Schachner, 2013b: 174)

Başkentini yıkılışı ile ilgili bir diğer teori ise Kaşka saldırılarıdır. Bu bölgede yer alan merkezler güneyde Alişar'a kadar yıkıma uğramıştır. Genz Hitit İmparatorluğu'nun bu istilacılar tarafından sonlandırıldığına inanır (Genz, 2000a: 41).

Yaklaşık M.Ö. 1200'lerde Hitit İmparatorluğu'nun sona ermesiyle bir zamanların güçlü devletinin Orta Anadolu'da yarattığı saltanat ve gücün izleri giderek kaybolmaya başlamıştır. Yine de Boğazköy gibi önemli yerleşmelerin varlıklarını sürdürdükleri de izlenir. Tunç Çağı'ndan Demir Çağı'na geçişte Boğazköy'ün hem boyut hem de işlevinin değiştiği, güçlü bir imparatorluğun başkentiyken en iyimser bir bakışla bölgesel bir merkez haline geldiği anlaşılmaktadır. Boğazköy, o zamanki adıyla Hattuşa, imparatorluğun çöktüğü dönemde tümüyle terk edilmemiştir (Genz, 2012: 86). Terk edilmemesinin sebeplerine bakıldığında, burada zaten hâlihazırda yerleşim için bir alt yapı mevcuttur. Bundan dolayı, Erken Demir Çağı'nda, yaklaşık olarak M.Ö. 1200-1000 tarihlerinde eski başkentini kuzeydoğusunda, köy tipinde bir yerleşim Büyükkaya tepesinde devam etmiştir.

Friglerin M.Ö. 1200 de Balkanlardan Anadolu'ya göç ettikleri görüşü genel bir kanı olmuştur. Aslında bu göçü destekleyici arkeolojik kanıtlar o denli yeterli değildir. Çünkü Kızılırmak kavisi içerisinde Balkan etkisine rastlanılmamıştır. Burada Erken Demir Çağı çanak çömleğinin kökenleri çok daha eskiye Hitit Dönemi öncesinde görülen geleneklere dayandırılmaktadır. Ancak bu konu ile ilgili görüş birliği de araştırmacılar arasında sağlanabilmiş değildir (Genz, 2005: 76).

Dönmez, tümülüs ve yumrulu el yapımı seramik geleneğın (“Buckel Keramik”), güneydoğu Avrupa’dan ya da Karadeniz’in kuzeyinden gelip Trakya üzerinden geçerek önce kuzeybatı Anadolu’ya ulaşan Thrak-Frigli topluluklara bağlanmaktadır. Bu yumrulu seramik türü Gordion’da görülmemektedir. Frig Krallığı ve Transkafkasya’dan Anadolu’ya gelen Avrasyalı Savaşçı-atlı göçebelerin M.Ö. 2. binyıldan kalan yerli halk ile birlikte yaşadığından ve yerel bir kültürde buluştuklarından bahsedilir (Dönmez, 2010a: 159). Öte yandan Kızılırmak kavisi içerisinde, Alişar IV seramiğinin Orta Anadolu bölgesinde Frig’ten bağımsız bir seramik grubu olduğu yadsınmaz bir gerçekliktir. Bu arada Frig mimarisinde karşımıza çıkan megaron planlı yapıların, kent ve akropol surlarının ve çift kuleli girişlerin de Anadolu Tunç Çağları mimari geleneğinde hep var olduğunu da unutmamak gerekir. Bu varsayımlardan yola çıkarırsak, Frigler daha geç dönemlerde ve daha dar bir alanda her ne kadar politik egemenlik kurmuş olsalar da zaman içinde Güneydoğu Avrupa kültüründen büyük ölçüde koştüğünü ve Anadolu kültüründen de aktarımlar yaparak bu bölgenin önemli bir parçası oldukları görüşü de geçerlilik kazanmaktadır (Dönmez, 2010a: 160).

Frig Seramiğı olarak kabul gören seramik, tek renkli seramiklerin yanında azda olsa boyalı seramiklerinde birlikte görüldüğü gruptur. Klasik Dönemde’de Frigya olarak bilinen bölgenin tamamında yaygın olan ve doğuya doğru gelindiğinde azalan bu tek renkli seramiklerin Geç Tunç Çağı yerel Anadolu gelenekleriyle, Trak seramikleri olarak bilinen kaba, el yapımı seramiklerin bir karışımı olduğu düşünülmektedir (Özkaya, 1992: 19).

Kızılırmak Bölgesi’nde Batı Frig seramiğine oranla, teknik, biçim ve bezemede farklı bir gelenek görülmektedir. Bölgenin hem Frigya kapsamına girmesi, hemde farklılıklar göstermesi şaşırtıcıdır. Bunun sebebi de Frig’i oluşturan çeşitli etnik grupların farklı kültür öğeleriyle şekillenmesinden ileri gelmektedir. Batı Frig seramiğinde, daha çok yerel Anadolu gelenekleriyle kaynaşmış doğu etkileri ağır basarken; Doğu Frigya’da Yakın Doğu geleneklerinin yansıtılması, Frigler’in doğu komşuları ile ilişkisini açıklar (Özkaya, 1992: 20-21).

Böylece, Frigler’in doğu kolunu oluşturan Kızılırmak Bölge’sinde ikinci bir boyama tekniğı görülür. Bu gelenek, daha çok doğu etkili olup, Batı Frigya’nın bu alandaki üretimine esin kaynağı olmuştur. Bu sitilin ilk örnekleri Alişar’ın IV. Kültür evresinde ortaya çıkması sebebiyle “Alişar IV Seramiğı” ya da “Doğu Frig Seramiğı”

adını almıştır. Özetle, erken birinci binde Frig seramiği olarak değerlendirilmesi gereken, biri doğuda diğeri batıda iki seramik geleneği egemendir. Bu iki gelenek, her ne kadar ikinci bin Anadolu kültürleriyle doğrudan bağlantılı değillerse de, bazı uygulamaların devamı ve dış kültür etkileriyle şekillenmiş Demir Çağı'nın birer ürünü olarak ortaya çıkmıştır (Özkaya, 1992: 22).

Doğu ve Batı seramiği incelendiğinde yalnızca ayrıntılarda benzer oldukları görülmüştür. Batı Frig seramiği, Doğu Frig seramiğine göre daha bol ve çeşitlidir.

Boğazköy özeline bakıldığında, Erken Demir Çağı'nda bir önceki dönemde iskân edilen alanlar yeniden kullanılmıştır. Ancak yerleşim yeri bu dönemde ciddi anlamda küçülmüştür. Bu dönemde konutların kısmen toprağa gömülü, taş temelli ve küçük dörtgen yapılardan ve yuvarlak evlerden meydana geldikleri anlaşılmaktadır. Bunların bazıları birkaç yan odaya sahip bulunsalar da genelde tek odalı konut mimarisi tercih edilen bir tarzdır. Bu verilerden yola çıkarsak, Erken Demir Çağı'nda burada yerleşik bir yaşamın var olduğu görüşü düşünülebilir.

Genz, Erken Demir Çağı seramik geleneğinin kökenini bölge için Erken Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı'na dayandırır. Ancak unutulmamalıdır ki kendisi bu görüşünü özellikle Boğazköy özelinde sınırlı tutar. Kendisi bu dönemde Boğazköy'deki Demir Çağı seramiğinin yerel olduğunu, ithal olamayacağını belirtir ve Orta Anadolu havzasındaki birçok kesimde seramik gelişiminin doğru düzgün tanımlanamadığını ifade eder. Hitit Dönemi gibi, belirli dönemlerde merkezi Anadolu çevresindeki seramiklerde, istikrar ve standartlaşma da söz konusudur.

Genz, Hitit geleneğinin, Erken Demir Çağı'nın erken evresinde görülmeye devam ettiği görüşündedir. Bunu da, çark yapımının kullanılıyor olmasına, kâse ile boyunsuz çanak çömleklerin formlarının Hitit geleneğine benzerliğine bağlar. Erken Demir Çağı'nın, Erken ve Geç Evrelerinde ise bir çözülme, bir kopuş yaşanmaya başlanmıştır. Bu çözülme seramiklerde kendisini form, bezeme ve üretim tekniğinde göstermiştir. Gaga ve yonca ağızlı testiler, Orta Anadolu Orta ve Geç Demir Çağı'nın tipik seramikleridir ancak bu formlar Hitit İmparatorluk dönemi sonlarında çok baskın bir şekilde izlenmemektedir (Genz, 2000a: 39). Çarkta yapılan benzer kaplar, imparatorluk çağından oldukça iyi bilinmektedir. Buna karşın, Hitit İmparatorluk Çağı ile Erken Demir Çağı'nın erken evre seramikleri arasında farklılıklar da mevcuttur. İmparatorluk çağının zemini kil renginde olan seramiklerde yüzey genellikle

işlenmemişken, neredeyse tüm Erken Demir Çağı kaplarında, az çok itinalı bir perdah söz konusudur. Bununla beraber, el yapımı az pişmiş, yüzeyleri koyu kahverengi ile siyah arasında değişen tonlarda olan ve % 75'lik bir oran ile çoğunluğu oluşturan çanak çömleğin ise tümüyle Demir Çağı ile alakalı olduğu anlaşılmıştır (Genz, 2001b: 1-2).

Kaman-Kalehöyük'te Erken Demir Çağı'nda IId tabakasında görülen değişim farklı yorumlanır. IId tabakası, 4-6 mimari evrelerinde Kaman-Kalehöyük'te küçük boyutlu bir köy yerleşimi vardır ve sur duvarı görülmez. IId 1-3 mimari evrelerinde görülen sur duvarının ve yangın tabakasının varlığı ise burada yerleşim örgüsünün ve sosyal organizasyonun karmaşıklaştığını, bunun yanında toplumsal anlamda belki de yerleşmede bazı çatışmaların yaşandığını düşündürür. Ama öte yandan IId 1-3 mimari evresindeki yangın olası bir çatışma sonucu çıkmış olmayabilir; zira bu yapı katının her birisinin üç kez yandığı ve hiçbirisinde de herhangi bir savaş aleti de bulunmamıştır (Matsumura, 2008: 41-42).

Kaman-Kalehöyük'te IId tabakası, 1-3 yapı evrelerindeki seramikler genellikle çark yapımıdır ancak bu evrenin sonuna doğru siyah perdahlı el yapımı yeni bir grup seramik ortaya çıkmıştır. IId 1-3 yapı evresinde görülen bu seramik tipik olarak dalga motifli ve polikromdur. Bu seramik grubunun yerleşimin güney bölgelerinde yaygın olduğu, yerleşimin kuzey bölgelerinde ise gelişmiş bir form halinde ve aniden görülmeye başlandığı düşünülür. Bu yüzden de IId tabakası, 1-3 yapı evresinde karşımıza çıkan bu seramiğin kökeninin Güney'de aranması gerektiği görüşü hâkim olmuştur (Matsumura, 2005: 510-511).

IId tabakasının Geç Tunç Çağına tarihlenen 4-6 mimari evrelerinde, çark yapımı, monokrom ve Orta Anadolu'nun II. binyılının karakteristik seramiği olan kırmızı astarlı çanak çömlek grubu söz konusudur. IId tabakasının IId 1-3 mimari evrelerinde ise, çark yapımı, boyalı ve çift renkli çanak çömlek grubunun varlığı dikkat çekmektedir. Bu iki grup arasında tipolojik olarak hiçbir ortak özelliğin olmadığını, IId 4-6 mimari evresinde görülen çanak çömleğin, seri üretimin karakteristik özelliğini taşıdığı, form çeşitliliğinin az ama standart olduğu ve bunun da Hitit İmparatorluk dönemi seri üretim seramiğinde de görüldüğü bilinmektedir. Hitit İmparatorluk döneminin sona ermesiyle birlikte, bu tek merkezli üretimin zor olması gerektiği düşünülebilir ve bu durumu Kaman-Kalehöyük'te görebiliriz (Matsumura, 2008: 42).

Matsumura, çift renkli çanak çömleğin Alişar IV'ten türemiş olabileceği görüşündedir. Matsumura, kırmızı ve siyah çanak çömlek grubunun Porsuk IV ve Kaman-Kalehöyük dışında kazısı yapılan yerlerde olmadığını, Kaman-Kalehöyük'te de yüzey araştırmaları sırasında sadece höyüğün güney kısımlarında bulunduğunu ifade eder ve Porsuk IV ile Kaman-Kalehöyük IId tabakasında ortak bir çanak çömlek kültürünün var olduğuna dikkat çeker. Ancak Crespin bu görüşe karşı çıkar. Porsuk IV ve Kaman-Kalehöyük IId tabakası, 1-3 mimari evrelerinde görülen seramiklerin benzerliğinden bahsedilir.

Kilisetepede kırmızı boyalı çanak çömlek grubunun varlığına vurgu yapan Matsumura, Geç Tunç Çağı sonu ile birlikte görülmeye başlayan bu grubun Porsuk IV, Kaman-Kalehöyük IId 1-3, Kilisetepede IId ve Kinet Höyük ile benzerlikleri olduğunu vurgular. Porsuk IV ile Kilisetepede seramiklerinin aynı yerden gelip farklılaştığını dile getiren Matsumura, Porsuk'ta zamanla değişen kırmızı boyalı seramik geleneğinin Kilisetepede de aynen devam ettiğini ve Hitit İmparatorluğu'nun yıkılması ile de bu kırmızı boyalı geleneğin doğuya kaydığını vurgular. Sonuçta Matsumura, bütün bu verilerden yola çıkılarak, Hitit İmparatorluğu'nun yıkılması ile yerleşimlerde yerel öğelerinin ortaya çıkabileceği görüşünü öne sürer ve kırmızı boyalı çanak çömleğin de bu durumun bir göstergesi olduğunu ifade eder.

Büyükkaya ile Kaman-Kalehöyük IId tabakası, 1-3 evrelerinin seramiği karşılaştırıldığında bunların aralarındaki en büyük fark, Kaman-Kalehöyük IId 1-3 evresine tarihlendirilen boyalı seramiğin Büyükkaya'da Erken Demir Çağı'nın erken evresinde görülmemektedir. Bu iki yerleşim arasındaki farklılıkları sıralayan Matsumura, Büyükkaya'da Hitit geleneğindeki el yapımı seramikleri ile ilişkilendirilebilecek bir yapı evresine rastlanıldığını, ancak Kaman-Kalehöyük'te böyle bir durumun olmadığını ve Boğazköy Erken Demir Çağı'nın erken evresi seramikleri ile Kaman-Kalehöyük IId 1-3 seramiklerinin çok farklı gelenekleri yansıttıklarını belirtir ve sonuçta tüm bu sebeplerden dolayı bu iki merkezin birbirleri ile herhangi bir bağlantısı ya da benzerliği olmayan farklı kültür bölgelerini karşımıza getirdiğini söyler. Bu arada Kaman-Kalehöyük IId yapı evresindeki bezemeli seramiğin Kızılırmak'ın batısında ve Delice Irmağı'nın kuzeyinde olmadığını, buna karşın, Kızılırmak-Delice arasında ve Kızılırmak güneyindeki höyüklerde ise bol miktarda izlendiğini belirtir. Bu durum da bu seramik türünün IId tabakasının 4. evresinde birdenbire ortaya çıkmasının nedenini

aydınlatabileceğini savunur. J. Seeher, Boğazköy'de derlenen bu seramik türünün M.Ö. 10. yüzyıla ait olup elde yapıldığını söyler. Motifleri zikzaklar, geyik ve bitkilerden oluşmaktadır. Ancak Kaman-Kalehöyük II'd tabakasının boyalı seramik motifleri ve çark yapımı olmaları bakımından, Boğazköy'ün Erken Demir Çağı seramiğinin motifleri, teknikleri arasında önemli ayrımlar gözlenmektedir. Omura, bu durumu bir bütün halinde değerlendirerek Erken Demir Çağı'nda Kızılırmak bölgesinde boya bezemeli seramiğin birbirinden farklı iki bölgeye ayrıldığını, bunlar için de Delice Irmağı'nın sınır oluşturduğunu söyler.

Bu verileri göz önüne aldığımızda, Kaman Kalehöyük'ün Hitit İmparatorluğu'nun çöküşü sonrasında, yabancı bir kültürün etkisi altına girmiş olabileceği, bu nedenle de Boğazköy'e nazaran daha farklı bir seramik kültürünün bu merkezde geliştiği de düşünülebilir.

Alışar Höyük özeline bakıldığında, kazı alanının büyük olması, konik tepe ve terastaki açmaların birleştirilememesi, bir önceki dönem yapılarının ciddi bir şekilde tahribe uğraması, buradaki duvarların ciddi durumda tahrip edilmeleri ve sonraki dönemlerde gerçekleşen inşa faaliyetleri sırasındaki buradan taş almalar, tabakalaşma hakkında fikir ayrılığına neden olmuştur. Bu sebeplerden kaynaklı olarak Erken Demir çağı tam olarak anlaşılamamıştır.

Özsait, Amasya çevresinde yapmış olduğu yüzey araştırmaları sırasında bulduğu, kırmızı boya ile bezemeler taşıyan seramik örneklerini fasetli Hattuşa, Büyükkaya'da ele geçen Erken Demir Çağı seramikleri ile ilişkilendirmiştir. Bundan dolayı da söz konusu bezemeli örnekleri Hitit kültür etkisindeki yerel toplulukların Kaşkaların seramikleri olabileceğini öne sürmüştür. Ayrıca Özsait'ler buna benzer kap formlarının içi noktalarla ve üçgen motifle bezenmiş olmalarıyla birlikte, el yapımı olmalarını da dikkate alarak Erken Demir Çağı'na tarihlendirir (Özsait-Özsait, 2000b: 19). Ancak Dönmez, yüzey araştırmalarında tespit edilen bu malzemenin Büyükkaya'da olduğu gibi tabaka buluntusu olmamasından ötürü Erken Demir Çağı'na verilmelerinin çok sorunlu olduğunu ifade eder. Dönmez'e göre Özsait'ler tarafından Büyükkaya Erken Demir Çağı tabakalarında ele geçen örnekler ile paralel görülen bu grup, aslında yapım tekniği, form ve bezemeleri itibarıyla Karadeniz ve Orta Anadolu'da karşımıza Geç Demir Çağı kontekstlerinde çıkan seramikler ile ilişkilidir. Ayrıca Yüzey araştırmalarından ele geçen bu bezeksiz örneklerin benzerlerinin, Kaman-Kalehöyük,

Boğazköy, Alishar Höyük, Alaca Höyük, Kültepe ve Maşat Höyük gibi merkezlerde Orta Demir Çağı ve Geç Demir Çağı dönemlerinde yaygın olduğunu söyler. Ama öte yandan bezemesiz grubun tarihlendirilmesinin de aynen bezemeli örneklerde olduğu gibi nedli zor olduğunu belirtir. Ancak Dönmez, sonraki sonraki çalışmalarında tartışmakta olduğumuz kırmızı boya ile bezemeler taşıyan seramik grubunun Erken Demir Çağı'nın sonlarına tarihlenebileceğini söylemiştir (Dönmez, 2010a: 146). Dönmez, bu içi noktalarla bezenmiş üçgen motifi örneklerin, çoğunun el yapımı olduğunu, Orta Karadeniz bölgesinde el yapımı çanak çömleklerin de daha çok Geç Demir Çağı'nda görüldüğü ifade eder.

Yapılan araştırmalar sonucu Orta Anadolu merkezlerinden tanınan “Anadolu Tipi” boyalı ve boyasız Demir Çağı seramiğinin dağılımının bir bölgede sınırlı kalmadığı da anlaşılmıştır. Orta Anadolu'da M.Ö. I. binde ortaya çıkan açık zemin üzerine koyu renk boya ile bezeli seramik geleneğinin, Kızılırmak Havzası başta olmak üzere, batıda Sakarya, doğuda Fırat Havzasına kadar ulaşan bir kültür ile alakalı olduğu da belirtilmiştir. Bu seramik, “Frig Boyalı Seramiği,” “Hitit Sonrası Seramiği,” “Alishar IV Seramiği,” ya da “Anadolu Demir Çağı Seramiği” gibi farklı şekillerde isimlendirilmektedir.

Ökse, yüzey araştırmaları sonucunda, Hitit İmparatorluk seramiğinin bulunduğu merkezlerin birbirine çok yakın olduklarını söyler. Bundan yola çıkarak, bu dönemde bir yol ağının ağının olabileceğini ifade eder. Küçük ölçekli yerleşim yerlerinin, büyük merkezler etrafında toplandığını, bu durumun da bir hiyerarşi göstergesi olduğunu söyler.

Dönmez, Oluz Höyük'te, Hitit İmparatorluğu'nun son dönemlerine tarihlediği 7B mimari tabakasında ele geçen farklı türdeki iki çanak çömlek grubunun birlikte ele geçmiş olmasını, kültürel bir değişimin seramik üzerindeki yansıması olarak kabul eder. Dönmez'e göre, eski gelenek ile yeni kültür ile alakalı seramiğin 7B tabakasında yangın ya da tahribat olmadan bir arada bulunması, buradaki yaşamın barışçıl bir şekilde devam ettiğinin işaretidir. Karanlık Çağ'a tarihlenmiş olan Gordion YHSS 7B ve YHSS7A (M.Ö. 1100-950) tabakalarında pise ve dal-çamur tekniğinde inşa edilmiş tek odalı basit konutlarda ocakların varlığı bilinmektedir. Mekân içi ocak kullanımının Oluz Höyük'ten gelen güncel verilerin de gösterdiği üzere, hem Kızılırmak kavisi içinde ve hem de Kızılırmak'ın batısında Karanlık Çağ'da karşımıza çıkışı, bu iki bölge

arasında yapı tasarımı açısından benzerlikler bulunduğunu gösterir. Dönmez, Oluz Höyük 7B tabakasında Hitit Büyük Krallık Dönemi çanak çömleği ile birlikte ele geçen yeni tür boyalı seramiklerin Boğazköy ya da başka Hitit yerleşmesinde karşımıza çıkmadığını belirtir. Kendisi Oluz Höyük'te kültürel bir değişimi yansıtan Çöküş Dönemi boya bezeme uygulamasının M.Ö. 12. yüzyıla kadar geriye gideceği görüşündedir. Dönmez, Oluz Höyük'te, 7A tabakasındaki Büyükkaya tipi boya bezekli çanak çömleğin varlığından hareket ile bölgedeki Karanlık Dönem seramiğinin köken ve gelişiminin yeniden değerlendirilmesi gerektiğini söyler. 7A tabakası ile 7B tabakası arasında organik bir bağ olmadığını, ama öte yandan 6. tabakadaki (M.Ö. 9. yüzyıl) boya bezekli seramik arasındaki benzerlikten ötürü, Kızılırmak Havzası'ndaki Karanlık Dönem boyalı seramik geleneğinin büyük bir olasılıkla M.Ö. 11. yüzyıl sonu / M.Ö. 10. yüzyıl başına tarihlendirilmesi gerektiğini belirtir.

Böylelikle Dönmez, özellikle içleri noktalı basit üçgenlerle bezemeli Karanlık Dönem seramiğinin, Genz'in belirttiği gibi Erken Tunç Çağı gibi Demir Çağı'na oldukça uzak bir dönemden değil de, Hitit Büyük Krallık Dönemi sonundan (M.Ö. 13. yüzyıl sonu-12. yüzyıl başı) aktarıldığını; bu görüşün doğruluğunu da Oluz Höyük'ten gelen yeni verilerin desteklediğini ifade eder.

Boğazköy-Büyükkaya'da ağız kısmının boya ile süslenmesi Çadır Höyük örneklerinde de görülmektedir. Öte yandan Mielke, Oymaağaç'ta karşımıza çıkan boyalı seramiklerin Hitit geleneği ile hiçbir bağlantısı bulunmadığını kesin bir dille vurgular. Oymaağaç'taki bu kırmızı boyalı seramiklerin, benzer örnekleri Geç Tunç Çağı sonunda bazı Orta Anadolu yerleşmelerinde ele geçmiştir ve bunlar da Erken Demir Çağı'na tarihlendirilmiştir. Öte yandan Mielke, Oymaağaç'taki daha zengin bir motif repertuarını karşımıza getiren Demir Çağı kırmızı boya bezemeli seramiklerin el yapımı olduğunu ifade eder ve bunların Erken Demir Çağı'nın orta (M.Ö. 1125-1065) ve geç evrelerine (M.Ö. 1050-900) tarihlenebileceğini ve bunların üzerinde daha zengin bir bezeme grubunun olduğunu belirtir. Kendisi bu seramik grubunun Erken Demir Çağı'nın orta (M.Ö. 1125-1065) ve geç evrelerine (M.Ö. 1050-900) tarihlenebileceğini söylemektedir. Bu örnekler Orta Anadolu'nun, orta ve kuzey bölgelerinde birçok merkezde görülür. Oymaağaç'ta, Erken Demir Çağı seramiğinin yanında bu kırmızı boyalı el yapımı seramikler birlikte ele geçmiştir. Ele geçen bu seramikler

karşılaştırıldığında, üretim tekniği dışında ve birkaç motif dışında aslında Geç Tunç Çağı ile pek de ayırt edilememiştir.

Mielke, bu verileri değerlendirdiğinde, Geç Tunç Çağı sonlarındaki çark yapımı geometrik motiflerle bezemeli kırmızı boyalı seramiklerin, Erken Demir Çağı'nda karşımıza çıkan örneklerin öncülleri olacağı görüşündedir. Mielke'ye göre Geç Tunç Çağı'nda doğrudan doğruya Hitit ile alakalı olmayan yerel unsurlar özellikle Orta Karadeniz bölgesinin iç kesimlerinde mevcuttur ve bu tür malzemeler Kaşkalar ile bağlantılı kılınmalıdır.

Orta Anadolu'da görülen çanak çömlek türlerinin yayılım alanlarında Kızılırmak'ın belirleyici bir unsur olduğunu söylemek yerinde bir tespittir. Birçok bilim insanı, Orta Anadolu'nun Erken Demir Çağı el yapımı kapların Erken ve Orta Tunç Çağı yerel üretimlerinden geliştiklerini ileri sürmüşlerdir. Ancak her ne kadar söz konusu kapların ortaya çıkışı ile Frigler'in Anadolu'ya gelişleri arasında bağlantı kurmak için henüz yeterli kanıt bulunamamış olsa da, Trakya'dan bir göç olasılığının da tamamen göz ardı edilemeyeceği de akılda tutulmalıdır.

Balkanlar'da Yumrucuklu kaplarda yeni bir bezeme türü "yiv" ortaya çıkar ve bu "yivli çanak çömlek" olarak adlandırılır. Bu yivler yumrucuklu kaplarla birlikte kullanılmıştır. Bu bezeme stili Trakya için yenidir ve ilk olarak Erken Demir Çağı'da görülmeye başlanır. Stil ilk olarak, Orta Tuna Bölgesi'nden gelen etkilerle Aşağı Tuna Bölgesinde, M.Ö. 13. yüzyıl sonunda gelişir ve kısa bir süre sonra Trakya'da yaygın olarak izlenir. Trakya'da yivli, Troia'da ise "Yumrucuklu" seramiğin ortaya çıkışı çağdaştır. Trakya'da yerleşim düzeni ve gömü adetleri eski gelenekte devam etmiştir. Burada görülmeye başlayan, yivli bezeme anlayışının büyük bir göç olgusundan ziyade yeni bir moda anlayışını temsil ettiği düşünülür (Bozhinova ve Hnila, 2012: 329-330).

Konu ile ilgili kesin yargılarda bulunulmamasının nedeni sadece, hızlı nüfus hareketlerinin arkeolojik olarak anlaşılmasının zorluğundan kaynaklanmaz, Geç Tunç Çağı sonu ve Erken Demir Çağı'nda Hitit İmparatorluğu'nun kuzey bölgelerinde gelişen kırsal Hitit yerleşmeleriyle ilgili bilgilerimizin yetersizliği de bu anlamda ciddi bir engeldir. Çanak çömlek dağılımı ve yerleşim düzeni gibi farklı kategorilerdeki arkeolojik verilerin tümü değerlendirildiğinde, tüm Kızılırmak Havzası'nın yerel ve küçük yerleşimlere dönüştüğünü izlenmektedir. Bu süreci anlayabilmek için, değişen

politik yapıya, Balkanlardan gelen insan topluluklarına ya da yerel içsel gelişmelere bakılmalıdır.

Tüm bu değerlendirilmelerden yola çıkarsak, Orta Anadolu bölgesinde Kızılırmak kavisi içinde, bilgilerin kısıtlı olması sebebiyle, sosyo-politik yapılanma hakkında söylenebilecekler oldukça sınırlıdır. Bu dönem için Orta Anadolu'da sınıflara ayrılmış hiyerarşik bir toplum yapısına ait izler görülmez. Küçük beyliklerden oluşmuş yerel kültürlerden bahsedilebilir. İncelenen merkezlerde mimari yapılar gözönüne alındığında, küçük köy tipi yerleşimlerin varlığına işaret etmektedir. Bu dönemde Kaman-Kalehöyük IId 1-3 yapı katı dışında da bir savunma duvarına rastlanılmamıştır. Bu köylerde yaşayanların etnik kökenleri hakkında kesin bir şey söylemek zordur. Bunun yanında Wittke, Kızılırmak Havzası'nın kuzeyindeki Kaşkalar'ın daha güneye inerek Boğazköyde Erken Demir Çağı yerleşiminin sakinleri olduğunu iddia eder (Wittke, 2006: 10).

Seeher, Hitit İmparatorluğu yıkıldıktan sonra Büyükkaya'da M.Ö. 12 ve M.Ö. 8. yüzyıl aralığında kesintisiz olarak devam eden bir yerleşimin olduğundan bahseder. Ele geçen verilerin değerlendirilmesiyle, burada yaşamış olan insan topluluklarının köklerinin, Erken Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı dönemlerinde görülen eski bir Anadolu kültürünü devam ettirdikleri görüşündedir (Seeher, 2000: 22).

Orta Anadolu Demir Çağı ekonomisinin temelinde tarım ve hayvancılık bulunmaktadır. Sadece besin olarak tüketilmeyen, fakat aynı zamanda bira yapımında da kullanılan tahıllar başlıca ürün olmuş, diğer bitkiler ise küçük bir rol oynamıştır. Arpanın bira yapımında önemli bir yeri vardır (Genz, 2011: 356). Orta Anadolu Demir Çağı tarımı hakkında diğer ipuçları yerleşimlerdeki tarım aletlerinden elde edilir (Genz, 2011: 356). Boğazköy'den bazı saban parçaları ele geçmiştir (**Lev. 100**). Gordion'da, Megaron 2'deki M.Ö. 9. yüzyıla tarihlenen kazıma çizimlerin arasında bir saban tasviri de mevcuttur. Ayrıca Orta Anadolu'da Demir Çağı'nda sabanlar dışında oraklarda tarımsal faaliyetler için kullanılmışlardır (Genz, 2011: 356).

Bölgede, Erken Demir Çağı'nda hayvancılığa dair kanıtlar biraz daha tatmin edicidir. Boğazköy ve Kaman-Kalehöyük'te bulunan hayvan kemikleri üzerinde gerçekleştirilen ayrıntılı analizler, Demir Çağı boyunca topluluklar tarafından koyun ve keçinin ağırlıklı olarak tüketildiğini göstermiş, fakat bu merkezlerde Orta ve Geç Demir çağlarında büyük baş hayvanlarda ve yaban domuzlarında - en azından azından

Boğazköy'de- artış fark edilmiştir. Koyun ve keçinin esasen eti yanısıra yünleri için beslendikleri, büyük baş hayvanların ise eti ve sütünden yararlandığı, ayrıca bunların yük hayvanı olarak da kullanıldıkları anlaşılmıştır. Yaban hayvanlarda avlanmış ve özellikle Kaman-Kalehöyük'te Erken Demir Çağı boyunca önemli bir besin kaynağı olmuştur. Bunlar arasında alageyik ve yaban domuzu öne çıkar. Bundan hareket ile Genz, bölgenin bu dönemlerde sık ormanlarla kaplı bir coğrafyaya sahip olduğunu belirtir (Genz, 2007: 136). Bu arada, kazısı yürütülen merkezlerde, Erken Demir Çağı'nda olağanüstü yoğunlukta hayvan kemiği tespit edilmiştir (Seeher, 2000: 19). Ayrıca Gordion da YHSS 8 tabakasında eşek kemikleri fazla iken YHSS 7B % 89'a varan oranda at tespit edilmiştir (Henrickson ve Voigt, 1998: 86-87).

Şimdiye kadar Orta Anadolu'da Erken Demir Çağı'na ait tek bir gömü ele geçmemiştir. Orta ve Geç Demir Çağları için durum nispeten daha iyidir. Gordion'daki tümülüsler, çoğunlukla Orta Anadolu'nun Demir Çağı'ndaki tipik gömü geleneği olarak düşünülmüştür. Aslında Ankara, Kerkenes Dağ ve Kaynarca'da benzer mezarlar bulunmuş olmasına rağmen, bunların toplumun üst kesimlerine ait bir geleneği yansıtmış olabileceği gerçeği de akılda tutulmalıdır. Sıradan insanların gömüleri, Boğazköy'deki Aşağı Şehir'de Orta ve Geç Demir Çağı'nda görülen kremasyon mezarları gibi çok daha basit olmalıdır (Genz, 2007: 132).

Boğazköy Büyükkaya tepesinde Erken Demir Çağı tabakasında küçük bir bronz atölyesi tespit edilmiştir (Seeher, 1997: 328). Boğazköy'de Orta platonada ayrıca Erken Demir Çağı'na tarihlenen madencilik ile ilgili bulgular da görülür. Buluntular demir işliğinden elde edilmiştir. Bunlar arasında demir, tunç ve kurşundan yapılmış objelerin yanısıra, metal ustasının alet yapımında kullandığı geyik boynuzlarından saplar da ele geçmiştir. Erken Demir Çağı'na tarihlenen bu maddi kültür kalıntılarının Hitit İmparatorluk Çağı örnekleri ile tamamen farklı olduğu da gözlemlenmiştir. Bu farklılığı gösteren en iyi buluntu grubu el yapımı seramiklerdir (Seeher, 2000: 19).

Hitit mühürleri ve mühür damgaları Anadolu da arkeolojik araştırmanın başlangıcından beri çok ilgi görmüştür. Ancak bu ilgi Demir Çağı mühürleri için pek söylenemez. Bu durumun olası sebebi, Demir Çağı'na tarihlenen tabakalardaki örneklerin sayıca çok az olmasıdır. Bir de Genz, tarihi bilgilerden onları ayıklamayı daha az ilginç kılan yazıtların olmaması gerçeğini öne sürer (Genz, 2009: 309). Ayrıca Demir Çağı'na bakıldığında mezarlarda mühürlerin olmaması da, mühürlerin o

dönemlerde prestijli objeler arasında yer almadığını akla getirmektedir. Bu güne kadar sadece Orta Anadolu da sınırlı sayıda yerleşim yerinde kullanılan Demir Çağı mühürleri yayımlanmıştır.

Erken Demir Çağı'nda yerleşim yerleri daha çok, kale konumuna uygun tepelerde ve yüksek plato yamaçlarına kuruldukları görülmüştür. Bu bağlam da, yerleşim yerlerinin gelebilecek olası saldırılara karşı korunması gerekliliğini akla getirmektedir. Diğer yandan Orta Anadolu'da Frig yerleşim bölgeleri incelendiğinde de kale ya da sur duvarı olan yerleşimlerin yaygın olduğu görülür (Prayon ve Wittke 1994: 16).

Sonuç olarak, Erken Demir Çağı'nda yer seçimi, daha çok, kale konumuna uygun tepelerde ve yüksek plato yamaçlarına kuruldukları görülmüştür. Mimarisi, daha küçük ölçekli yarı toprağa gömülü, dikdörtgen ve çukur evlerdir. Evler genelde tek odalıdır. Bu yapılar daha çok basit ve işlevseldir. Yerleşimler küçük ölçekli ve köy görünümündedir. Erken Demir Çağı'nda düşünülenin aksine çok fazla yerleşim vardır. Seramik yapısına bakıldığında, büyük bir coğrafi mekâna yayılmış olan Hitit çanak çömleğine karşın, Erken Demir Çağı seramikleri daha sınırlı alanlarda kalmıştır. Daha küçük ölçekli ve yerel özellik gösteren seramik alanlarına bölünmüştür. Bu durumda beraberinde birçok soruyu gündeme getirmiştir. Özellikle seramik ile ilgili bazı açıklığa kavuşmamış konularda Kaşkalara atıfta bulunmaları konuya çözüm getirmemektedir.

Erken Demir Çağın'da sadece Boğaz köyde metal işliği bulunmuştur. Bu bize dönemde metalin işlendiğini ve ihtiyaca uygun metal araç ve gereçlerin yapıldığını gösterir. Burada ele geçen saban parçaları bunun bir kanıtıdır. Bundan yola çıkarakta, bu dönemde tarım yapıldığını da söylemek mümkündür. Ayrıca Erken Demir Çağı döneminde yine depolama çukurlarının varlığı saptanmıştır. Yine bu dönemde yaşayan halk yiyeceğini depolamaya, muafaza etmeye devam etmiştir. Ayrıca kazılar da ele geçen hayvan kemiklerini de bakılarak bu dönemde hayvancılığında önemli besin kaynağı olarak tükettiği anlaşılmaktadır.

Erken Demir Çağı'nda bir ticaret yapıldığına dair bir olguya rastlanılmamıştır. Ancak M.Ö. 9. yüzyıl Boğazköy ve Gordion ilişki içersindedir. Bu ilişkiyi kanıtlayacak Frig Seramikleri ele geçmiştir. Muhtemel ki bu ilişkide ticaret ile gerçekleşmiştir.

Erken Demir Çağı'nda her hangi bir sosyal sınıfın ya da bir yönetici sınıfın var olduğuna dair bir bulguya rastlanılmamıştır. Toplumsal yapı değişmiş, sosyal yapı basitleşmiştir. Ele geçen mimari veriler küçük ölçekli ev yapılarıdır. Bir tapınak yapısı ve ya saray yapısı görülmemiştir. Bu bağlamda, prestij ve dini objeler de ele geçmemiştir. Kamu binaları, anıtsal mekânlar, sanat ve yazı sistemleri ile özdeşleşen imparatorluk karakterindeki düzen, Kızılırmak bölgesi çevresinde etkinliğini ya da görünürlüğünü yitirmiştir.

Orta Anadolu'daki Erken Demir Çağı kültürü arkeolojik veriler ile yavaş yavaş ortaya çıksa da karşımızdaki bu döneme ilişkin sorunlar hala daha ciddi boyutlardadır. Yetersiz kanıtlar ile acele bir şekilde sonuç çizilmemelidir. Bu nedenle birbirleriyle bağlantılı kaynaklar analiz edilirken mantıklı davranılmalıdır. Bununla birlikte ortaya çıkan sonuçlar sıkı bir metodolojik temele oturtulmalıdır.

KAYNAKÇA

Aksu, Hüsamettin. Dönmez Şevket. 2004. “Alişar Hafriyat Hakkında Rapor’un Açıklamalı Transkripsiyonu”, **Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Dösım Basımevi. S. 4, ss. 99-112.

Akurgal, Ekrem. 1955. **Phrygische Kunst**, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Akurgal, Ekrem. 1959. “Sinop Kazıları”, **Türk Arkeoloji Dergisi**, Ankara: Maarif Basımevi, S. 6-1, ss. 47-53.

Akurgal, Ekrem. 1961. **Die Kunst Anatoliens von Homer bis Alexander**, Berlin: Walter de Gruyter.

Akurgal, Ekrem. 1995. **Hatti ve Hitit Uygarlıkları**, İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı.

Akurgal, Ekrem. 2002. **Anadolu Kültür Tarihi**, İstanbul: Tübitak Popüler Kültür Kitapları.

Akurgal, Ekrem. 2007. **Anadolu Uygarlıkları**, İstanbul: Net Turistik A.Ş.

Akurgal, Ekrem. 2015. **Anadolu Uygarlıkları**, Ankara: Phoenix Yayınevi.

Aykurt, Ayşegül. 2008. “Batı Anadolu’da Gri Seramiğin Kökeni ve Gelişimi”, **Batı ve Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı Kültürleri Üzerine Yeni Araştırmalar Sempozyumu**, Ed. Armağan Erkanal-Öktü, Sevinç Günel ve Ulaş Deniz, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, ss. 9-22.

Aydingül, Şengül. Aydingül Haldun. 2013. “Erken Demirçağ’da ‘İstanbul Boğazı’ Üzerinden gelen Trak/Frig Kavimlerinin Anadolu’ya Geçişine Ait Bulgular”, **Arkeoloji ve Sanat Dergisi**, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Tarihi Yayınları, S. 142 Ocak-Nisan, ss. 65-78

Bankoff, H. A. Winter, F. A. 1984. “Northern Intruders in LH IIIC Greece: A view from the North” **Journal of Indo-European Studies**, Vol. 12. pp. 1-30.

Barnett, Richard. D. 1975. “Phrygia and the Peoples of Anataolia in the Iron Age”, **CAH**, Ed. I.E.S. Edwards., C.J. Gadd., N.G.L. Hammond., E. Sollberger, Cambridge University Press, Vol. 2, Part. 2, pp. 417-442.

Bannister, B. 1970. "Dendrochronology in the Near East: Current Research and Future Potentialities" in **Proceedings of the 7th International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences**, Moscow, 6 August 1964, Tokyo: Science Council of Japan, Vol. 5, pp. 336–340.

Bayburtluoğlu, İnci. 1979. "Eskiyapar Phryg Çağı", **VIII. Türk Tarih Kongresi**, C. 1, Ankara: TTK Yayınları, ss. 293-378.

Becks, Ralf. Thulm, Diane. 2001. "Şehrin Demir Çağı Başlarında Yıkılması" **Düş ve Gerçek Troia**, Çev. Selma, B. Gün. İstanbul: Homer kitap evi yayıncılık, ss. 419-424.

Beyer, Dominique. 2010. "From the Bronze Age to the Iron Age at Zeyve Höyük/Porsuk: a Temporary" **In Geo-Archaeological Activities in Southern Cappadocia**, Turkey, Ed. L. d'Alfonso, M.E. Balza, C. Mora, Italian: Italian University Press, pp. 97-109.

Bilgi, Önder. 1999a. "Samsun-İkiztepe Arkeolojik Kazıları Tepe 3 Çalışmaları. 1993 ve 1994 Dönemi Sonuçları", **Anadolu Araştırmaları/Jahrbuch für Kleinasiatistische Forschung**, İstanbul: Süreli Yayın, Arkeoloji Dergisi, S. 15, ss. 137-165.

Bilgi, Önder. 1999b. "Samsun-İkiztepe Arkeolojik Kazıları Tepe III Çalışmaları. 1995 Dönemi Sonuçları", **Anadolu Araştırmaları/Jahrbuch für Kleinasiatistische Forschung**, İstanbul: Süreli Yayın, Arkeoloji Dergisi, S. 15, ss. 167-190.

Bittel, Kurt. 1933. "Vorläufiger Bericht über die dritte Grabungen in Boğazköy" **MDOG 72**, Berlin, pp. 1-53.

Bittel, Kurt. 1935. "2. Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Boğazköy 1934", **MDOG 73**, pp. 13-39.

Bittel, Kurt. 1942. **Kleinasiatistische Studien. İstanbul, İstanbuler Mitteilungen.**

Bittel, Kurt. 1965. "Ergebnisse der Ausgrabungen in Boğazköy in den Jahren 1962 und 1963", Einleitung 3 **MDOG 95**, 3-5.

Bittel, Kurt. 1970. "Hattusha", **The Capital of the Hittites**, New York: Oxford.

Bittel, Kurt. 1972. **Boğazköy Rehberi**, Ankara: Dönmez Ofset.

Blegen, Carl. William. 1958. **Troy: Excavations Conducted by the University of Cincinnati 1932-1938. Vol. 4, Settlements VIIa, VIIb, and VIII. Parts 1 and 2**, Princeton: University Press.

Boehmer, Rainer. M. 1972. **Die Kleinfunde von Boğazköy: aus den Grabungskampagnen 1931-1939 und 1952-1969**, Berlin: Gerb. Mann Verlag

Boehmer, Rainer Michael. Hans Gustav Güterbock. 1987, **Glyptik Aus Dem Stadtgebiet von Boğazköy: Grabungskampagnen 1931-1939, 1952-1978**, Berlin: Gebr. Mann Verlag.

Bossert, Eva-Marie. M. 1993. "Zum Datum der Zerstörung des Phrygischen Gordion" **İstanbul Mitteilungen**, Vol. 43, pp. 287-292.

Bossert, Eva-Marie. 2000. Die Keramik phrygischer Zeit von Boğazköy: Funde aus den Grabungskampagnen 1906, 1907, 1911, 1912, 1931-1939 und 1952-1960, Main am Rhein: von Zabern.

Bouzek, Jan. 1997. "Greece, Anatolia and Europe: Cultural Interrelations During The Early Iron Age", **Studies in Mediterranean Archaeology CXXII**, pp.151-158.

Bozhinova, Elena. Hnila, Pavol. 2012. "Barbar Çömleği" **Son Tunç Çağı'ndan Hellenistik Döneme Anadolu'nun Arkeoloji Atlası**, Ed. Necmi Karul, İstanbul: Doğan Burda Dergi Yayıncılık, S. 2, ss. 326-331.

Brixhe, Claude. Lejeune, Michel. 1984. **Corpus des inscriptions paléo-phrygiennes**, Memoire, 45, Paris: Editions Recherche sur les Civilisations.

Brixhe, Claude. 2007. "Frigler ve Frig Dili" **Friglerin Gizemli Uygarlığı**, Ed. Hakan Sivas, Taciser Tüfekçi Sivas, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, ss.149-160.

Bryce, Trevor. R. 2003. "History" **in the Luwians, Handbuch der Orienta Evste Abteilung, Nehe und der Mittlerre Osten**, Ed. H.C. Melchert, Boston: Brill, pp. 27-73.

Bryce, Trevor, R. 2005. **The Kingdom of Hittites**, New York: Oxford Press.

Bryce, Trevor, R. 2009. **The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Asia: The Near East from the Early Bronze Age to the fall of the Persian Empire**, London, New York: Routledge.

Bulut, İhsan. 2003. "Yozgat İlinin Coğrafyası", **Atatürk Üniversitesi Yayınları**, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 101, Araştırma Serisi no: 72.

Bülbül, Cemil. 2009. “Eski Anadolu Tarihinde Frigler”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Afyon: Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yayınları, S. 27, ss. 79-94.

Conka, Sevil: 2006. “Metal Ticaret”, **Arkeo Atlas**, İstanbul: Doğan Burda Dergi Yayıncılık, S. 5, ss. 56-57.

Cornelius, Friedrich. 1973. **Geschichte der Hethiter: mit besonderer Berücksichtigung der geographischen Verhältnisse und der Rechtsgeschichte**, Damstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Crespin, Anne. S. 1999. “Between Phrygia and Cilicia: The Porsuk Area and the Beginning of the Iron Age”, **In Anatolian Iron Ages 4**, Ed. A. Çilingiroğlu, R. Matthews, Proceedings of the Colloquium, pp. 61-71.

Czichon, Maria. Rainer. Yılmaz, Ali. Mehmet. 2014. “Vezirköprü/Oymaağaç Höyük-Nerik (?) Projesi”, **Arkeoloji Bölümü 40. Kuruluş Yılı Armağanı Anadolu’nu Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40 Yılı**, Ankara: Bilgin Kültür ve Sanat Yayınları, ss. 339-346.

Çınaroğlu, Aykut. Çelik, Duygu. 2010. **Atatürk&Alaca Höyük**, Ankara: Yüksek İnşaat A.Ş. Yayınları.

De Martino, Stefano. 2009. **Anatolia after the Collapse of the Hittite Empire**, Eds. E. Borgna, P. Cassola Guida, Roma: Quasar, pp. 21-28.

Demirel, Serkan. 2013. “Hitit- Kaşka İlişkilerinde Yanıtı Aranılan Bazı Sorular” **Akademik Bakış**, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 6, S.12, ss. 193-203.

Demirel, Serkan. 2016. “Yazılı Kaynaklara Göre Erken Demir Çağı’nda Orta ve Doğu Karadeniz Halkları”, **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, Trabzon: S. 21, ss. 51-58.

DeVries, Keith. 1990. “The Gordion Excavation Seasons of 1969-1973 and Subsequent Research”, **AJA**, Vol. 94, No. 3 pp. 371-406.

DeVries, Keith. Kunihom, Ian. P. Voigt, Mary. M. 2003. “New Dates for Iron Age Gordion”, **Antiquity 296**, Project Gallery.

DeVries, Keith. 2011. “The Creation of the old Chronology”, **The New Chronology of Iron Age Gordion**, Ed. By C.B. Rose, G. Darbyshire, University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology Philadelphia. pp. 13-22.

DeVries, Keith. Voigt, Mary. M. 2011. "Emerging Problems and Doubts", **The New Chronology Of Iron Age Gordion**, Ed. By C.B. Rose, G. Darbyshire. University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology Philadelphia, pp. 23-48.

Dinçol, Ali. 2004. "Hititler Son Tunç Çağı" **Anadolu'da İlk İmparatorluk Hititler Arkeo Atlas**, S. 3, ss. 22-59.

Dönmez, Şevket. 1994. **Orta Anadolu Geç Demir Çağı Boya Bezekli Çanak-Çömleği**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Dönmez, Şevket. 2003. "Yeni Bulgular Işığında Orta Karadeniz Bölgesi Demir Çağı Çanak-Çömleğine Bir Bakış", **Anadolu/Anatolia**, Ed. Harun Taşkiran, Tayfun Yıldırım, Kutalmış Görkay, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Yayınları, S. 24, ss. 1-17.

Dönmez, Şevket. 2008. "Amasya İlinde Yeni Araştırmalar: Oluz Höyük ve Doğantepe Kazıları" **VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri**, Çorum 25-31 Ağustos 2008, Ankara: Anıt Matbaa Yayınları, C. I, Vol. 1, ss. 227-244.

Dönmez, Şevket. 2010a. "Yeni Arkeolojik Gelişmeler Işığında Orta Karadeniz Bölgesi Demir Çağı Kültürlerine Genel Bir Bakış", **Anadolu Araştırmaları 19/1-2006**, Ed. Şevket Dönmez, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Basım ve Yayınevi Müdürlüğü, ss. 137-196.

Dönmez, Şevket. 2010b. "Demir Çağı'nı Anlamak, Anlatmak", **Haber**, İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, S. 30, ss. 15-16.

Dönmez, Şevket. 2012. "Demir, Nüfus ve Karadeniz", **Son Tunç Çağı'ndan Hellenistik Döneme Anadolu'nun Arkeoloji Atlası**, Ed. Necmi Karul, İstanbul: Doğan Burda Dergi Yayıncılık, S. 2, ss. 154-159.

Dönmez, Şevket. 2016a. "Demir Çağında Anadolu'ya Yapılan Göçler", **Aktüel Arkeoloji Dergisi**, İstanbul: Aktüel Arkeoloji Yayınları, S. 54, ss.78-85.

Dönmez, Şevket. 2016b. "Kızılırmak Havzası ve Yakın Çevresinin Öntarih Dönemi Etnik Yapısı", **Ahmet Ünal Armağanı**, Ed. Sedat Erkut, Özlem Sir Gavaz, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, ss. 123-149.

Dönmez, Şevket. Beyazıt. Y. Aslıhan. 2016. "Oluz Höyük Kazı ve Araştırmalarına Dair Değerlendirmeler", **Colloquium Aatolicum**, İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, S.15, ss. 272-293.

Dörfler, Walter. Neef, Reinder. Paternak, Rainer. 2000. "Untersuchungen zur Umweltgeschichte und Agrarökonomie im Einzugsbereich Heithitischer Stadte", **Mitteilungen der Deutschen Orientgesellschaft** 132, pp. 367-380.

Drews, Robert, 2014. **Tunç Çağı'nın Sonu**, Çev. T. Ersoy, G. Ergin. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Dupre, Sylvestre. 1983. **Porsuk I. La Ceramique de l'age du Bronze et de l'age du Fer**, Ed. Recherche sur les Civilisations, Memoire 20, Paris.

Duymuş, Hande. H. 2011. "Asur Kaynaklarına Göre Demir Çağı'nda Tabal Krallığı", **OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, Samsun, C. 2, S. 3

Ekmen, Hamza. 2010. "Hitit Başkenti Hattuşa Kazılarının Tarihçesi", **Hitit Haber**, Çorum: Hitit Üniversitesi Haber Dergisi Yayını, ss. 64-67.

Emre, Kutlu. 1996. "The Early Bronze Age at Maşat Höyük", **Essays on Ancient Anatolia and Syria in the Second and Third Millennium B.C**, Ed. H.I.H. Prince-T. Mikasa, pp. 1-67.

Eriksson, Kathryn. O. 1993. **Red Lustrous Wheel-Made Ware, Jonsered, SIMA** Vol. CIII.

Farkas, Pinter. 2005. "Provenance Study of the Early Iron Age Knobbed ware in Troia NW Turkey and the Balkans, Petrographic and Geochemical Evidence," **Tübingen: zur Erlangung des Grades eines Doktors der Naturwissenschaften der Geowissenschaftlichen Fakultät der Eberhard-Karls-Universität.**

Franz, Fischer. 1963. **Die hethitische Keramik von Boğazköy**, Ed, Brüder Hertmann. Verlag Gebr. Mann. Berlin.

Garstang, John. Gurney, O. Robert. 1959. **The geography of the Hittite Empire**, Londra: British Institute of Archaeology at Ankara.

Gates, Marie. H. 2001. "Potmarks at Kinet Höyük and the Hittite Ceramic Industry", **In La Cilicie: Espaces et pouvoirs locaux, Varia Anatolia 13**, Ed. E. Jean, A. M. Dinçol and S. Durugönül, İstanbul, pp.137-157.

Gavaz, Sir. Özlem. 2011. **Hitit Kralları'nın Kült Gezileri ve Tanrılar İçin Düzenledikleri Merasimler**, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Eskiçağ Tarihi) Anabilimdalı, Doktora Tezi.

Genz, Hermann. 2000a. "Die Eisenzeit in Zentralanatolien im Lichte der keramischen Funde vom Büyükkaya in Boğazköy/Hattuša", **TÜBA-AR 3**, Ed. Ufuk Esin, Ankara: Tübitak Yayınları, ss. 35-54.

Genz, Hermann. 2000b. "The Early Iron Age in Central Anatolia in Liht of Recent Research" **ASOR**, Vol. 63. No.2, pp.111.

Genz, Hermann. 2001a. "Iron Age Pottery From Çadır Höyük", **Anatolica 27**, ss. 159-170.

Genz, Hermann. 2001b. "Boğazköy'ün Erken Demir Çağı", **Haberler**, İstanbul: Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, S.12, ss. 1-2.

Genz, Hermann. 2003a. "The Early Iron Age in Anatolia", **Identifying Changes: The Transition From Bronze to Iron Ages in Anatolia and its Veighbouring Regions**. Proceedings of the International Workshop. Ed. B. Fischer, H. Genz, E. Jean, K. Köroğlu, İstanbul: Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, pp. 179-191.

Genz, Herman, 2003b. "Früheisenzeitliche Keramik von Büyükkale in Boğazköy/Hattusa", **İstanbul Mitteilungen**, Band, 53, pp.113-196.

Genz, Hermann. 2004a. **Büyükkaya: I. Die Keramik der Eisenzeit**, Deutsches Achaologisches Institut, by, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein.

Genz, Hermann. 2004b. "Eine Mykenische Scherbe Aus Boğazköy", **AA**, pp.77-84.

Genz, Hermann. 2005. "Thoughts on The Origin of The Iron Age Pottery Traditions in Central Anatolia", **Anatolian Iron Ages 5**, Ed. By. A. Çilingiroğlu and G. Darbyshire, Ankara: The British Institute Of Archaeology, pp. 75-84.

Genz, Hermann. 2007. "Kızılırmak Bölgesi'nde Demir Çağı", **Friglerin Gizemli Uygarlığı**, Ed. Hasan Sivas, Taciser Tüfekçi Sivas, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, ss.127-140.

Genz, Hermann. 2009. "Thoughts on the use of Seals in Iron Age Central Anatolia", **A Life Dedicated to Urartu on the Shores of the Upper Sea**, Studies in Honour of Altan Çilingiroğlu, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları. pp.309-317.

Genz, Hermann. 2011. "The Iron Age in Central Anatolia", **The Black Sea, Greece, Anatolia and Europe in the First Millennium BC**. Ed. Gocha R. Tsetskhladze. Leuven – Paris – Walpole, MA. pp. 331-368.

Genz, Hermann. 2012. “Boğazköy, Terk Edilmeyen Kent”, **Son Tunç Çağı’ndan Hellenistik Döneme Anadolu’nun Arkeoloji Atlası**, Ed. Necmi Karul, İstanbul: Doğan Burda Dergi Yayıncılık, S. 2, ss. 86-89.

Goetze, Albrecht. 1940. **Kizzuwatna and the Problem of Hittite Geography**, Yale University Press: London: Humphrey Milford, Oxford University Press.

Gorny, L. Ronald. 1989. “Environment, Archaeology and History in Hittite Anatolia”, **Biblical Archaeologist**, pp. 78-96.

Gorny, L. Ronald. 1995. “The Alişar Regional Project (1993-1994)”**ASOR**, Vol. 58, No.1, pp. 52-54.

Gorny, L. Ronald. 2006. “2002-2005 Yılları Arasında Çadır Höyük’te Düzenlenen Arkeolojik Kazı Çalışmaları İkinci Bin Yerleşimleri”, **İDOL**, Ankara: Arkeologlar Derneği Dergisi, S. 30, ss. 8-23.

Gorny, L. Ronald. 2007. “Çadır Höyük”, **Institu 2006-2007 Annual Report**, Chicago University, pp. 18-32.

Grayson, A. K. 2008. “Assyria: Tiglat-Pileser III to Sargon II (744-705 BC), The Assyrian and Babylonian Empires and Other States of the Near East, from Eighth to Sixth Centuries B.C.”, **The Cambridge Ancient History**, Ed. John Boardman, .E.S.Edwards, N.G.L. Hammond, E.Sollberger, C.B.F.Walker, Vol. 3, Part II (=CAH 3/2), The Cambridge University Press, Second Edition, UK.

Gunter, Ann. C. 1991. **The Gordion Excavations Final Reports 3, The Bronze Age**, Philadelphia, University Museum Monograph 73.

Güngördü, Ersin. 2006. **Türkiye’nin Coğrafyası**, 2. Baskı, Ankara: Asil Yayıncılık.

Güterbock, Hans. Gustav. 1961. “The North Central Area of Hittite Anatolia”, **JNES**, Vol. 20, No. 2, pp. 85-97.

Güvener, Seray. 2018. “Boğazköy/Hattuşa”,
Kaynak: <https://comu.academia.edu/SerayG%C3%BCvener> (Erişim Tarihi: 15.03.2018)

Handberg, Soren. Stolba, Viladimir F. Usakov, Sergej V. 2009. “Classical and Hellenistic Grey Ware from The Western Crimea”, **Pontica 42 Supplementum I. Pontic Grey Wares**, Eds. V. Bozuanu, P. Dupont, V. Lungu, Romania: Muzel De Isturie Nationala Si Archeologie, pp. 167-185.

Haspels, Caroline. E. 1951. **Phrygie: exploration archéologique. 3. La cité de Midas céramique et trouvailles diverses**, Paris: Institut Français Darcheologie de İstanbul.

Haspels, Caroline. E. Henriette. Emilie. 1971. **The Highlands of Phrygia Princeton**, London: Oxford University Press.

Hawkins, John. David. 1994. "The end of the Bronze Age in Anatolia: New Light From Recent Discoveries" **Anatolian Iron Ages 3**, Ed. A. Çilingiroğlu, D.H. French, Ankara: The British Institute Of Archaeology, pp. 91-93.

Hawkins, John. David. 1998. "Tarkondemos, Boğazköy Sealings and Karabel", **Anatolien Studies**, Ankara: The British Institute of Archaeology, Vol. 48, pp. 1-31.

Henrickson, C. Robert. 1994. "Continuity and Discontinuity in the Ceramic Tradition of Gordion During the Iron Age" **Anatolian Iron Ages 3**, Ed. A. Çilingiroğlu, D.H. French, Ankara: The British Institute Of Archaeology, pp. 95-120.

Henrickson, C. Robert. 1995. "Hittite Pottery and Potters: Tthe View from Late Bronze Age Gordion" **ASOR**, The Biblical Archaeologist, Vol.58, No. 2, pp. 82-90.

Henrickson, C. Robert, Voigt, M. Mary, 1998. "The Early Iron Age at Gordion: The Evidence from the Yassihöyük Stratigraphic Sequence", **Thracians and Phrygians: Problem of Parallelism, Proceeding of an International Symposium on The Archaeology, History and Ancient Languages of Thrace and Phrygia**, Ed. Sevim Buluç, N. Tuna, Z. Aktüre, M. Lynch, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, pp. 79-106.

Henrickson, C. Robert, Voigt, M. Mary. 2000. "Formation of the Phrygian state: the Early Iron Age at Gordion", **BIAA**, Vol. 50, pp. 37-54.

Henrickson, C. Robert. 2007. "Frig Çanak Çömleği", **Friglerin Gizemli Uygarlığı**, Ed. Hakan Sivas, Taciser Tüfekçi Sivas, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, ss.189-200.

Herodotos, **Herodot Tarihi**, Çev. Müntekim Ökmen, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Hout, Jean. L. 1982. **Les Céramiques Monochromes Lissées En Anatlie A L'époque du Bronze Ancien**.

Hout, Theo P.J. Van den. 2013. “Hitit Krallığı ve İmparatorluğu’nun Kısa Tarihi” **Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu**, Ed. Meltem Doğan Alparslan, Metin Alparslan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, ss. 22-44.

Hüryılmaz, Halime. 1990. **Troya VIIb2 Tabakalarında Ele Geçen Buckel keramik ve Güneydoğu Avrupa İle Olan İlişkisi**, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.

Johston, Robert. 1970. **Pottery Practices at Gordion, Central Anatolia, during the 8th to 6th Centuries BC. at Gordion in Central Anatolia: An analytical and synthesizing study**, (Thesis , Ph. D.) Pennsylvania: The Pennsylvania State University.

Işık, Fahri. 1989. “Batı Uygarlığının Kökeni Erken Demir Çağı Doğu-Batı Kültür Sanat İlişkilerinde Anadolu”, **Türk Arkeoloji Dergisi**, Ankara: Kültür Bakanlığı Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Başkanlığı, Başbakanlık Basımevi, S. 28, ss. 1-40.

Işık, Fahri. 2003. “Frigler Bir Trak Halkının Anadolu’da Doğuşu”, **2002 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları**, Ankara: Kültür Bakanlığı, ss. 21-36.

Işık, Fahri. 2007. “Karanlık Dönem’in Aydınlığı ve Frig Sanatının Anadolu’da Üzerine”, **Friglerin Gizemli Uygarlığı**, Ed. Hakan Sivas, Taciser Tüfekçi Sivas, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, ss.15-31.

Işık, Fahri. 2009. “Anadolu-İon Uygarlığı: ‘Kolonizasyon’ ve ‘Doğu Hellen’ Kavramlarına Eleştirel Bir Bakış”, **Anatolia 35**, Ed. H. Taşkiran, T. Yıldırım, K. Görkay, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, ss. 53-86.

İplikçioğlu, Bülent. 1994. **Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları**, İstanbul: Bilim ve Teknik Yayınevi, Baskı 3.

Karpe, Andreas. Müller. 2002. “Orta Hitit ve Büyük İmparatorluk Dönemleri Çanak Çömleği”, **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Bonn.

Kamp, Kathryn. Yoffe, Norman. 1980. “Ethnicity in ancient western Asia during the early-Second Millennium B.: Archaeological assessments and entno-archaeological prospectives”, **BASOR**, Vol. 237, pp.85-104.

Kealhofer, Lisa. 2005. “Recent Work at Gordion”, **The Archaeology of Midas and the Phrygians Recent Work at Gordion**. Ed.Lisa Kealbofer, Philadelphia, University of Pennsylvania of Museum of Archaeology and Anthropology. pp. 1-8.

Kealhofer, Lisa. Grave, Peter. Hermann, Genz. Marsh, Baldwin. 2009. "Post-Collapse: The Re-Emergence of Polity in Iron Age Boğazköy Central Anatolia", **Oxford Journal of Archaeology** 28 (3) pp. 275-300.

Kealhofer, Lisa. Grave, Peter. 2011. "Chronology and Geography", **The Iron Age on the Central Anatolian Plateau**, Steadman Chapter 18, Publisher: Oxford University Press, pp. 415-442.

Kınal, Füzuan. 1987. **Eski Anadolu Tarihi**, Ankara: TTK Yayınları, 2. Baskı.

Kramer, Cheri. 1977. "Post and Peoples", **Mountains and Lowlands. Essays in the Archaeology Greater Mesopotamia**, Ed. Levine, L.D. and Young, Jr., T.C., Malibu, Vol. 7, pp. 91-112.

Kohler, Elen. L. 1980. "Cremations of the Middle Phrygian Period at Gordion", **From Athens to Gordion. The Papers of a Memorial Symposium for Rodney S. Young**, Ed. DeVries K., University of Pennsylvania Museum Philadelphia, pp.65-89.

Koppenhöfer, Dietrich. 1997. "Troia VII-Versuch einer Zusammenschau einschließlich der Ergebnisse des Jahres 1995", **Studia Troica** 7, pp. 295-353.

Koşay, Hamit. Zübeyr. 1938. "TTK Tarafından yapılan Alaca Höyük hafriyatı", **1936' daki Çalışmalara ve Keşiflere ait İlk Rapor**, Ankara: TTK Yayınları.

Kozal, Ekin. 2003. "Analysis of the Distribution Patterns of Red Lustrous Wheel-made Ware, Mycenaean and Cypriot Pottery in Anatolia in the 15th-13th Centuries B.C.", **Identifying Changes: The Transition from Bronze to Iron Age in Anatolia and its Neighbouring Regions**, Ed. Fischer, B., Genz, H., Jean, E. And Köroğlu, K. İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, pp. 65-77.

Kozal, Ekin. 2012. "Son Tunç Çağı Anadolu ve Komşuları" **Son Tunç Çağı'ndan Hellenistik Döneme Anadolu'nun Arkeoloji Atlası**, Ed. Necmi Karul, İstanbul: Doğan Burda Dergi Yayıncılık, S. 2, ss. 282-293.

Körte, Gustav. Körte, Alfred. 1904. "Gordion. Ergebnisse der Ausgrabung im Jahre 1900", **JDL** 15, Berlin.

Kuniholm, Peter. Newton Nigel. Liebhart, Richard. 2011. "Dendrochronology at Gordion", **The New Chronology Of Iron Age Gordion**, Ed. By C.B. Rose, G. Darbyshire. University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology Philadelphia, pp. 79-122

Lloyd, Seton. 1989. **Türkiye'nin Tarihi Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları**, Ankara: Gökçe Ofset.

Luckenbill, Daniel. D. 1926. **Ancient Records of Assyria and Babylonia: Historical Records of Assyria from the Earliest Times to Sargon I**, Chicago

Manning, Suturt. Kromer, Bernd. 2011. "Radiocarbon Dating Iron Age Gordion and the Early Phrygian Destruction in Particular," **The New Chronology of Iron Age Gordion**, Ed. By C.B. Rose, G.Darbyshire, University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology Philadelphia, pp. 123-154.

Matsumura, Kimiyoshi. 2005. **Die eisenzeitliche Keramik in Zentralanatolien aufgrund der Grundlage der von Kaman-Kalehöyük**, Berlin: Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades am Fachbereich Geschichts und Kulturwissenschaften der Freien Universität, Universität,

Matsumura, Kimiyoshi. 2008. "The Early Iron Age in Kaman-kalehöyük: The Search for its Roots" Fundstellen: **Gesammelte Schriften zur Archäologie und Geschichte Alt Vorderasiens ad honorem Hartmut Kühne**, By. D. Bonatz, Rainer M. Czichon, F.Janoscha Kreppner, Harrassowitz Verlag Wiesbaden, pp. 41-50.

Mellink, Machteld. J. 1965. "Mita, Mushki and Phrygians", **Anadolu Araştırmaları**, S. 2, ss. 317-325.

Mellink, Machteld. J. 1986. "The Early Bronze Age in West Anatolia: Aegean and Asiatic Correlations", **the end of the Early Bronze Age in the Aegean** (Yay. Haz. G. Cadogan), Cincinnati Classical Studies 6. Leiden, pp. 139- 152.

Mellink, Machteld. J. 1989. "Anatolia and Foreign Relations of Tarsus in the Early Bronze Age" **Anatolia and Ancient Near East, Studies in Honor of Tahsin Özgüç**, Eds. K. Emre vd. Ankara: TTK Yayınları, pp. 319-331.

Mellink, Machteld. J. 1993. "Phrygian Traits at Boğazköy and Questions of Phrygian Writing" **İstanbul Mitteilungen**, Vol. 43, pp. 293-298.

Memiş, Ekrem. 2014. **Eski Çağda Göçler**, Bursa: Ekin Yayınevi.

McClellan, Joanna. A. 1975. **The Iron Objects from Gordion, a Typological and Functional Analysis**, Ph. D. thesis, University of Pennsylvania.

Mielke, Dirk. P. 2007. "Red Lustrous Wheelmade Ware from Hittite Contexts", **The Lustrous Wares of Late Bronze Age Cyprus and the Eastern Mediterranean**, Ed. Hein, I. Viyana: Österreichischen Akademie der Wissenschaften, pp. 155-168.

Mielke, Dirk. P. 2017. "Spatbronzezeitliche Keramik", **Archaologische Forschungen am Oymağaç Höyük/Nerik 2011-2015**, Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft zu Berlin: Woldenburg, pp. 42-52.

Miller, Naomi. F. 1993. "Plant Use at Gordion: Archaeobotanical Results from the 1988-1989 Seasons" **AJA** **97**, pp. 304.

Mora, Clelia. d' Alfonso. 2012. "Anatolia After the end of Hittite Empire. New Evidence from Southern Cappadocia" **Origini. Preistoria e protostoria delle civiltà antiche**, Ed. Gangemi, Sapienza Università di Roma, pp. 385-398.

Murat, Leyla. 1998. "Hitit Dünyasında Gaskaları Yeri" **III. Hititoloji Kongresi Bildirileri**, Ankara: Müze Eserleri Turistik Yayınları, ss. 435-443.

Muscarella, Oscar. White. 1988. "The Background to the Phrygian Bronze Industry" **Bronzeworking Centres of Western Asia c. 1000-539 B.C.** Ed, In Curtis, J. London. pp. 177-192.

Muscarella, Oscar. White. 1989. "King Midas of Phrygia and the Greeks" **Anatolia and the Ancient Near East**, Ed. In Emre, K. , Mellink, M., Hrouda, B. and Özgüç, T. Ankara. pp. 333-344.

Muscarella, Oscar. White. 2003. "The Date of the Destruction of the Early Phrygian Period at Gordion" **AWE**, Vol. 2, No.1, pp.225-252.

Muscarella, Oscar. White. 2012. "Deconstructing the Destruction of King Midas Gordion" **BRILL. Ancient Civilizations from Scythia to Siberia**, pp. 377-390.

Müller, Karpe. Andreas. 1988. **Hethitische Töpferei der Oberstadt von Hattuša: ein Beitrag zur Kenntnis spät-großreichzeitlicher Keramik und Töpferbetriebe unter Zugrundelegung der Grabungsergebnisse von 1978-82 in Boğazköy**, Marburg.

Nauman, Rudolf. 1971. **Architektur Kleinasiens von ihren Anfängen bis zum Ende der hethitischen Zeit**, Tübingen: Wasmuth.

Neve, Peter. 1982. **Büyükkaya Die Bauwerke. Grabungen 1954-1966**, Berlin: Gebr. Mann. Verlag.

Neve, Peter. 1987. "Boğazköy-Hattuša 1986 Kazıları", **9. Kazı Sonuçları Toplantısı**. C.1 Ankara: Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, ss. 249-269.

Neve, Peter. 1990. "Tanrılar ve Tapınaklar Kenti Hattuşa", **Anadolu Araştırmaları**, Ankara: İstanbul Üniversitesi, S. 12, ss. 21-40.

Nougayrol, Jean. Charles Virolleaud. Emanuel Laroche. 1968, **Mission de Ras Shamra: 16. Ugaritica 5. Nouveaux textes accadiens, hourrites et ugaritiques des archives et bibliothèques privées d'Ugarit. Commentaires des textes historiques (première partie)**, Bibliothèque Archéologique et Historique (Beyrouth) 80, Paris.

Oliver, Pelon. 1994. "The Site of Porsuk and the Beginning of the Iron Age in Southern Cappadocia", **Anatolian Iron Ages 3**, Ed. A. Çilingiroğlu, D. H. French, Ankara: The British Institute Of Archaeology, pp.157-162.

Omura, Sachihiro. 1991. "1990 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları" **13. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Çanakkale: Ankara Üniversitesi Basımevi, C. I, ss. 319-326.

Omura, Sachihiro. 1994a. "1993 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları" **16. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, C. 1. ss. 313-330.

Omura, Sachihiro. 1994b. "1985-1992 Kaman-Kalehöyük Kazıları" **1993 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları**, Ankara: Müze Eserleri Turistik Yayınları, S.3, ss.46-57.

Omura, Sachihiro. 1995a. "1994 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları" **17. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Ankara: Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, C. I, ss. 189-213.

Omura, Sachihiro. 1995b. "A Preliminary Report on the Ninth Excavation at Kaman-Kalehöyük 1994", **Essays on Ancient Anatolia and its Surrounding Civilizations**, Ed. In H.I.H. Prince Takahito Mikasa, Wiesbaden, pp. 86-134.

Omura, Sachihiro. 1999. "1998 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları" **21. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, C. 1. ss. 217-228.

Omura, Sachihiro. 2000a. "1999 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları" **22. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, C. 1, ss. 327-336.

Omura, Sachihiro. 2000b. "1998 Yılı İç Anadolu Yüzey Araştırması" **Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Ankara: Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, S. 17, C. 2, ss. 25-30.

Omura, Sachihiro. 2001. “2000 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları” **23. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, C. 1. ss. 389-396.

Omura, Sachihiro. 2003. “2001 Yılı İç Anadolu'da Yürütülen Yüzeysel Araştırmaları” **Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Ankara: Kültür Bakanlığı Döşim Basımevi, S. 20, C. 2, ss. 271-274.

Osten, Hans Henning Von Der. 1937. **The Alishar Hüyük Seasons of 1930-1932, Part I-III, (OIP XXVIII-XXX)**, Volume XXX, By. J. A. Wilson, T. G. Allen, Chicago: The University of Chicago Oriental Institute Publications.

Ortmann, Winfried. 1963. **Die Keramik der frühen Bronzezeit aus Inneranatolien**, İstanbul Forschungen von der Abteilung İstanbul des Deutschen Archäologischen Instituts Berlin: Verlag Gebr. Mann.

Ökse, A. Tuba. 1995. “Sivas İli 1993 Yüzeysel Araştırması” **Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Ankara: Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, S.12, SS.317-328.

Ökse, A. Tuba. 1998. “Yukarı Kızılırmak Havzası Tunç Çağları ve Demir Çağ Yerleşim Tarihi” **BELLETTEN**, Ankara: TTK Yayınları, S. 234, C. 112, ss. 300-335.

Ökse, A. Tuba. 1999a. “Sivas İli 1997 Yüzeysel Araştırması” **Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Ankara: Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, S.16, C.1, ss. 467-490.

Ökse, A. Tuba. 1999b. “Orta Anadolu'nun Doğusu'nun Demir Çağ Kültür ve Yerleşim Dokusu” **1998 Yılı Anadolu Medeniyetler Müzesi Konferansları**, Ankara: Anadolu Medeniyetler Müzesini Koruma ve Yaşatma Derneği Yayınları, s. 85-116.

Ökse, A. Tuba. 2000. “Sivas İli 1998 Yüzeysel Araştırması” **Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Ankara: Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, S.17, C. 2, ss. 11-24.

Ökse, A. Tuba. 2012. **Önasya Arkeolojisinde Çanak Çömlek**, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Tarihi Yayınları, Baskı. 1

Özdoğan, Mehmet. 1985. “1984 Yılı Trakya ve Doğu Marmara Araştırmaları”, **3. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Ankara: Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, ss. 409-420.

Özdoğan, Mehmet. 1987a. “Trakya Bölgesinde Yapılan Tarihöncesi Araştırmaları” **9. Türk Tarih Kongresi**, C.1, Ankara: TTK Yayınları, ss. 29-39.

Özdoğan, Mehmet. 1987b. “Taşlıcabayır: A Late Bronze Age Burial Mound in Eastern Thrace”, **Anatolica**, Vol. 14, İstanbul: Netherlands Institute in Turkey pp. 5-39.

Özdoğan, Mehmet. 1990. “1989 Yılı Marmara Bölgesi Araştırmaları ve Toptepe Kazısı”, **12. Kazı Sonuçları Toplantısı**, C.1, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, ss. 345-376.

Özdoğan, Mehmet. 2016. “İstanbul Üniversitesi Trakya Tarihöncesi Araştırmaları Projesinin 36. Yılında Genel Bir Durum Değerlendirmesi”, **Arkeoloji ve Sanat, Trakya Özel Sayısı**, Ed. Özgür Yılmaz, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Tarihi Yayınları, S.152, ss. 7-8.

Özgüç, Tahsin. 1971. **Demir Devrinde Kültepe ve Civarı**, Ankara. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Özgüç, Tahsin. 1978. **Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar**, Ankara: TTK yayınları.

Özkan, Süleyman. 1995. “Önasya’da Geç Tunç Çağı Ticaret Hayatında Hitit Devleti’nin Yeri”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Dergisi Yayınları, S.10, ss. 211-218.

Özkaya, Vecihi. 1992. **İÖ. Erken Birinci Binde Frig Boyalı Seramiği Doğu-Batı Siyasal ve Kültürel İlişkileri**, Erzurum. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

Özsait, Mehmet. Özsait, Nesrin. 2002a. “Amasya-Merzifon Araştırmaları”, **Anadolu Araştırmaları**, Ankara: Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, S. 16, ss. 527-552.

Özsait, Mehmet. Özsait, Nesrin. 2002b. “Amasya’da “Erken Demir Çağı” Keramikleri”, **Arkeoloji ve Sanat Dergisi**, İstanbul. Arkeoloji Sanat Yayınları, S. 107, ss. 17-24.

Özsait, Mehmet. Özsait, Nesrin. 2003. “2001 Yılı Samsun ve Amasya Yüzeysel Araştırmaları”, **Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Ankara: Kültür Bakanlığı Dösim Basımevi, S. 20, C.2, s. 127-140.

Parzinger, Hermann. Sanz, Rosa. 1992. “Die Oberstadt von Hattusa: Hethitische Keramik aus dem Zentralen Tempelviertel” **Funde aus dem Grabungen 1982-1987**, Berlin, Boğazköy-Hattusa, XV.

Pavuk, Peter, 2002. "Troia VI And VIIa. The Blegen Pottery Shapes: Towards a Typology", **Studia Troica Band 12**, Verlag Philipp Von Zabern. Mainz Am Rhein, pp. 35-71.

Pavuk, Peter. 2014. "Troia VI Früh und Mitte: Keramik, Stratigraphie, Chronologie" **Studia Troica Monographien: 3**, Ed. E.Pernicka, C. B. Rose, P. Jablonka, Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH Bonn, pp. 440-448.

Pavuk, Peter. Pieniasek, Magda. Riehl, Simone. 2014. "Troy And The Troad In The Second Millennium: Changing Patterns In Landscape Use", **L'environnement naturel et la relation homme-milieu dans le monde égéen protohistorique**, AEGAEUM 37, Ed. G. Touchais, R. Laffineur, R. Rougemont, Peeters Leuven-Liege, pp. 111-120.

Pekyaman, Hakan. 2008. **Frig Uygarlığı Seramik Sanatı ve Kişisel Yorumlar**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Afyonkarahisar.

Peter, Pflazner. 1995. **Mittanische und mittelassyrische Keramik: Eine chronologische, funktionale und produktionsökonomische Analyse**. Berichte der Ausgrabung Tall Seh Hamad 3, Berlin.

Polat, Yasemin. 2002. **Daskyleion'da M.Ö. 8.-5. Yüzyıllar Arasında Gri Seramik**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir

Prayon, Friedhelm. Wittke, Anne. Marie. 1994. **Kleinasien vom 12. bis 6. Jh. v. Chr: Kartierung und Erläuterung archäologischer Befunde und Denkmäler**, Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients, Wiesbaden: L. Reichert.

Rigter, Wendy, 2012. "Son Tunç Çağı Troia Çanak Çömleği" **Son Tunç Çağı'ndan Hellenistik Döneme Anadolu'nun Arkeoloji Atlası**, Ed. Necmi Karul, İstanbul: Doğan Burda Dergi Yayıncılık, S. 2, ss. 322-325.

Rose, C. Brian. 2008. "Separating Fact from Fiction in the Aiolian Migration", **Hesperia**, S.77, The American School of Classical Studies at Athens, pp. 399-430.

Roller, Lynn. E. 1983. "The Legend of Midas", **Classical Antiquity**, University of California Press, Vol. 2, No. 2, pp. 299-313.

Rutter, Jeremy. 1975. "Ceramic Evidence for Northern Intruders in Southern Greece at the Beginning of the Late Helladic IIC Period", **AJA**. Vol. 79, pp. 17-32.

Rutter, Jeremy. 1976. "Non-Mycenaean Pottery: a Reply to Gisela Walberg", **AJA**. Vol.80, pp. 187-188.

Sams, Kenneth, G. 1977. "Beer in the City of Midas", **Archaeology** **30**, America: Archaeological Institute of America, Vol. 30, No: 2, pp. 108-115.

Sams, Kenneth, G. 1994a. "Aspects of Early Phrygian Architecture at Gordion", **Anatolian Iron Ages 3**, Ed. A. Çilingiroğlu, D.H. French, Ankara: The British Institute Of Archaeology, pp. 211-215.

Sams, Kenneth, G. 1994b. "The Gordion Excavations, 1950-1973: Final Reports Volume IV", **The Early Phrygian Pottery**, Philadelphia: The University Museum University of Pennsylvania.

Sams, Kenneth, G. 2007. "Gordion ve Frigler", **Friglerin Gizemli Uygarlığı**, Ed. Hakan Sivas, Taciser Tüfekçi Sivas, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, ss. 49-58.

Sams, Kenneth, G. 2011. "Gordion Friglerin Başkenti", **Aktüel Arkeoloji Dergisi**, Ed. Mehmet Bezdhan, İstanbul: Nağış Yayıncılık, ss. 90-103.

Sams, Kenneth, G. 2012. "Friglerin Başkenti Gordion ve Mimari Yapıları", **Frigler**, Ed. Taciser Tüfekçi Sivas, Hakan Sivas, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, ss. 52-75.

Sanders, Nancy. K. 1971. "From Bronze to Iron Age: A. Sequel to a Suquel", **The European Community in Later Prehistory**. Studies in Honour of C.F.C. Hawkes. London. pp. 1-29.

Schuler, Einar von. 1965. **Die Kaşkâer: ein Beitrag zur Ethnographie des alten Kleinasien**, vol. 3, Berlin: de Gruyter.

Schuol, Monika. 2014. **Das Reich der Hethiter-ein Imperium?** Imperien und Reiche in der Weltgeschichte: epochenübergreifende und globalhistorische Vergleiche, Eds. M. Gehler, R. Rollinger, Wiesbaden, pp. 193-217.

Schwartz, Gleen. M. Nichols, John. J. 2006. **After Collapse: The Regeneration of Complex Societies**, The University Arizona Press Tuscon, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Schachner, Andreas. 2011. "Anadolu'nun İlk Merkezi Gücü Hitit İmparatorluğu'nun Başkenti Hattuşa", **Aktüel Arkeoloji Dergisi**, Ed. Mehmet Bezdhan, İstanbul: Nağış Yayıncılık, ss. 30-45.

Schachner, Andreas. 2012a. “Hititler Öncesi Boğazköy”, **2. Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu**, Ed. Önder İpek, Çorum: Çorum Valiliği Yayınları, ss.83-102.

Schachner, Andreas. 2012b. “Orta Anadolu’da Coğrafya ve Ekonomi: Hititlerin Bıçak Sırtındaki İmparatorluğu” **Colloquium Anatolicum Anadolu Sohbetleri 11**, Ed. Alparslan Metin, Akkaya Ali, İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, ss. 25-54.

Schachner, Andreas. 2013a. “Hitit Başkenti Hattuşa’nın Yakın Çevresiyle İlişkisi”, **4. Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu**, Ed. Önder İpek, Çorum: Çorum Valiliği Yayınları, ss.11-44.

Schachner, Andreas. 2013b. “Hattuşa, Hitit İmparatorluğu’nun Başkenti”, **Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu**, Ed. Meltem Doğan Alparslan, Metin Alparslan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, ss. 150-175.

Schmidt, Erich. F. 1932. **The Alişar Hüyük Seasons of 1928-1929**, Part I, OIP XIX. Chicago.

Schoop, Ulf- Dietrich. 2003. “Pottery Traditions of the Later Hittite Empire: Problems of Definition”, **Identifying Changes: The Transition from Bronze to Iron Ages in Anatolia and its Neighbouring Regions**, Ed. Fischer, B., Genz, H., Jean, E., Köroğlu K., İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, ss. 167-178.

Schoop, Ulf- Dietrich. 2005. “Early Chalcolithic in North-Central Anatolia: The Evidence Boğazköy Büyükkaya”, **TÜBA-AR**, Ed. E. Ufuk, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, S.8, ss.15-24.

Schoop, Ulf- Dietrich. 2006. “Dating the Hittites with Statistics: Ten Pottery Assemblages from Boğazköy-Hattusha”, **Strukturierung und Datierung in der Hethitischen Archäologie. BYZAS**, Ed. Mielke, D. P., Schoop, U. D. ve Seeher, J. İstanbul: Deutsches Archäologisches Institut, S. 4, pp. 215-240.

Schoop, Ulf- Dietrich. 2013. “Gündelik Hayatın ve Ayrıcılığın Nesnelere: Hitit Çanak Çömleği”, **Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu**, Ed. Meltem Doğan Alparslan, Metin Alparslan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, ss. 356-371.

Seeher, Jürgen. 1995. “Boğazköy-Hattuşa 1994 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları”, **17. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Ankara: Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, C.1, ss. 249-261.

Seeher, Jürgen. 1996. “Boğazköy-Hattuşa 1995 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları” **18. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Ankara: Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, C.1, ss.323-338.

Seeher, Jürgen. 1997. “Die Ausgrabungen in Boğazköy Hattuşa 1996” **AA**. Berlin: Deutsches Archäologisches Institut, pp. 317-341.

Seeher, Jürgen. 1998a. “Die Ausgrabungen in Boğazköy Hattuşa 1997” **AA**. Berlin: Deutsches Archäologisches Institut, pp. 215-241.

Seeher, Jürgen. 1998b. “Boğazköy-Hattuşa 1997 Yılı Çalışmaları” **20. Ankara Kazı Sonuçları Toplantısı**, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Cilt. 1, ss. 433-444.

Seeher, Jürgen. 1999. “Boğazköy-Hattuşa 1998 Yılı Çalışmaları”, **21. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, C. 1, ss. 299-308.

Seeher, Jürgen. 2000. “Hattuşa/Boğazköy’ün Yerleşim Tarihine Yeni Katkılar: Büyükkaya Kazılarına Toplu Bir Bakış”, **TÜBA-AR**, Ed. Ufuk Esin, Ankara: Tübitak Yayınları, ss. 15-34.

Seeher, Jürgen. 2001. “Die Zerstörung der Stadt Hattusa”, **Akten des IV. Internationalen Kongresses für Hethitologie**, Ed. Wilhelm, G. Würzburg, 4-8 October 1999 (StBot) Wiesbaden, pp. 623-634.

Seeher, Jürgen. 2004. “Hattuşa Hititlerin Başkenti”, **Anadolu’da İlk İmparatorluk Hititler Arkeo Atlas**, Ed. Necmi Karul, İstanbul: Doğan Burda Dergi Yayıncılık, S.3, ss.62-69.

Seeher, Jürgen. 2013. “Hitit Mimarlığı”, **Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu**, Ed. Meltem Doğan Alparslan, Metin Alparslan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, ss. 314-335.

Seeher, Jürgen. 2015. “Hitit Kralarının Ambarları: Devlet Hazinesi ve Güç Kayanağı olarak Tahıl Depolama” **Colloquium Anatolicum**, İstanbul: Alman Arkeoloji Enstitüsü, S. 14, ss. 189-203.

Sevin, Veli. 1982. “Frygler” **Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi**, İstanbul: Görsel Yayınlar, C. 2, ss. 230-237.

Sevin, Veli. 2003. "Eski Anadolu ve Trakya Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar", **Atlash Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1.Baskı.

Sevin, Veli. 2007. **Anadolu'nun Tarihi coğrafyası I**, Ankara: TTK Yayınları, 2. Baskı.

Simpson, Elizabeth. 1996. "Phrygian Furniture from Gordion", **In The Furniture of Western Asia: Ancient and Traditional**, Ed. G. Hermann, Mainz: Philip von Zabern, pp. 187-209.

Sivas, Tüfekçi Taciser, 2007. "Frigler ve Frig Uygarlığı", **Friglerin Gizemli Uygarlığı**, Ed. Hakan Sivas, Taciser Tüfekçi Sivas, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, ss. 9-14.

Small, B. David. 1990. "Handmade Burnished Ware and Prehistoric Aegean Economics: An Argument for Indigenous Appearance" **Journal of Mediterranean Archaeology**, Ed. A. Bernard Knapp, Pennsylvania: Lehigh University, Vol. 3, S. 1, pp. 3-25.

Summers, Geoffrey. D. 1994. "Grey Ware and the Eastern Limits of Phrygia", **Anatolian Iron Ages 3**, Ed. A. Çilingiroğlu, D.H. French, Ankara: The British Institute Of Archaeology, pp. 241-249.

Summers, Geoffrey. D. Summers, Françoise. 2013. "The Kale at Kerkenes Dağ: An Iron Age Capital in Central Anatolia", **Ancient Near Eastern Studies**, Eds. S. Redford and N. Ergin, Leuven, Paris, pp. 137-159

Steadman, Sharon. R. vd. 2013. "The 2009 and 2012 Seasons of Excavation at Çadır Höyük on the Anatolian North Central Plateau", **Anatolica 39**, pp. 113-167.

Tamer, Deniz. 2010. **Orta Anadolu Orta Demir Çağı Boyalı Çanak Çömleğindeki Figüratif Bezemeler**, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Tigrel, G. 1979. "Kocabaş Koleksiyonundaki Karapınar Kaynaklı Frig Vazoları", **TTK**, Ankara: TTK Yayınları, S. 8, C. 1, ss. 557-562.

Texier, Charles. 1839. **Description de L'Asie Mineure 1**, Paris: Lib. Freres.

Tozer, Henry. F. 1881. **Türkish Armenia and Eastern Asia Minor**, London, Longmans Green, and Co.

Tsetschladze, R. Gocha. 2005. "Early Iron Age societies of the Black Sea region and Anatolia: some observations" **Anatolian Iron Ages 5**, Ed. By. A. Çilingiroğlu and G. Darbyshire, Ankara: The British Institute Of Archaeology, pp. 211-216.

Uçankuş, Hasan. Tahsin. 2002. **Ana Tanrıça Kybele'nin ve Kral Midas'ın Ülkesi Frigya** (Kültür Rehberi). Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat Eserleri Dizisi / 348. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları/2977.

Umurtak, Gülsün, 2004. "Hitit Çanak Çömleği", **Anadolu'da İlk İmparatorluk Hititler Arkeo Atlas**, Ed. Necmi Karul, İstanbul: Doğan Burda Dergi Yayıncılık, S.3, ss.49.

Ünal, Ahmet. 1977a. "M.Ö. II. Bin yıl Anadolu'sunda Doğal Afetler", **BELLETEN**, Ankara: TTK Yayınları, S. 111, ss. 163.

Ünal, Ahmet. 1977b. "İsmerika (İsmerigga), **Reallexikon Der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie I**, Berlin-New York, pp. 197-198.

Ünal, Ahmet. 2002. **Hititler Devrinde Anadolu I**, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayıncılık.

Ünal, Ahmet. 2006. "Hitit İmparatorluğu'nun Yıkılışından Bizans Dönemi'nin Sonuna Kadar Adana ve Çukurova Tarihi", **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Adana: C. 15, S.3, ss.67-102.

Ünsal, Veli. 2016. "Alişar'ın Yozgat Arkeolojisi ve Eskiçağ Tarihine Katkısı", **I. Uluslararası Bozok Sempozyumu 05-07 Mayıs 2016 Bildiri Kitabı**, Ed. Kadir Köse, Yozgat: Bozok Üniversitesi Yayınları, ss.54-63.

Vassileva, Maya. 2001. "Further Considerations on the cult of Kybele" **Anatolien Studies**, Ankara: The British Institute Of Archaeology, Vol. 51, pp. 51-63.

Vassileva, Maya. 2005. "Phrygia, Troy and Thrace" **Anatolian Iron Age 5**, Ed. By. A. Çilingiroğlu and G. Darbyshire, Ankara: The British Institute Of Archaeology, pp. 227-234.

Venturi, Fabrizio. 2010. "Cultuel breakdown or evolution? The Impact of Changes in 12th century BC Tell Afis", **In Societies in Transition. Evolutionary Proseses in the Northern Levant between Late Bronze Age II and Early Iron Age**, Dipartimento di Studi Linduistici e Orientali Universita di Bologna, pp. 1-11.

Voigt, M. Mary. 1994. “Excavations at Gordion 1988-1989: Yassihöyük Stratigraphic Sequence”, **Anatolian Iron Ages 3**, Ed. A. Çilingiroğlu, D.H. French, Ankara: The British Institute Of Archaeology, pp. 265-293.

Voigt, M. Mary. 2006. “Yassihöyük Başkent Gordion”, **Son Tunç Çağı’ndan Helenistik Döneme Anadolu’nun Arkeoloji Atlası**, Ed. Necmi Karul, İstanbul: Doğan Burda Dergi Yayıncılık, S. 2, ss. 26-35.

Voigt, M. Mary. 2007. “Gordion Kazıları”, **Friglerin Gizemli Uygarlığı**, Ed. Hakan Sivas, Taciser Tüfekçi Sivas, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, ss. 65-77.

Voigt, M. Mary, DeVries, Keith. 2011. “Emerging Problems and Doubts”, **The New Chronology of Iron Age**, Ed. By. C. Brian Rose, Greth Darbyshire, University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology Philadelphia, ss. 23-48.

Wittke, Maria. Anne. 2006. “Fhrygia Kayaların Efendileri”, **Arkeo Atlas**, Ed. Necmi Karul, İstanbul: Doğan Burda Dergi Yayıncılık ve Pazarlama, S. 5, ss.10-24.

Wittfogel, August. Karl. 1959. “Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power”, **The American Historical Review**, Published by: Oxford University press on behalf of the American Historical Association. Vol. 64, No:2, pp. 387-388.

Yakar, Jak. 1985. “Regional and Local Schools of Metalwork in Early Bronze Age Anatolia”, Part II, **Anatolien Studies**, Ankara: The British Institute Of Archaeology, Vol. 35, pp. 25-38.

Yakar, Jak. 2006. “Dating the Sequence of the Final Destruction/Abandonment of LBA settlements: Towards a Better Understanding of Events that led to the Collapse of the Hittite Kingdom”, **Striding and Dating in Hittite Archaeology BYZA**, İstanbul: Alman Arkeoloji Enstitüsü, S. 5, pp. 1-19

Yılmaz, Mehmet. A. 2012. “Contributions to the Early Iron Age Problem in the Central Black Sea Region in Light of Vezirköprü/Oymaağaç Höyük Ceramic”, **TÜBA-AR**, Ed. M. Kadioğlu, H. Ürer, G. Sart, G. R. Tsetskhladze, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, S. 15, ss. 69-78.

Yılmaz, Mehmet. A. 2017 “Iron Age Pottery”, **Archaologische Forschungen am Oymaağaç Höyük/Nerik 2011-2015**, Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft zu Berlin, By. Harald von der Osten-Woldenburg. pp. 68-141.

Yoffee, Norma. Cowgill, L. George. 1988. "The Collapse of Ancient Mesopotamia States and Civilizations", **American Antiquity**, University of Arizona Press, Tucson. pp. 119-130.

Yoffee, Norma. 1995. **Prestige and interest: international relations in the Near East, ca. 1600-1100 B.C.**, History of the ancient Near East, Studies 1.

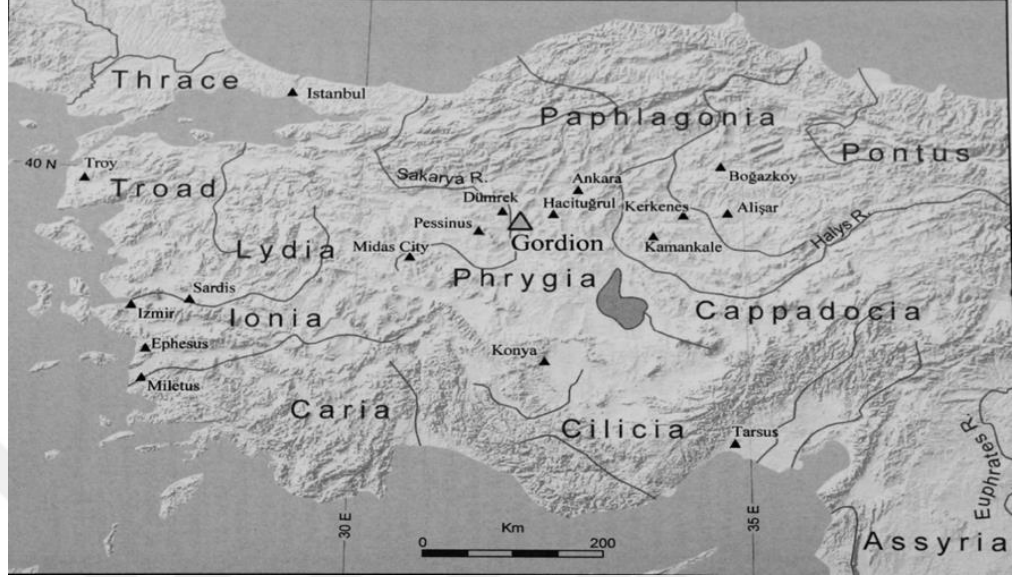
Young, S. Rodney. 1957. "1956 Gordion Hafriyatı", **Türk Arkeoloji Dergisi**, Ankara: Maarif Basımevi, S. 7-1, ss. 26-38.

Young, S. Rodney. 1969. "Doodling at Gordion", **Archaeology** 22, America: Archaeological Institute of America, No: 4, pp. 270-275.

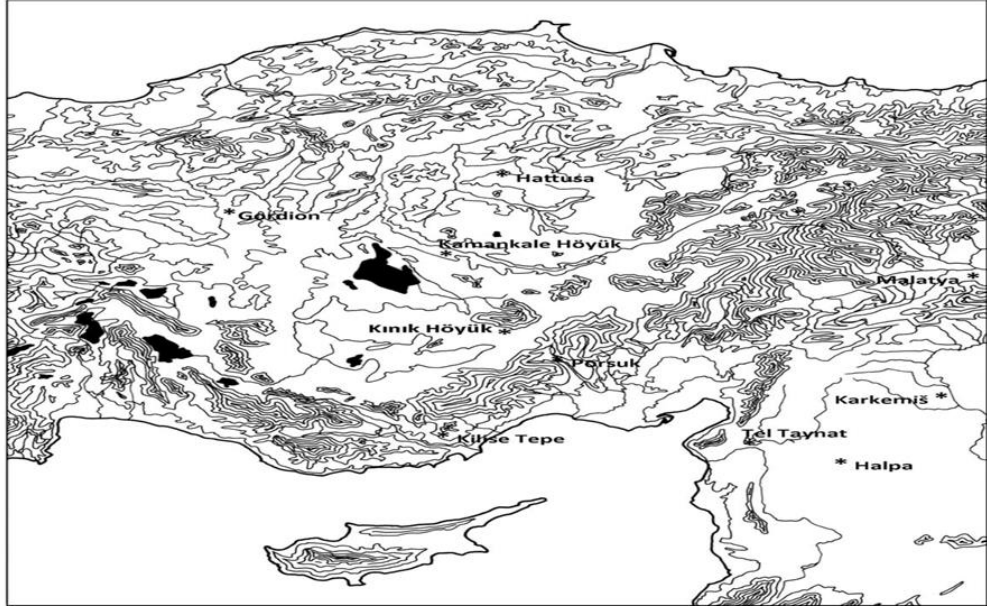
Young, S. Rodney. 1981. **Three Great Early Tumuli. The Gordion Excavations 1950-1973 Final Reports**, Vol. 1, Philadelphia University Museum Monograph 43.

HARİTALAR

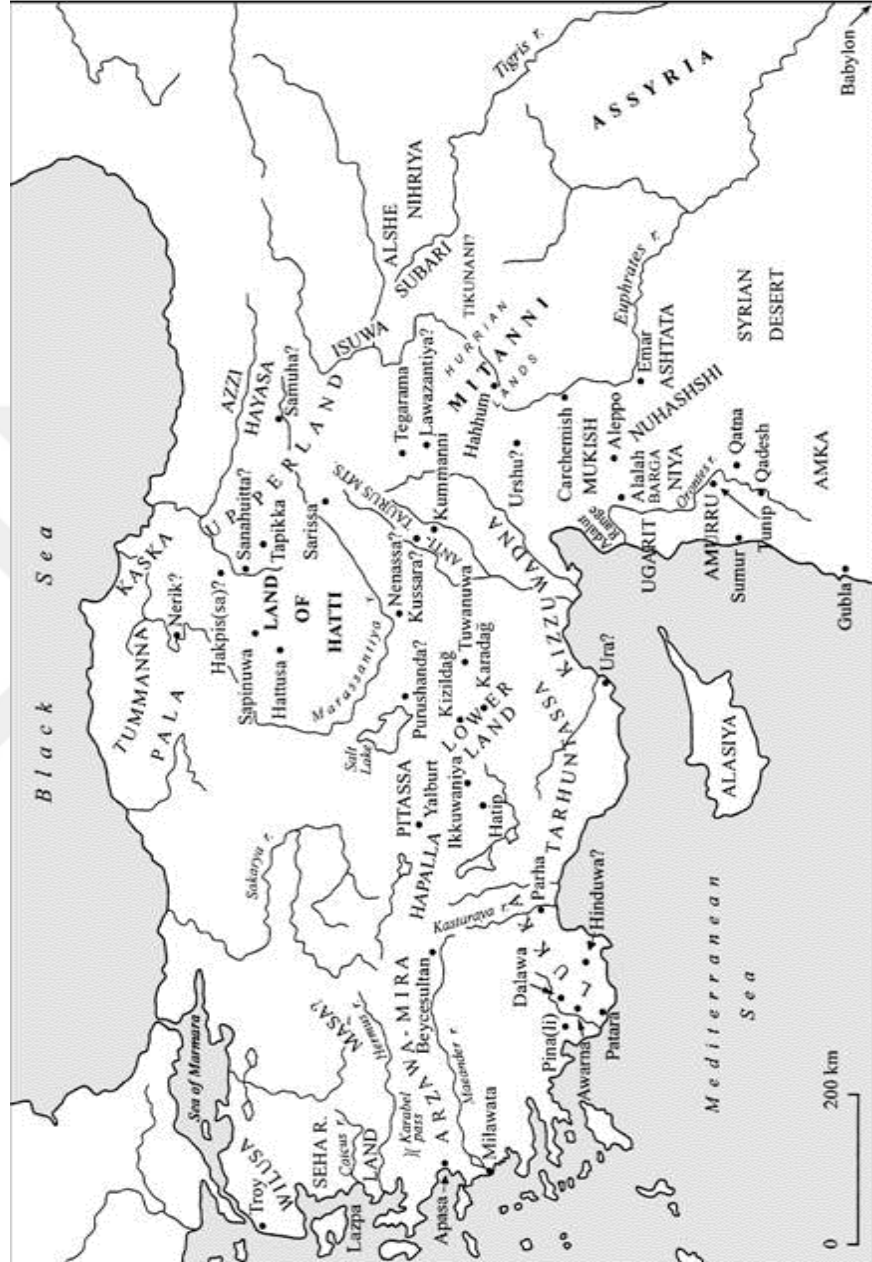
Harita 1

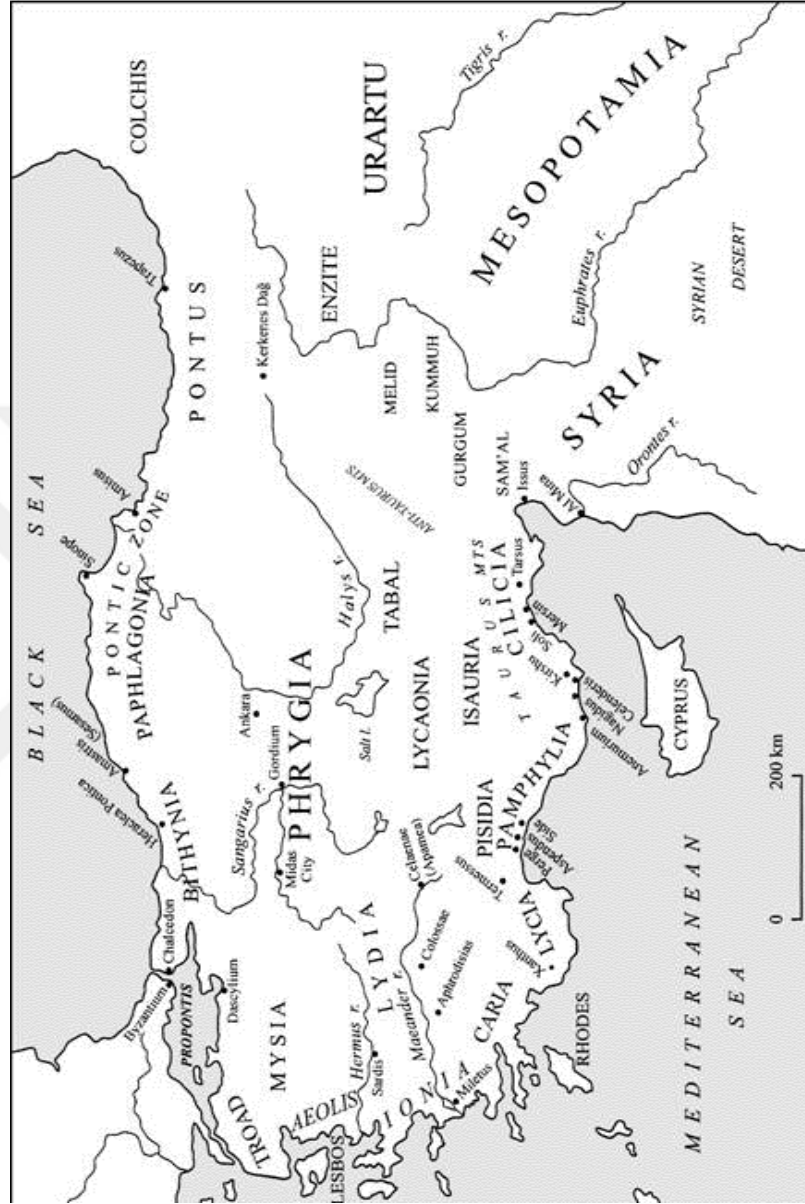
A. Anadolu Coğrafyası Genel Görünümü (Kealhofer, 2005: 2, Harita 1)

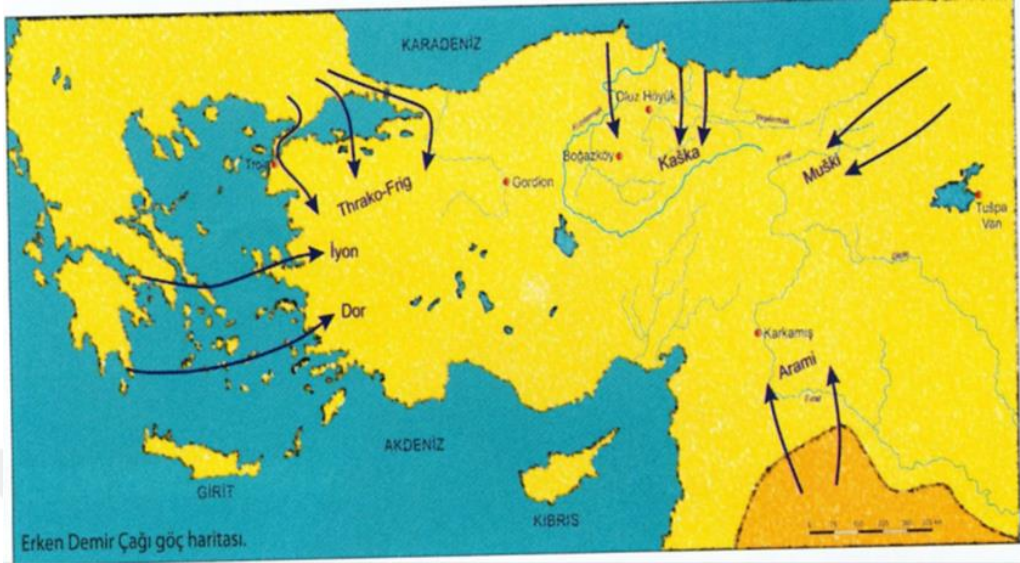
B. Anadolu Şehir Haritası (Mora, d'Alfonso, 2012: 387, Harita 1)

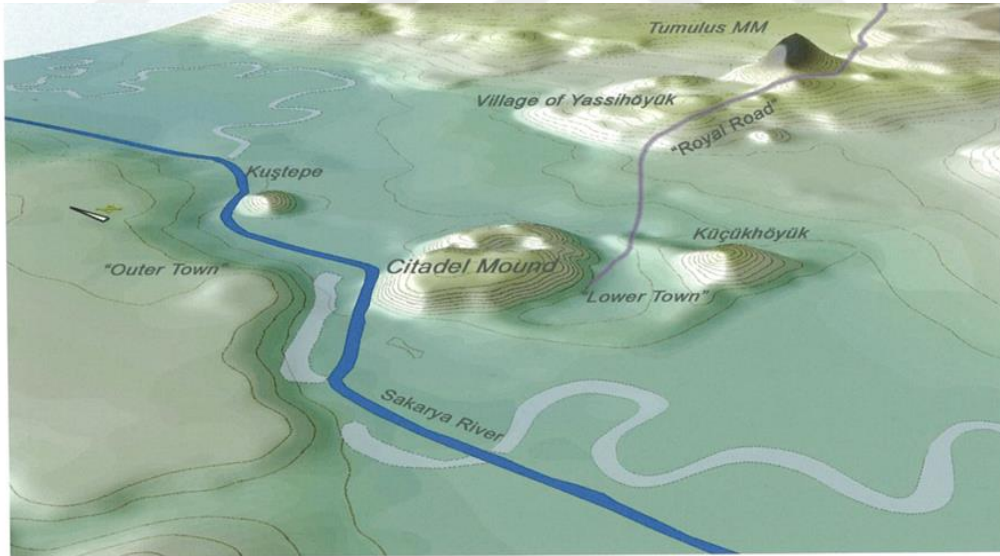
Anadolu Geç Tunç Çağı Merkezleri (Bryce, 2009: Harita 3)

M.Ö. I. Binde Anadolu Genel Görünümü (Bryce, 2009: Harita 4)

A. Erken Demir Çağı Göç Yolları (Dönmez, 2016: 81)

B. Gordion Yerleşim Topoğrafyası (Voigt, 2007: 66)

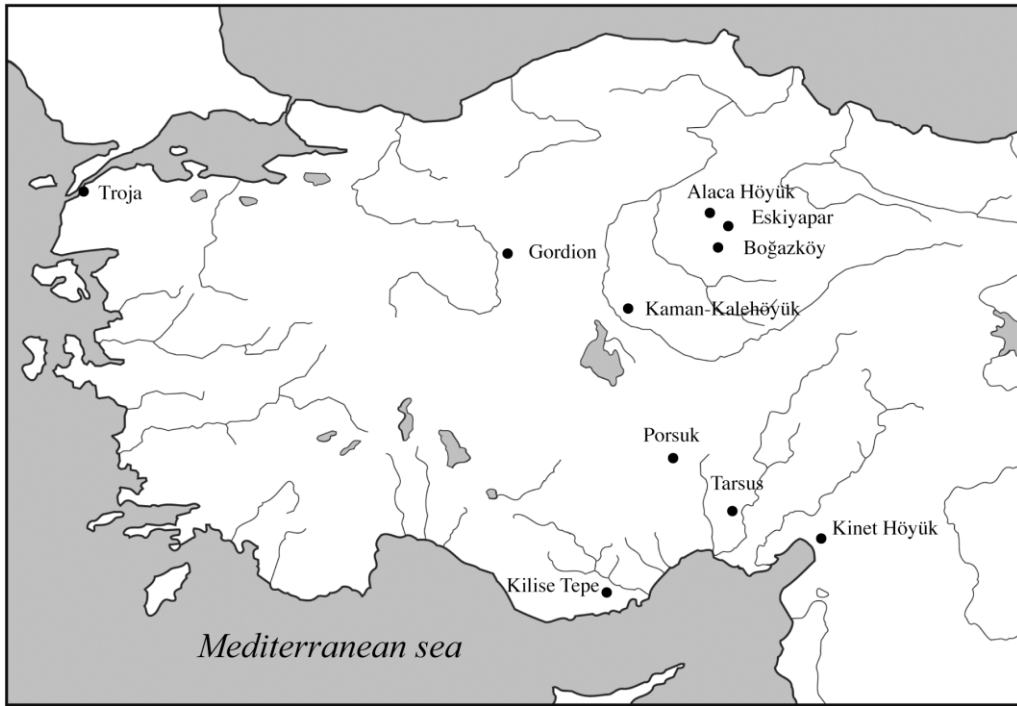
A. Boğazköy Çevresinin Topoğrafyası (Schachner, 2012: 49 Res. 1)

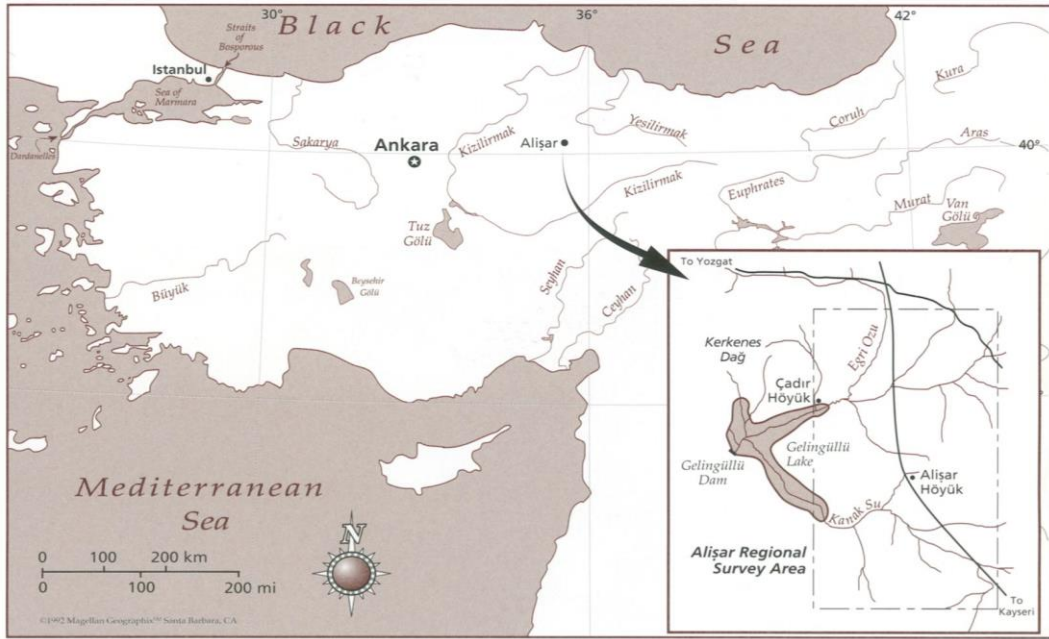
B. Boğazköy Budaközü ovası (Schachner, 2012: 49 Res. 2)

A. Büyükkaya kuzeyden görünüm (Seeher, 2000: 27 Res. 1)

B. Erken Demir Çağı yerleşim alanları (Matsumura, 2008: 176, Harita 1)

A. Çadır Höyük konumu (Gorny, 1995: 53)

B. Erken Demir Çağı seramik kültür yayılım alanları (Matsumura, 2005: 506, Harita 5.3.1)

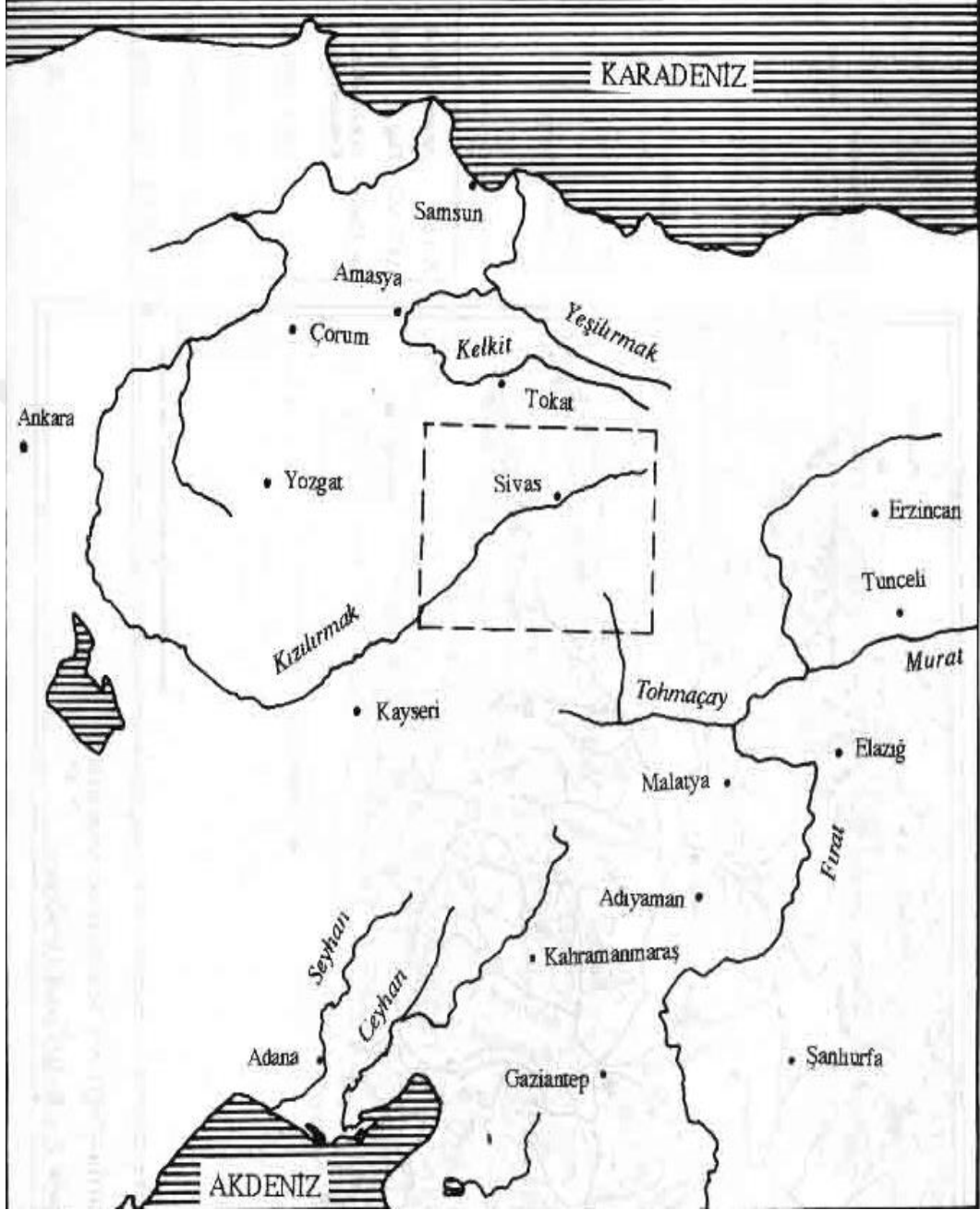
Harita 9

Alışar Höyük IV seramiğinin yayılım alanları (Matsumura, 2005: 515, Harita, 5.3.2)

Orta Karadeniz Bölgesi Demir Çağ Merkezleri (Dönmez, 2003: 12, Harita 1)

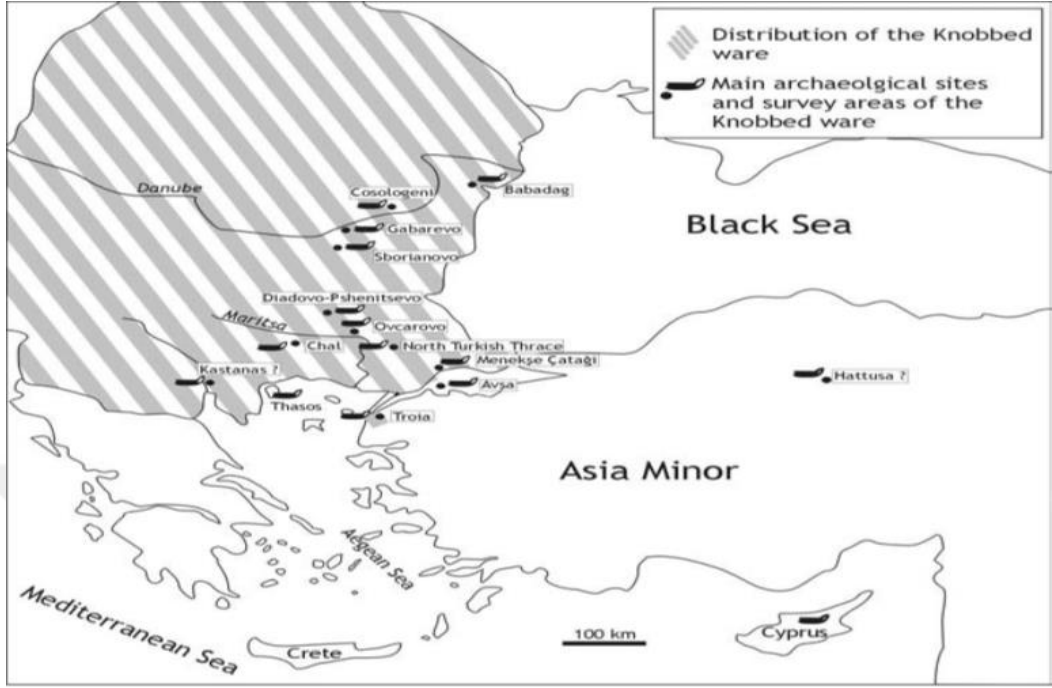
Yukarı Kızılırmak Bölgesinin konumu (Ökse, 1999: Harita 1)

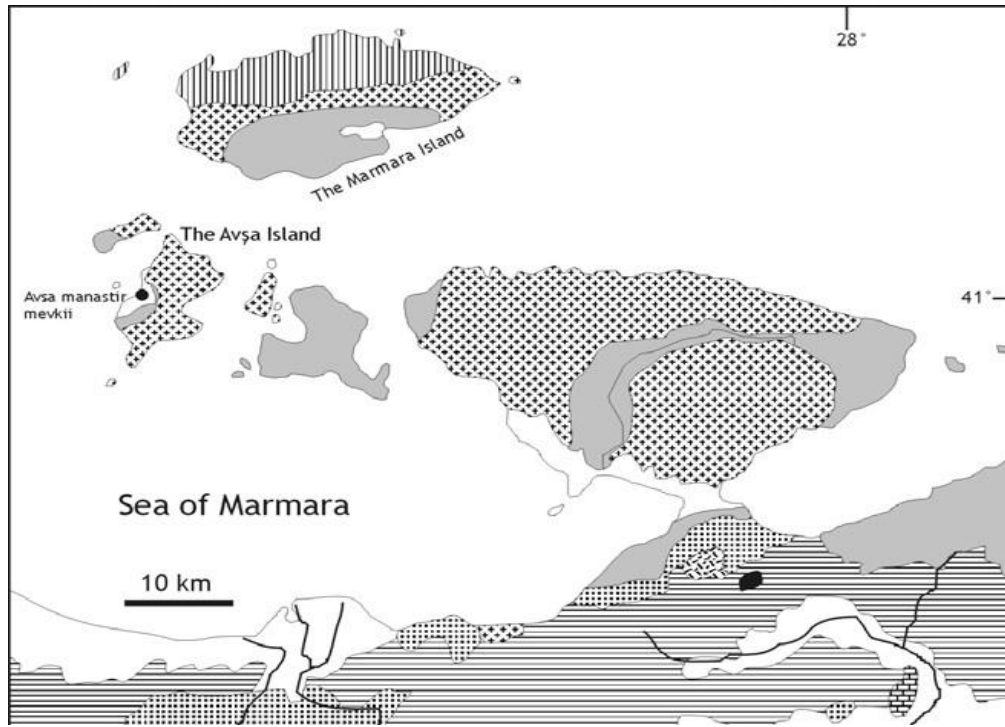
A. Amasya Oluz Höyük topografyası (Dönmez, Çorum Demir Çağ Sempozyum Sunumu, 2015)

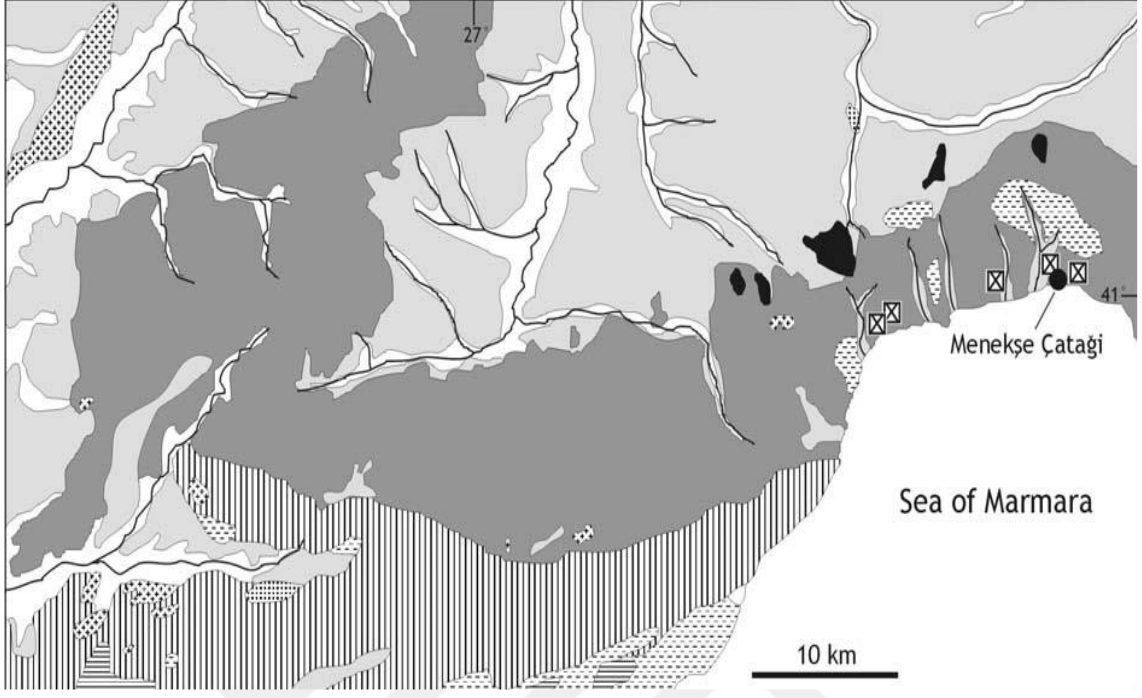
B. Oymağaç (Vezirköprü) genel görünüm (Czichon ve Yılmaz, 2014: 343 Res. 1)

A. Buckel Seramiğin Balkanlar ve Türkiye'deki dağılımı (Pinter, 2005: 19, Fig. 3)

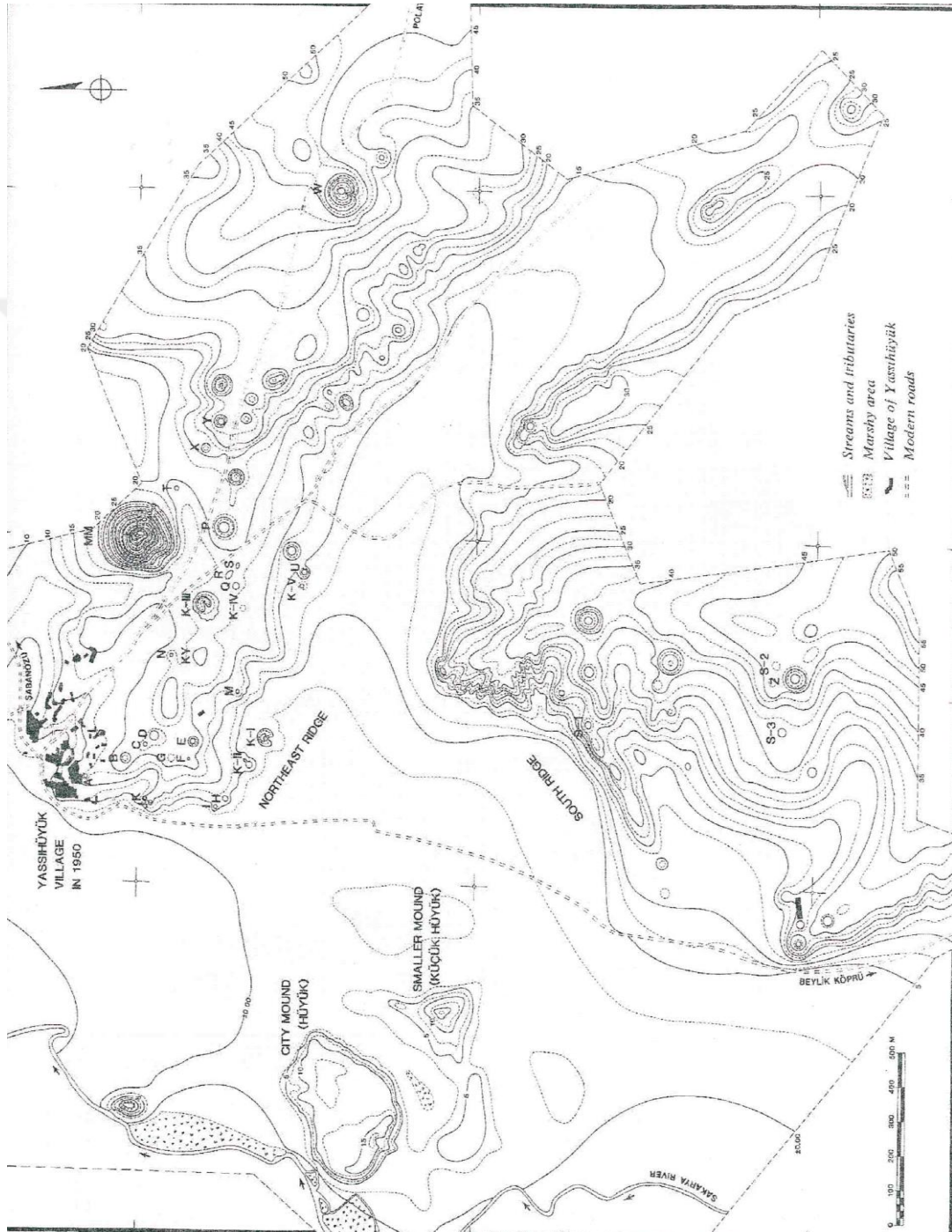
B. Buckel Seramiğin Balkanlar ve Türkiye'deki dağılımı (Pinter, 2005: 51 Fig. 15)

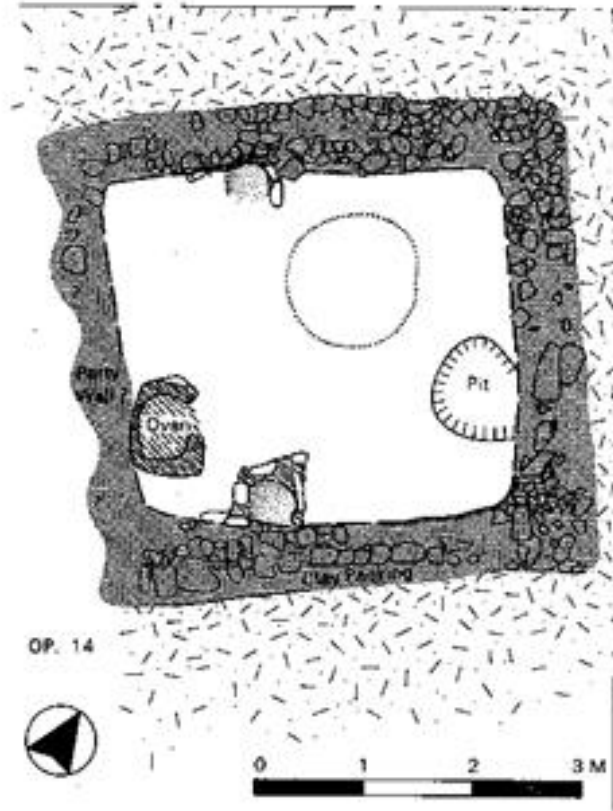
Buckel Seramiğin Balkanlar ve Türkiye'deki dağılımı (Pinter, 2005: 52 Fig. 16)

LEVHALAR

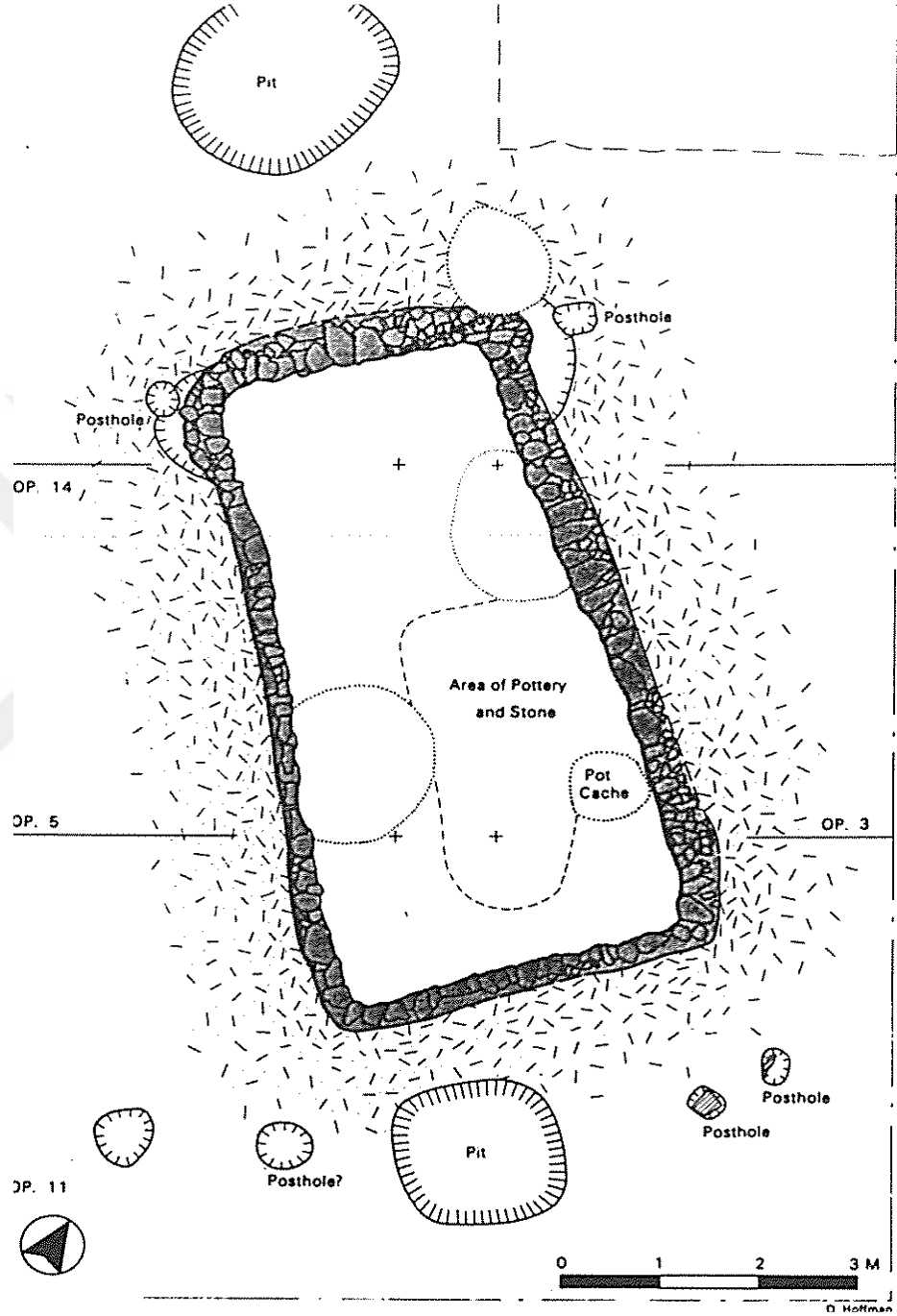
Levha 1

Gordion Planı (Genz, 2011: 345, Fig. 8)

Gordion'da YHSS 7B yapı evresine ait Erken Demir Çağı'na tarihlenen ev planı (Voigt, 1994: 284, Fig. 25.2.1)

Gordion'da YHSS 8 yapı evresine ait Son Tunç Çağı'na tarihlenen depolama çukurları (Henrickson ve Voigt, 1998: 83 Fig. 4)

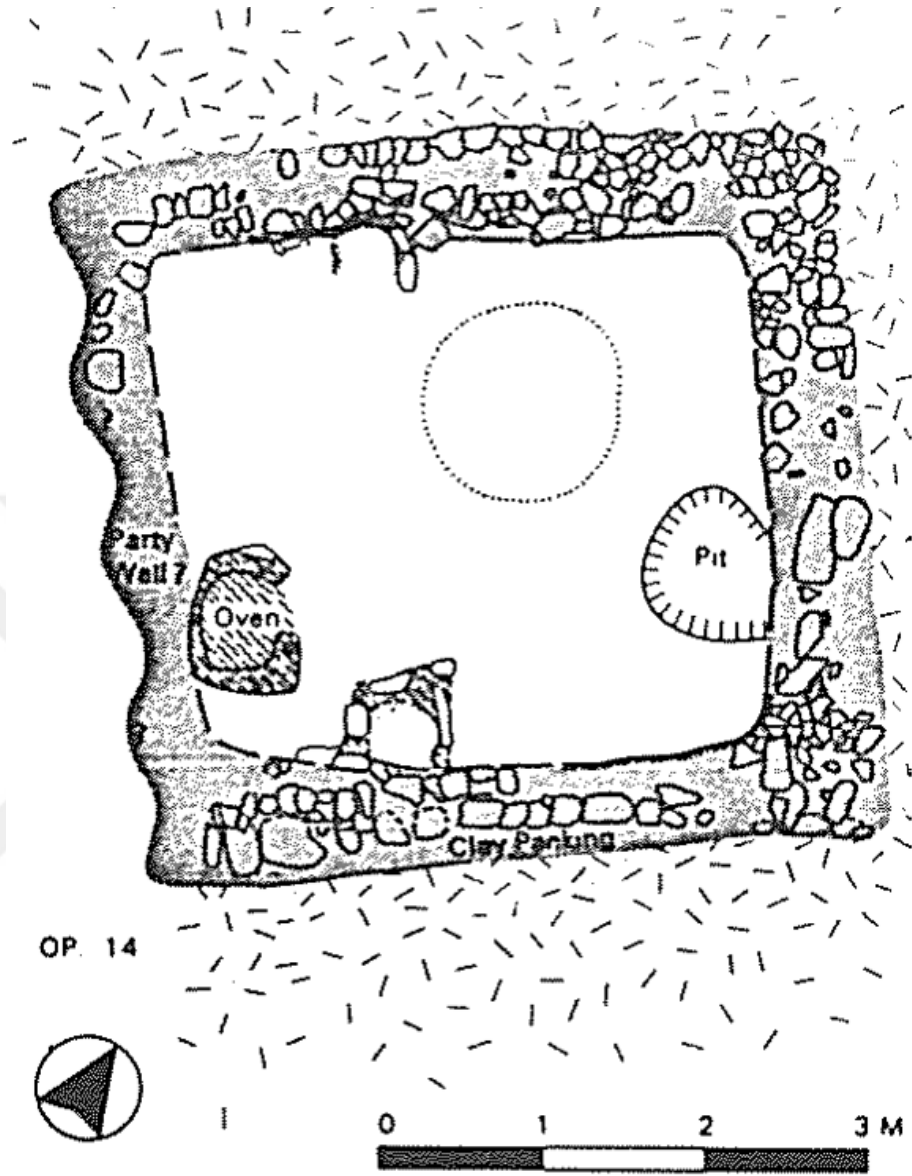
Levha 4

A. Gordion YHSS 8 yapı evresine ait Son Tunç Çağı'na tarihlenen çukur ve YHSS 9 yapı evresinde Son Tunç Çağı'na tarihlenen teras yapısı. (Henrickson, 1995: 84)

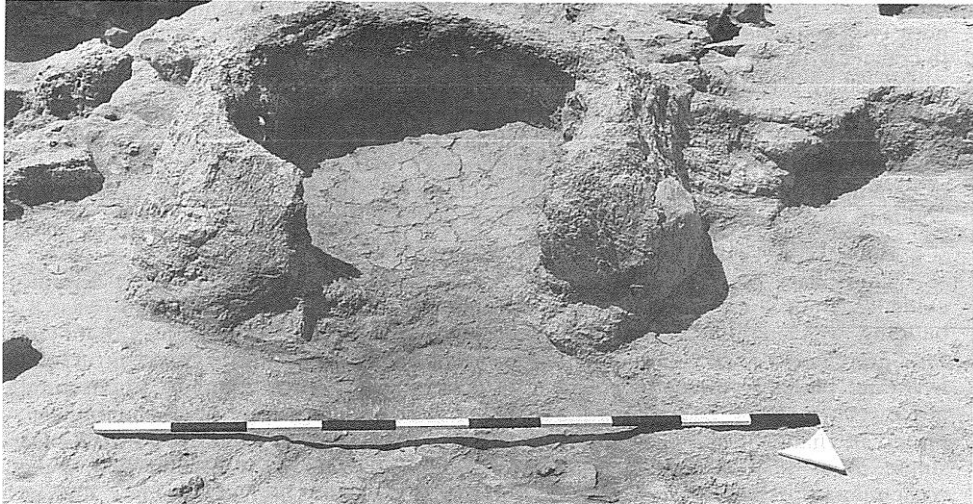
B. Gordion'da YHSS 8 yapı evresinde Son Tunç Çağı'na tarihlenen bir yapı (Voigt, 2007: 70)

Gordion'da YHSS 7B yapı evresinde Erken Demir Çağı'na tarihlenen ev planı (Henrickson ve Voigt, 1998: 83 Fig. 5)

A. Gordion'da YHSS 7 yapı evresinde Erken Demir Çağı'na tarihlenen ev yapısı
(Voigt, 2007: 71)

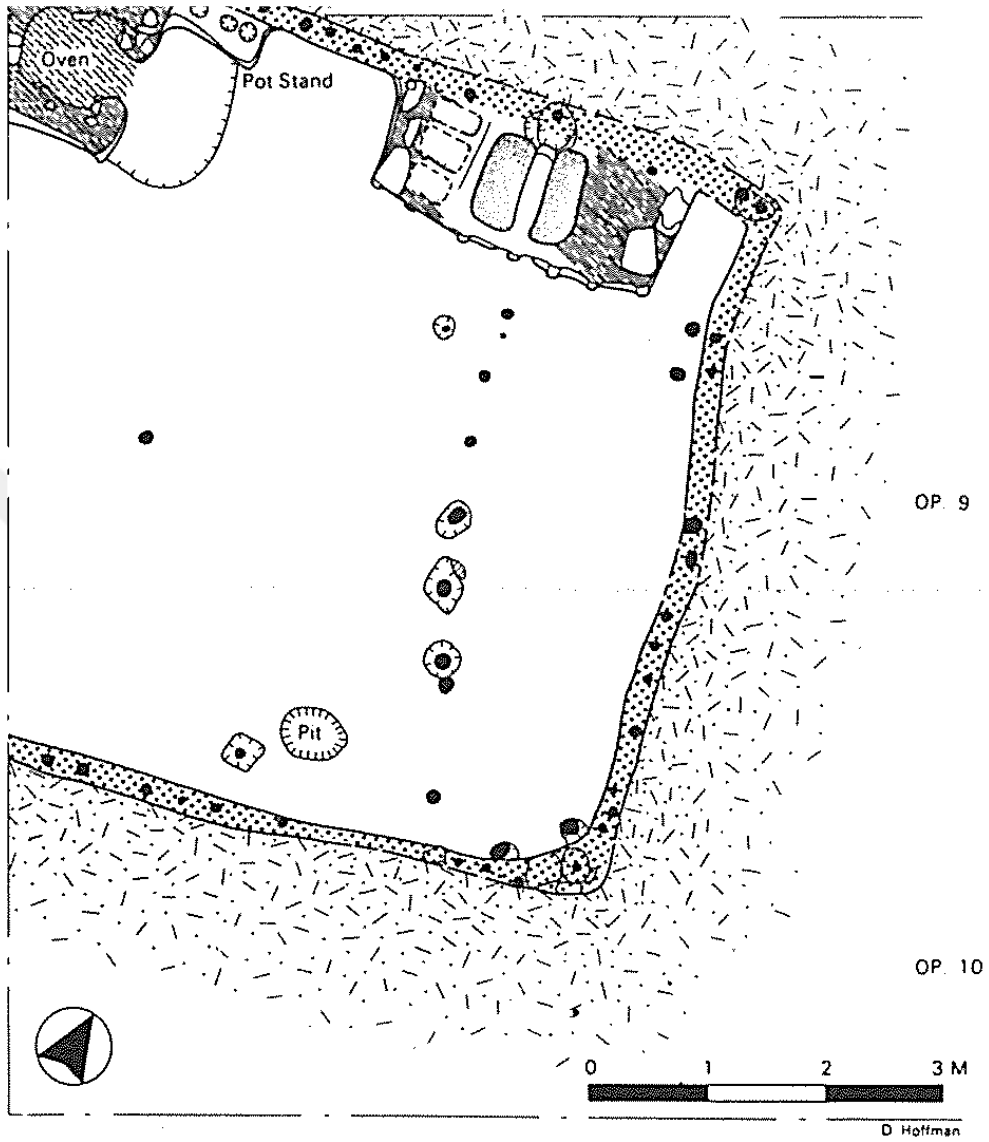
B. Gordion'da YHSS 7B yapı evresinde Erken Demir Çağı'na tarihlenen fırın yapısı
(Henrickson ve Voigt, 1998: 86 Fig. 6)

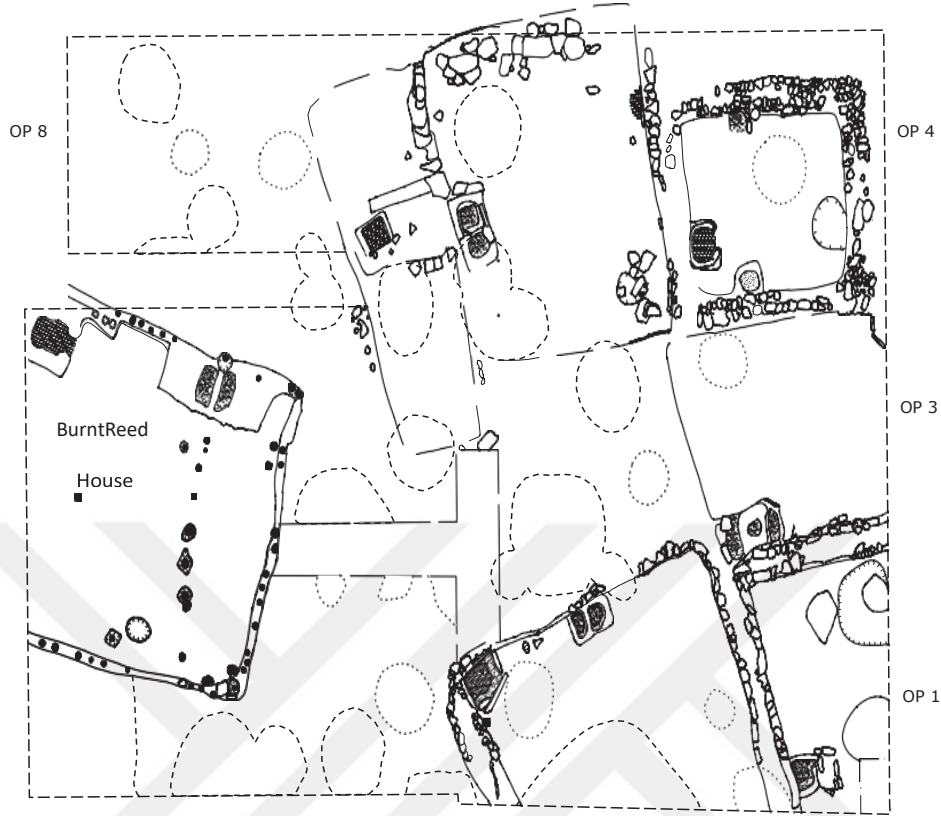
Gordion'da YHSS 7A yapı evresinde Erken Demir Çağı'na tarihlenen "Burnt Reed House" "Yanmış Ev" den ele geçen çark yapımı seramik örnekleri (Voigt ve DeVries, 2011: 34 fig. 2.8b)

Gordion'da YHSS 7B yapı evresinde Erken Demir Çağı'na tarihlenen fırın yapısı (Henrickson ve Voigt, 1998: 88, Fig. 8)

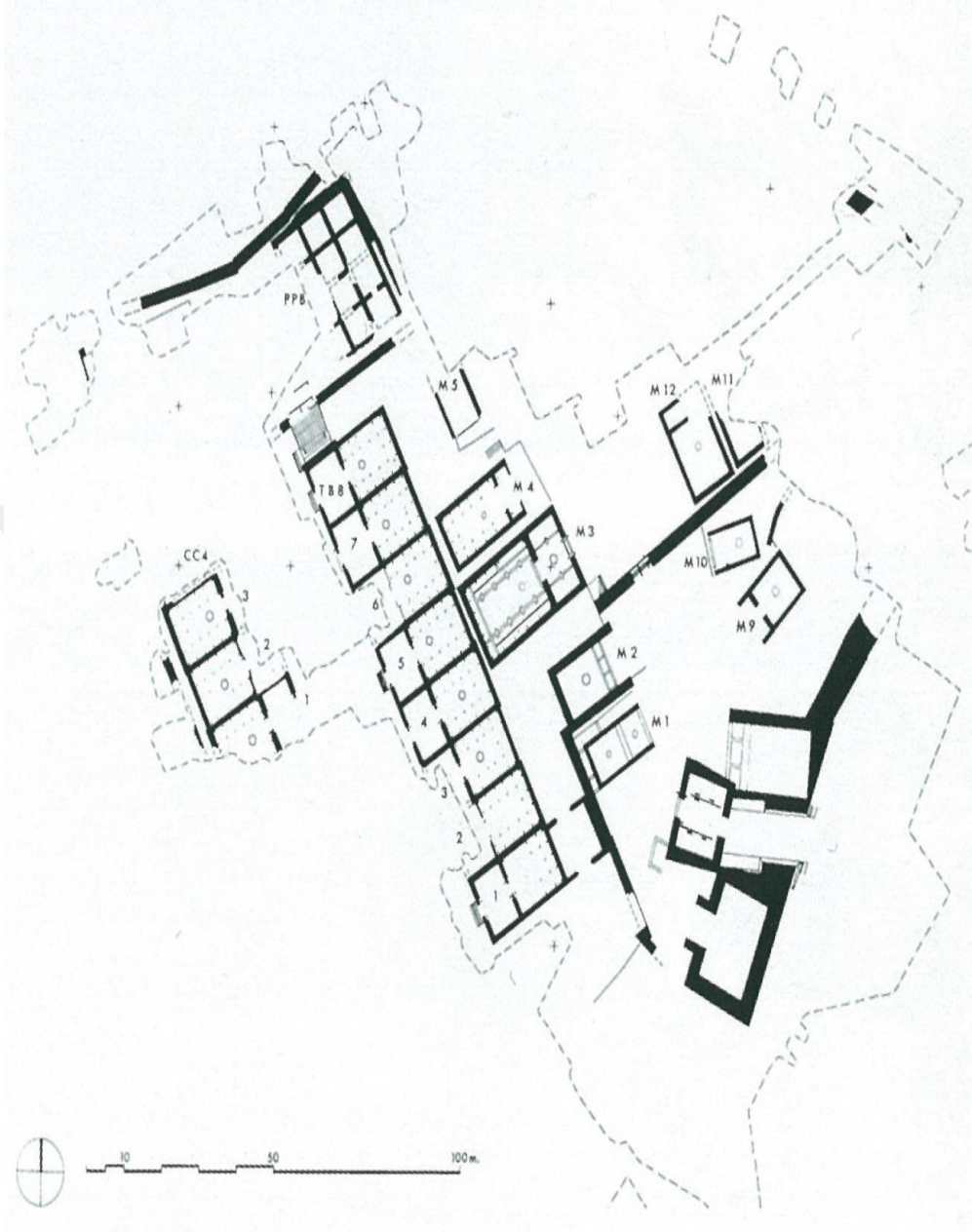
Gordion'da YHSS 7A yapı evresinde Erken Demir Çağı'na tarihlenen "Burnt Reed House" "Yanık Saz Evi planı (Henrickson ve Voigt, 1998: 86 Fig. 7)

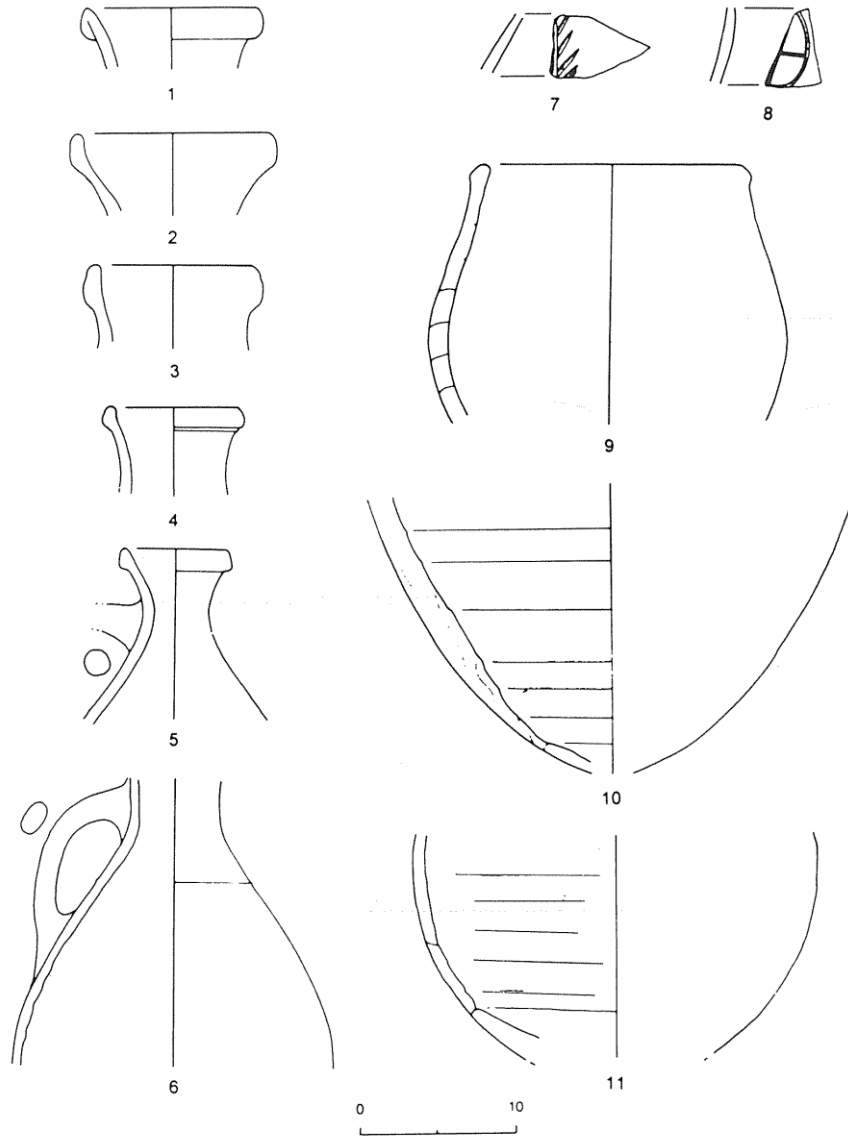
A. Gordion'da YHSS 7B ve 7A evlerinde Erken Demir Çağı'na tarihlenen yapı planı, kuzeydoğudaki üç oda YHSS 7B'ye ait (Voigt ve DeVries, 2011: 34, Fig. 2. 8a)

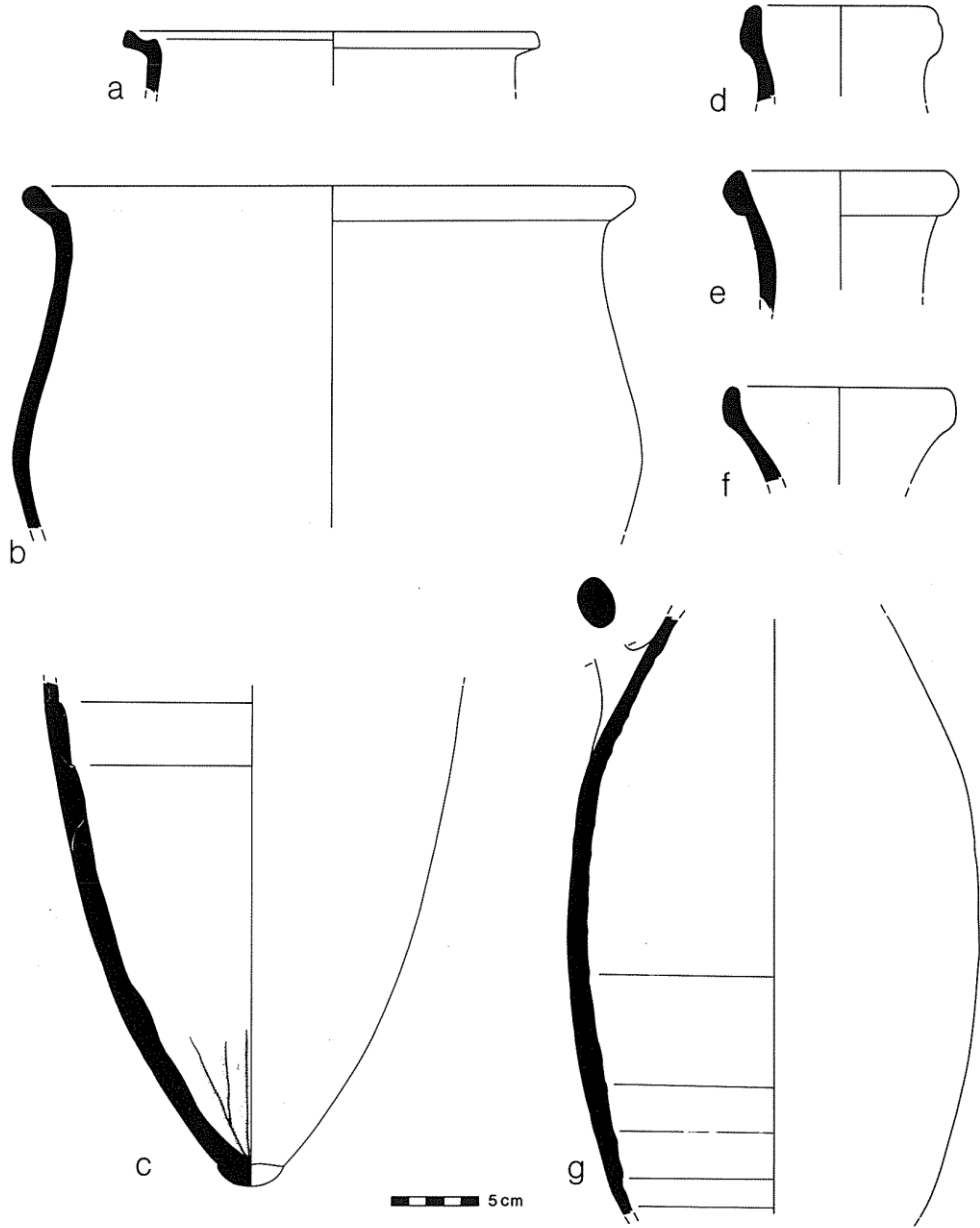
B. Gordion kuzeybatıdaki stratigrafi kesiti (Voigt ve DeVries, 2011: 29 Fig. 2. 4)

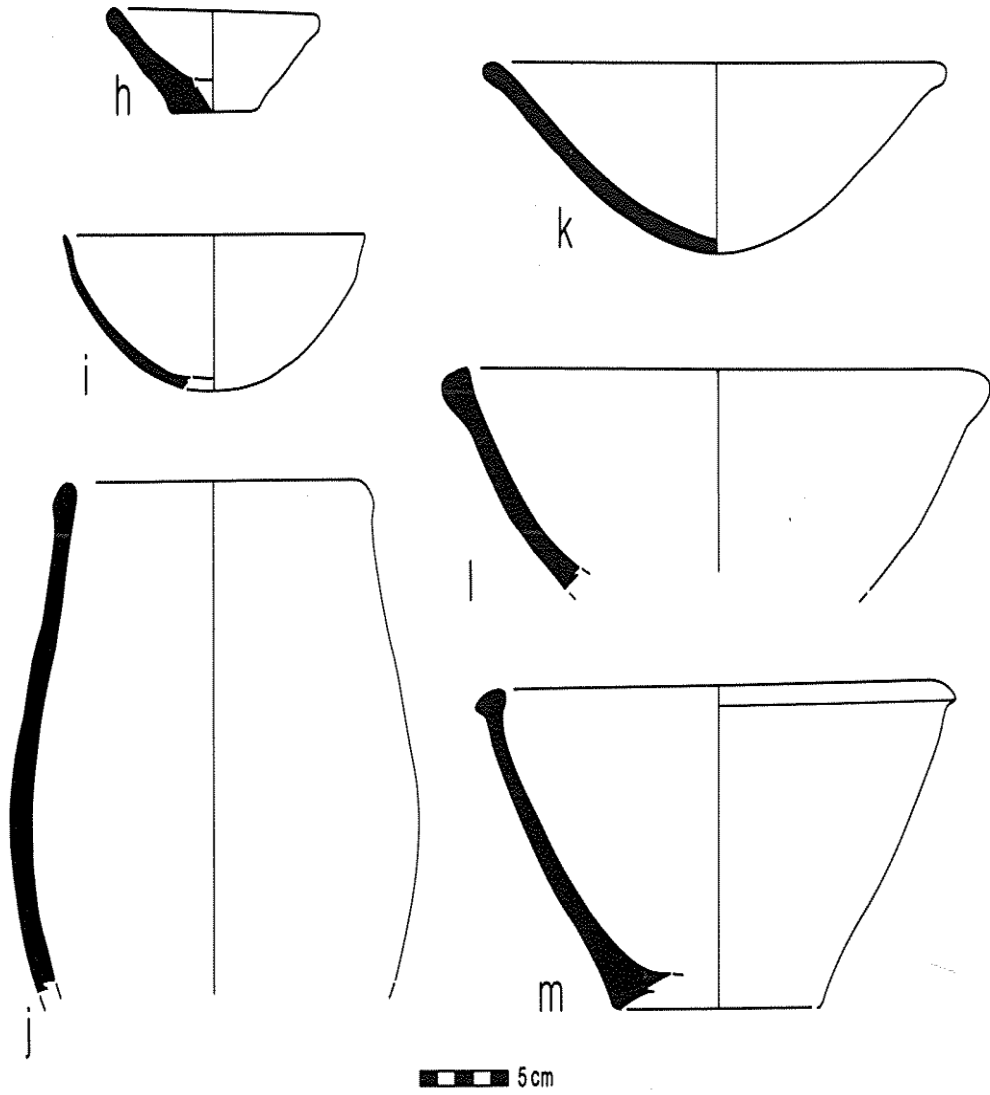
Gordion Erken Frig sitadel planı YHSS 6A yapı evresi (Sams, 2007: 71)

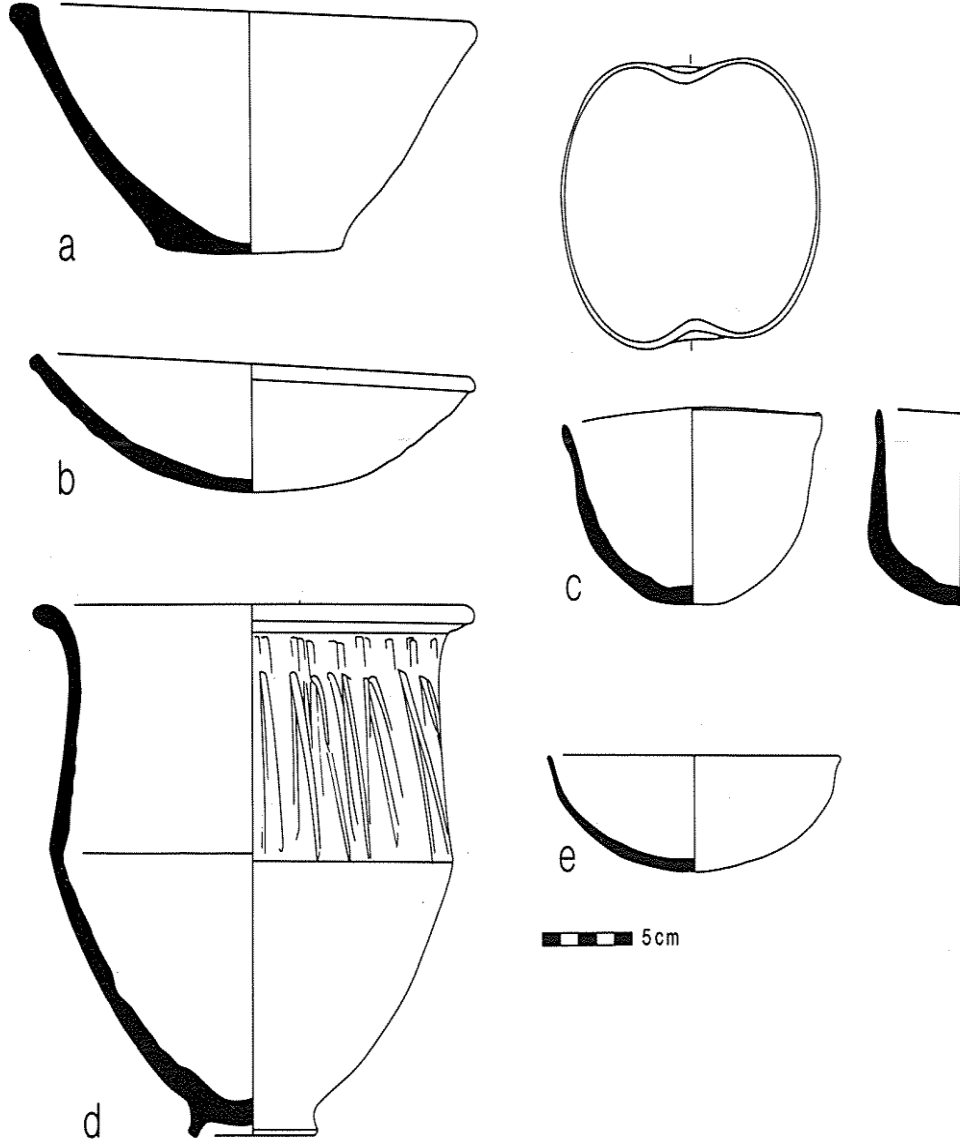
Gordion'da YHSS 9-8 yapı evresinde Geç Tunç Çağı'na tarihlenen seramik örnekleri, çömlekçi izleri görülmektedir (Henrickson ve Voigt, 1998: 94, Fig. 10)

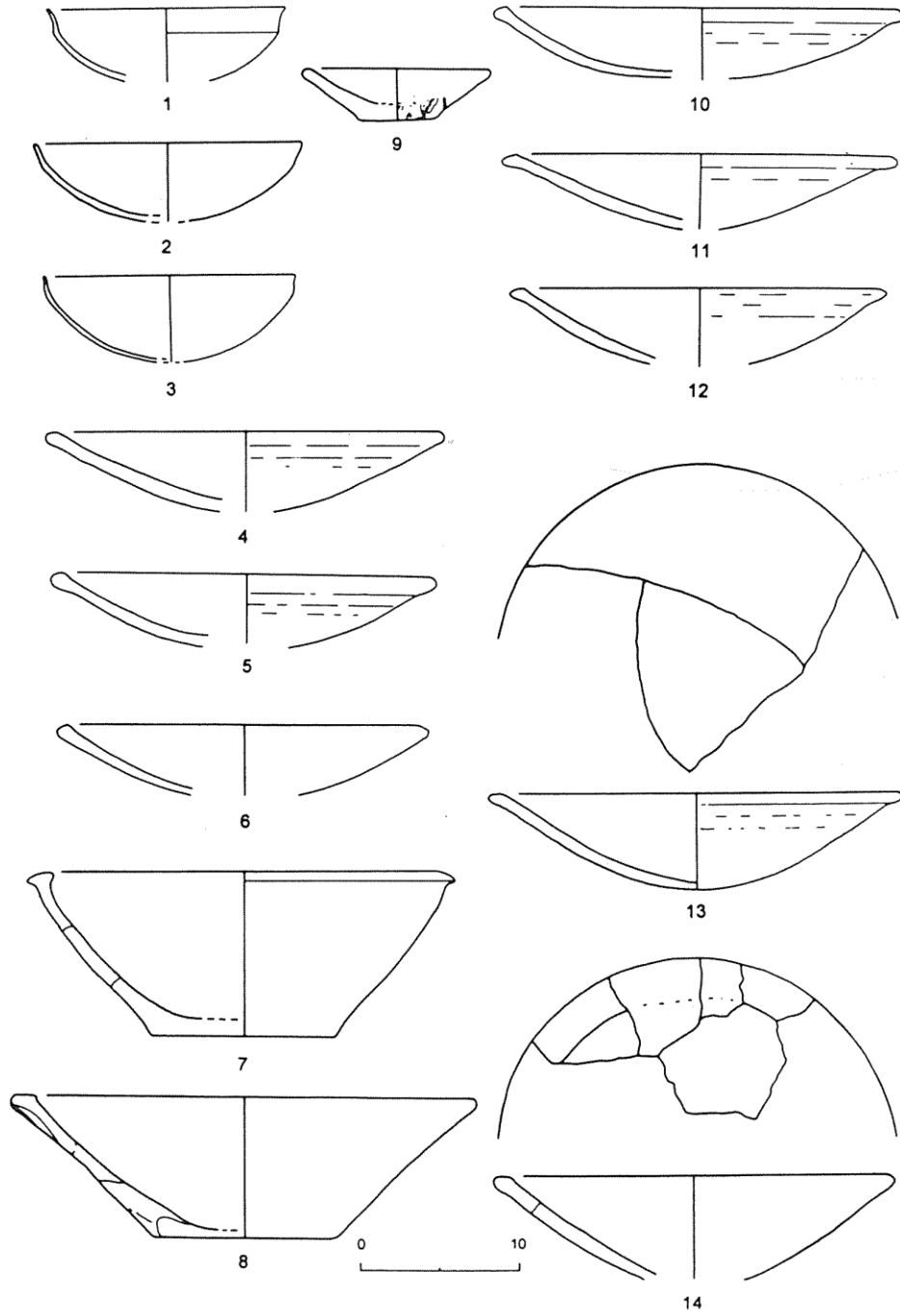
Gordion'da YHSS 8 yapı evresinde Geç Tunç Çağı'na tarihlenen seramik örnekleri (Henrickson, 1994: 121, Fig. 10.1)

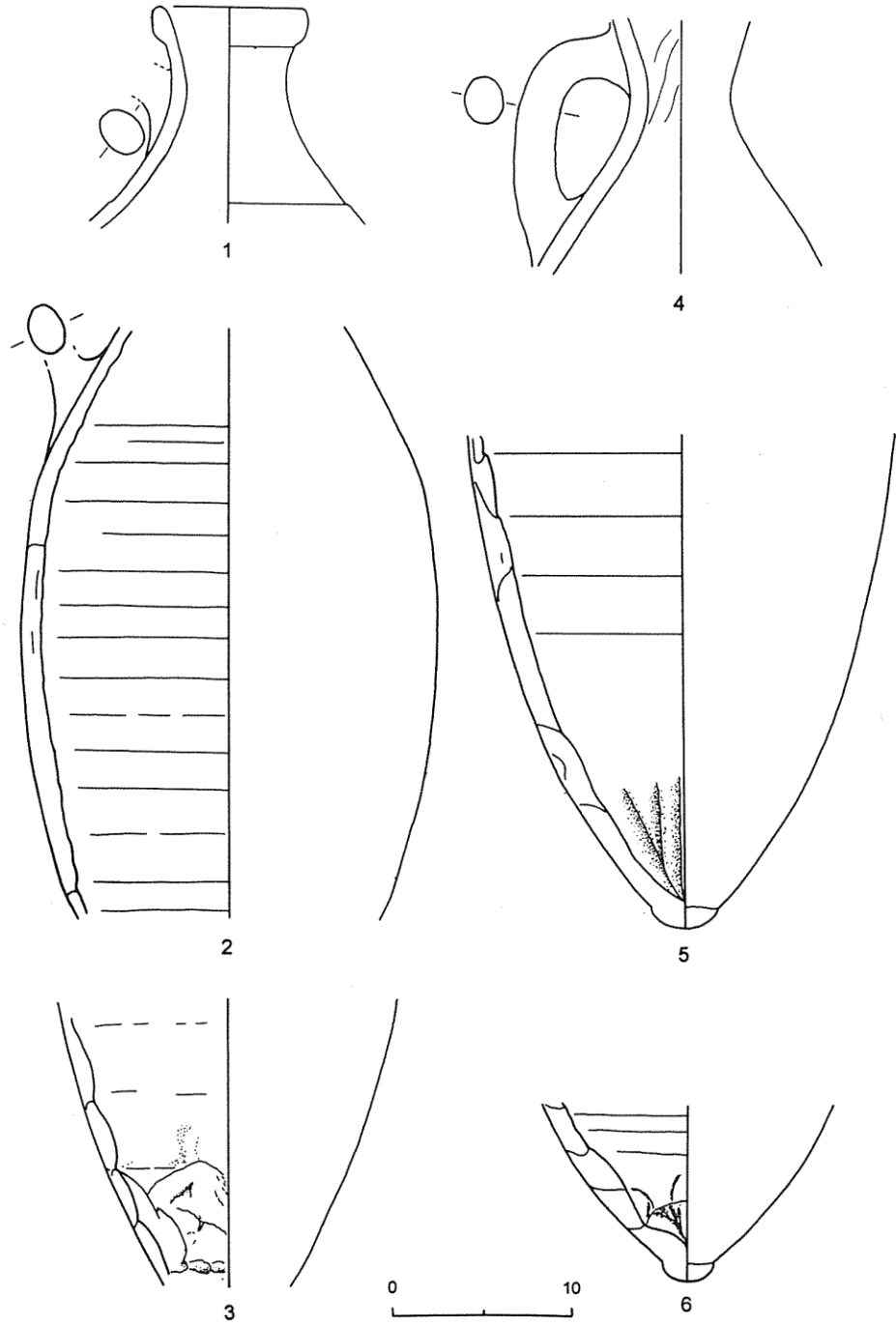
Gordion'da YHSS 8 yapı evresinde Geç Tunç Çağı'na tarihlenen seramik örnekleri (Henrickson, 1994: 122, Fig. 10.2.1)

Gordion'da YHSS 8 yapı evresinde Geç Tunç Çağı'na tarihlenen seramik örnekleri (Henrickson, 1994: 122, Fig. 10.2.2)

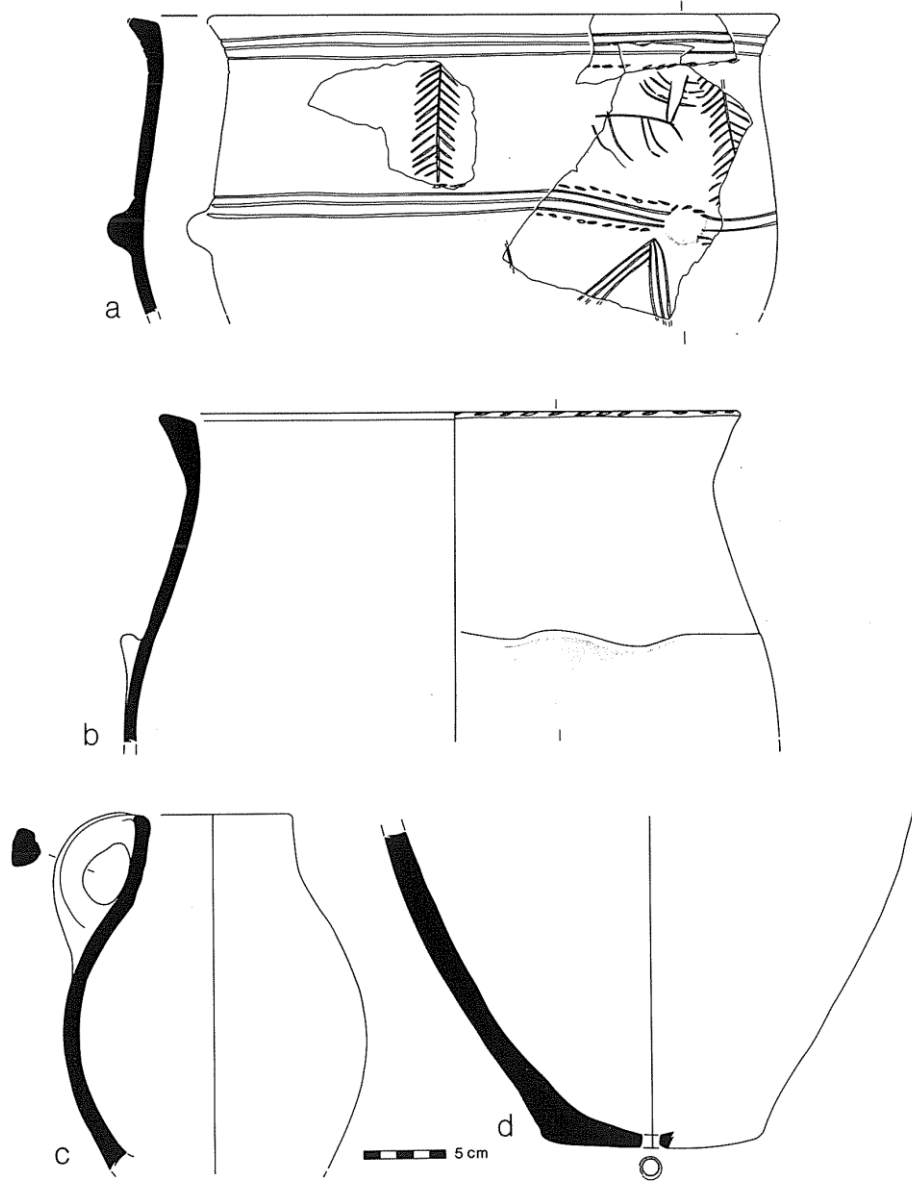
Gordion'da YHSS 8 yapı evresinde Geç Tunç Çağı'na tarihlenen kâse örnekleri (Henrickson ve Voigt, 1998: 92, Fig. 9)

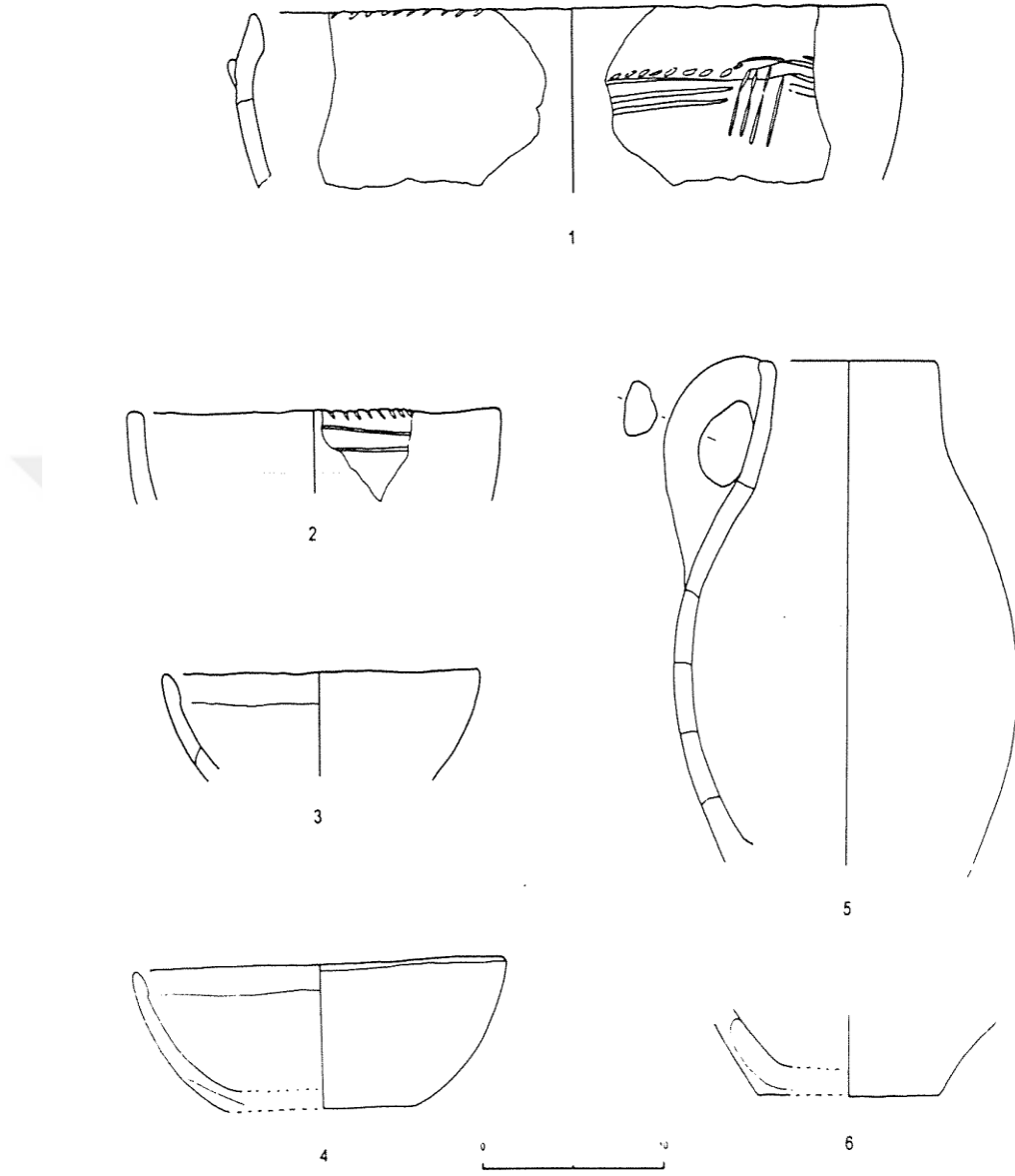
Gordion'da YHSS 8 yapı evresinde Geç Tunç Çağı'na tarihlenen büyük silindirik kavanoz örnekleri (Henrickson ve Voigt, 1998: 96, Fig. 11)

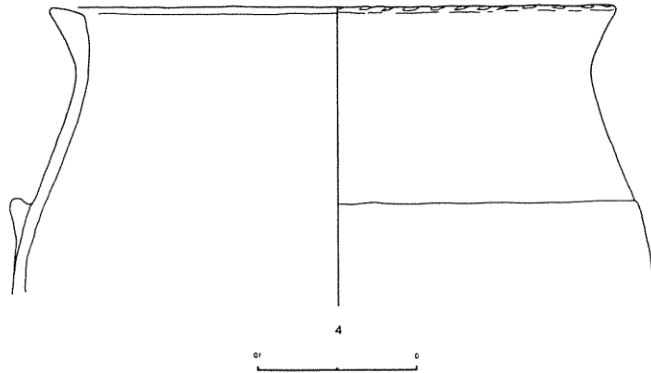
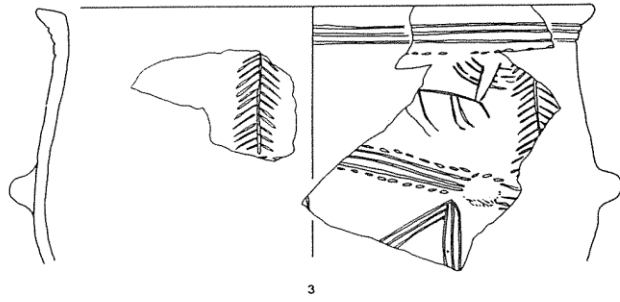
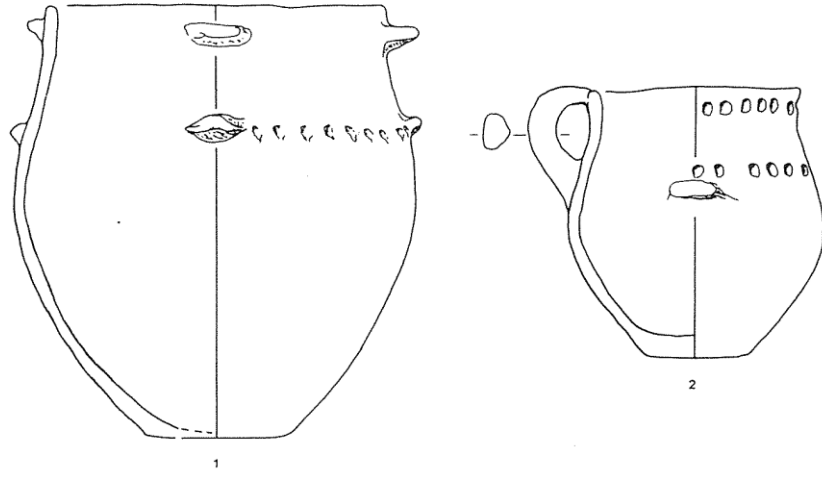
Gordion'da YHSS 8 yapı evresinde Geç Tunç Çağı'na tarihlenen seramik örnekleri
(Voigt, 2007: 70)

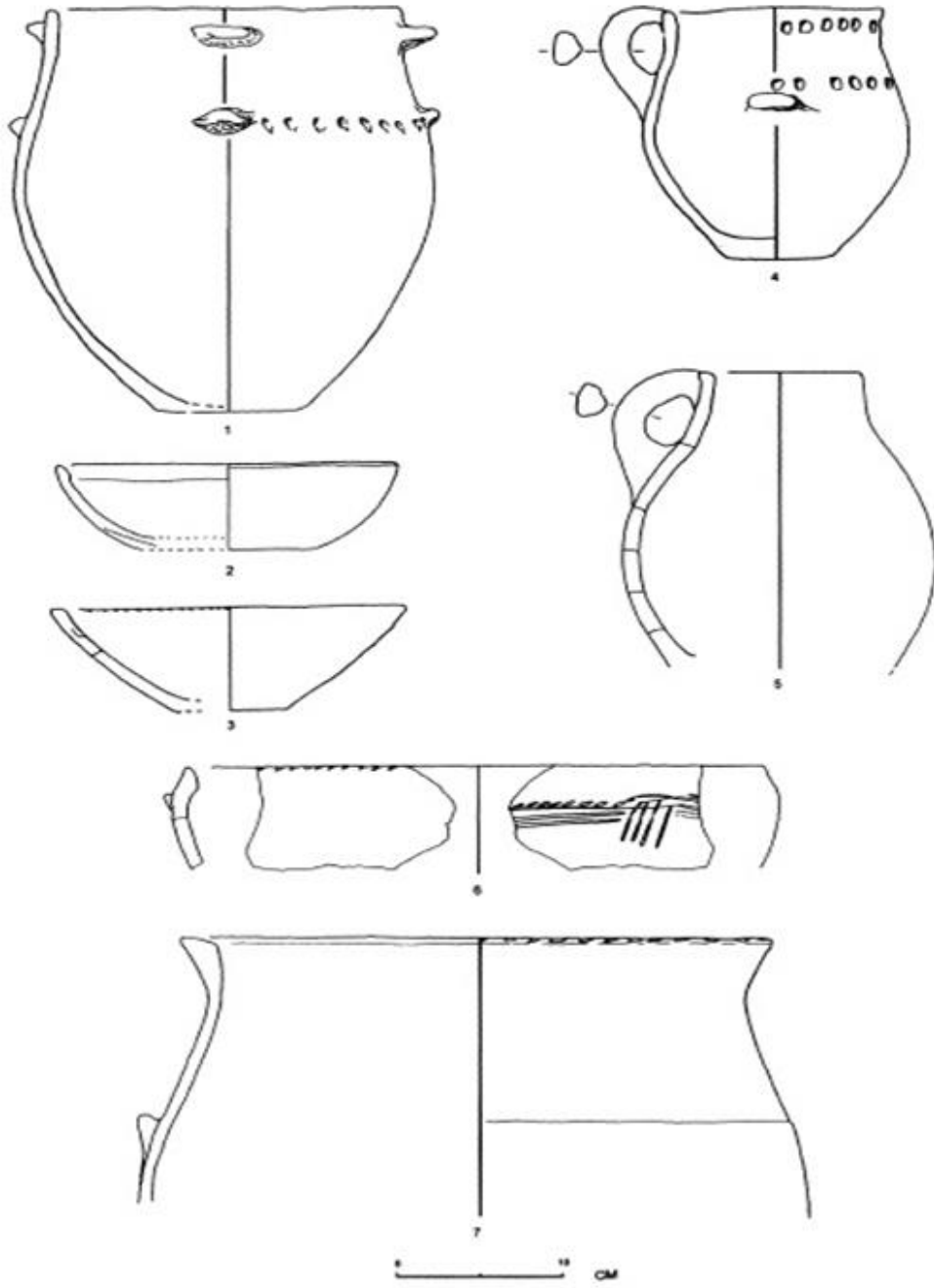
Gordion'da YHSS 7B yapı evresinde Erken Demir Çağı'na tarihlenen el yapımı seramik örnekleri (Henrickson, 1994: 123, Fig. 10.3)

Gordion'da YHSS 7B yapı evresinde Erken Demir Çağı'na tarihlenen el yapımı kâse ve sūrahi örnekleri (Henrickson ve Voigt, 1998: 97, Fig. 12)

Gordion'da YHSS 7B yapı evresinde Erken Demir Çağı'na tarihlenen el yapımı geniş ağızlı tencere örneği (Henrickson ve Voigt, 1998: 98, Fig. 13)

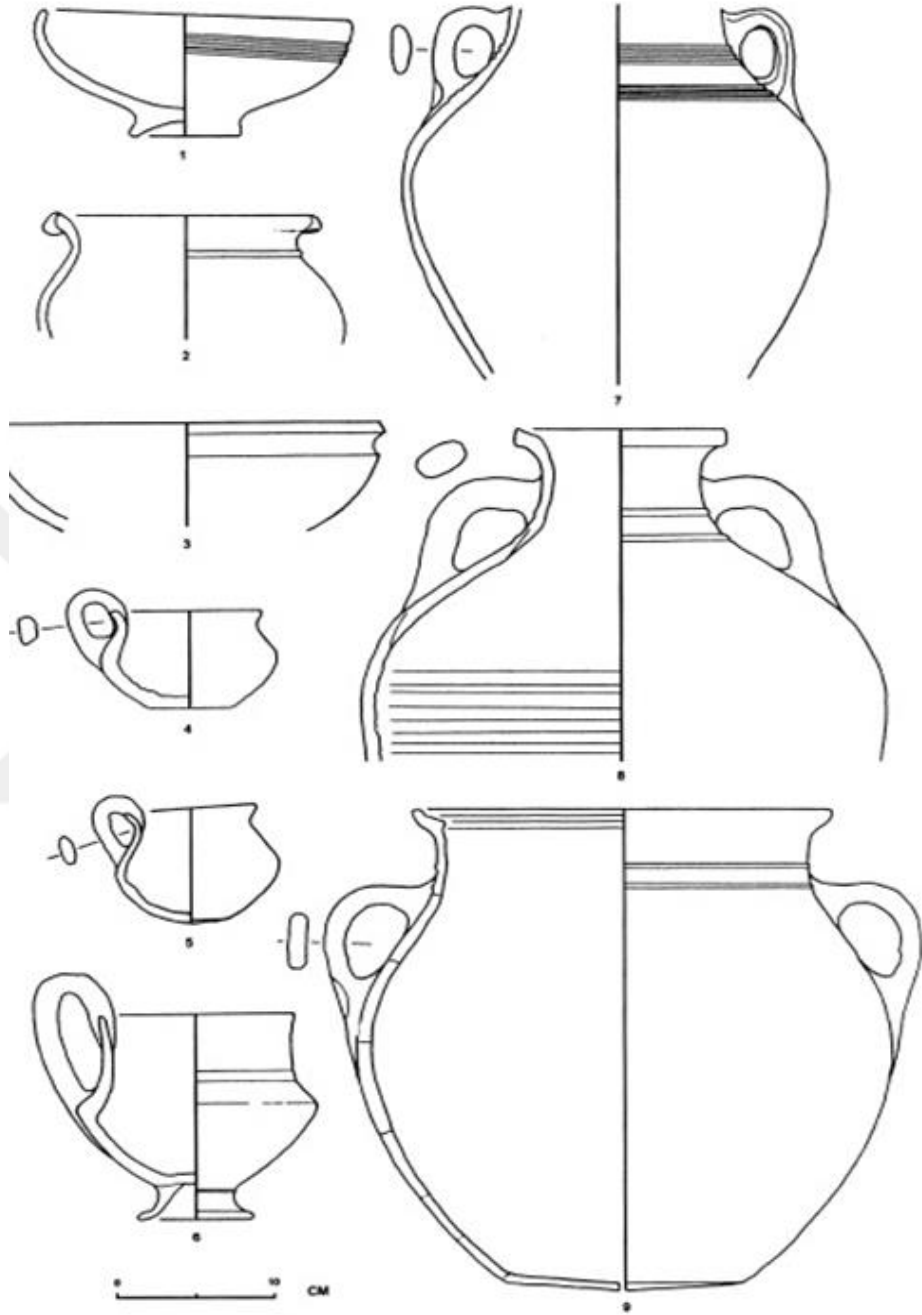
Gordion'da YHSS 7B yapı evresinde Erken Demir Çağı'na tarihlenen el yapımı seramik örnekleri (Voigt ve Henrickson, 2000: 44, Fig. 4)

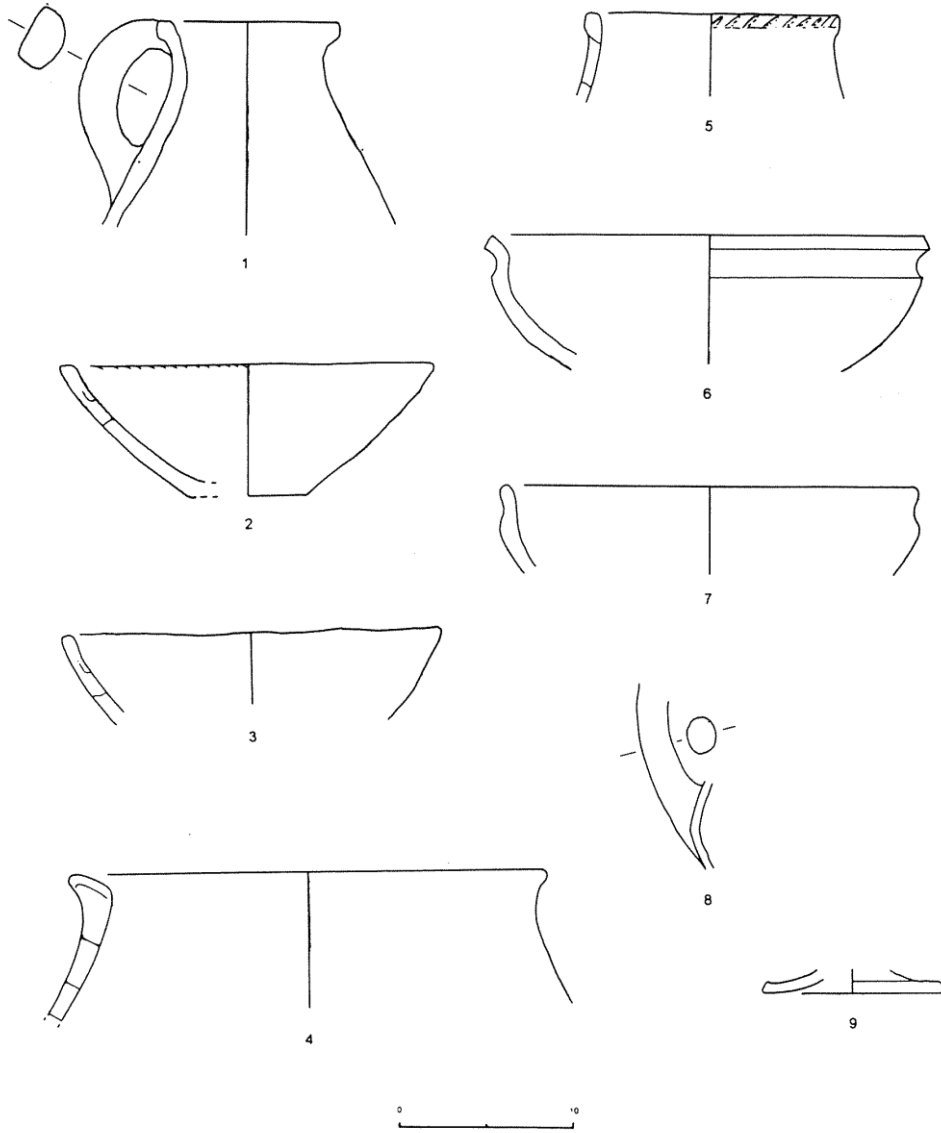
A. Gordion'da YHSS 7B yapı evresinde Erken Demir Çağı'na tarihlenen el yapımı seramik örnekleri (Henrickson, 2007: 190)

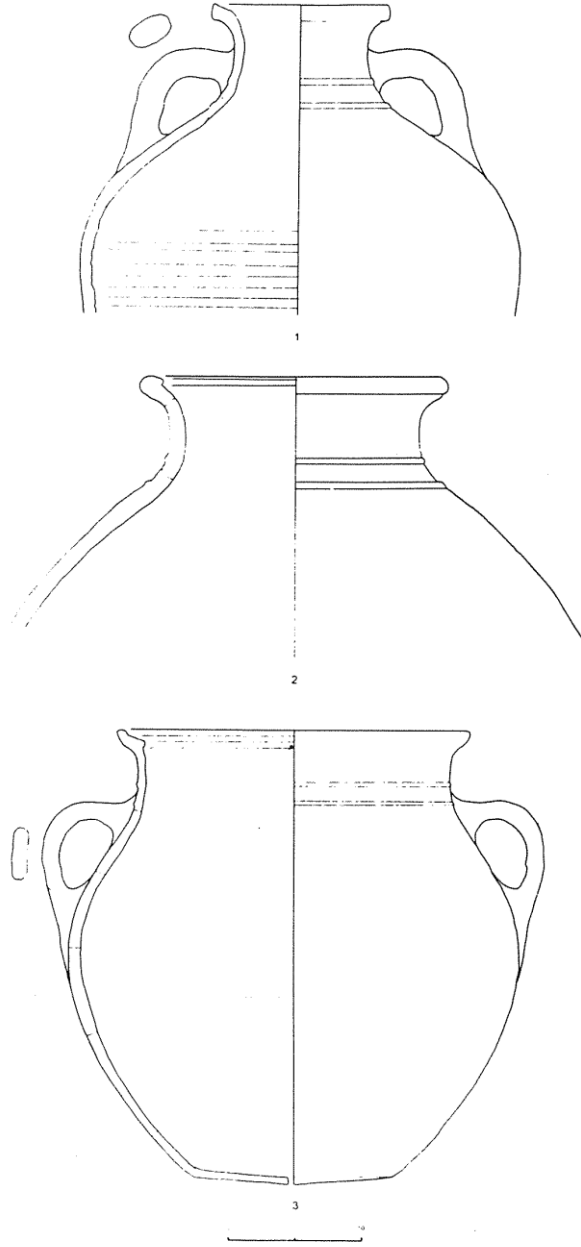
B. Gordion'da YHSS 7B yapı evresinde Erken Demir Çağı'na tarihlenen el yapımı çizi bezekli seramik örneği (Henrickson, 2007: 191)

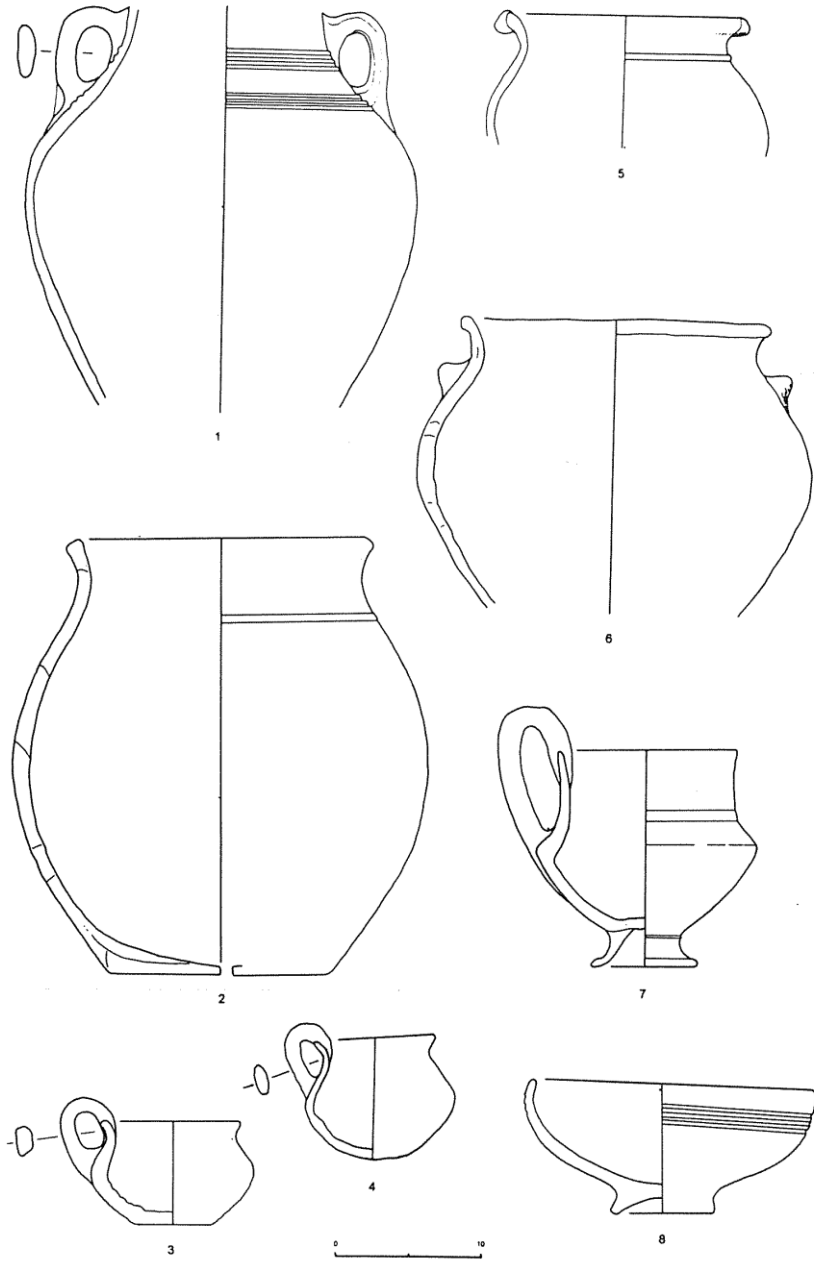
Gordion'da YHSS 7A yapı evresinde Erken Demir Çağı'na tarihlenen devetüyü renkli seramik örnekleri (Voigt ve Henrickson, 2000: 45, Fig. 5)

Gordion'da seçilmiş geç YHSS 7A yapı evresinde Erken Demir Çağı'na tarihlenen 2-4 el yapımı kaba örnekler, 1-5 devetüyü renkli seramik örnekleri (Henrickson ve Voigt, 1998: 100, Fig. 14)

Gordion'da YHSS 7A yapı evresinde Erken Demir Çağı'na tarihlenen tencere ve kavanoz seramik örnekleri (Henrickson ve Voigt, 1998: 102, Fig. 15)

Gordion'da YHSS 7A yapı evresinde Erken Demir Çağı'na tarihlenen tencere, kupa, kadeh ve kâse seramik örnekleri (Henrickson ve Voigt, 1998: 104, Fig. 16)

A. Gordion'da YHSS 7A yapı evresinde Erken Demir Çağı'na tarihlenen "Burnt Reed House" devetüyü renginde seramik örnekleri (DeVries ve Voigt, 2011: 35)

B. Gordion'da YHSS 7A yapı evresinde Erken Demir Çağı'na tarihlenen devetüyü renginde seramik örnekleri (Henrickson, 2007: 192)

Gordion'da sol yöndeki YHSS 7 yapı evresinde Erken Demir ağına, sağ yöndeki YHSS 6 yap evresinde Erken Frig kş tabakasına tarihlenen seramik rneklelerinin karşılaştırılması (Henrickson, 2007: 193)

Observations	YHSS 7B EIA Handmade	YHSS 7A Buff Ware	YHSS 6-5 E and M Phrygian Common (Fine) Ware
Range of Forming/ Finishing Techniques	Limited	Relatively limited	Wide (limited)
Basic Forming Methods	Handbuilt (coiled, slab-built, moulded?)	Handbuilt (coiled, slab-built), thrown???	Thrown or handbuilt depending on vessel size (Thrown on potter's wheel)
Basic Finishing Methods	Burnish on (self-) slip	Smoothed, (self-) slip	Smoothed, (self-) slip (self-)slip, burnish/polish
Firing Atmosphere	Reducing	Uncertain due to refining	Usually reducing (usually reducing)
Effort Expended per Vessel	Moderate to high	Low to moderate	Low to moderate (high)
Complexity of Tools/Investment	Burnisher	Tournette, (potter's wheel??)	Potter's wheel, tournette (Potter's wheel)
Assemblage Typology Basic Forms	Few, simple	Relatively few?	Relatively few, simple, standardized (Few, often elaborate)
Variability	Marked	Moderate?	Relatively minor to moderate (Minor to moderate)

A. Gordion'da Teknolojik stil üretim organizasyonu tablosu (Henrickson, 1994: 101, Table 1)

Inferences			
	Simple (within household)	Simple workshop?	Relatively complex ('workshops') (Complex ['workshops'])
Organization of Production			
Type of Potters	'Amateur'	Specialist?	Specialist (Skilled specialist)
Number of Potters	Many	Relatively few	Relatively few (Few)
Scale of Production	Small, as needed	?	Large-scale (Limited)
Labor Division	Unlikely	Possible	Probable (Probable)
Time Involved	<i>Ad hoc</i>	at least part-time?	Part/full-time (Part/full-time)
Seasonality	<i>Ad hoc</i>	When Possible	When possible (When possible)
'Market'/User Base	Individual household	Settlement or beyond?	Local-regional (Local-regional, for part of society)

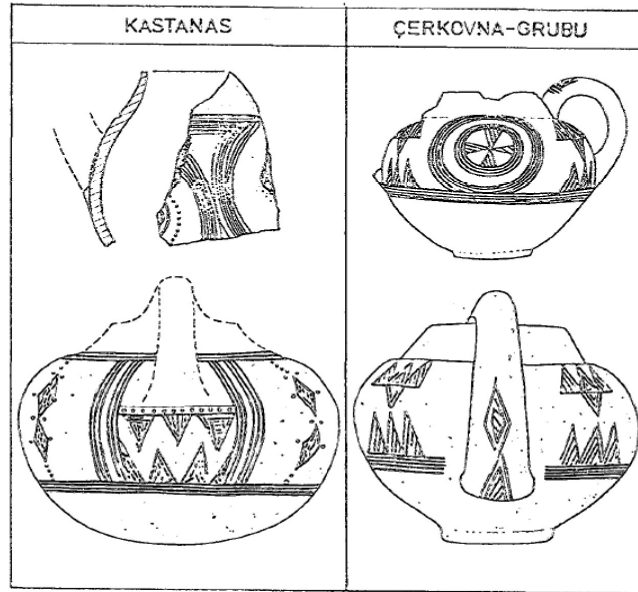
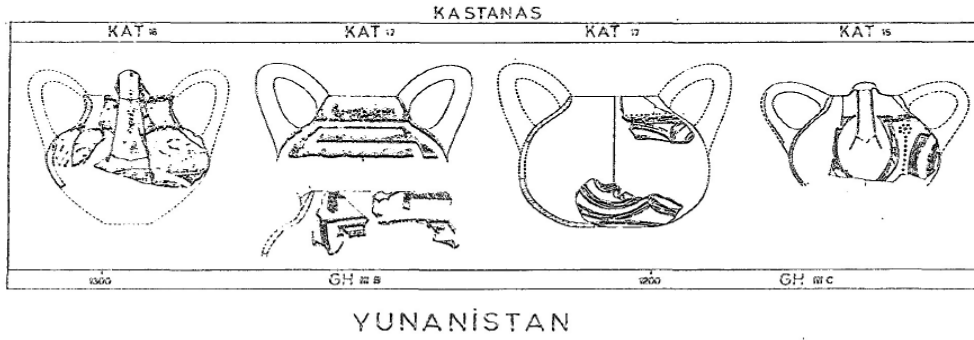
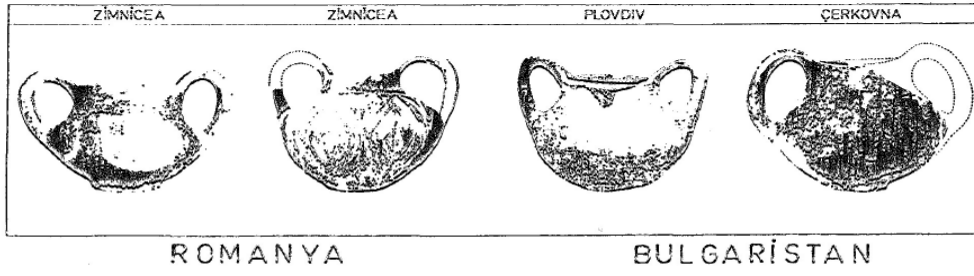
B. Gordion'da Teknolojik stil üretim organizasyonu tablosu devamı (Henrickson, 1994: 102 Tablo 1 devamı)

Inferences			
Organization of Production	Relatively complex	Workshop?	Simple (within household)
Type of Potters	Specialist	?	'Amateur'
Number of Potters	Relatively few	Few?	Many
Scale of Production	Many vessels at once	Many?	Small, as needed
Labor Division	Probable	?	Unlikely
Time Involved	Full-time	?	Occasional, <i>ad hoc</i>
Seasonality	As climate allows	?	<i>Ad hoc</i> , as needed
Market/User Base	Local-regional	Local-regional	Individual household

C. Gordion'da Teknolojik stil üretim organizasyonu tablosu devamı (Henrickson, 1994: 103 Tablo 1 devamı)

Observations	YHSS 8 Buff Ware	YHSS 8 Cooking Ware	YHSS 7B EIA Handmade
Range of Forming/ Finishing Techniques	Wide	Very limited	Limited
Basic Forming Methods	Potter's wheel, tournette, misc. handbuilding	Handbuilt (coiled?)	Handbuilt (coiled, slab-built, moulded?)
Basic Finishing Methods	Smoothing, (self-)slipping	Rough smoothing	Burnish on (self-) slip
Firing Atmosphere	Oxidizing	Oxidizing	Reducing
Effort Expended per Vessel	Low to moderate	Low	Moderate to high
Special Tools/ 'Capital Investment'	Potter's wheel, tournette, working area (workshop)	Tournette?	Burnisher
Assemblage Typology Basic Forms	Few, simple, standardized	One basic form	Few, simple
Variability	Minor	Minor	Marked

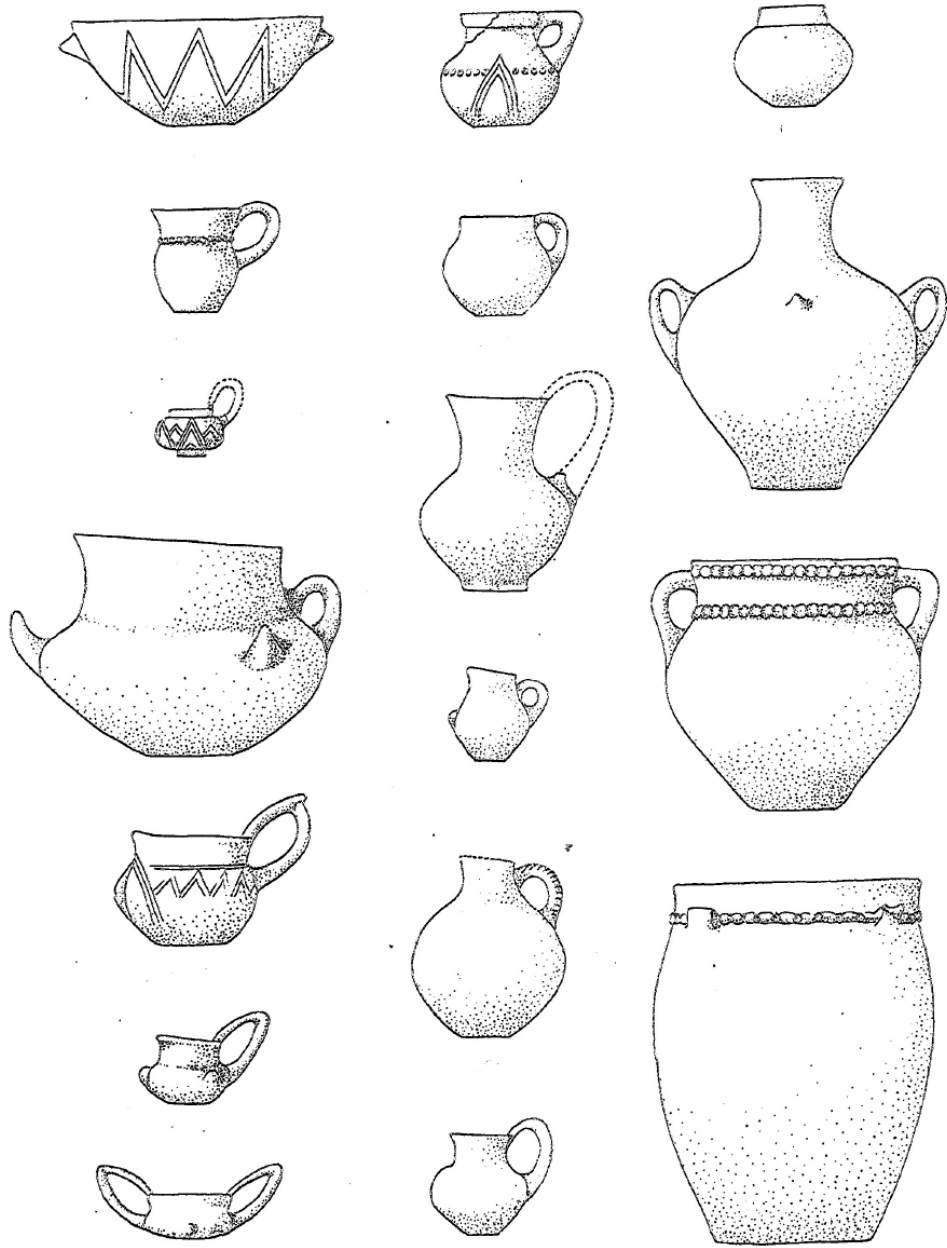
D. Gordion'da Teknolojik stil üretim organizasyonu tablosu devamı (Henrickson, 1994:
104 Tablo 1 devamı)

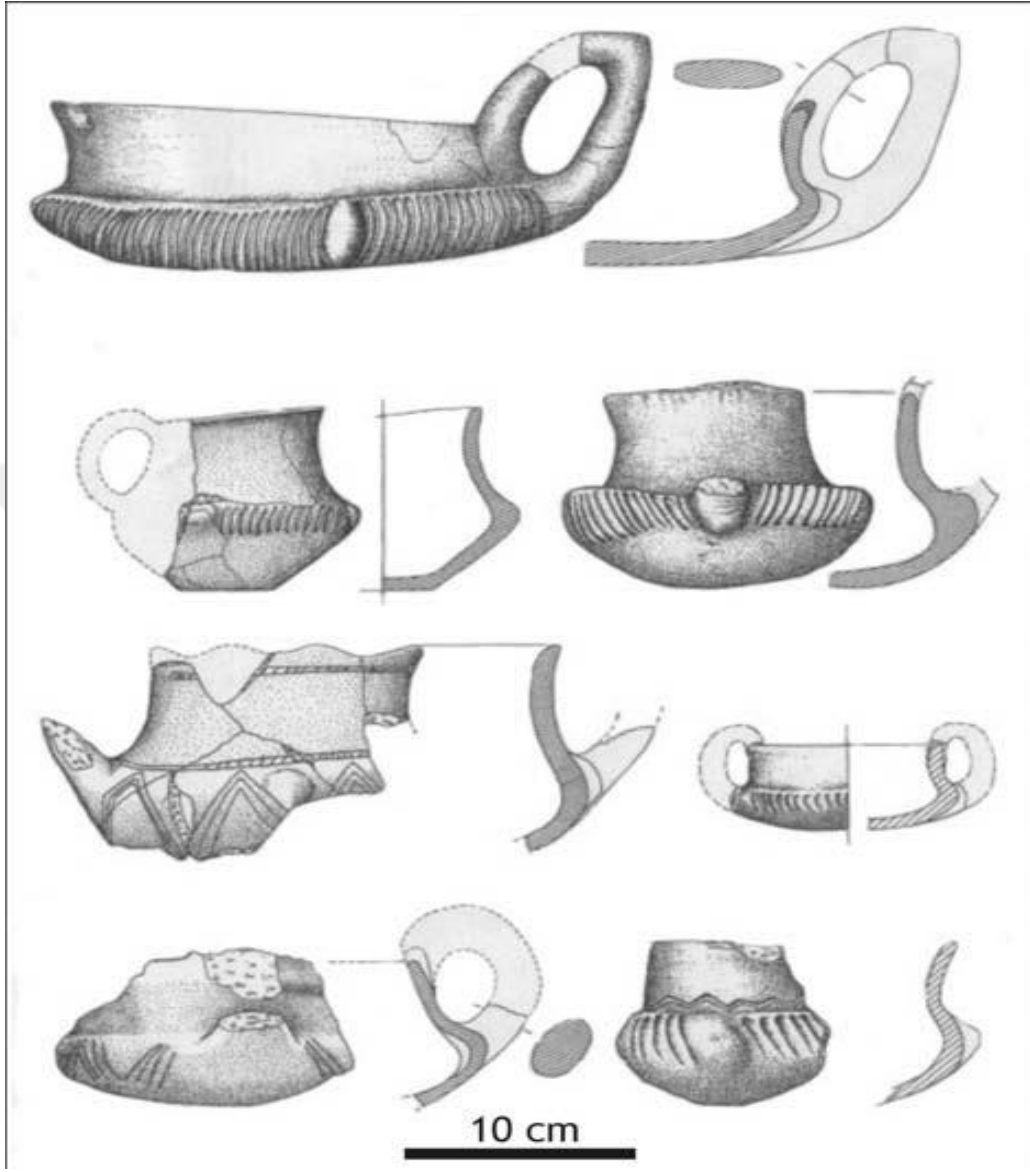
Buckel Seramik örnekleri (Hüryılmaz, 1990: Ňek. 12a)

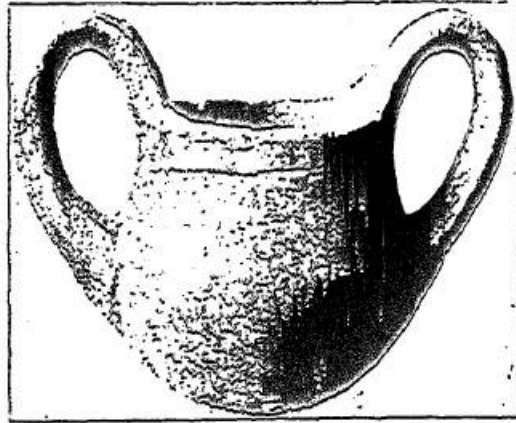
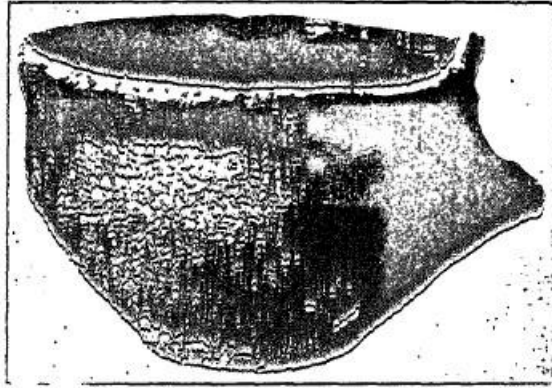
Trakya ve Koban kültürüne ait Buckel Seramik örnekleri (Hüryılmaz, 1990: şek. 2)

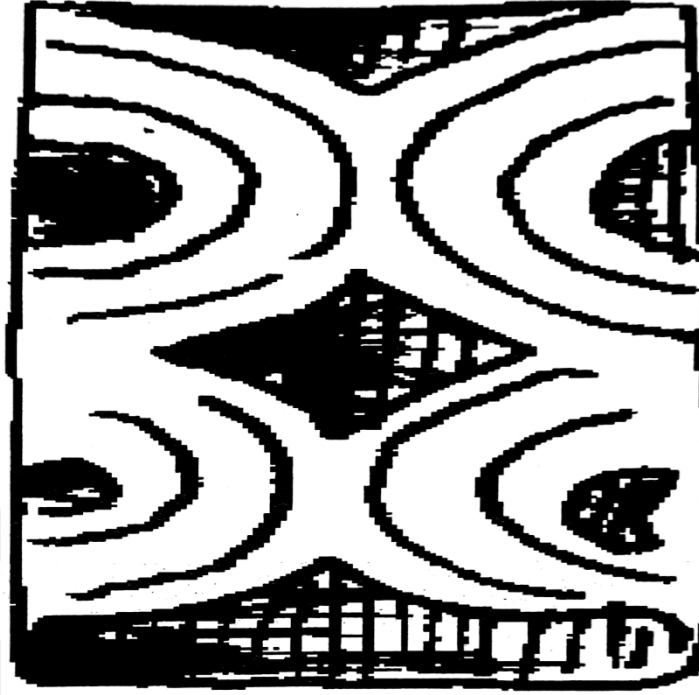
Buckel Seramiğın Troia VIIb de üretilen kap form örnekleri (Hüryılmaz, 1990: şek. 6)

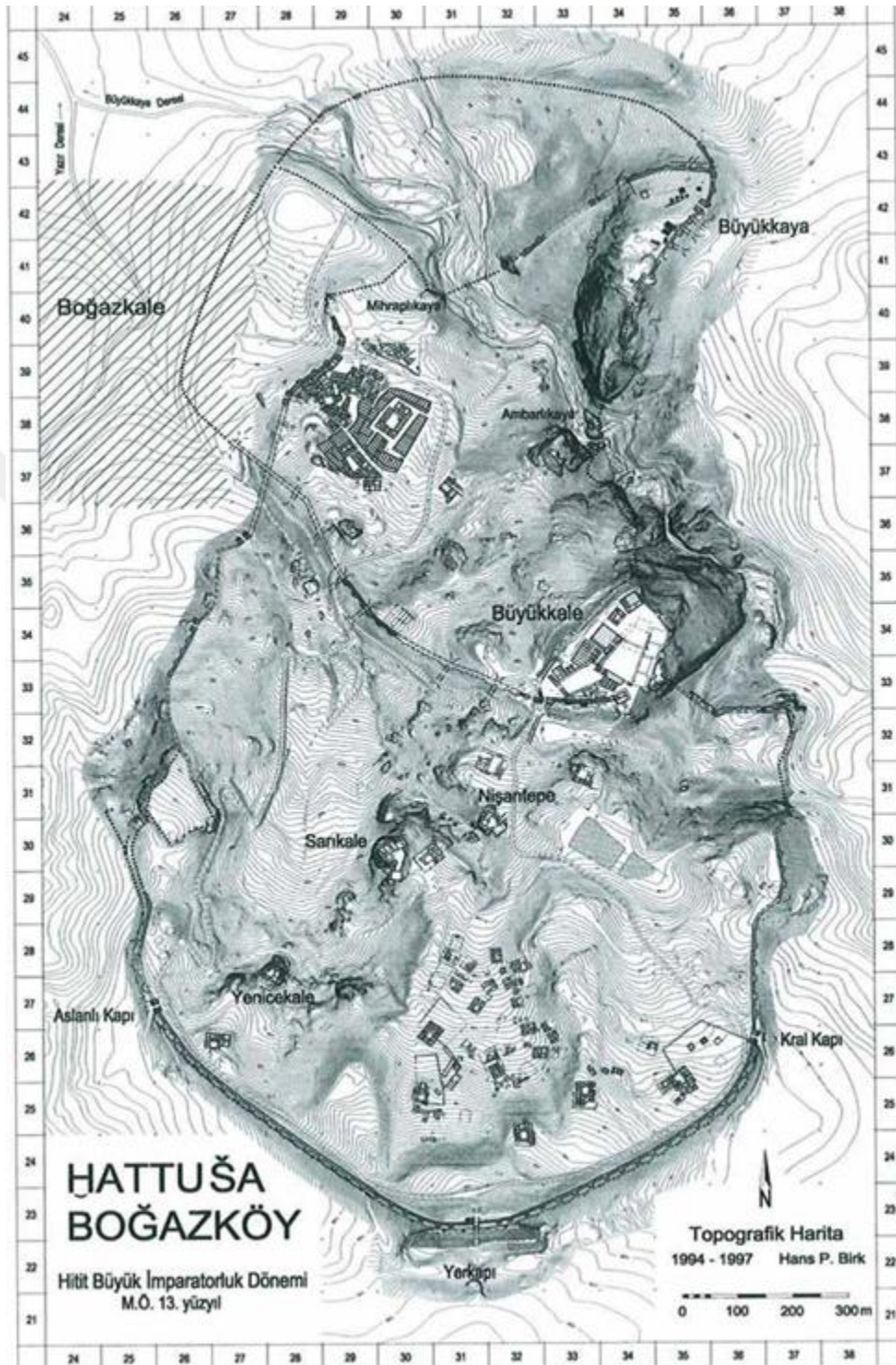
Buckel Seramiğin Troia'dan karakteristik form örnekleri (Pinter, 2005: 18 fig. 2)

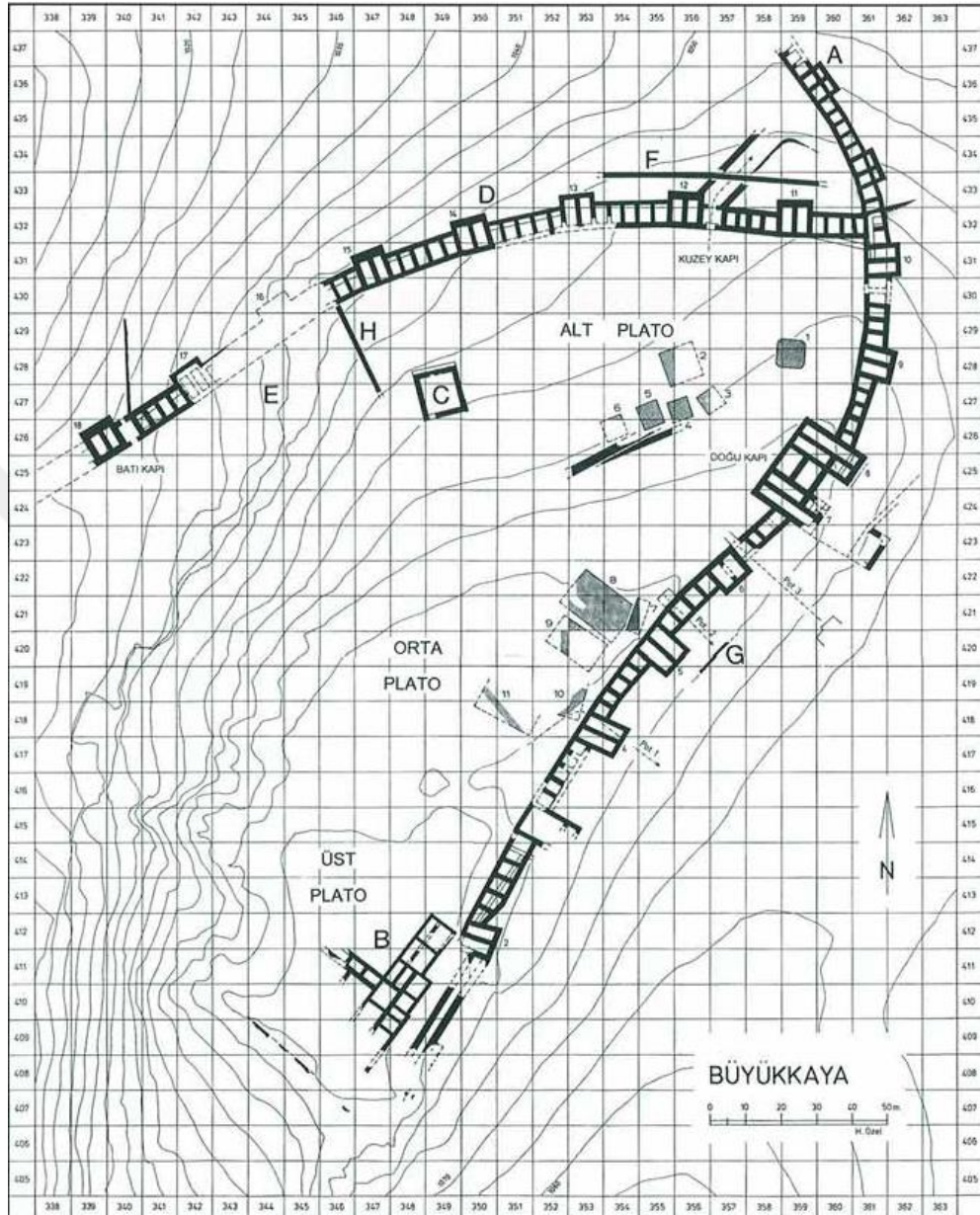
Buckel Seramiğin Troia VIIb2 karakteristik form örnekleri a) kat 27 b kat 111 c kat 121
(Hüryılmaz, 1990)

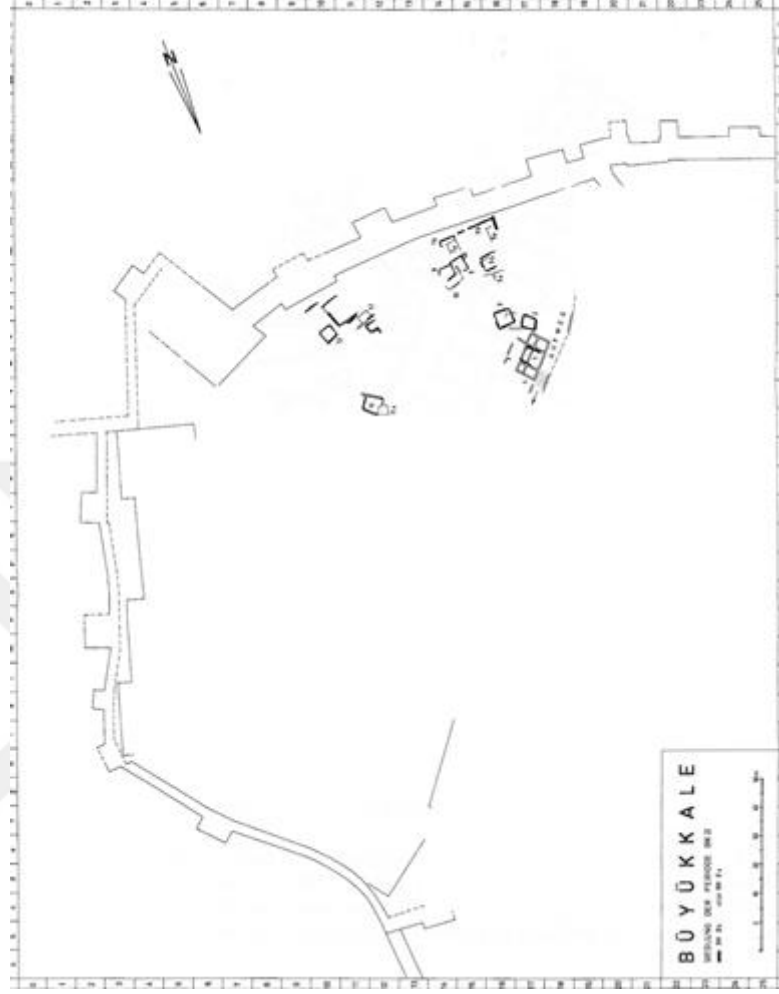
Depolama kapları üzerinde görülen damga süslemeler (Vassileva, 2001: 229)

Boğazköy genel planı (Seher, 2000: 25, Plan 1)

Hitit İmparatorluk Çağı'nda Büyükkaya planı (Seeher, 2000: 26, Plan 2)

Boğazköy Büyükkale planı (Genz, 2011: 338, Fig. 3)

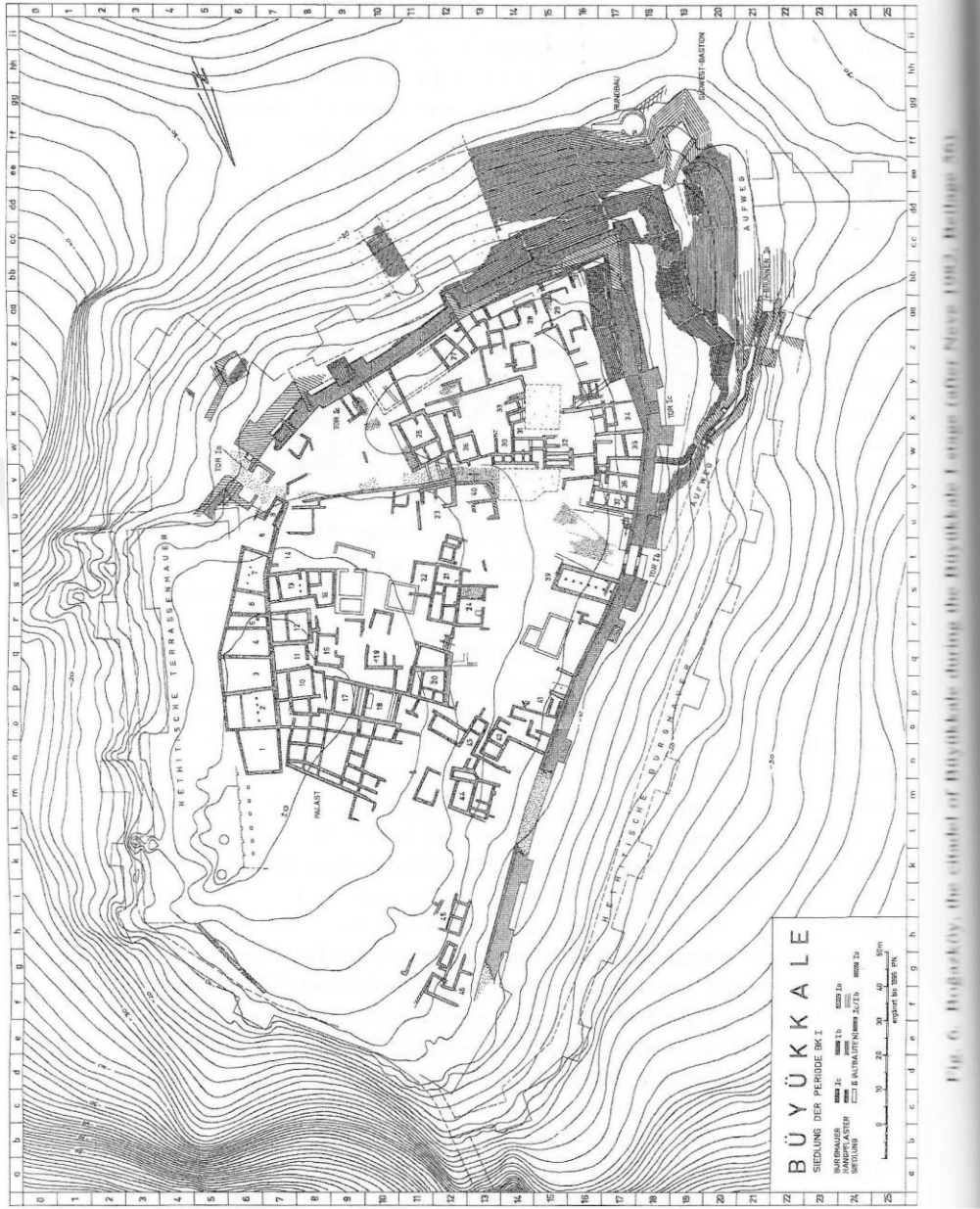
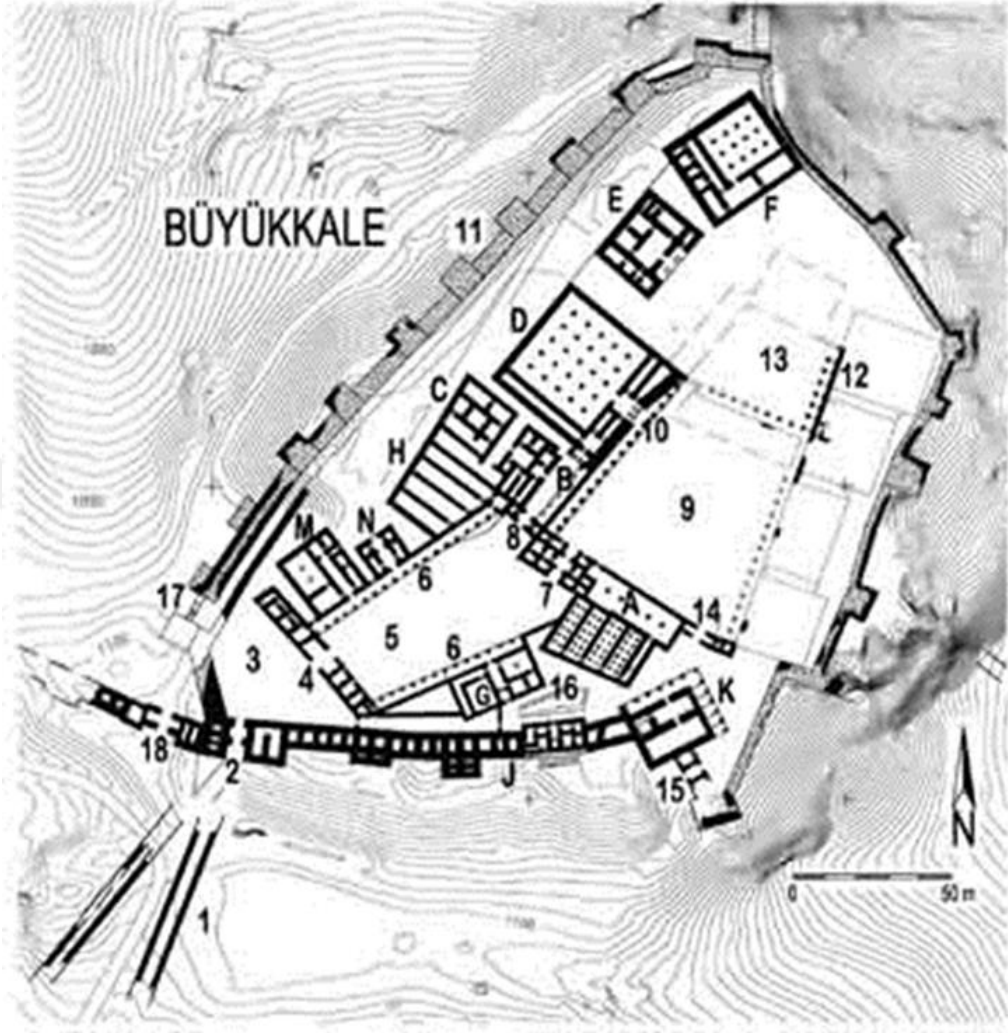
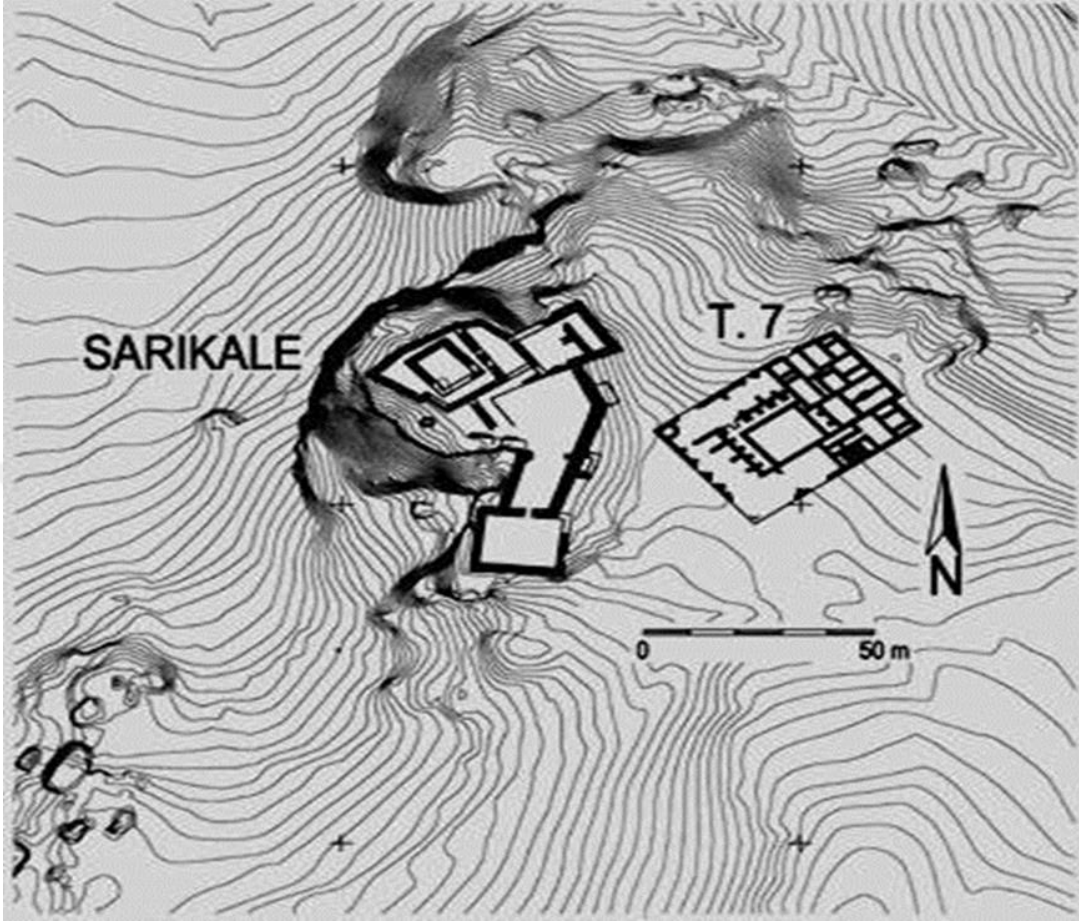

Fig. 6. Boğazköy, the citadel of Büyükkale during the Büyükkale I stage (after Neve 1983, Plate 56).

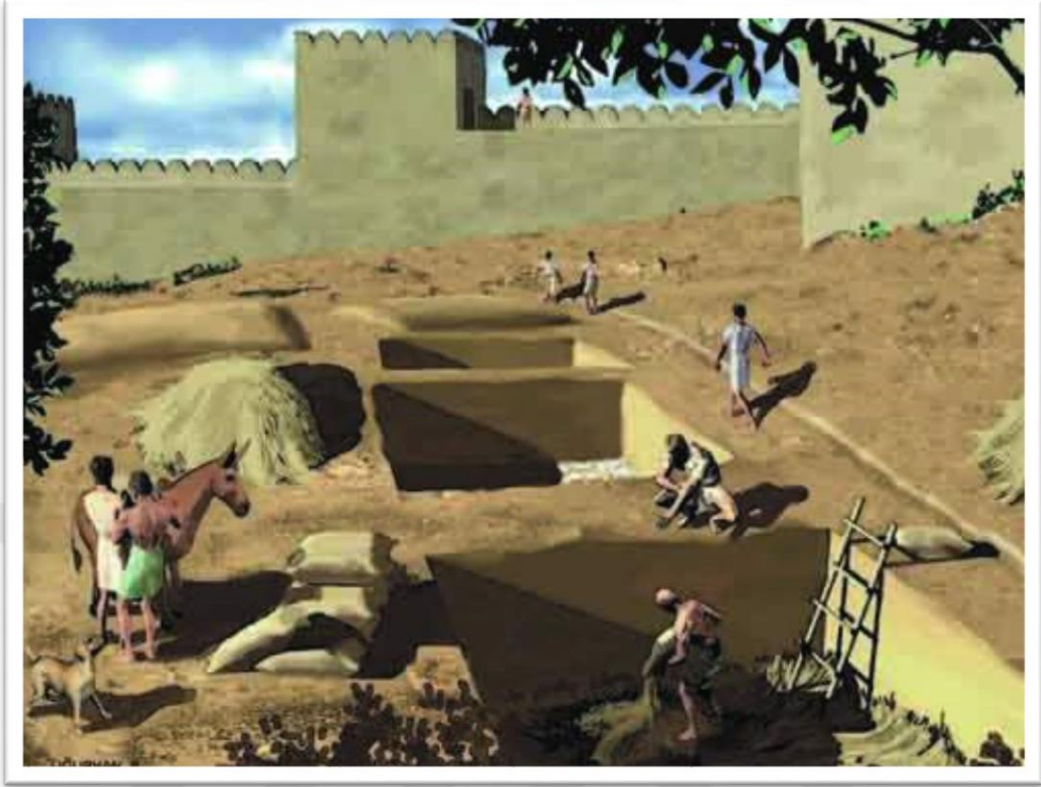
Boğazköy Büyükkale planı (Genz, 2011: 342, Fig. 6)

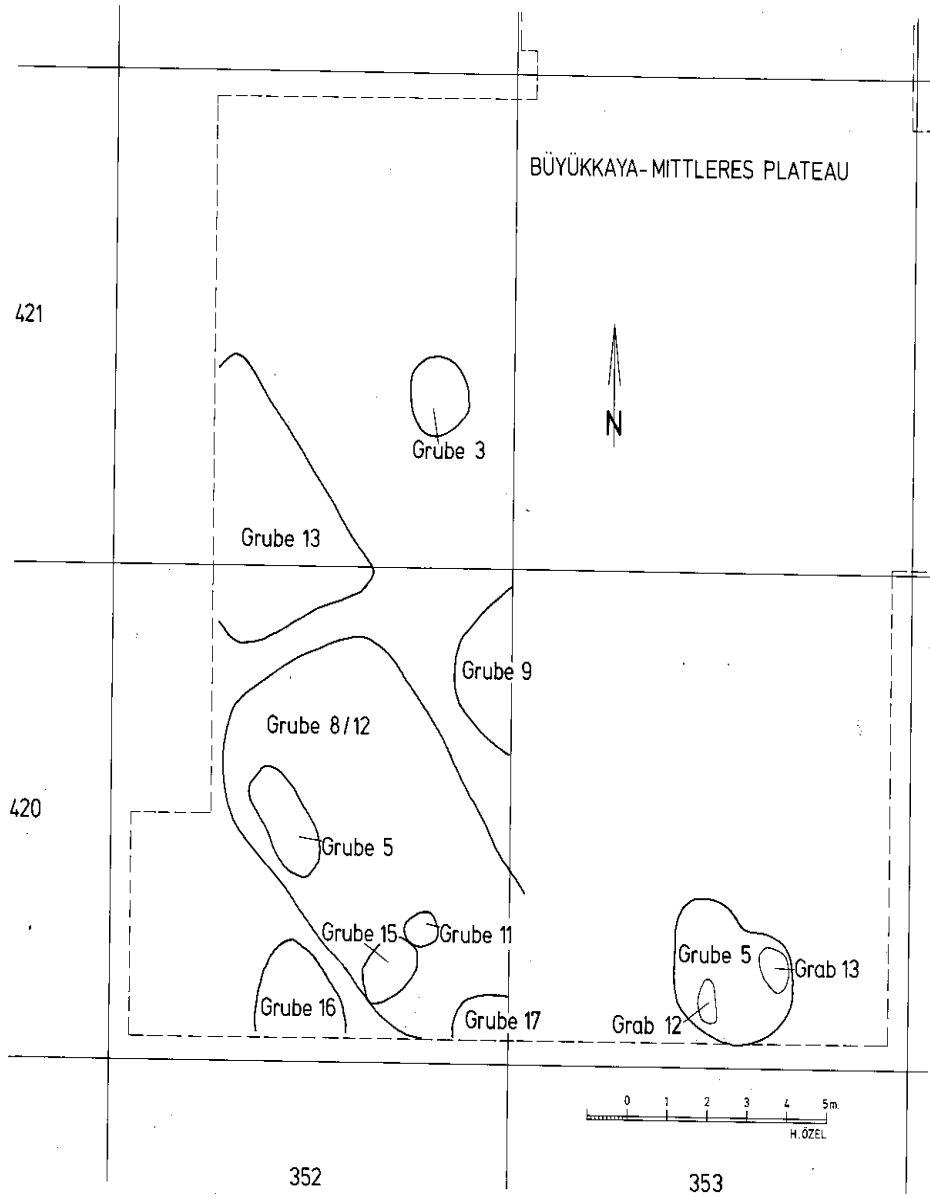
Boğazköy Büyükkale'nin M.Ö. 13. yüzyıl planı (Güvener, 2018)

Tapınak 7 ve Sarıkale planı (Güvener, 2018)

Büyükkaya tahıl ambarı (Güvener, 2018)

Erken Demir Çağı'nda Büyükkaya'da çukur yapıları (Genz, 2004: 10, Res. 2)

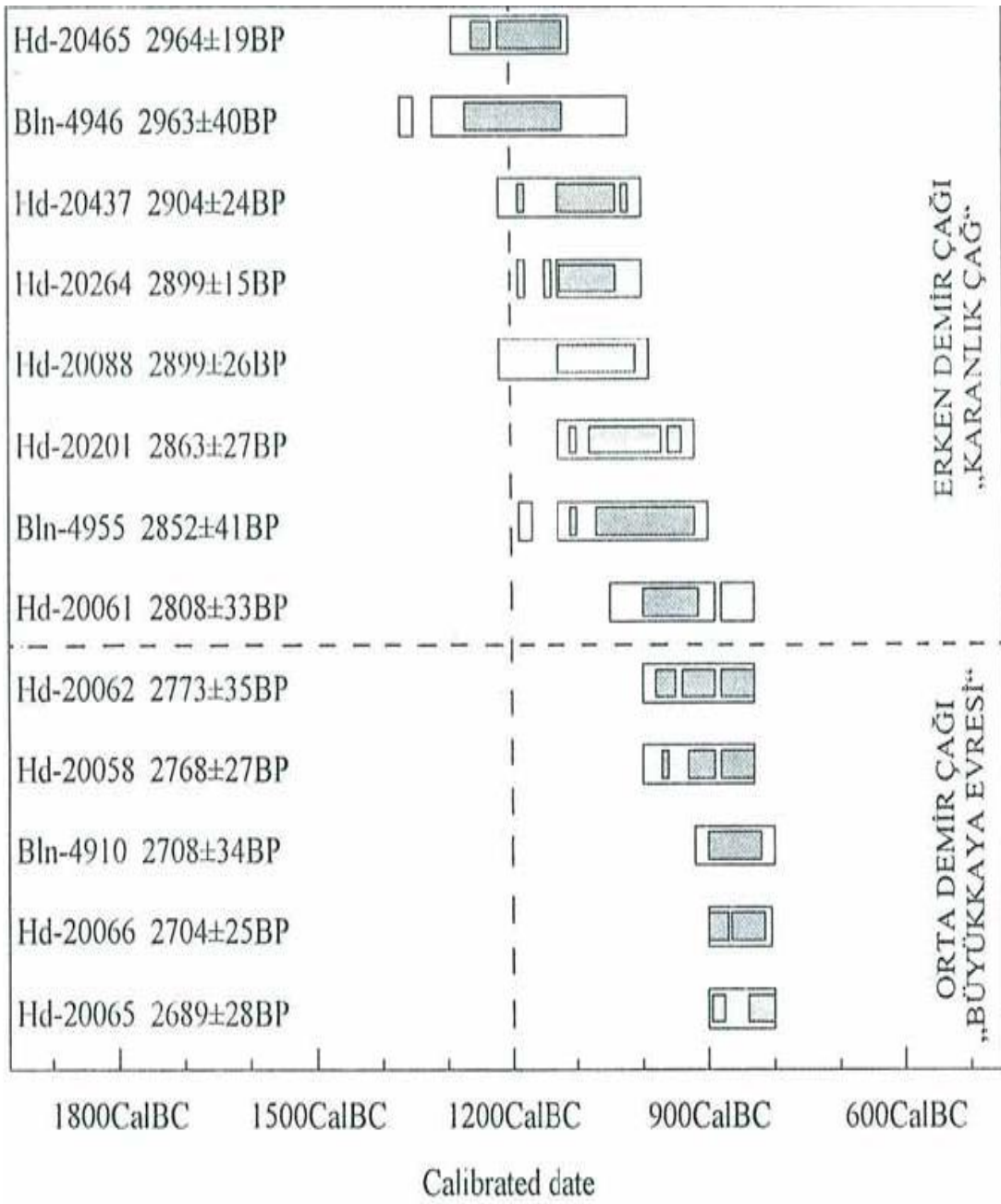
Boğazköy Büyükkaya da Erken Demir Çağ metal işliği (Genz, 2007: 130)

Büyükkaya orta plato karanlık çağ kazıklı yapı tekniğine örnek (Seeher, 2000: 32, Res. 9)

Büyükkaya orta plato karanlık çağ ahşap döşeli büyük çukur (Seeher, 2000: 31, Res. 8)

Büyükkaya Erken ve Orta Demir Çağı Radyokarbon tarihleri (Seeher, 2000: 23, Çiz. 1)

BOĞAZKÖY-ĦATTUŞA: ¹⁴ C-DATEN ZUR EISENZEIT VON BÜYÜKKAYA						
Labornummer	Probennahme	Konvent. ¹⁴ C-Alter BP	δ ¹³ C	Kalibrationsintervalle für die Wahrscheinlich- keit von 68.2 %	Kalibrationsintervalle für die Wahrscheinlich- keit von 95.4 %	Stratigraphischer Kontext
Hd-20065	Bogazköy BP 87a; 355/431.265	2689 ± 28	-24.4	895 BC (19.1%) 875 BC 840 BC (49.1%) 800 BC	900 BC (95.4%) 800 BC	Mittlere Eisenzeit, Büyükkaya-Stufe
Hd-20066	Bogazköy BP 355; 355/430.194	2704 ± 25	-24.4	900 BC (27.7%) 870 BC 865 BC (40.5%) 815 BC	900 BC (95.4%) 805 BC	Mittlere Eisenzeit, Büyükkaya-Stufe
Bln-4910	356/430.167	2708 ± 34	-24.6	900 BC (68.2%) 820 BC	920 BC (95.4%) 800 BC	Mittlere Eisenzeit, Büyükkaya-Stufe
Hd-200693	Bogazköy BP 311; 356/430.183	2752 ± 32	-24.4	920 BC (23.6%) 890 BC 885 BC (44.6%) 835 BC	980 BC (95.4%) 820 BC	Mittlere Eisenzeit, Büyükkaya-Stufe
Hd-20058	Bogazköy BP 26; 355/431.170	2768 ± 27	-24.0	970 BC (7.5%) 960 BC 930 BC (31.6%) 890 BC 880 BC (29.1%) 830 BC	1000 BC (95.4%) 830 BC	Mittlere Eisenzeit, Büyükkaya-Stufe
Hd-20062	Bogazköy BP 127; 356/427.116	2773 ± 35	-24.9	980 BC (9.7%) 950 BC 940 BC (34.1%) 890 BC 880 BC (24.4%) 830 BC	1000 BC (95.4%) 830 BC	Mittlere Eisenzeit, Büyükkaya-Stufe
Hd-20061	Bogazköy BP 110; 356/427.104	2808 ± 33	-24.4	1000 BC (68.2%) 915 BC	1050 BC (89.1%) 890 BC 880 BC (6.3%) 830 BC	Frühe Eisenzeit, späte Phase
Bln-4955	352/421.145	2852 ± 41	-24.6	1110 BC (2.5%) 1100 BC 1070 BC (65.7%) 920 BC	1190 BC (1.3%) 1170 BC 1130 BC (94.1%) 900 BC	Frühe Eisenzeit, mittlere bis späte Phase
Hd-20201	Bogazköy BP 384; 352-353/420.239	2863 ± 27	-23.4	1110 BC (3.4%) 1110 BC 1080 BC (58.4%) 970 BC 960 BC (6.4%) 940 BC	1130 BC (95.4%) 920 BC	Frühe Eisenzeit, mittlere Phase
Hd-20088	Bogazköy BP 366; 352/420-421.170	2899 ± 26	-24.4	1130 BC (68%) 1010 BC	1220 BC (95.4%) 990 BC	Frühe Eisenzeit, späte Phase
Hd-20264	Bogazköy BP 370; 352/420.354	2899 ± 15	-24.3	1125 BC (68.2%) 1040 BC	1190 BC (3.0%) 1180 BC 1150 BC (1.2%) 1140 BC 1130 BC (91.2%) 1000 BC	Frühe Eisenzeit, mittlere Phase
Hd-20437	Bogazköy BP 374; 352-353/420.209	2904 ± 24	-24.9	1190 BC (1.4%) 1180 BC 1130 BC (68.2%) 104 BC 1030 BC (3.6%) 1020 BC	1220 BC (95.4%) 1000 BC	Frühe Eisenzeit, mittlere Phase
Bln-4946	352/421.116	2963 ± 40	-25.0	1270 BC (68.2%) 1350 BC	1370 BC (1.0%) 1350 BC 1320 BC (94.4%) 1020 BC	Frühe Eisenzeit, mittlere Phase
Hd-20465	Bogazköy BP 332; 352/421.243	2964 ± 19	-24.2	1260 BC (17.3%) 1230 BC 1220 BC (50.9%) 1120 BC	1290 BC (95.4%) 1110 BC	Frühe Eisenzeit, frühe Phase

Athmospheric data from Stuiver et al. Radiocarbon 40, 1998, 1041-1083; Oxcal v3.3 Bronk Ramsey (1999); cub r:4 sd:12 prob usp [chron]

Büyükkaya karbon analizi (Genz, 2004: 16, Tablo 2)

A1	A2	A3	A4	A5	A6	A7	A8	B1	B2	B3	B4	B5	B6	B7	B8	B9	B10	B11	B12	B13
2	0	1	4	1	1	1	0	11	2	1	2	12	2	0	10	0	9	4	6	0
B14	B15	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	D1	D2	D3	D4	D5	D6	D7	D8	E1.1	E1.2	E2	E3.1
0	0	6	2	11	0	0	0	0	1	5	4	4	0	0	4	0	0	0	1	0
E3.2	F1	F2	F3	F4	F5	F6	G1.1	G1.2	H1	H2	H3	I1	I2	J	K					
0	0	1	0	10	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0					

Tabelle 3 Häufigkeit der Typen und Varianten in der frühen Phase der frühen Eisenzeit des Büyükkaya

A1	A2	A3	A4	A5	A6	A7	A8	B1	B2	B3	B4	B5	B6	B7	B8	B9	B10	B11	B12	B13
7	1	5	9	5	0	2	0	54	22	8	48	28	4	4	40	10	17	8	12	15
B14	B15	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	D1	D2	D3	D4	D5	D6	D7	D8	E1.1	E1.2	E2	E3.1
0	0	44	6	42	6	14	2	0	40	69	27	38	13	0	33	1	9	1	2	4
E3.2	F1	F2	F3	F4	F5	F6	G1.1	G1.2	H1	H2	H3	I1	I2	J	K					
2	1	17	3	37	0	6	0	0	0	4	4	0	16	1	3					

Tabelle 4 Häufigkeit der Typen und Varianten in der mittleren Phase der frühen Eisenzeit des Büyükkaya

A1	A2	A3	A4	A5	A6	A7	A8	B1	B2	B3	B4	B5	B6	B7	B8	B9	B10	B11	B12	B13
5	2	2	8	8	1	2	3	42	30	4	39	33	1	6	38	20	10	8	5	7
B14	B15	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	D1	D2	D3	D4	D5	D6	D7	D8	E1.1	E1.2	E2	E3.1
2	1	45	5	35	2	6	2	1	45	85	38	47	25	3	45	3	0	1	3	1
E3.2	F1	F2	F3	F4	F5	F6	G1.1	G1.2	H1	H2	H3	I1	I2	J	K					
1	3	22	3	31	1	3	0	0	2	1	8	0	13	1	2					

Tabelle 5 Häufigkeit der Typen und Varianten in der späten Phase der frühen Eisenzeit des Büyükkaya

Büyükkaya'nın Erken Demir Çağı'nın geç evresindeki seramiklerin tip ve çeşitleri (Genz, 2004: 25, Tablo 5)

POST-COLLAPSE

TABLE 2
Catalogue of sample population organized by compositional group giving sample ID, origin, NAA group (BK#), provenience, visual ware type, sample description, period, form and date

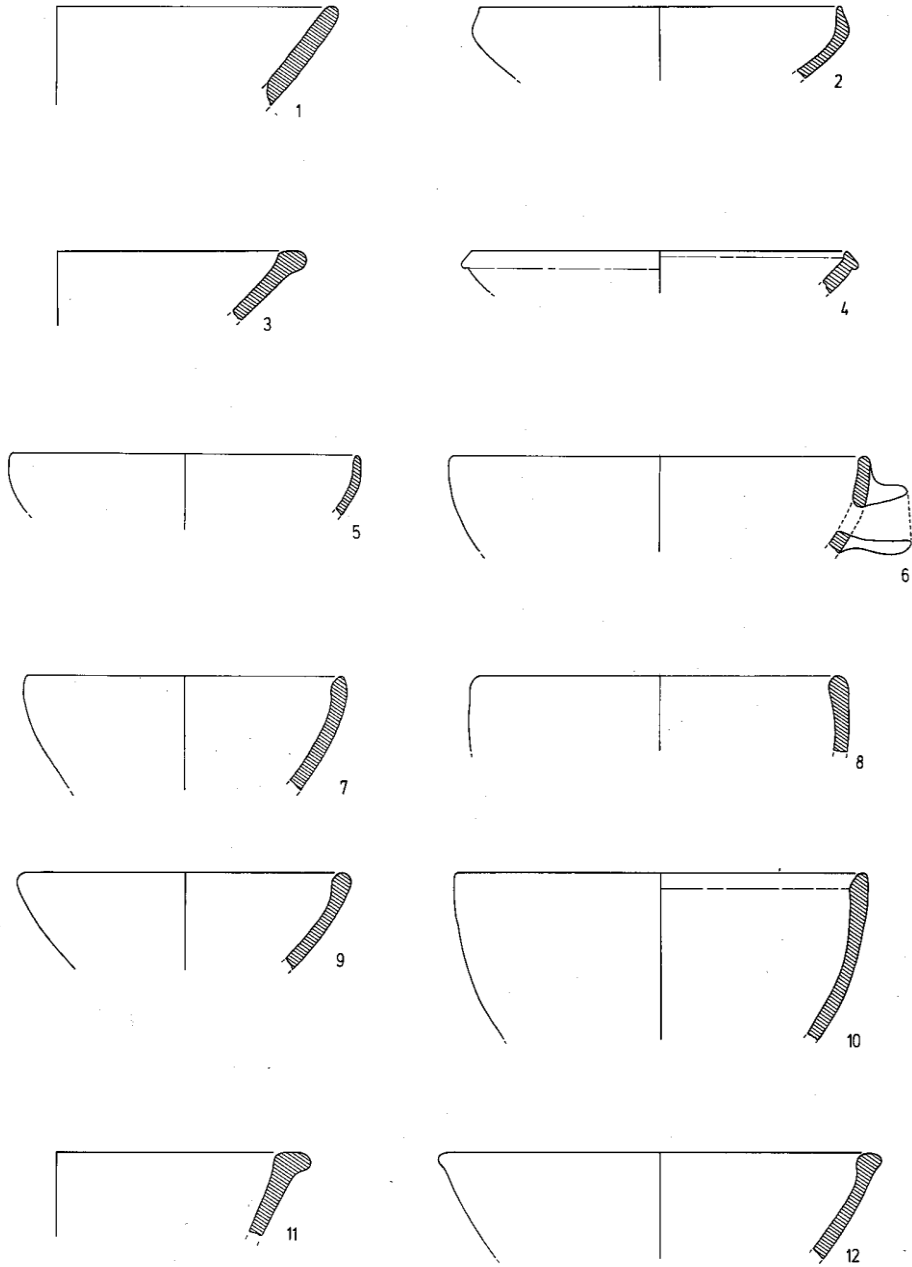
AIA#	INAA#	Site	Provenience	Description	Period Attributed	Publication
3831	1	Büyükkaya	353/420.256.5	Jug, CW	EIA Middle Phase	Genz 2004a, Taf. 15:5
3834	1	Büyükkaya	352/420.272.64	Bowl, CW	EIA Middle Phase	Genz 2004a, Taf. 7:9
3832	2	Büyükkaya	352/420.330	Body sherd, CW	EIA Middle Phase	
3833	2	Büyükkaya	352/420.330	Body sherd, CW	EIA Middle Phase	
3835	2	Büyükkaya	352/420.330	Body sherd, RP	EIA Middle Phase	
3839	2.1	Büyükkaya	353/421.158.6	Pot, CPW	EIA Middle Phase	
3843	2.1	Büyükkaya	352/421.207.1	Jug, impressed decoration	EIA Late Phase	Genz 2004a, Taf. 24:2
3841	2.2	Büyükkaya	352/420.330	Body sherd, CPW	EIA Middle Phase	Genz 2004a, Taf. 17:3
3842	2.2	Büyükkaya	352/420.330	Body sherd, CPW	EIA Middle Phase	
3838	3	Büyükkaya	352-3/420-1.90.103	Body sherd, RP	EIA Late Phase	
3840	3	Büyükkaya	352-3/421.144.4	Pot, CPW	EIA	Genz 2004a, Taf. 29:1
3844	1	Büyükkaya	346-7/413-4.611	Bowl, CW, MP	MIA, Büyükkale II-stage	Genz 2004a, Taf. 37:5
3847	1	Büyükkaya	357/431.77.1	Jug, CW	MIA	Genz 2004a, Taf. 64:6
3850	1	Büyükkaya	348/415.391.2	CW, bichrome	MIA	
3851	1	Büyükkaya	345-6/413-4.198.2	CW, bichrome	MIA, Büyükkale II-stage	
3852	1	Büyükkaya	347/412.1.12	CW, bichrome	MIA, Büyükkale II-stage	
3862	1	Büyükkaya	355/430.68.2	CW, bichrome	MIA, Büyükkale II-stage	
3864	1.5	Büyükkaya	356/432.10.1	Pot, CPW	MIA	Genz 2004a, Taf. 53:13
3861	1.9	Büyükkaya	345/413.285.1	Pot, CPW	MIA	Genz 2004a, Taf. 52:9
3845	2	Büyükkaya	355/426.40.2	Pot, CPW	MIA	Genz 2004a, Taf. 52:8
3849	2	Büyükkaya	346-7/413.759.5	Jar, MP (Alishtar IV)	Genz 2004a, Taf. 66:10	
3853	2	Büyükkaya	355/428.1.6	CW, WS, MP	MIA, Büyükkale II-stage	
3854	2	Büyükkaya	346/413.225.6	CW, bichrome	MIA, Büyükkale II-stage	
3855	2	Büyükkaya	346-7/413.840.2	GW	MIA, Büyükkale II-stage	
3856	2	Büyükkaya	347/411.1.8	GW	MIA, Büyükkale II-stage	
3858	2	Büyükkaya	346/414.19.2	GW	MIA, Büyükkale II-stage	
3863	2.2	Büyükkaya	346/414.19.2	WW	MIA, Büyükkale II-stage	
3859	3	Büyükkaya	356/430.88.1	WW	MIA, Büyükkale II-stage	
3860	6	Büyükkaya	346/413.676.9	Pot, CPW	MIA, Büyükkale II-stage	Genz 2004a, Taf. 52:11
1172	1	NW-Slope	345/414.30.8	WW	MIA, Büyükkale II-stage	
1185	1	NW-Slope	309/342.17.1	WW	MIA, Büyükkale II-stage	
1191	1	NW-Slope	309/342.4.1	Jug, CW	LIA	Genz 2006b, fig. 16:4
1193	1	NW-Slope	309/342.50.1	Jug, GW	LIA	Genz 2006b, fig. 17:3
1203	1	NW-Slope	308/343.36.2	Jug, CW	LIA	Genz 2006b, fig. 17:5
1204	1	NW-Slope	308/342.16.1	Jug, CW	LIA	Genz 2006b, fig. 18:2
1206	1	NW-Slope	309/343.152.7	Crater, CW	LIA	Genz 2006b, fig. 19:6
1211	1	NW-Slope	310/343.31	Body sherd, BPW	LIA	
1213	1	NW-Slope	309/342.30.8	Crater, CW	LIA	Genz 2006b, fig. 19:5
1170	1.5	Eastern Ponds	309/343.80.1	Jar, CW, RS	LIA	Genz 2006a, fig. 7:8
1173	1.5	NW-Slope	341/299.34.14	Beaker, BPW	LIA	Genz 2006b, fig. 15:8
1174	1.5	Eastern Ponds	311/342.41.1	Jar, CW, RS	LIA	Genz 2006a, fig. 8:3
1175	1.5	NW-Slope	341/299.34.6	Bowl, CW	LIA	Genz 2006b, fig. 10:8
			309/343.6.1			

A. Seramiklerin kimliği kökeni, NAA grubunun katalogu, görsel materyal türü, örnek tanım, dönem, şekil ve tarih katalogu (Kealhofer vd. 2009: 284, Tab. 2)

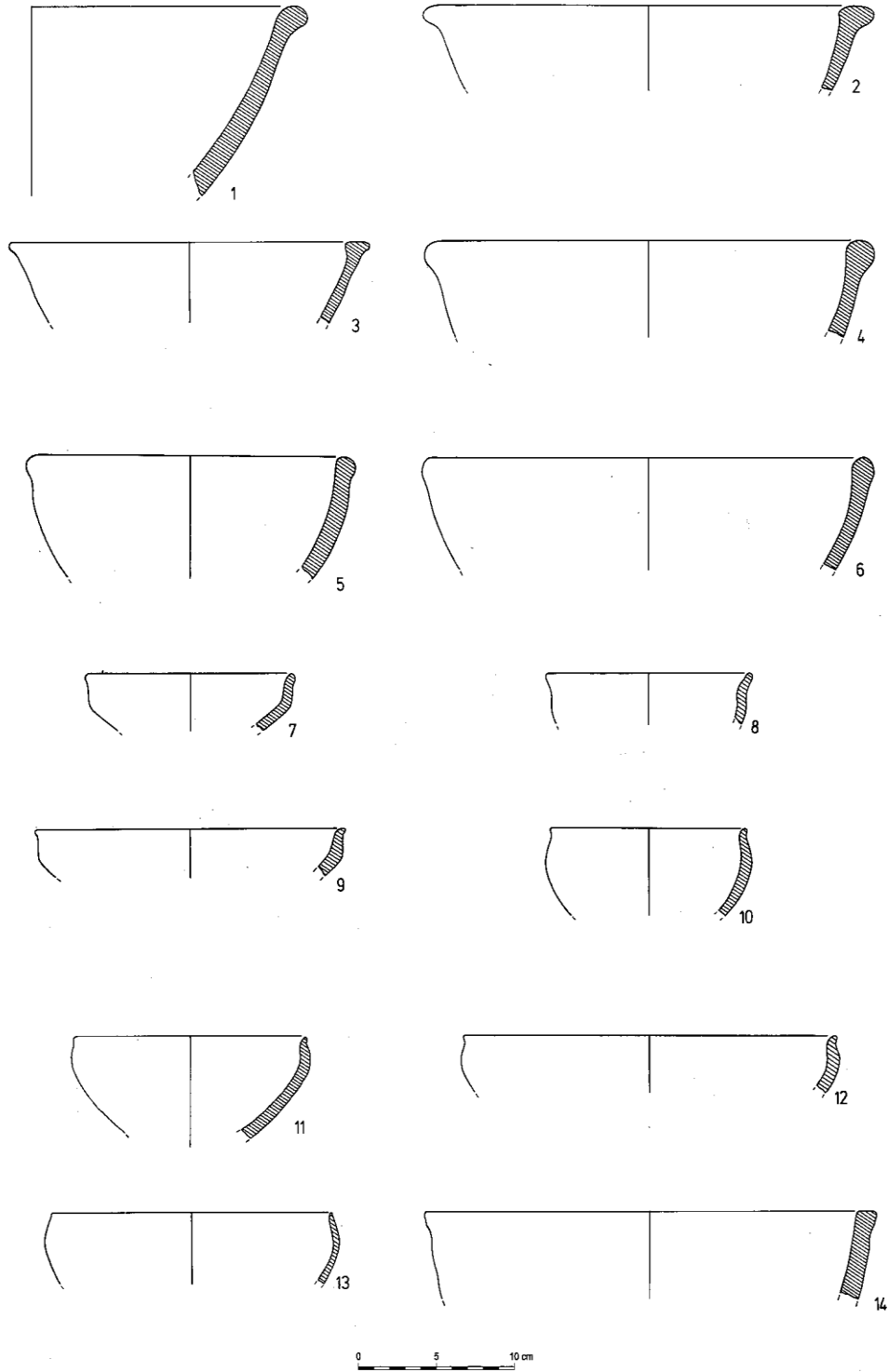
1179	1,5	NW-Slope	309/342,37,2	Jar. CW, RS	LIA	Genz 2006b, fig. 14:2
1186	1,5	NW-Slope	308/346,25,1	Body sherd, CW, polychrome	LIA	Genz 2006b, fig. 24:21
1187	1,5	NW-Slope	309/343,29,2	Bowl, CW	LIA	Genz 2006b, fig. 12:6
1198	1,5	NW-Slope	311/342,13,2	Crater, CW	LIA	Genz 2006b, fig. 20:2
1201	1,5	NW-Slope	309/342,30,4	Jug, CW	LIA	Genz 2006b, fig. 18:3
1202	1,5	NW-Slope	308/343,62,1	Crater, CW	LIA	Genz 2006b, fig. 20:1
1207	1,5	NW-Slope	309/342,30	Body sherd, GW	LIA	Genz 2006b, fig. 16:5
1209	1,5	NW-Slope	309/342,78,1	Jug, CW	LIA	Genz 2006b, fig. 16:6
1212	1,9	NW-Slope	310/343,26,1	Jug, CW	LIA	Genz 2006b, fig. 15:1
1208	1,9	NW-Slope	311/342,13,1	Pol. CPW	LIA	Genz 2006b, fig. 17:1
1184	2	NW-Slope	309/343,159,2	Jug, GW	LIA	Genz 2006b, fig. 9:12
1192	2	NW-Slope	309/343,106	Body sherd, RS	LIA	Genz 2006b, fig. 21:5
1196	2	NW-Slope	308/342,11	Body sherd, RS	LIA	Genz 2006b, fig. 18:1
1197	2	NW-Slope	309/342,37,3	Bowl, GW	LIA	Genz 2006b, fig. 24:4
1199	2	NW-Slope	310/344,9,1	Crater, CW, polychrome	LIA	Genz 2006a, fig. 7:6
1205	2	NW-Slope	309/343,53,6	Jug, CW	LIA	Genz 2006b, fig. 9:6
1188	3	NW-Slope	308/342,22,3	Body sherd, CW, polychrome	LIA	Genz 2006b, fig. 17:2
1183	4	Eastern Ponds	341/299,34,10	Pol. CPW	LIA	Genz 2006a, fig. 9:1
1168	5	NW-Slope	309/342,55,1	Bowl, BPW	LIA	Genz 2006b, fig. 9:6
1176	5	NW-Slope	309/343,213,2	Jug, BPW	LIA	Genz 2006b, fig. 17:2
1178	5	NW-Slope	310/343,22	Body sherd, BPW	LIA	
1189	5	NW-Slope	310/343,30	Body sherd, BPW	LIA	
1194	5	NW-Slope	309/343,159,1	Bowl, BPW	LIA	
1210	5	NW-Slope	341/299,20,1	Jug, CW	LIA	
1171	5,5	Eastern Ponds	341/299,28,4	Jug, CW, WS	LIA	
1182	5,5	Eastern Ponds	309/343,29,1		LIA	
1200	5,5	NW-Slope			LIA	
Outliers						
3836		Büyükkaya	352/420,382,39	Crater, RP	EIA Middle Phase	Genz 2004a, Taf. 19:6
3837		Büyükkaya	353/420,78,222	Body sherd, RP	EIA Late Phase	
3846		Büyükkaya	355/428,82,2	CW, NP	MIA	
3857		Büyükkaya	346/413,140,5	GW	MIA, Büyükkale II-stage	
1169		Eastern Ponds	341/299,34,7	Pol. CPW	LIA	Genz 2006a, fig. 8:1
1177		NW-Slope	309/342,62,1	Pol. CPW	LIA	Genz 2006b, fig. 15:2
1180		NW-Slope	311/344,28,3	Body sherd, polychrome	LIA	Genz 2006b, fig. 24:9
1181		NW-Slope	310/343,30	Body sherd, BPW	LIA	
1195		NW-Slope	309/343,3	Body sherd, CW	LIA	

Abbreviations	
BPW	Black Polished Ware
CPW	Cooking Pot Ware
CW	Common Ware
EIA	Early Iron Age
GW	Grey Ware
LIA	Late Iron Age
MIA	Middle Iron Age
MP	Marine Painted
NP	Red Painted
RS	Red Slipped
WS	White Slipped
WW	White Ware

B. Seramiklerin kimliği kökeni, NAA grubunun kataloğu, görsel materyal türü, örnek tanım, dönem, şekil ve tarih kataloğu (Kealhofer vd. 2009: 285, Tablo 2 devamı)

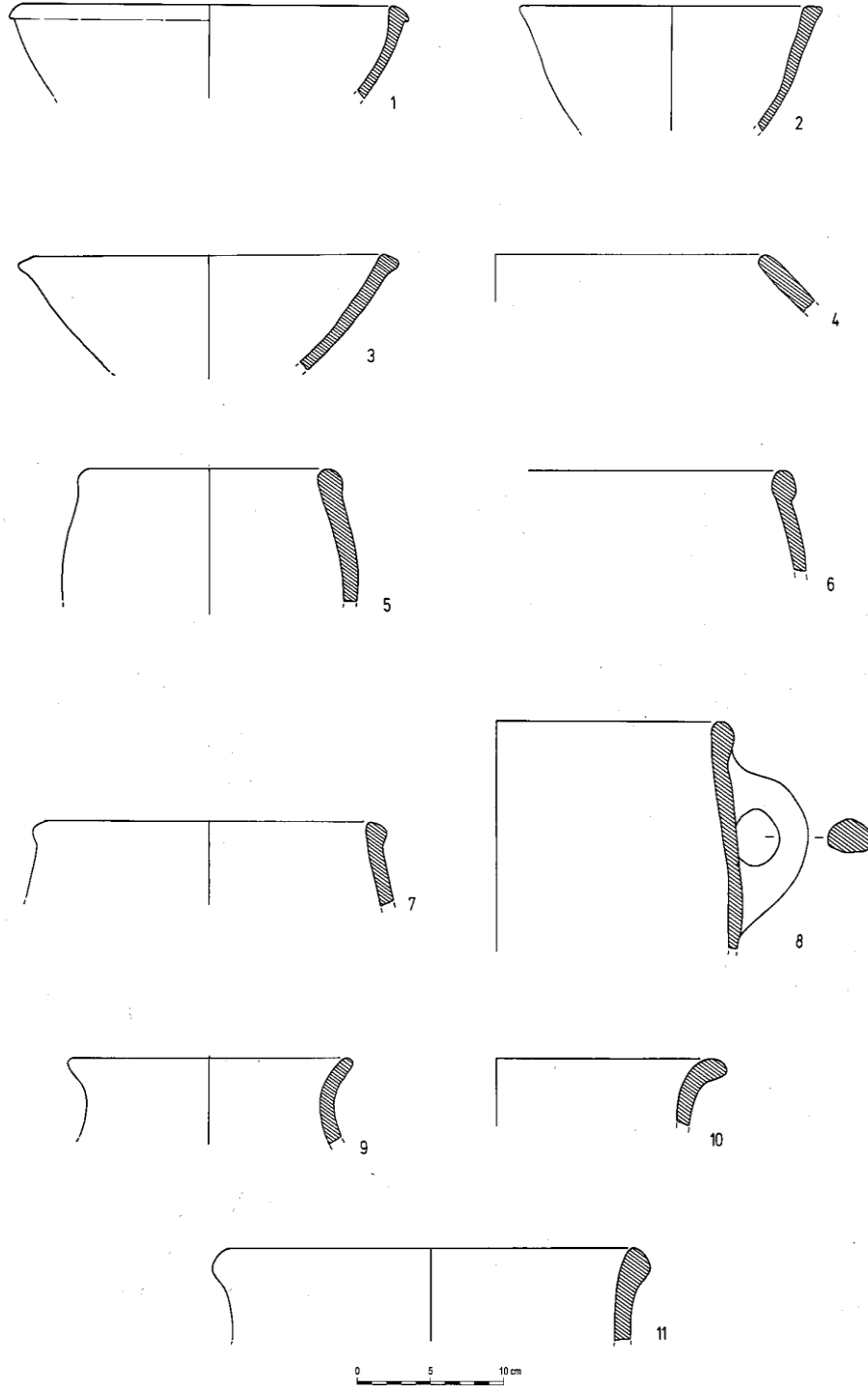

Boğazköy Büyükkaya Erken Demir Çağı'nın erken evresinde görülen seramik örnekleri
(Genz, 2004: Lev. 1)

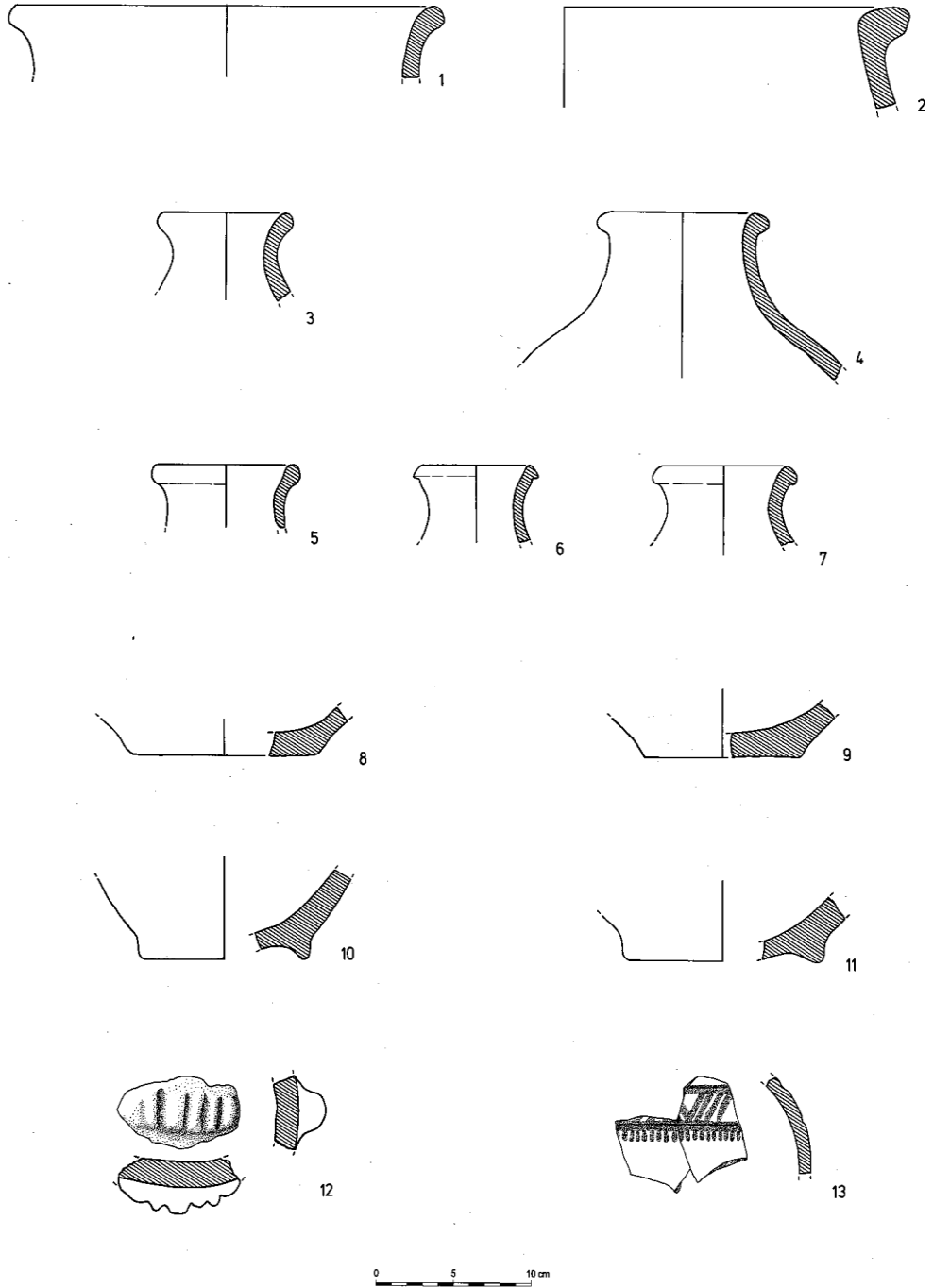

Boğazköy Büyükkaya Erken Demir Çağı'nın erken evresinde görülen seramik örnekleri
(Gennz, 2004: Lev. 2)

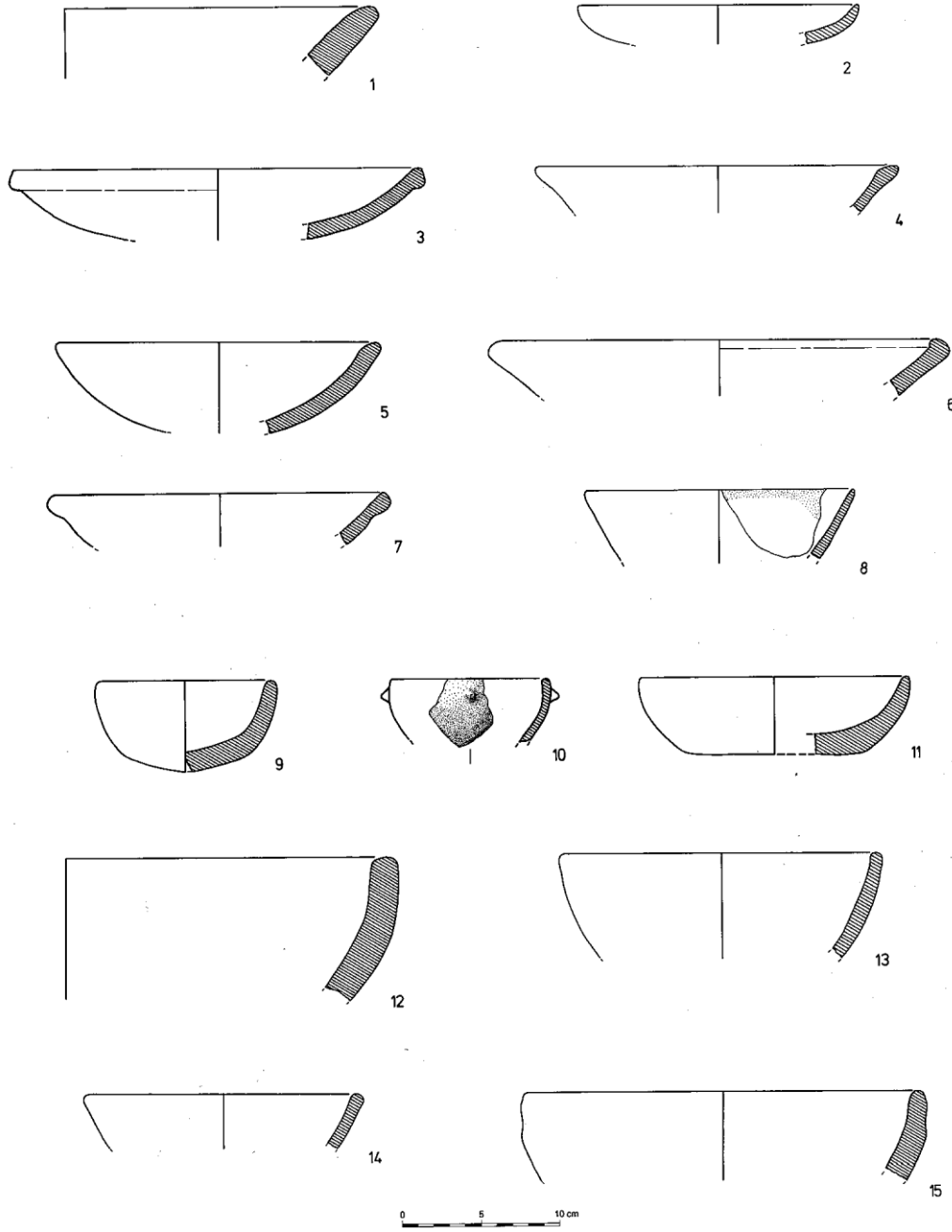
Levha 54

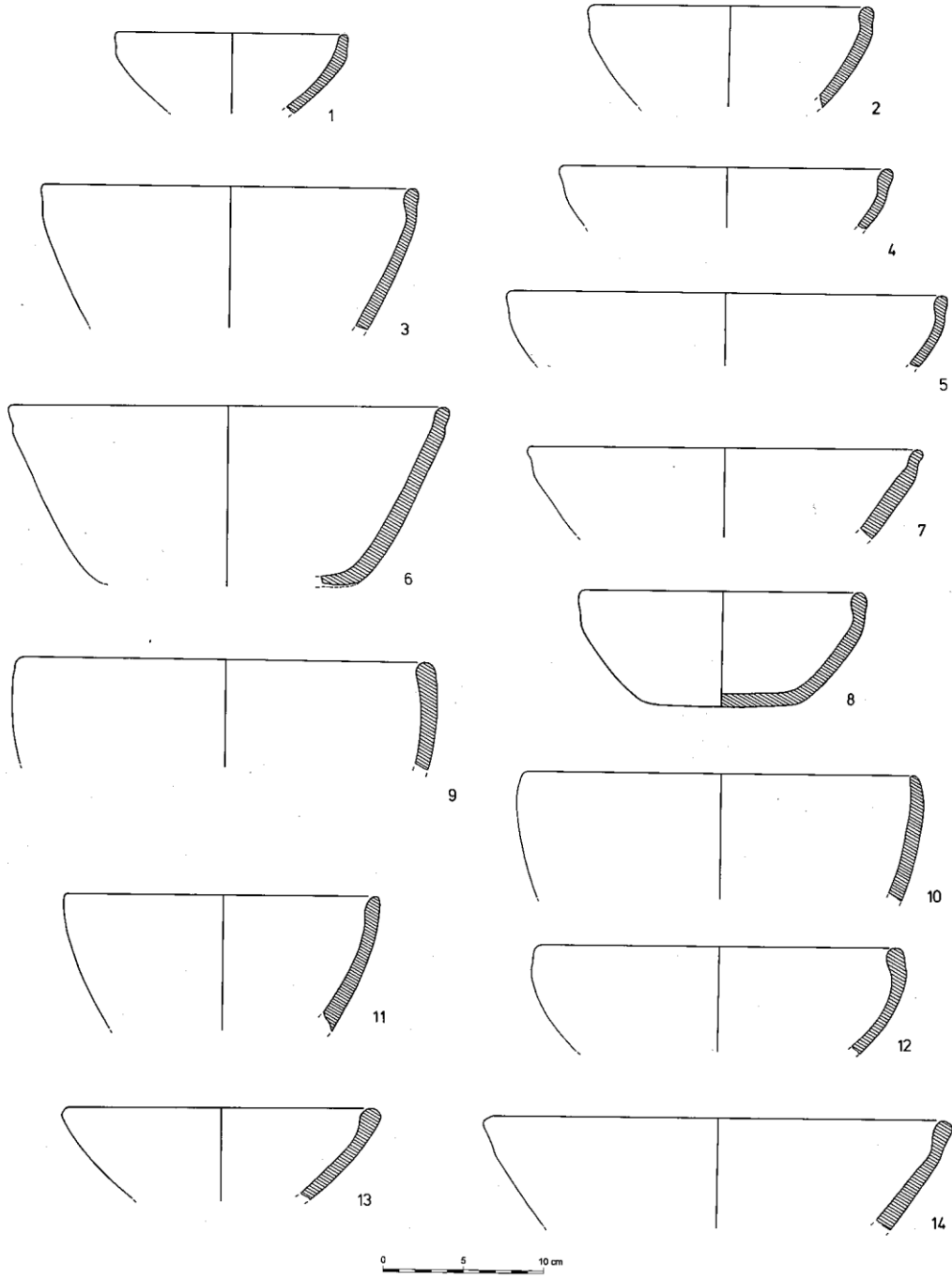
Boğazköy Büyükkaya Erken Demir Çağı'nın erken evresinde görülen seramik örnekleri
(Genz, 2004: Lev. 3)

Boğazköy Büyükkaya Erken Demir Çağı'nın erken evresinde görülen seramik örnekleri
(Genz, 2004: Lev. 4)

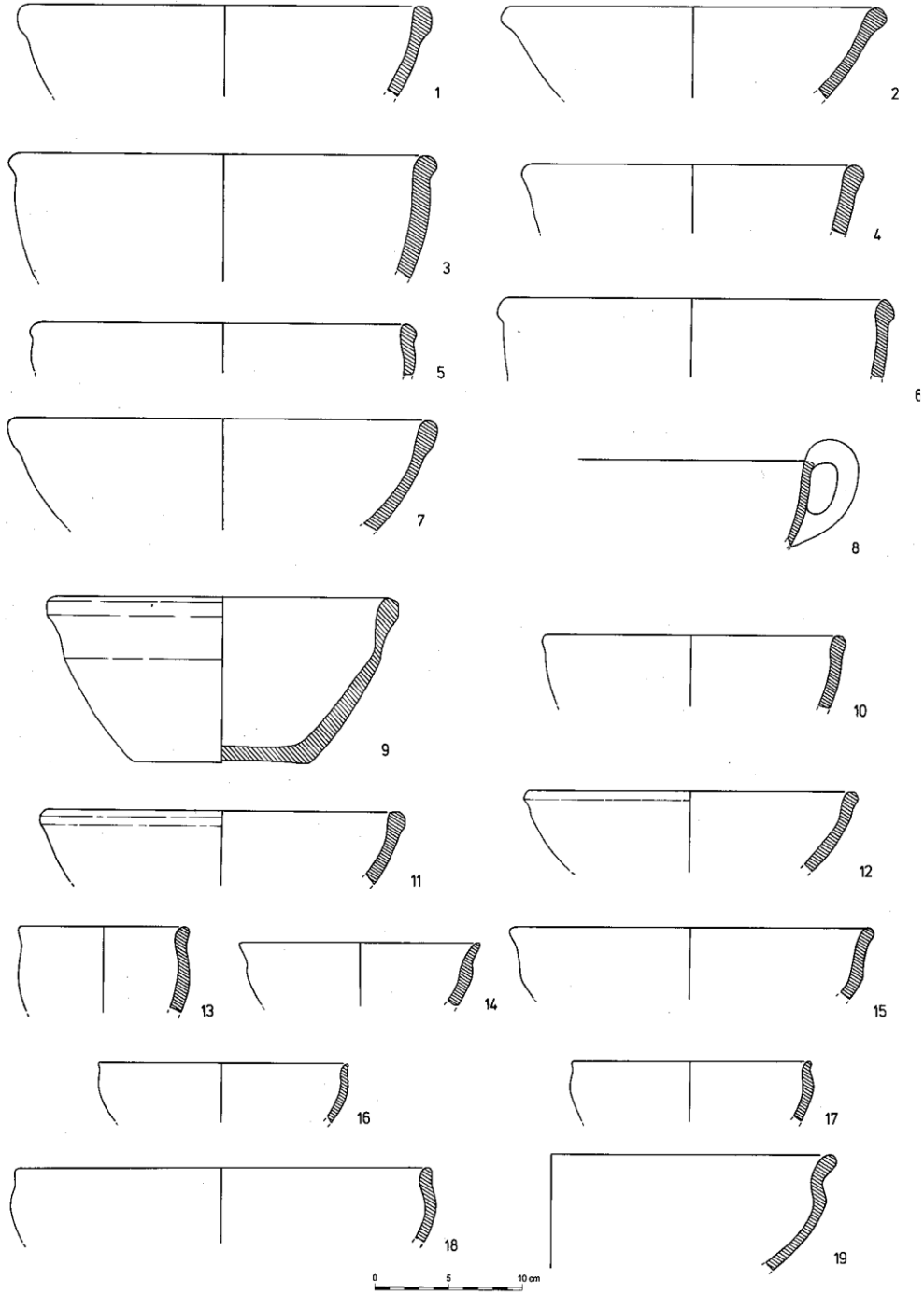

Boğazköy Büyükkaya Erken Demir Çağı'nın orta evresinde görülen seramik örnekleri
(Genz, 2004: Lev. 5)

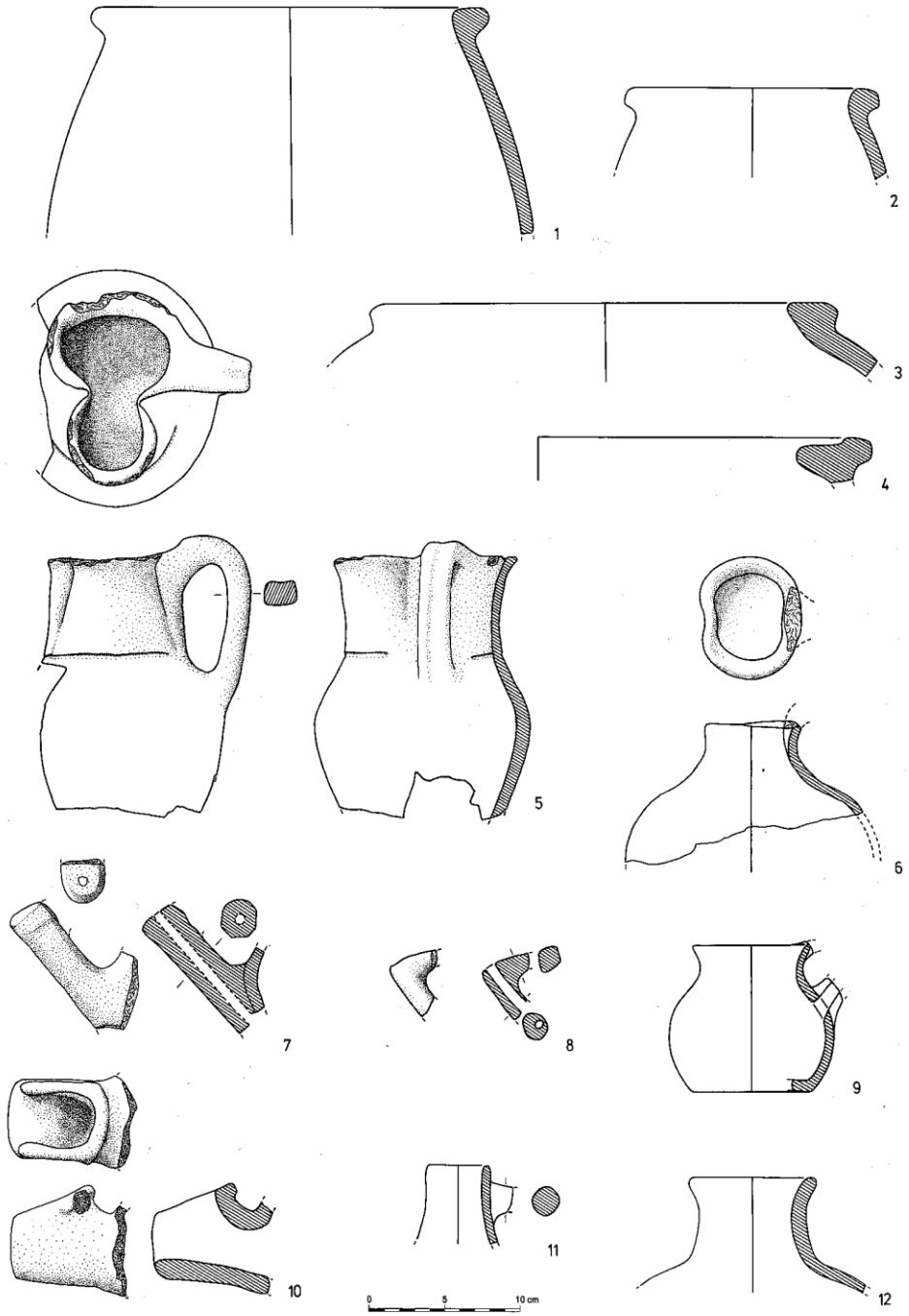

Boğazköy Büyükkaya Erken Demir Çağı'nın orta evresinde görülen seramik örnekleri
(Genz, 2004: Lev. 6)

Levha 58

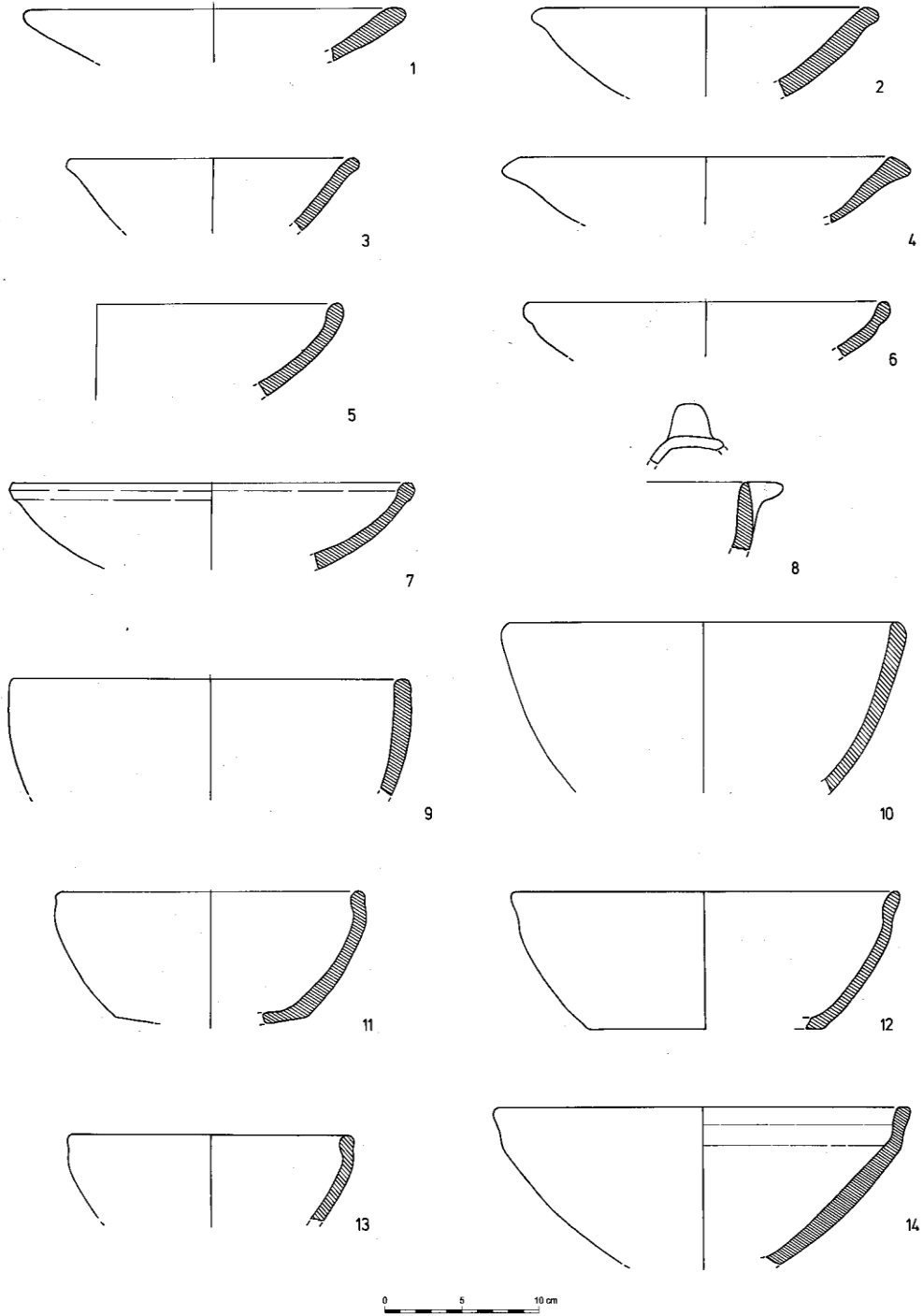

Boğazköy Büyükkaya Erken Demir Çağı'nın orta evresinde görülen seramik örnekleri
(Genz, 2004: Lev. 8)

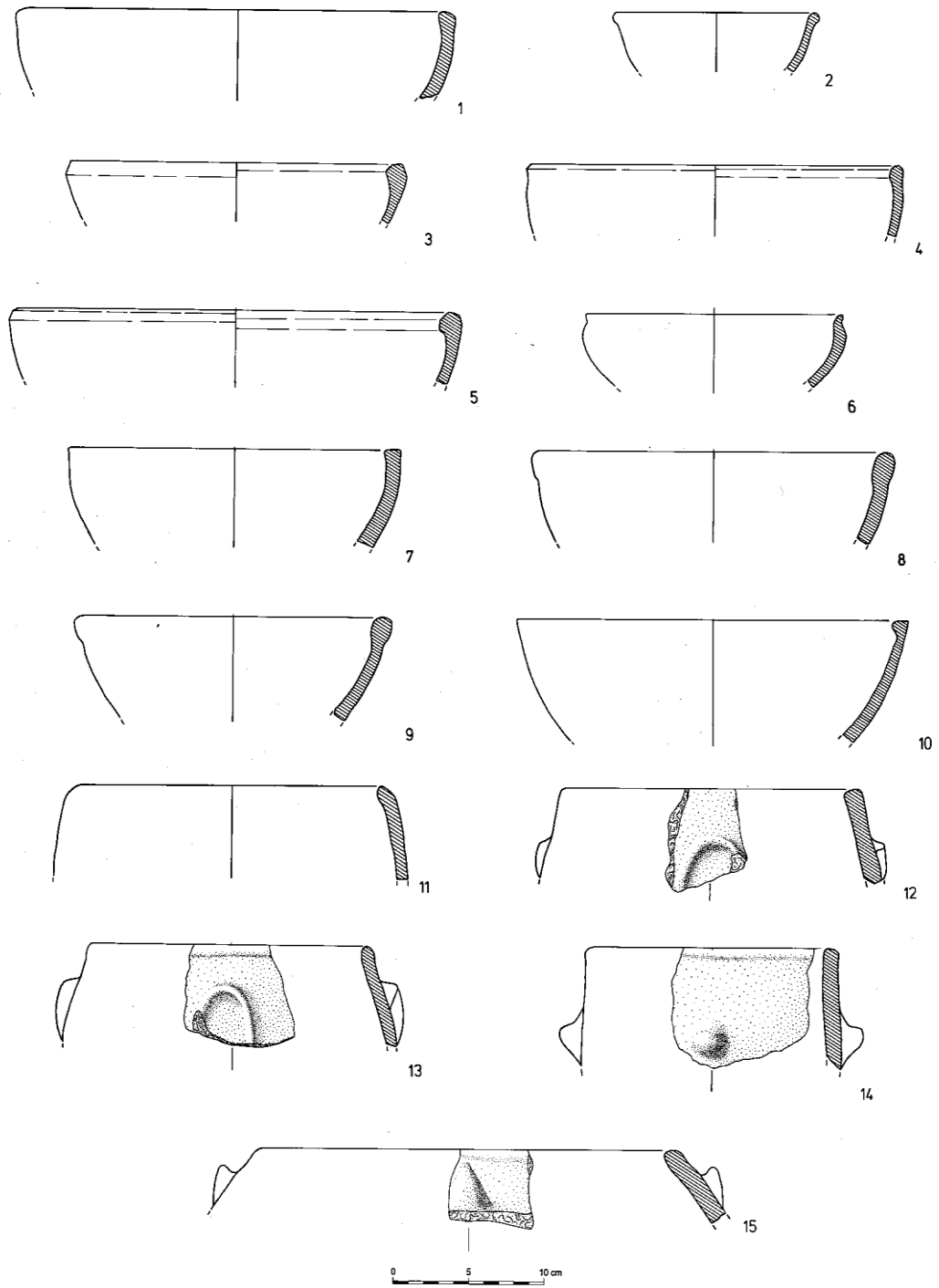

Boğazköy Büyükkaya Erken Demir Çağı'nın orta evresinde görülen seramik örnekleri
(Genz, 2004: Lev. 15)

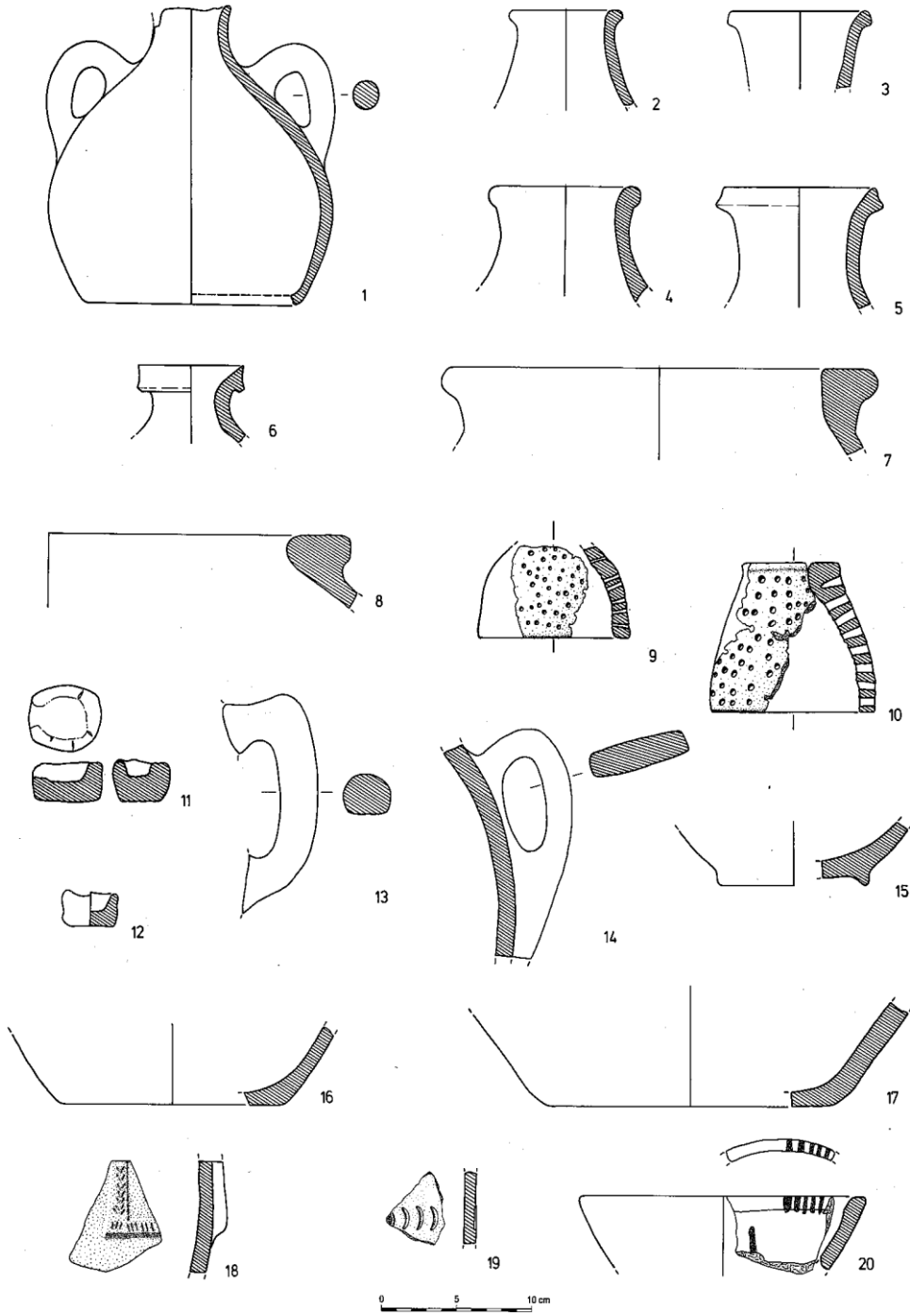
Levha 60

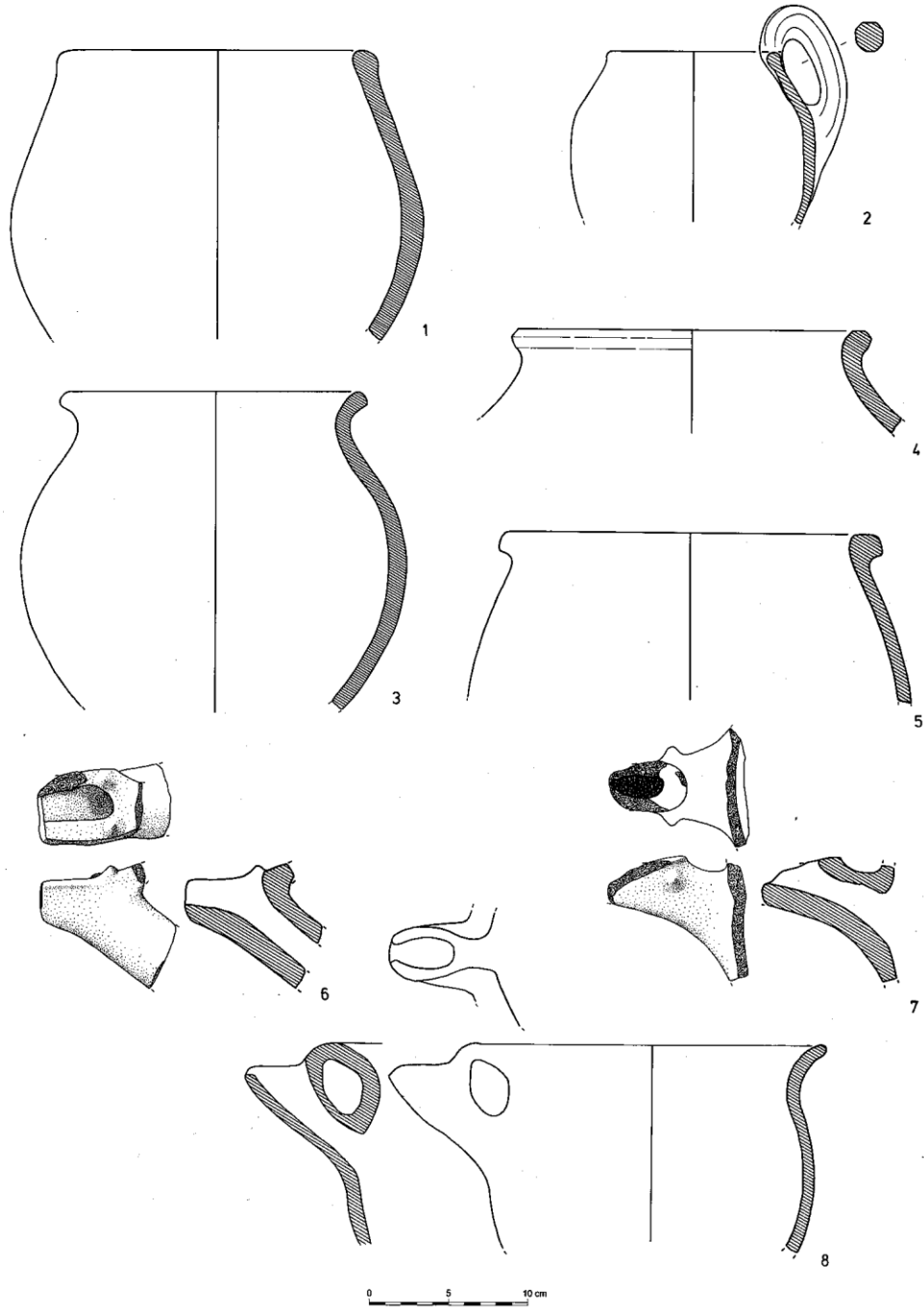
Boğazköy Büyükkaya Erken Demir Çağı'nın geç evresinde görülen seramik örnekleri
(Genz, 2004: Lev. 20)

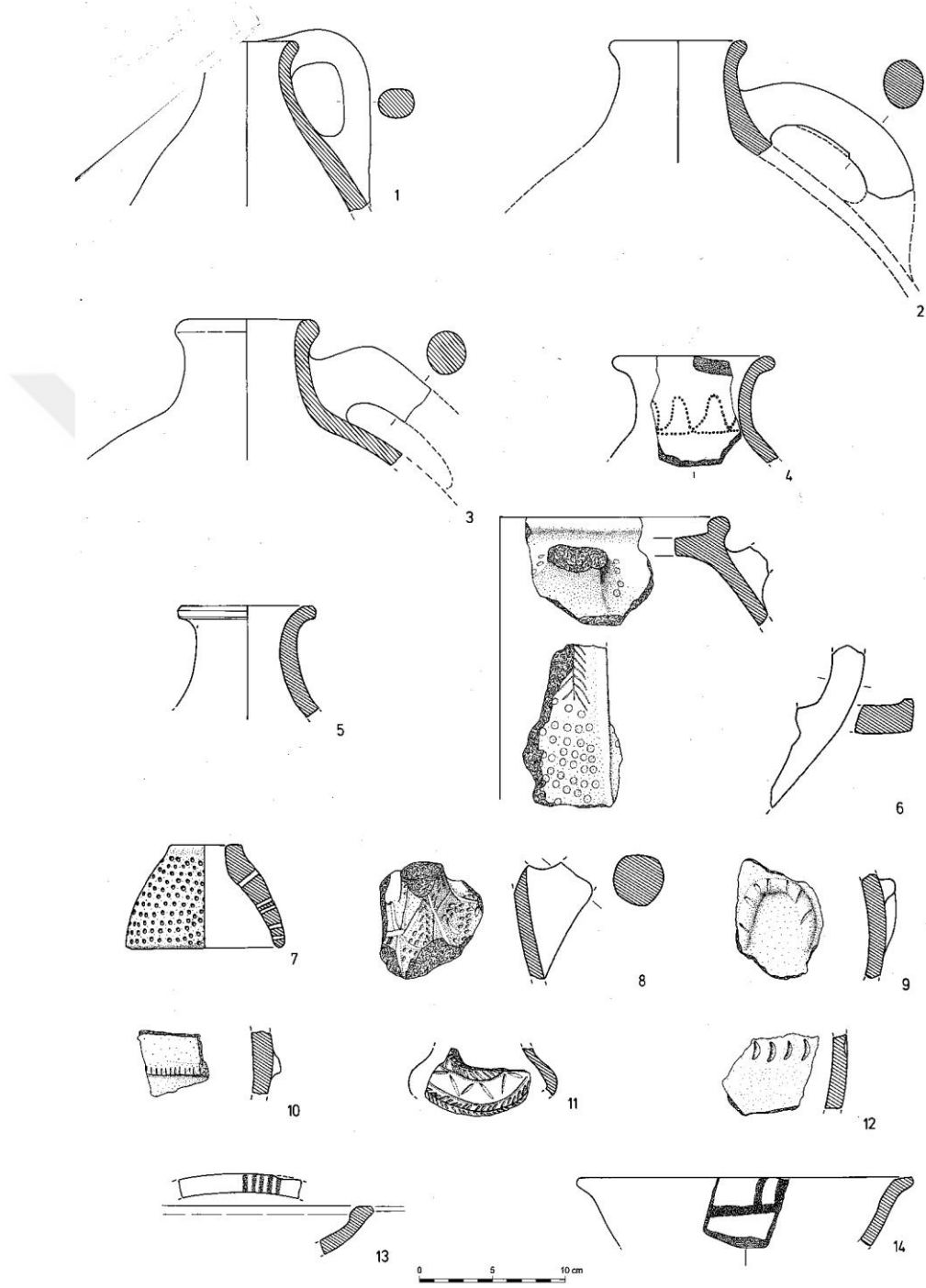
Boğazköy Büyükkaya Erken Demir Çağı'nın geç evresinde görülen seramik örnekleri
(Genz, 2004: Lev. 22)

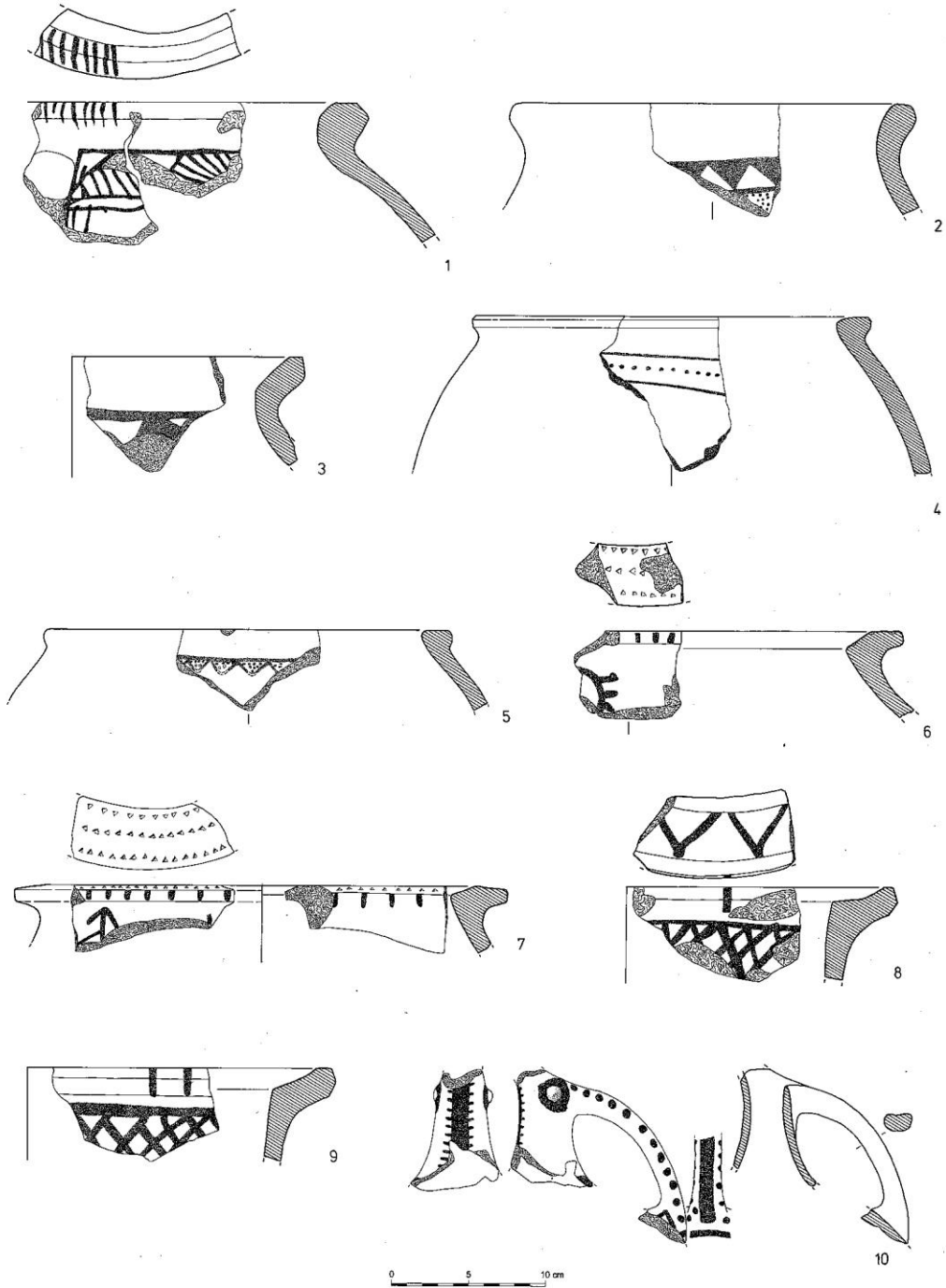
Boğazköy Büyükkaya Erken Demir Çağı'nın geç evresinde görülen seramik örnekleri
(Genz, 2004: Lev. 25)

Boğazköy Büyükkaya'da Stratigrafiye uymayan Erken Demir Çağı seramikleri (Genz, 2004: Lev. 29)

Boğazköy Büyükkaya'da Stratigrafiye uymayan Erken Demir Çağı seramikleri (Genz, 2004: Lev. 30)

Boğazköy Büyükkaya'da Stratigrafiye uymayan Erken Demir Çağı seramikleri (Genz, 2004: Lev. 35)

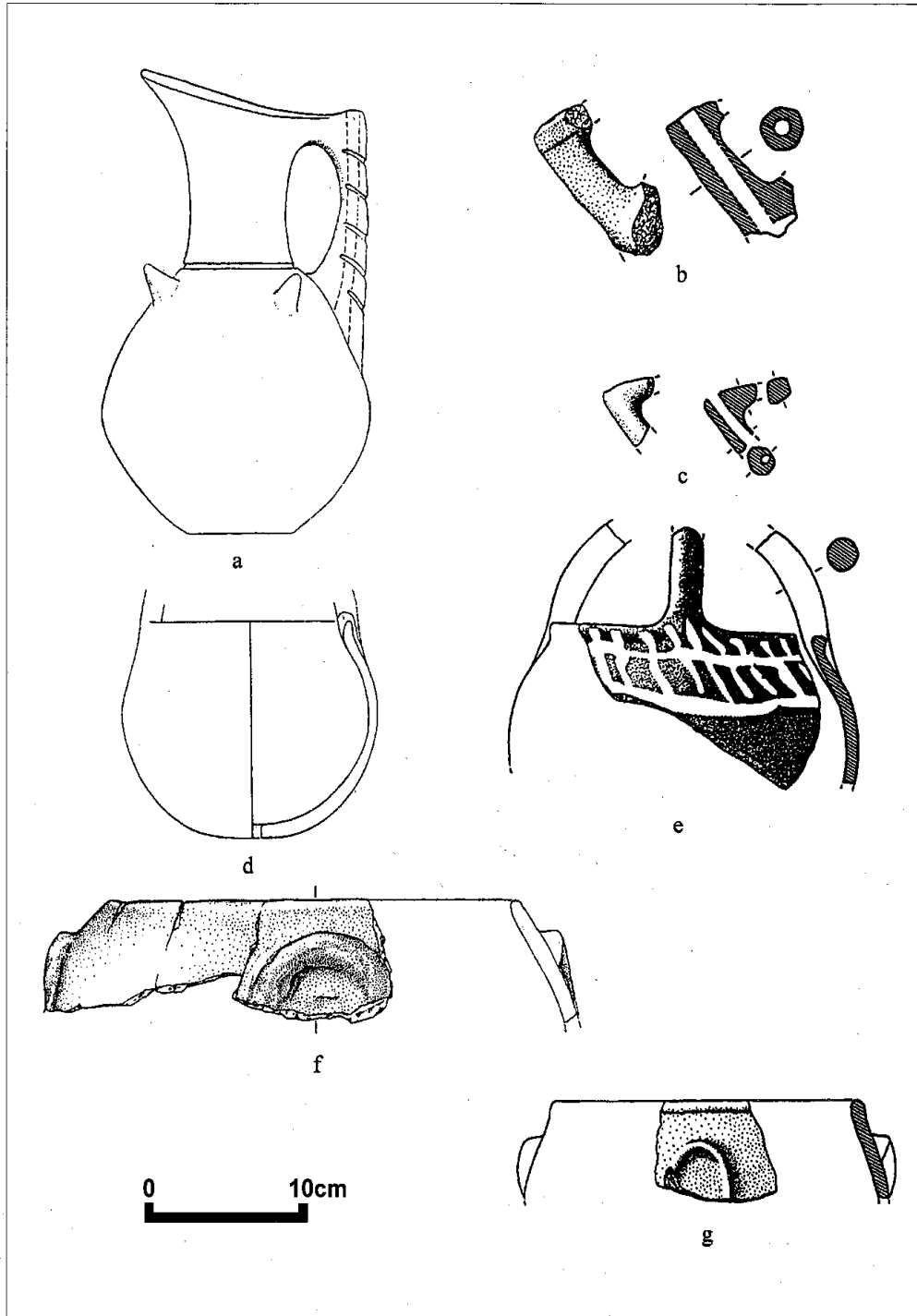
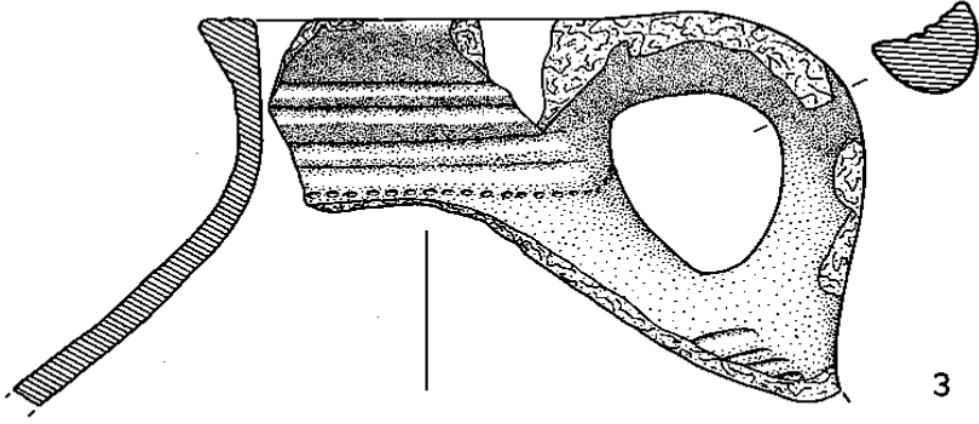

Fig. 4. (a) Beycesultan, Early Bronze Age (Lloyd, Mellaart 1962: fig. P32, 5); (b)–(c) Boğazköy, Early Iron Age (Genz 2004: Taf. 24:13, 15:8); (d) Demircihöyük, Early Bronze Age (Efe 1988: Taf. 58:1); (e) Boğazköy, Early Iron Age (Genz 2004: Taf. 19:10); (f) Demircihöyük, Early Bronze Age (Efe 1988: Taf. 27, 3); (g) Boğazköy, Early Iron Age (Genz 2004: Taf. 22:13)

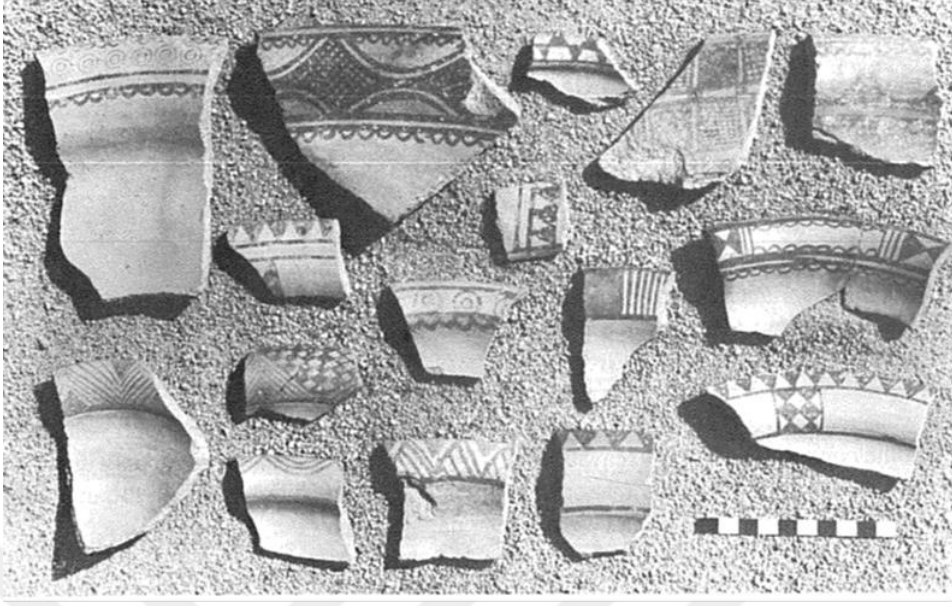
Boğazköy ve farklı merkezlerin benzer seramik örnekleri (Genz, 2001: 81)

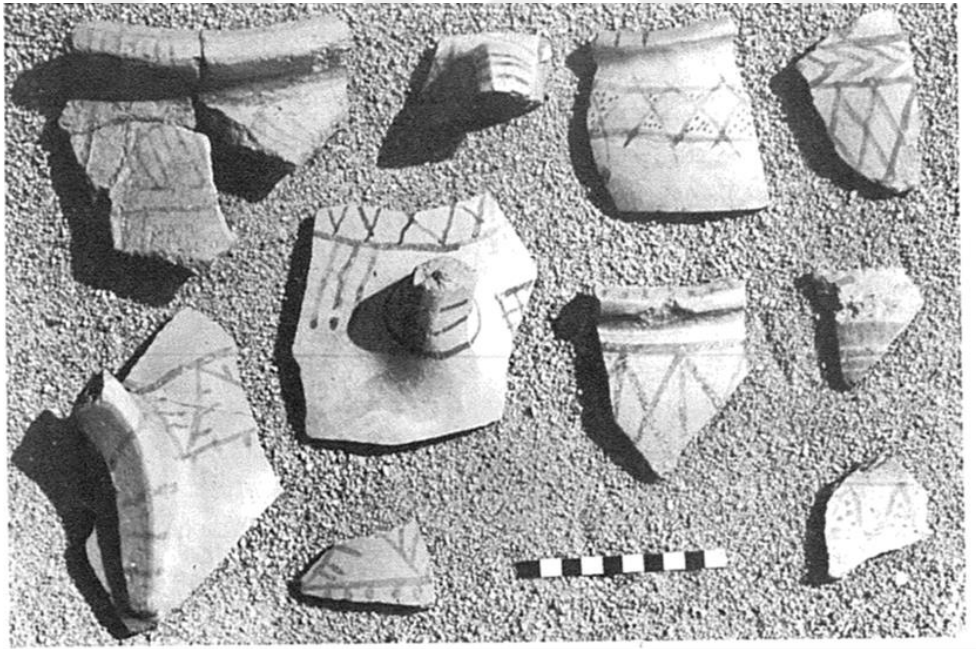
A. Gordion'un batısına kökenlendirilmesi önerilen testi (Genz, 2004a Lev. 17: 3)

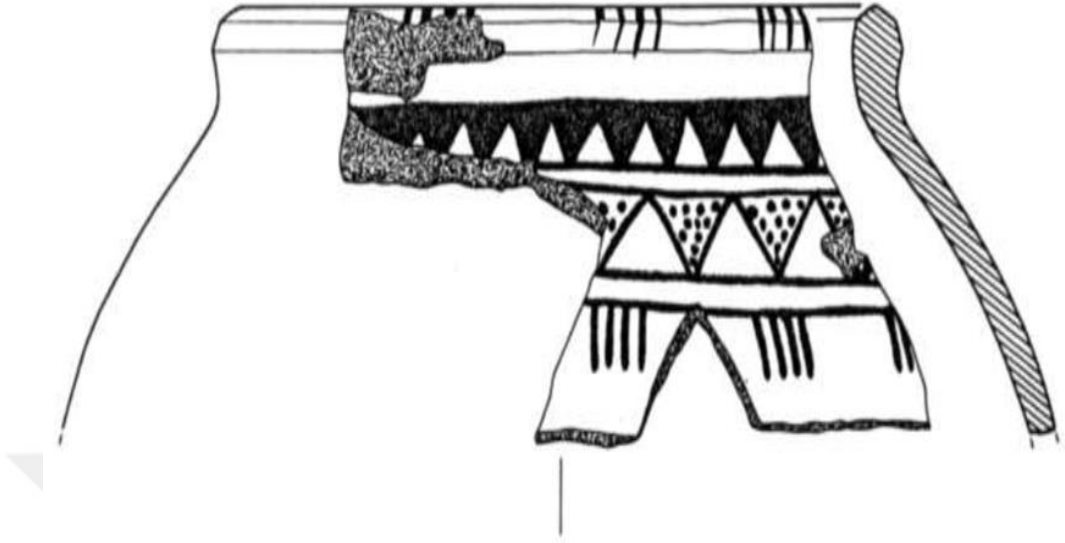
B. Boğazköy Erken Demir Çağı seramik parçası (Genz, 2007: 132)

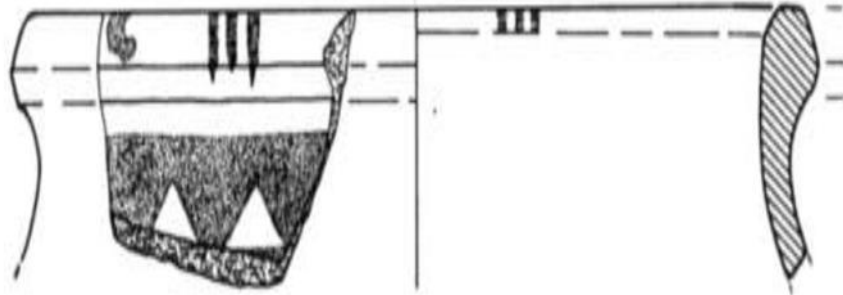
A. Boğazköy Büyükkaya Erken Demir Çağı ağız dışı doğru açılan seramik örnekleri (Seeher, 1998: 78 Fig. 7)

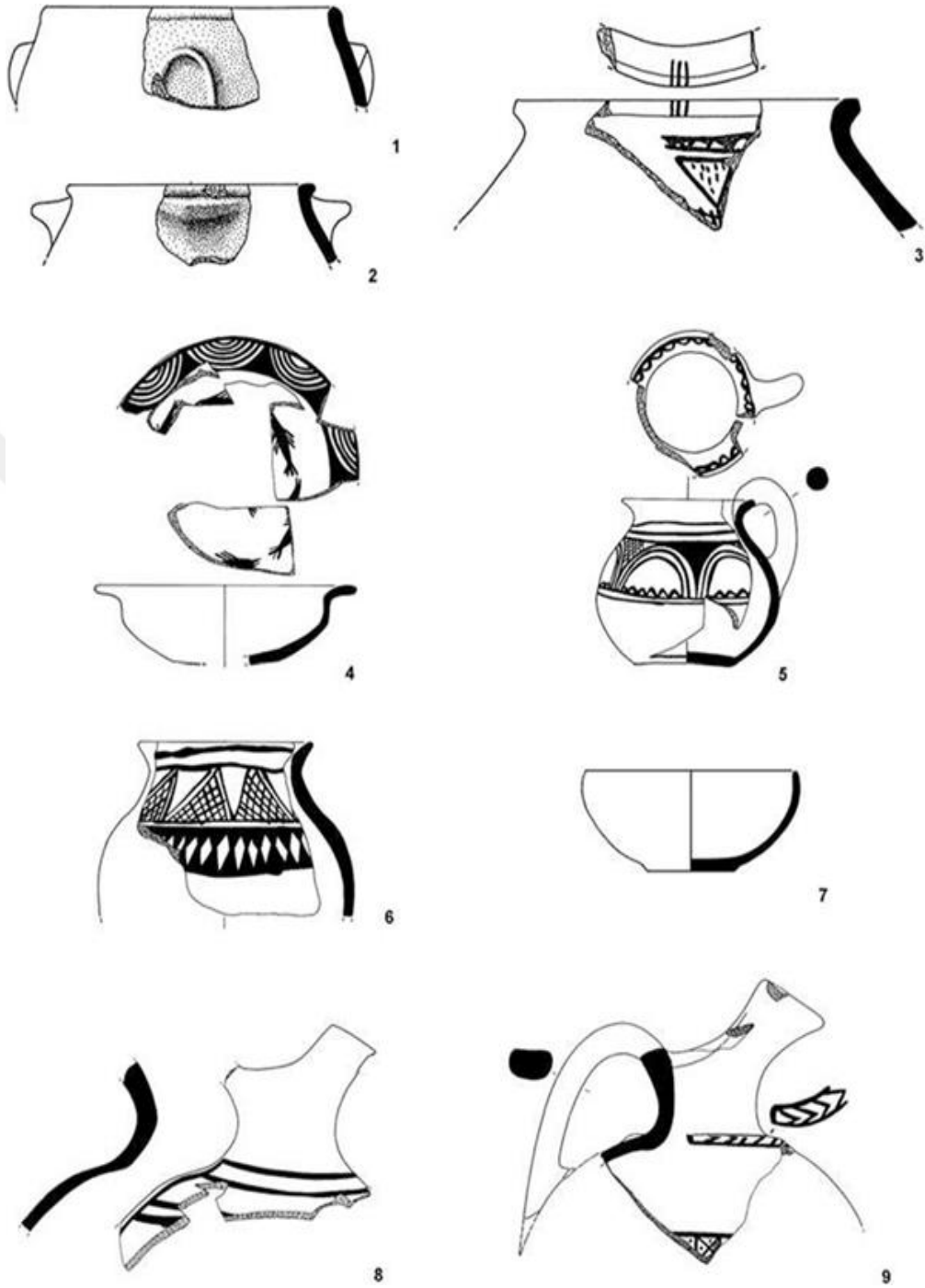
B. Boğazköy Büyükkaya Erken Demir Çağı el yapımı seramik örnekleri (Seeher, 1998: 78 Fig. 8)

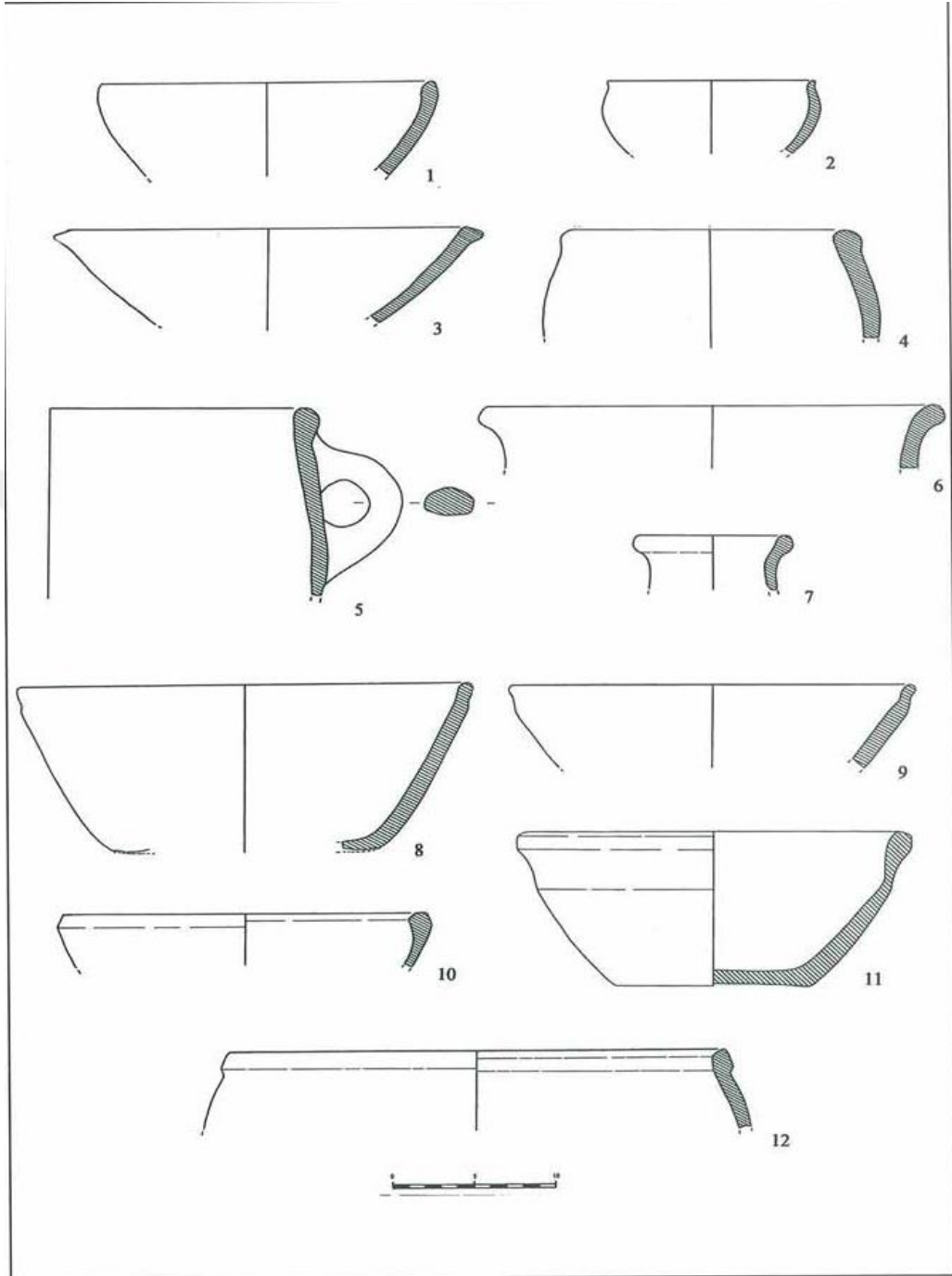
A. Boğazköy Erken Demir Çağı'nın orta ve geç döneminde kırmızı boyalı seramik örnekleri (Genz, 2001: 2)

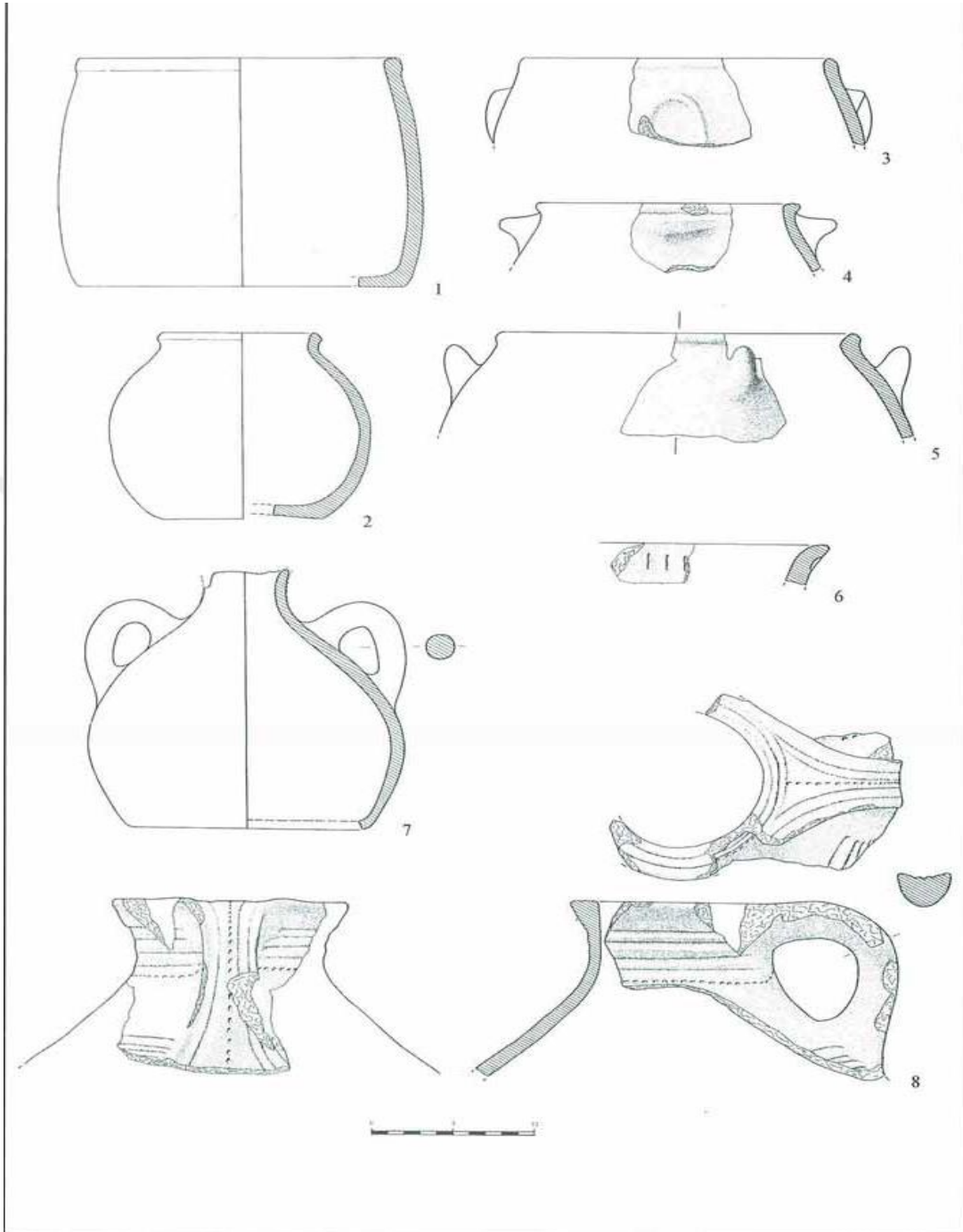
B. Boğazköy Erken Demir Çağı'nın orta ve geç döneminde kırmızı boyalı seramik örnekleri (Genz, 2001: 2)

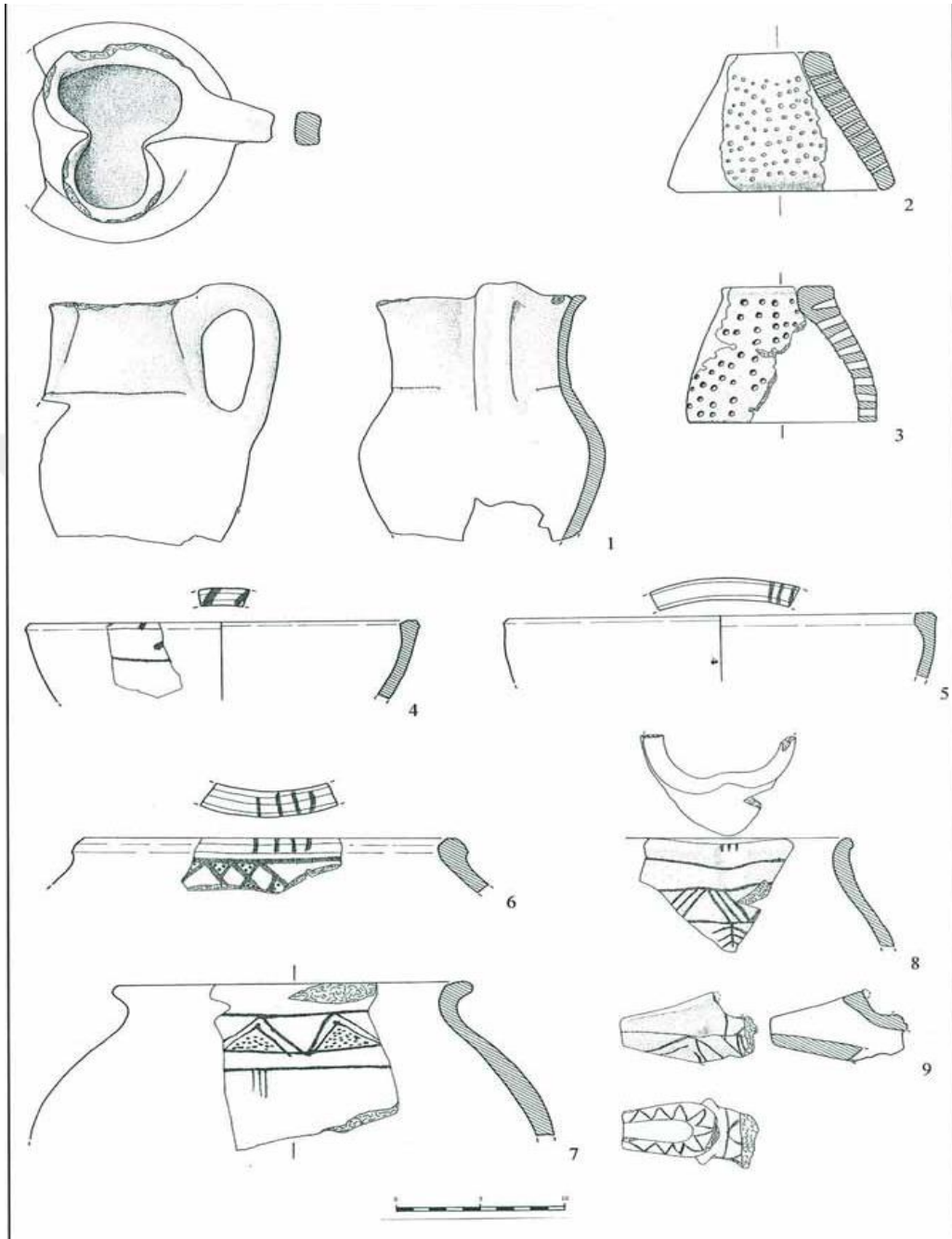
Boğazköy Büyükkaya 1-3 Erken Demir Çağı, 4-6 Orta Demir Çağı, 7-9 Geç Demir Çağı (Kealhofer vd. 2009: 281, Fig. 3)

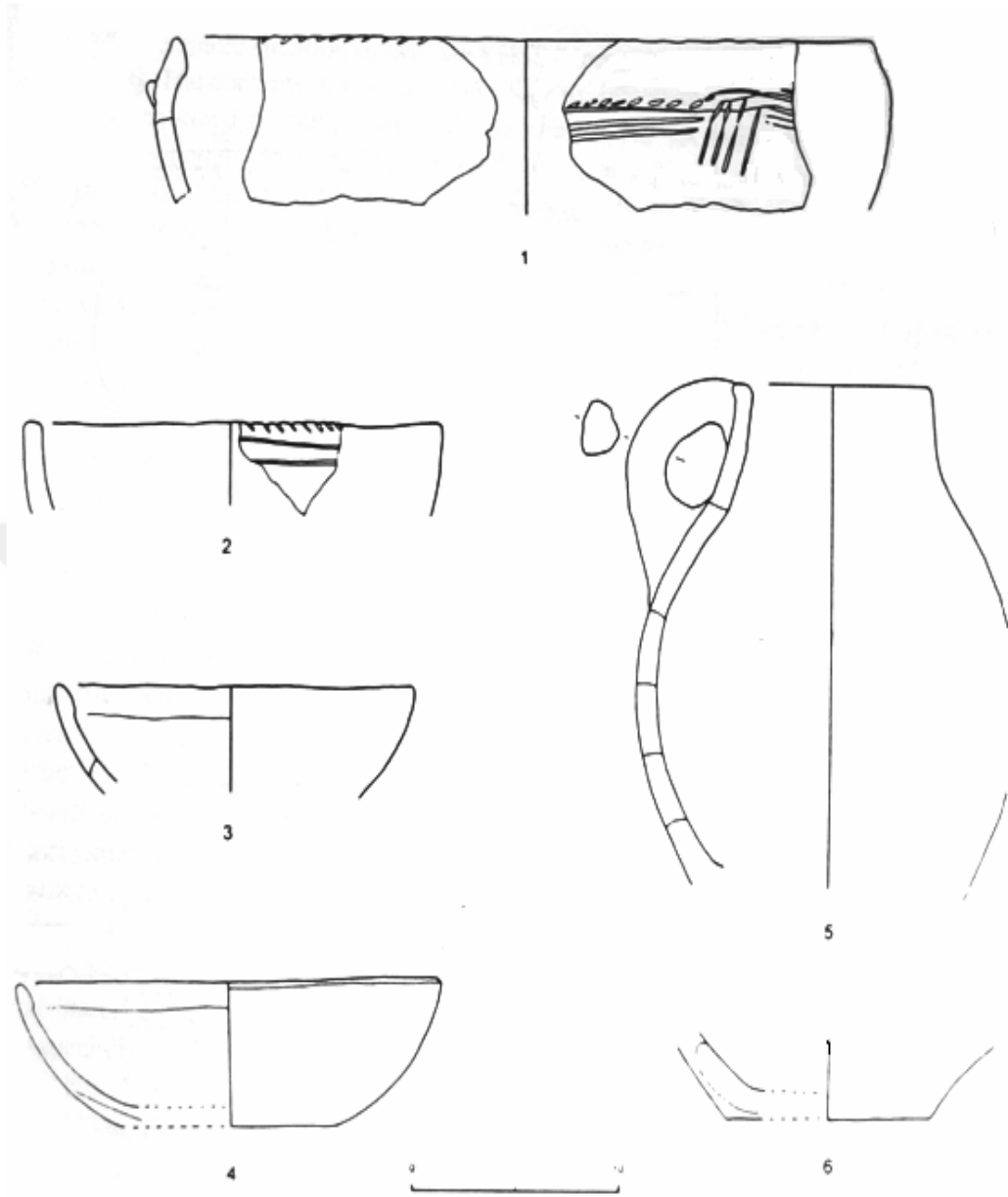
Boğazköy Büyükkaya 1-7 Erken Demir Çağı erken evre 8-12 Erken Demir Çağı'nın orta ve geç evresine ait seramik örnekleri (Genz, 2000: 45, Lev. 3)

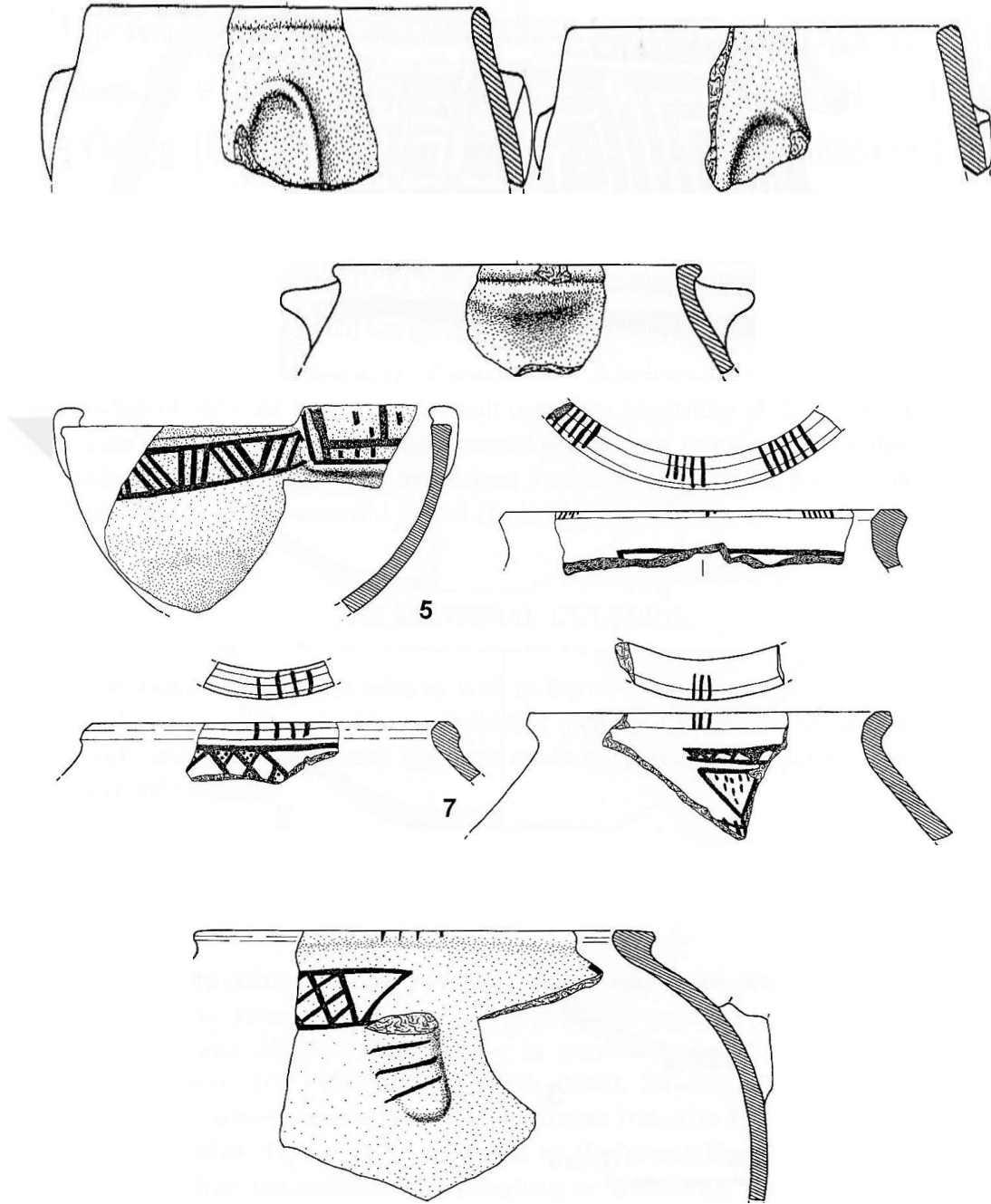
Boğazköy Büyükkaya Erken Demir Çağı erken, orta ve geç evresine ait seramik örnekleri (Genz, 2000: 46 Lev. 4)

Boğazköy Büyükkaya Erken Demir Çağı erken, orta ve geç evresine ait seramik örnekleri (Genz, 2000: 47, Lev. 5)

Boğazköy Erken Demir Çağı el yapımı kaseler ve testi profil çizimleri (Tuna, Aktüre ve Lynch, 1998: 97)

Boğazköy Erken Demir Çağı seramik örnekleri (Genz, 2003a: 182)

A. Boğazköy Büyükkaya mat boyalı seramik örnekleri (Genz, 2000: 53 Res. 13)

B. Boğazköy Büyükkaya II. Evre hayvan stili seramik örnekleri (Genz, 2000: 53 Res. 14)

A. Boğazköy Erken Demir Çağı'nın orta ve geç evresinde at nalı saplı seramik örnekleri (Genz: 2000: 52 Res. 11)

B. Boğazköy Erken Demir Çağı'nın orta ve geç evresinde süzgeç seramik örnekleri (Genz, 2000: 52 Res. 12)

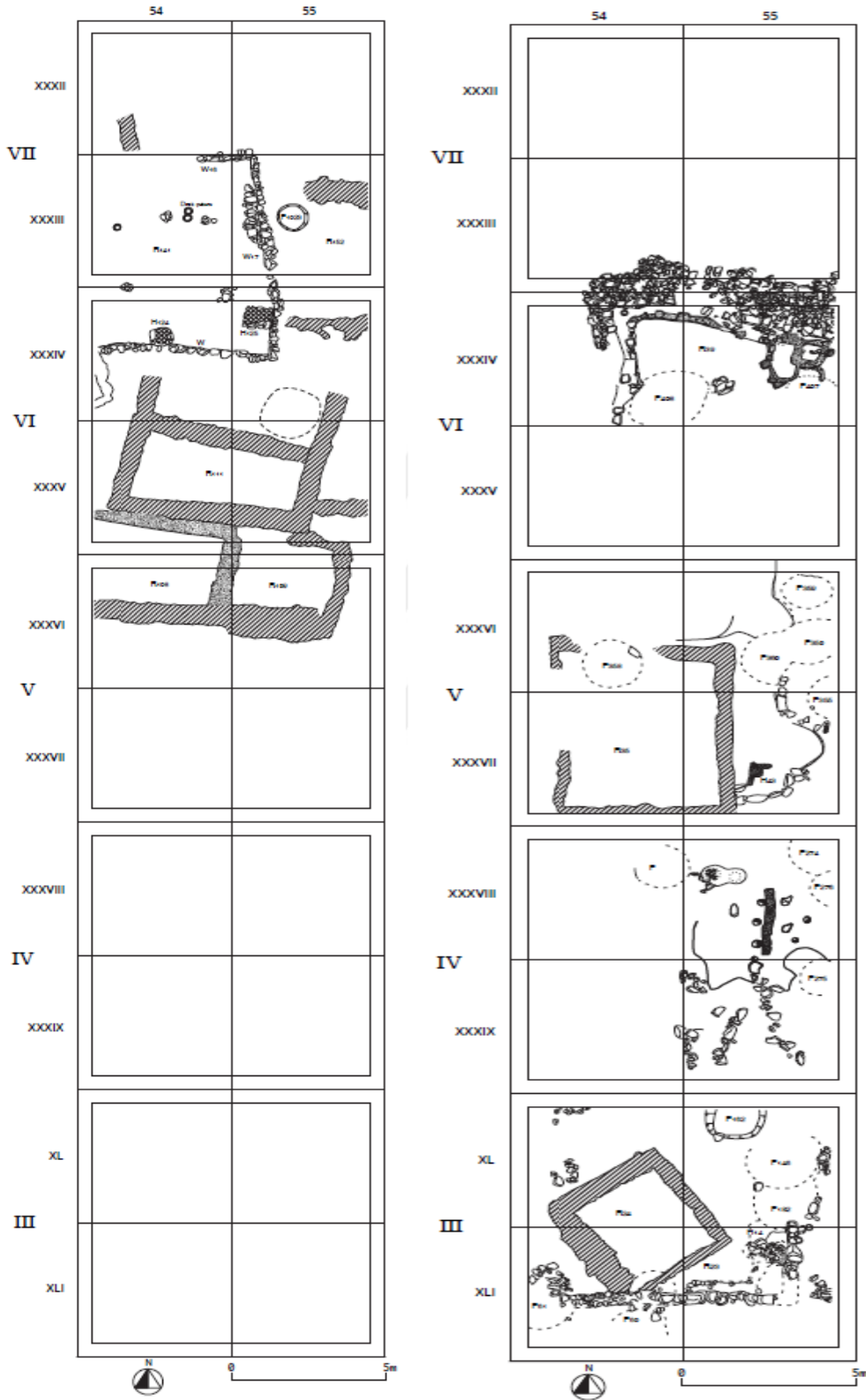
A. Boğazköy Erken Demir Çağı'nın orta ve geç evresinde kırmızı boyalı seramik örnekleri (Genz, 2000: 51 Res. 9)

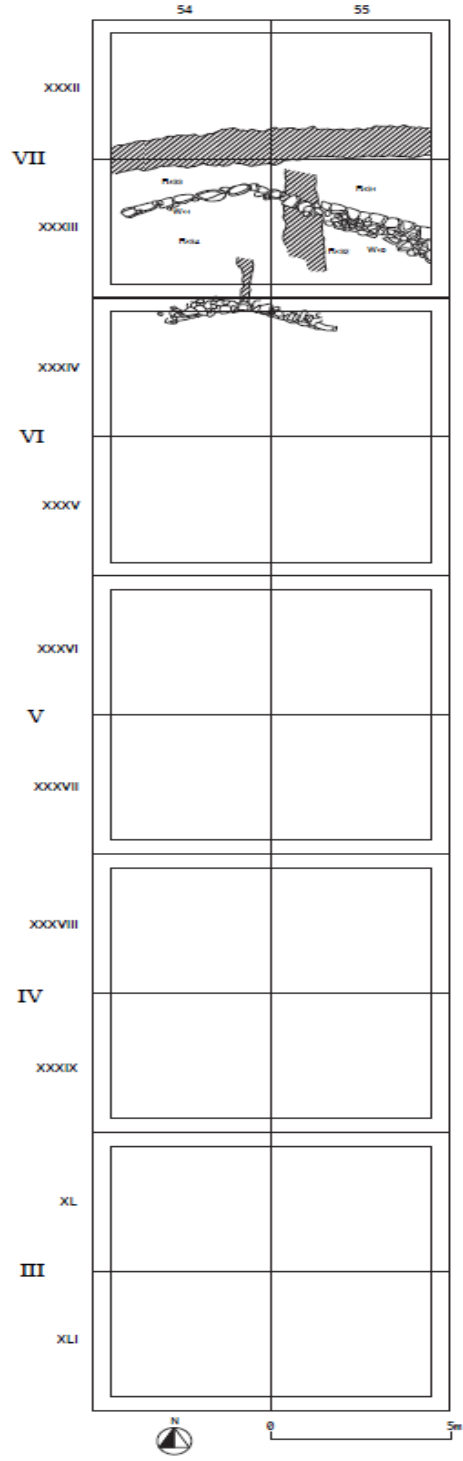
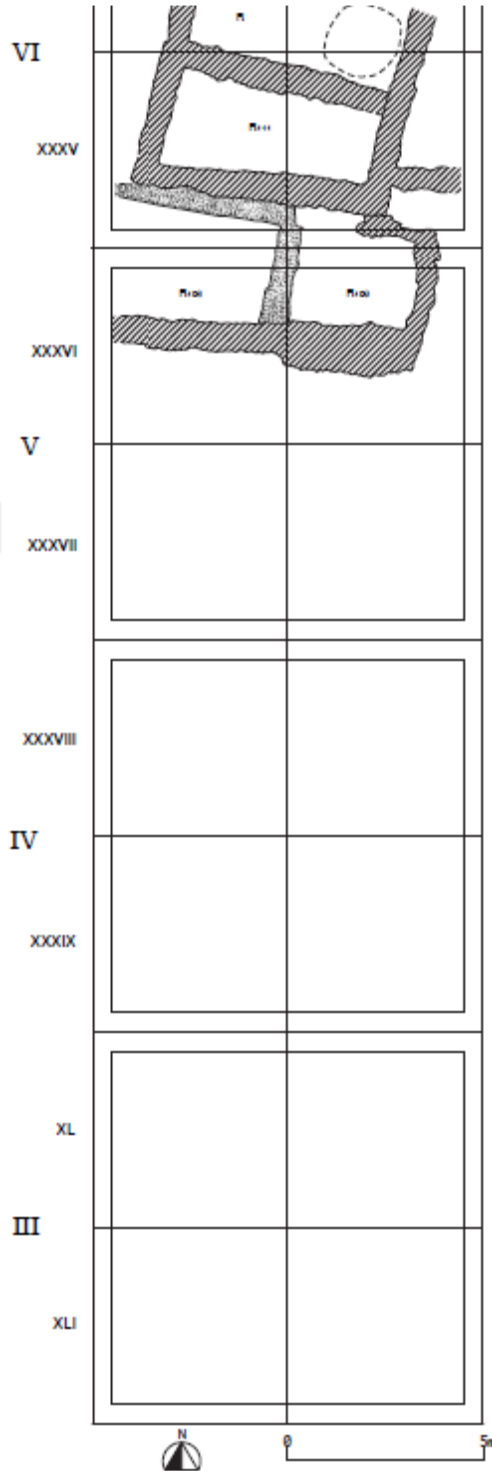
B. Boğazköy Erken Demir Çağı'nın orta ve geç evresinde kırmızı boyalı seramik örnekleri (Genz, 2000: 51 Res. 10)

c. B.C.	Gordion	Kaman-Kalehöyük	Boğazköy Büyükale	Alışar	Porsuk
300-	Late Phrygian YHSS 4	IIa	Ia-b	2-3M	III
400-	Middle Phrygian YHSS 5				
500-		(Destruction Level)	IIa	4Ma	
600-	IIb		IIb	4Mb-c	
700-	Early Phrygian YHSS 6	IIc	Bykkaya-Stufe		
800-		IId	Early Iron	IV	
900-					
1000-	Early Iron YHSS 7A-B	IIIa	Hittite Empire	V	
1100-					
1200-	Late Bronze YHSS 8				

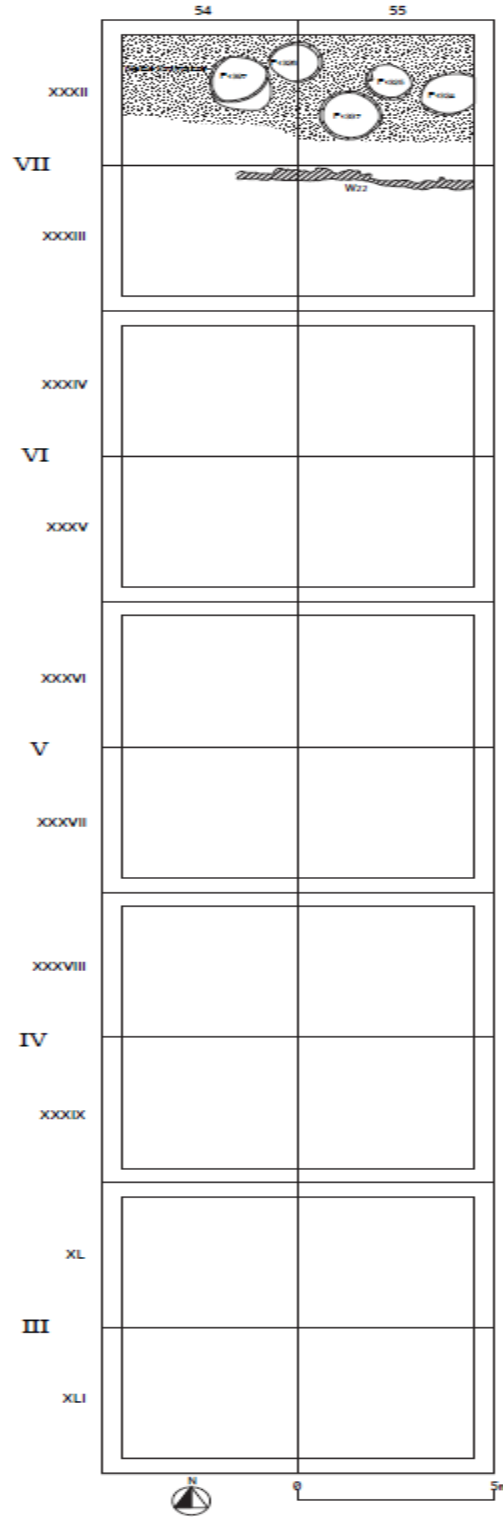
Erken Demir Çağı kronolojisi (Matsumura 2001:102)

Kaman-Kalehöyük Erken Demir Çağı A. IId 1 mimari evresi, B. IId 3 mimari evresi (Matsumura, 2005: 76 a), (Matsumura, 2005: 82 b)

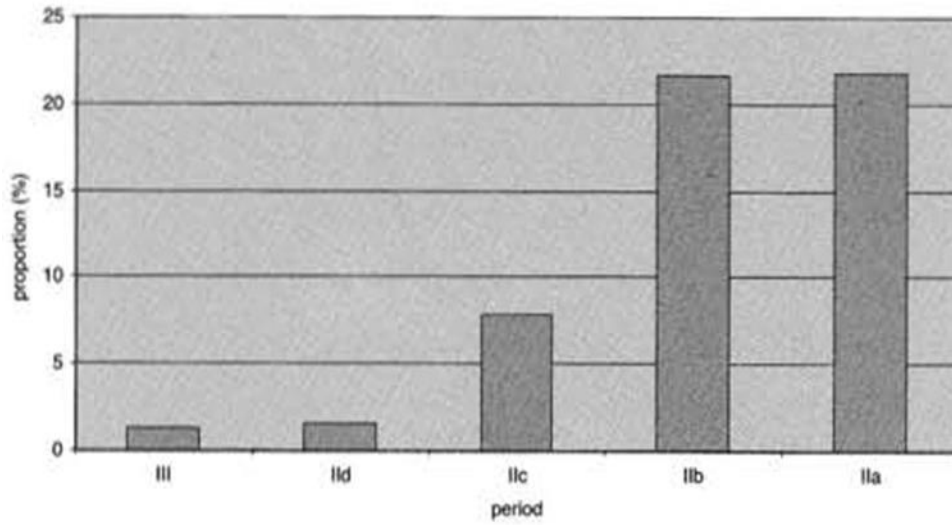
Kaman-Kalehöyük Erken Demir Çağı A. Ild 4-3 mimari evresi, B. Ild 1-5 mimari evresi (Matsumura, 2005: 83 a; Matsumura, 2005: 80 b)

Kaman-Kalehöyük Erken Demir Çağı IId 6 mimari evresi (Matsumura, 2005: 85)

Subperiod	Reductin fired Ware	Total sherds number
Ila	290	1332
Ilb	31	143
Ilc	66	836
Ild	17	1105
III	8	619
Total	475	4424

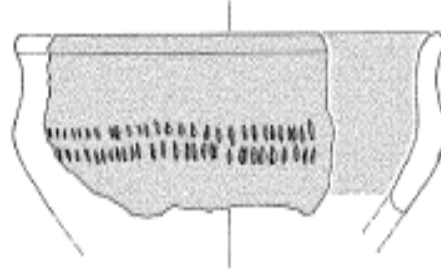
A. Kaman-Kalehöyük Erken Demir Çağı her periyotta indirgenmiş ateşte pişirilmiş seramiklerin oranları (Matsumura, 2001: 102 tab. 2)

B. Kaman-Kalehöyük Erken Demir Çağı her periyotta indirgenmiş ateşte pişirilmiş seramiklerin oranları (Matsumura, 2001: 102 Res. 1)

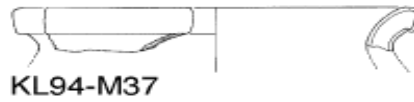

KL93-M101

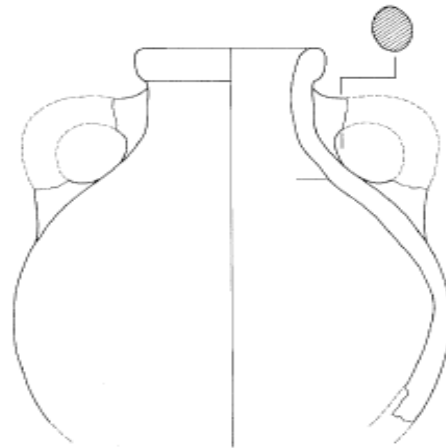

KL95-M290

A. Kaman-Kalehöyük Erken Demir Çağı IId 4-6 mimari evre seramik örnekleri
(Matsumura, 2005: Lev. 52)

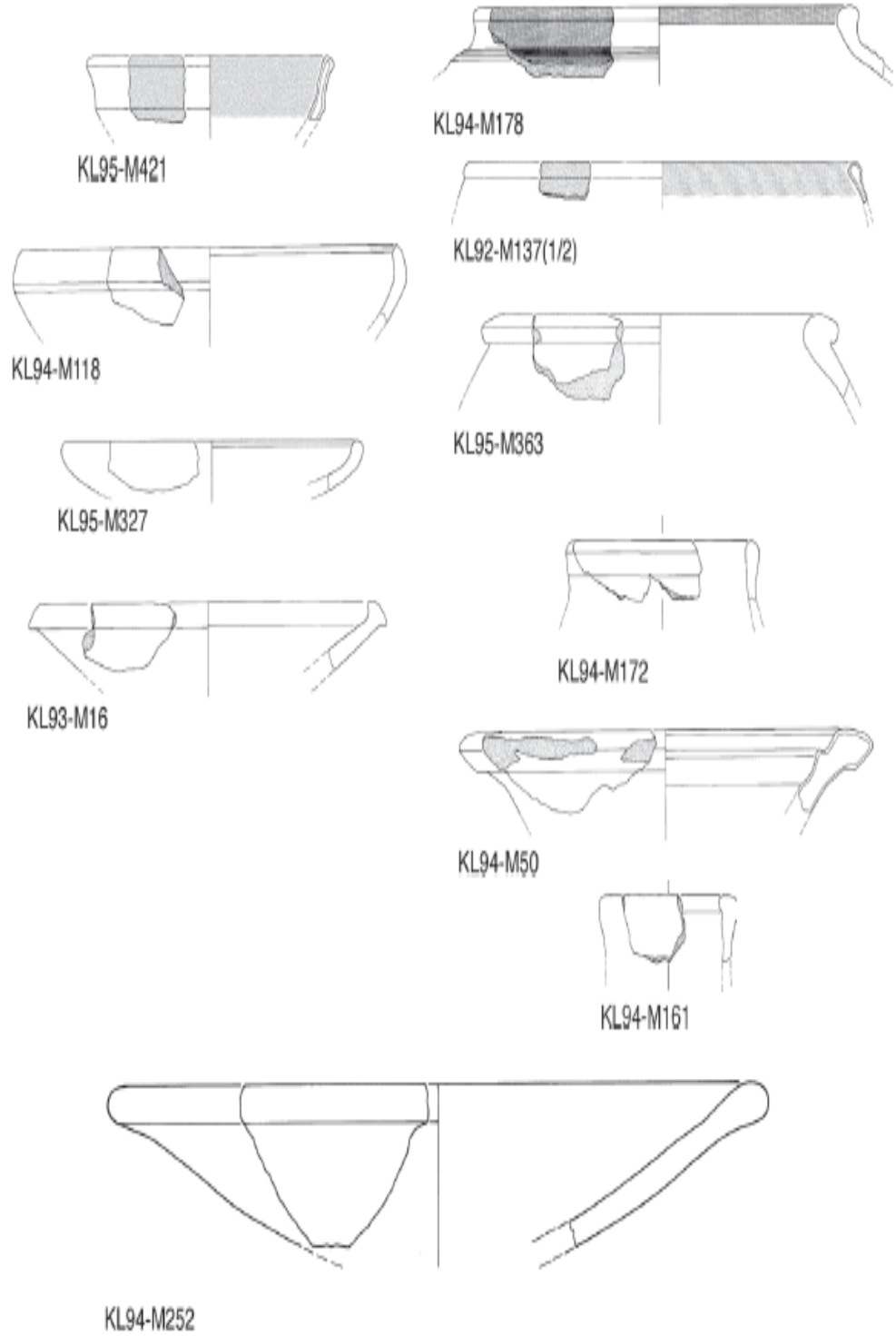

KL94-M37

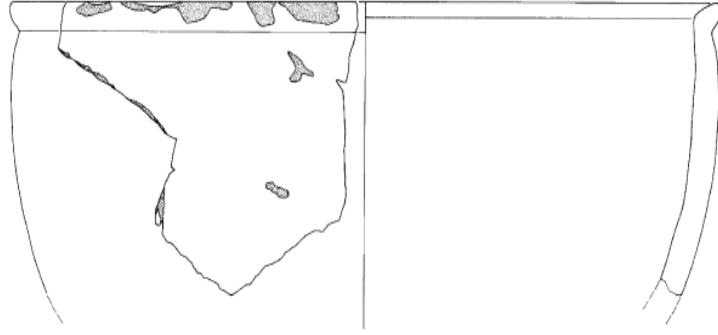

KL94-2018

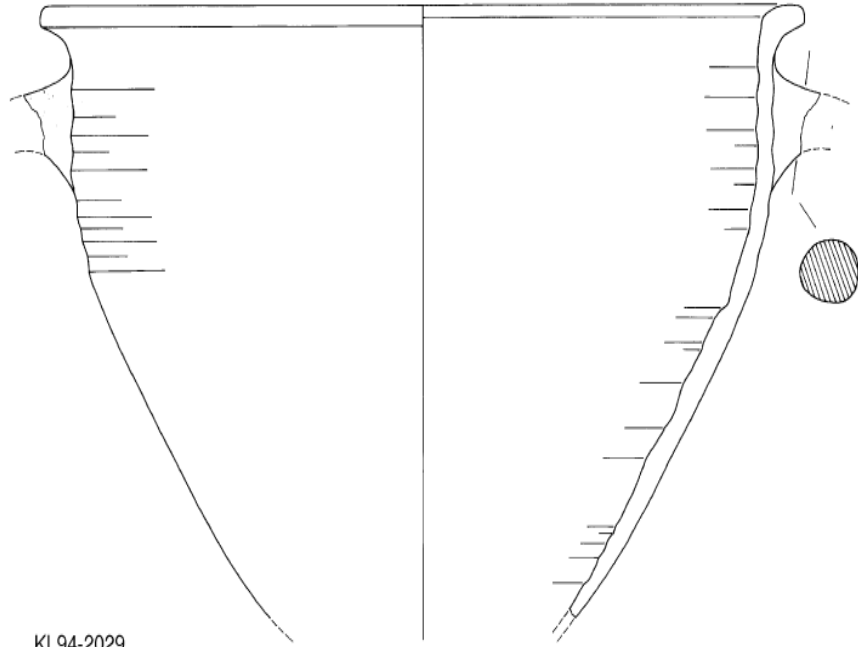
B. Kaman-Kalehöyük Erken Demir Çağı IId 4-6 mimari evre seramik örnekleri
(Matsumura, 2005: Lev. 64.)

Kaman-Kalehöyük Erken Demir Çağı IId 4-6 mimari evre seramik örnekleri
(Matsumura, 2005: 310 Lev. 4.2-21)

KL94-M174

KL94-2029

KL94-M157

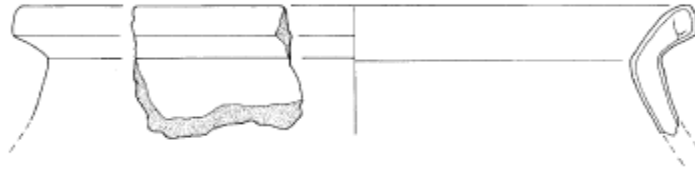
Kaman-Kalehöyük Erken Demir Çağı IId 4-6 mimari evre seramik örnekleri
(Matsumura, 2005: Lev. 57)

KL93-M61

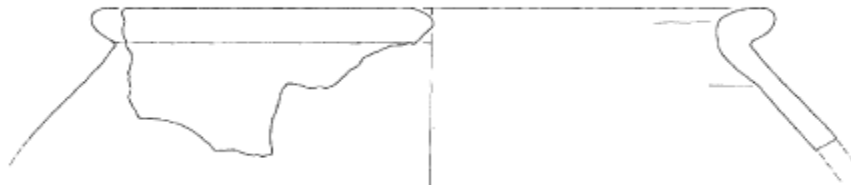
KL93-M159

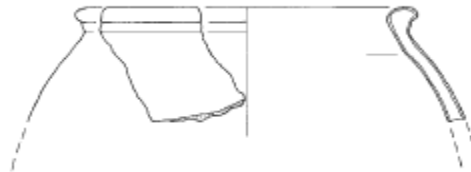
KL93-M186

KL94-M101

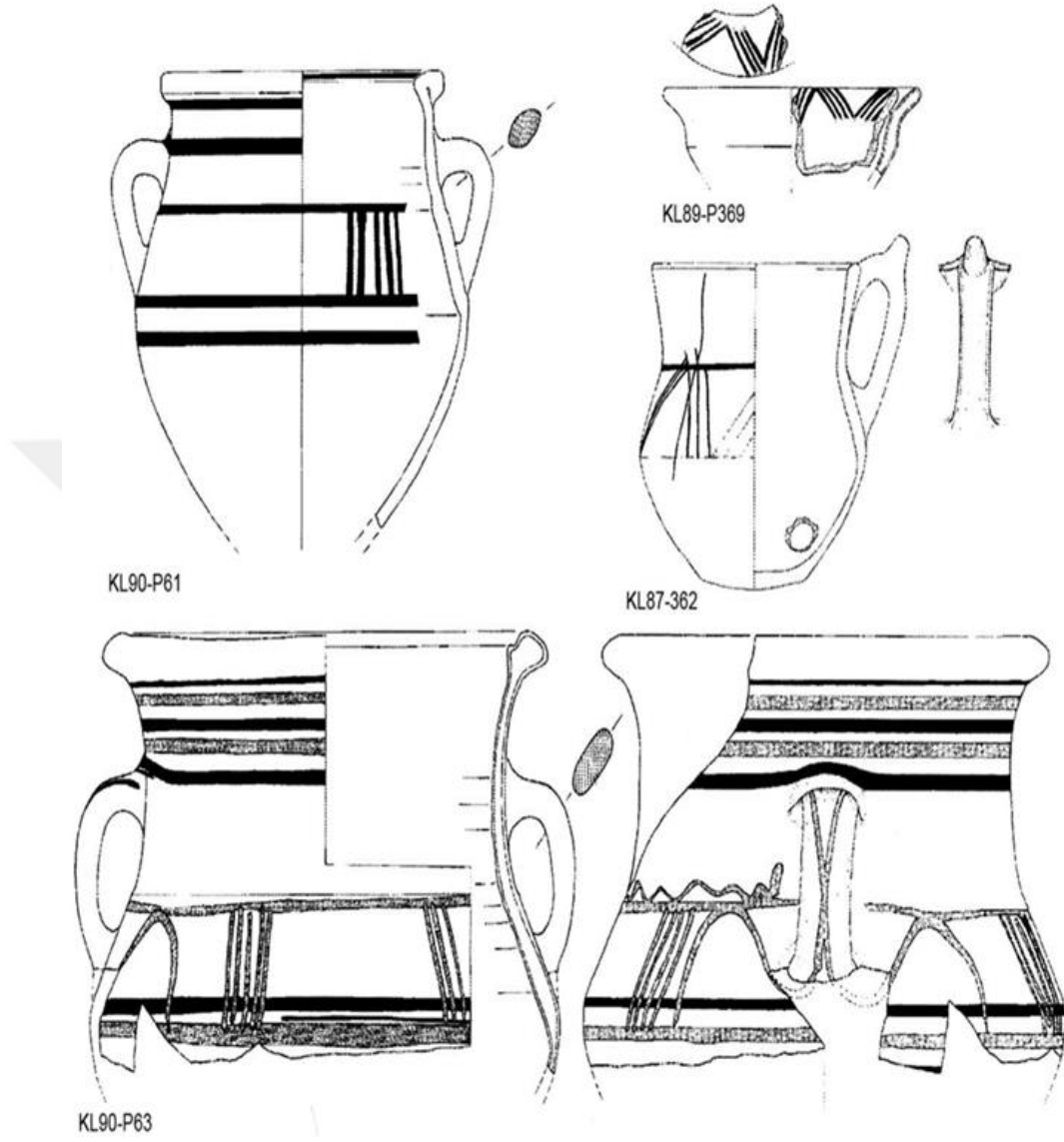

KL89-M236

KL92-M17

Kaman-Kalehöyük Erken Demir Çağı IId 1-3 mimari evre seramik örnekleri
(Matsumura, 2005: Lev. 89)

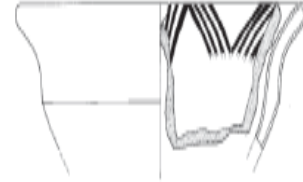
Kaman-Kalehöyük Erken Demir Çağı IId 1-3 mimari evre seramik örnekleri (Mora ve d' Alfonso, 2012: 389, Fig. 2)

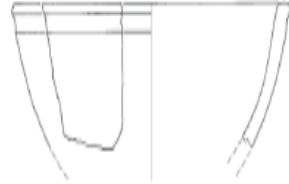
KL93-M172

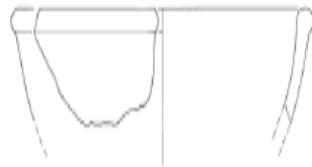
KL90-M44

KL89-P369

KL90-M34

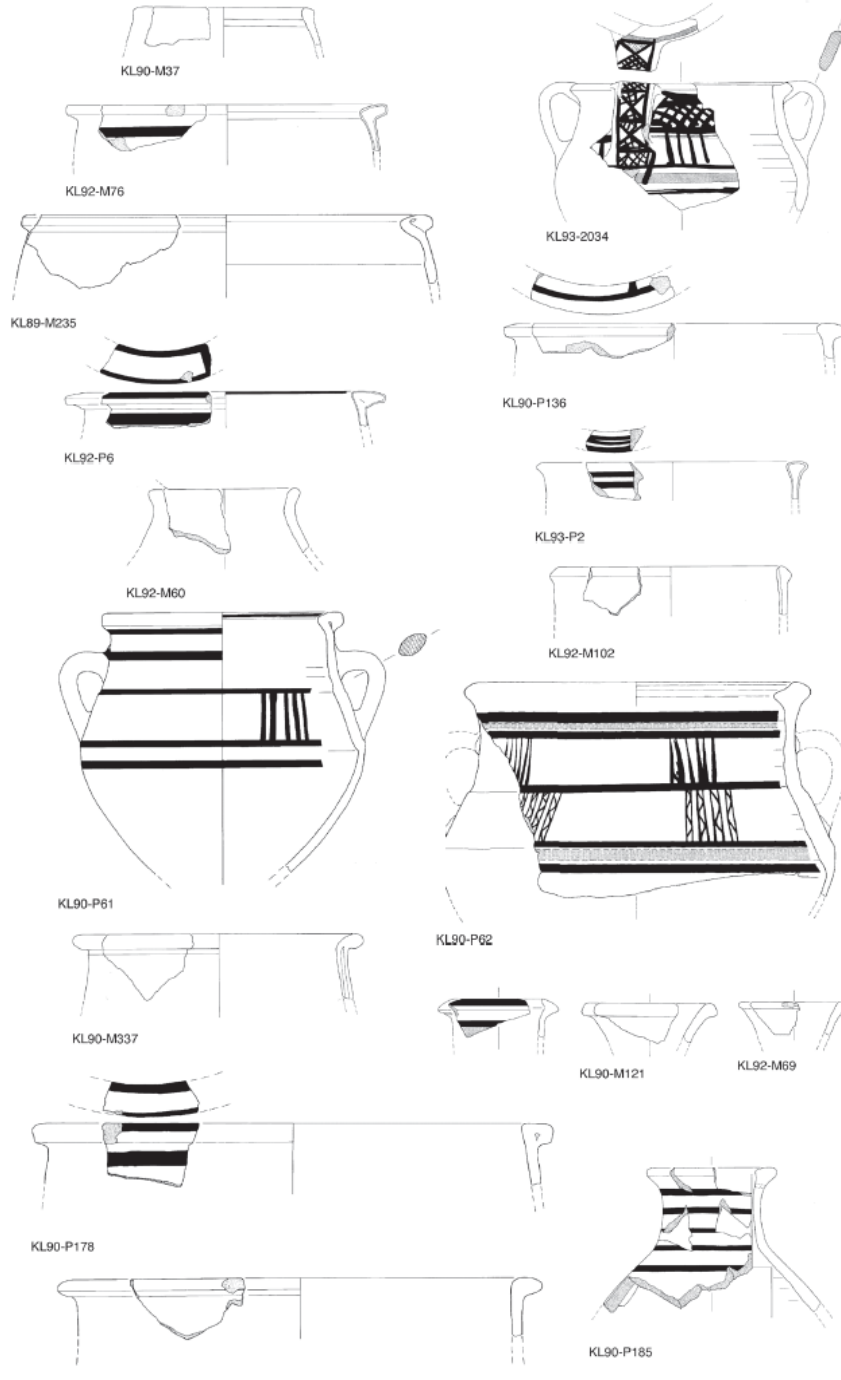

KL93-M21

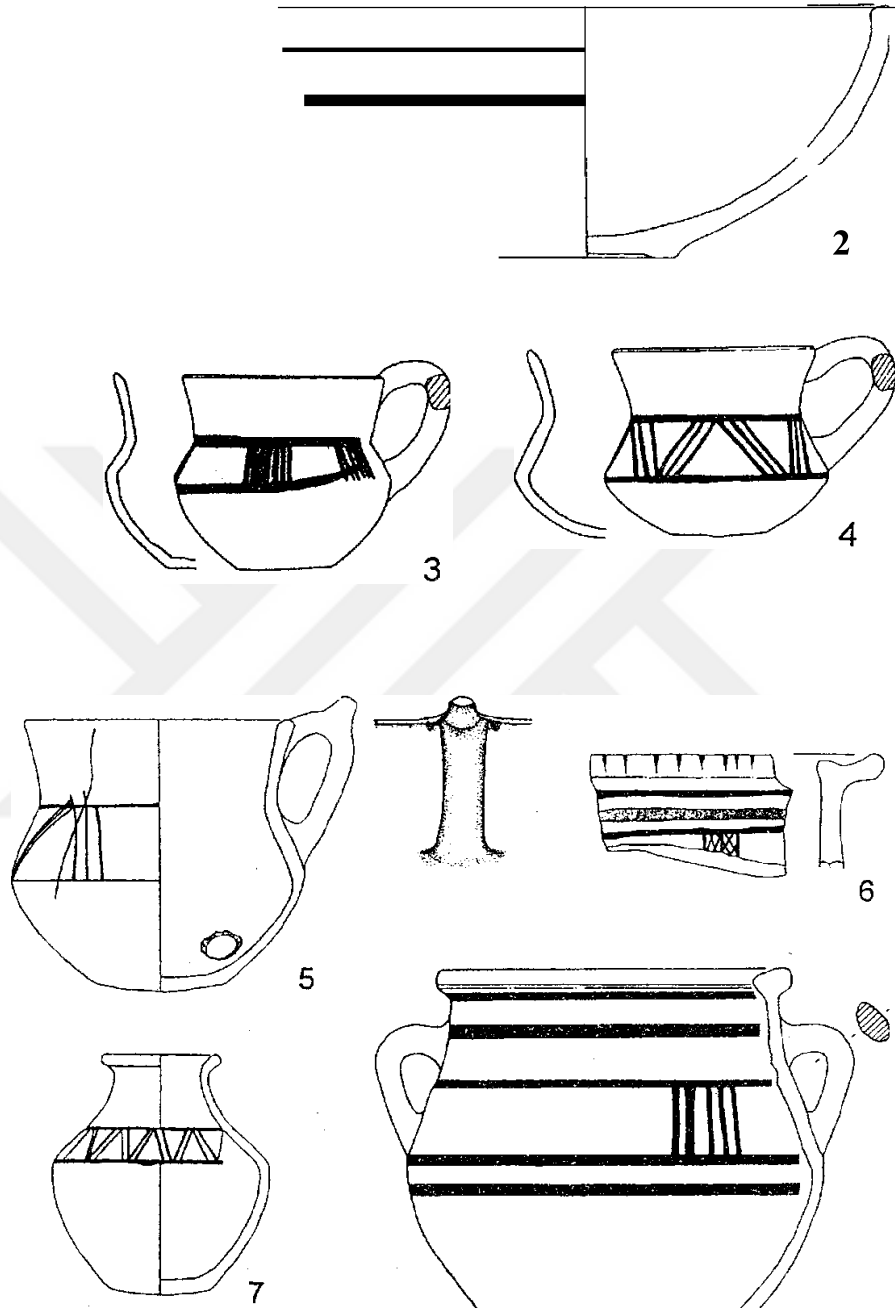

KL93-M63

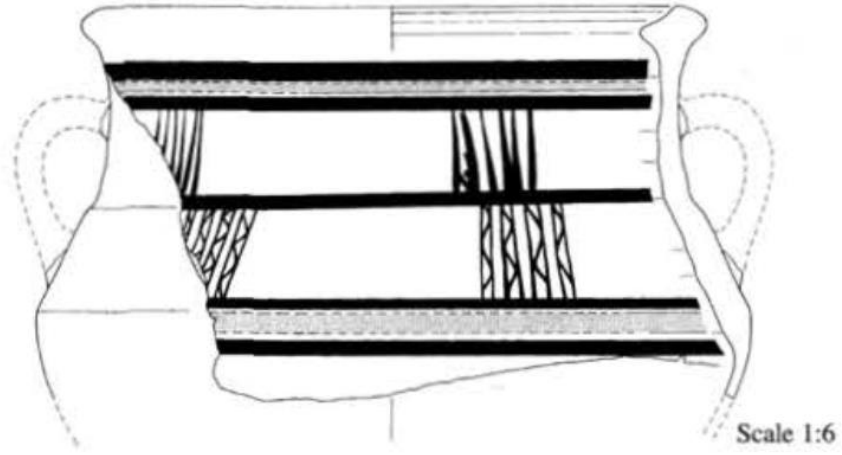
Kaman-Kalehöyük Erken Demir Çağı IId 1-3 mimari evre seramik örnekleri
(Matsumura, 2005: 311, Lev. 4. 2-22)

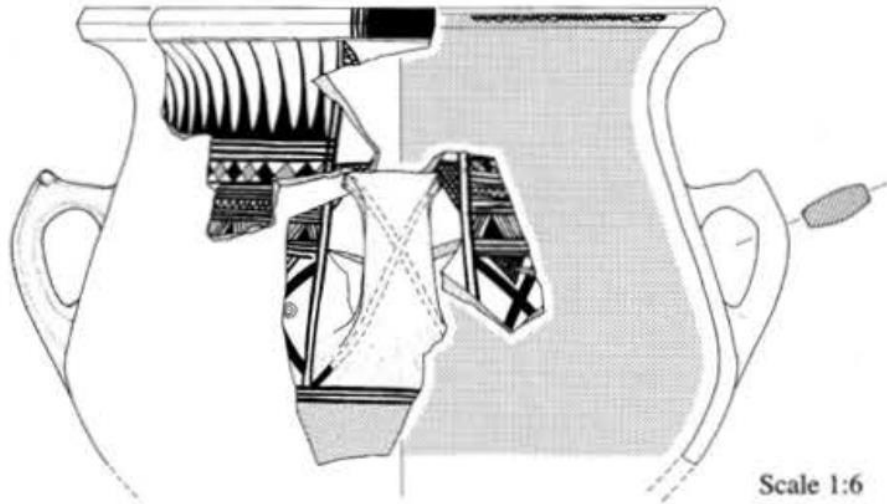
Kaman-Kalehöyük Erken Demir Çağı IId 1-3 mimari evre seramik örnekleri
(Matsumura, 2005: 312, Lev. 4. 2-23)

Kaman-Kalehöyük Erken Demir Çağı II'd mimari evre seramik örnekleri (Genz, 2002: 184, Fig. 4)

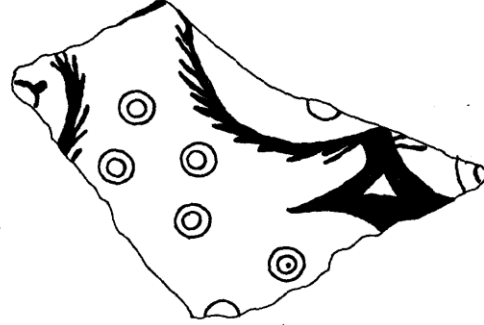
A. Kaman-Kalehöyük Erken Demir Çağı IId mimari evre seramik örnekleri
(Matsumura, 2001: 104)

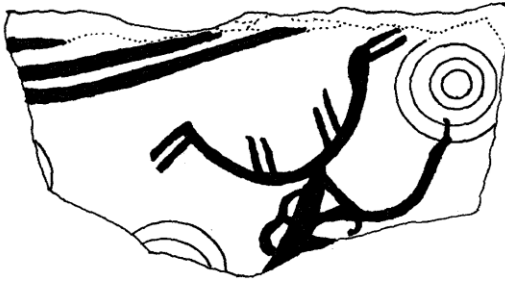
B. Kaman-Kalehöyük Erken Demir Çağı IIc mimari evre seramik örnekleri
(Matsumura, 2001: 104)

a-19. Aktepe Höyük

b-20. Alişar, 1209

c-21. Kültepe

d-22. Alişar

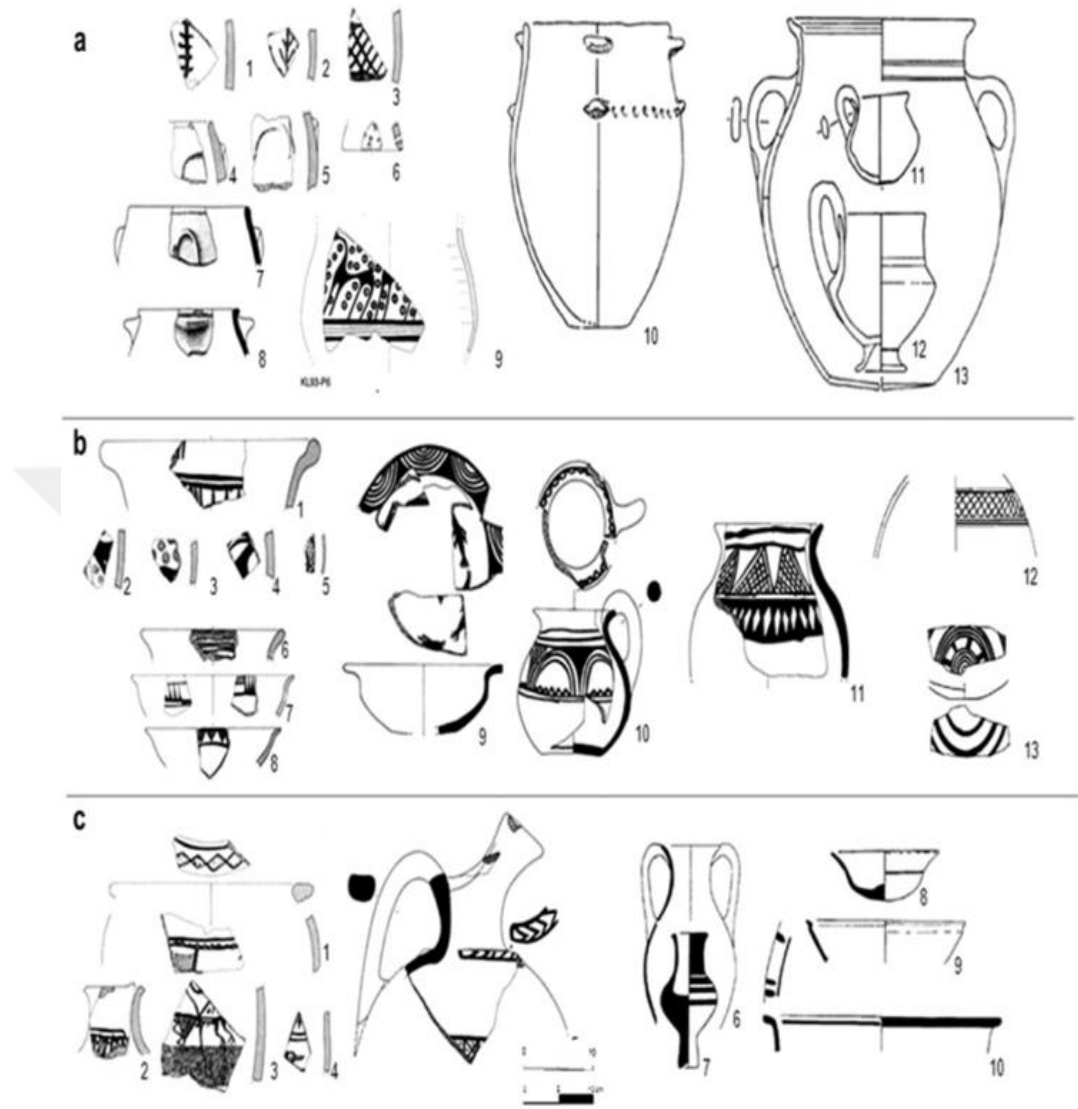

e-23. Maşat Höyük

f-24. Alişar

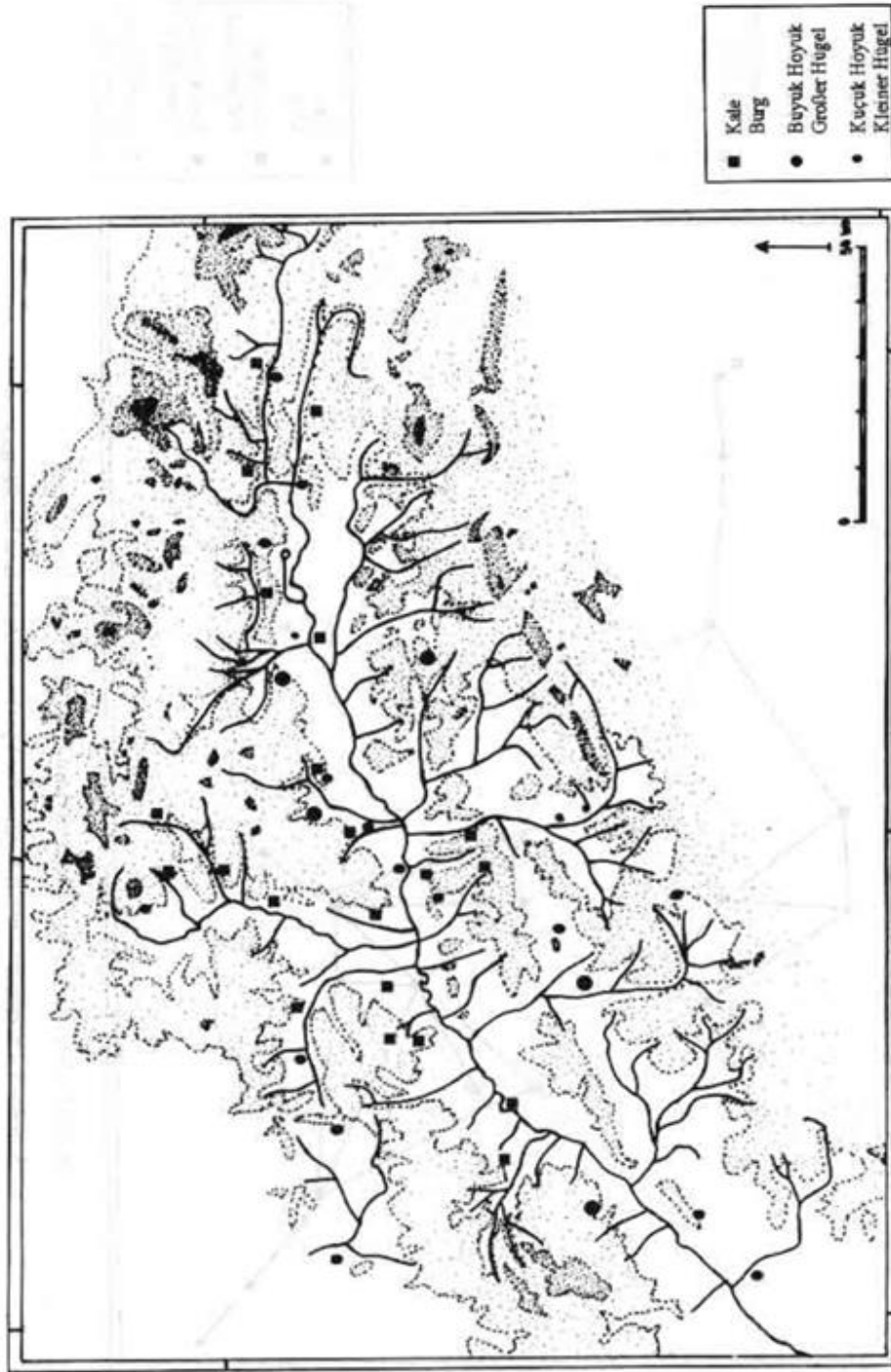
Alişar Höyük Erken Frig Boyalı Seramiği örnekleri (Özkaya, 1992: Lev. 7)

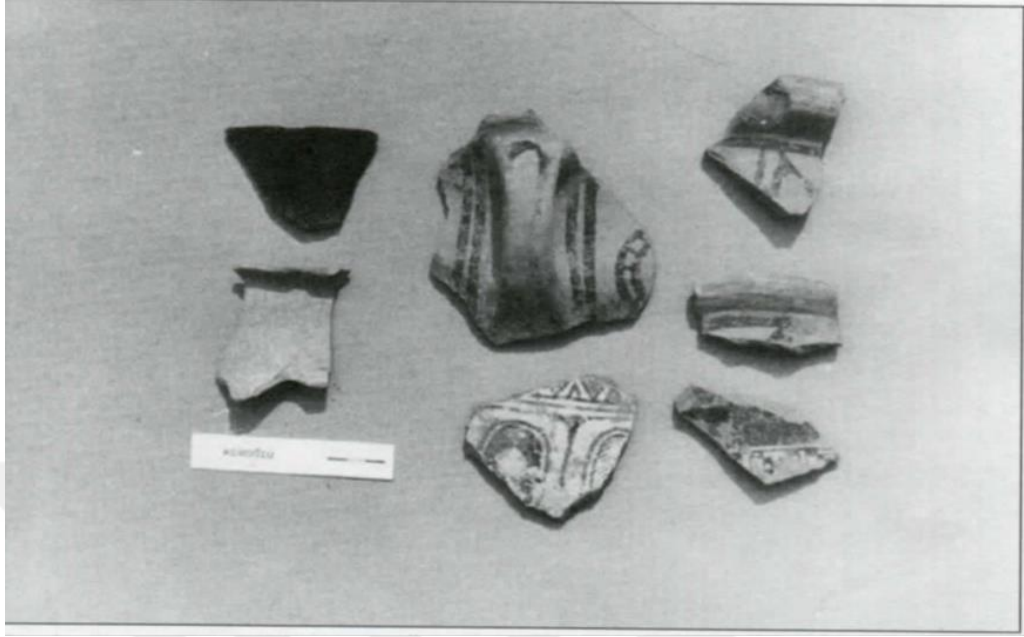
a1-6- Erken Demir Çağı, Çadır Höyük, a7-8 Erken Demir Çağı Boğazköy, a9 Erken Demir Çağı Kaman Kalehöyük IId1-3, a10 Erken Demir Çağı Gordion el yapımı a11-13 Erken Demir Çağı Gordion Çark yapımı seramik örnekleri

b1-b8 Orta Demir Çağı Çadır Höyük Dekore edilmiş seramik örnekleri, b9-b11 Orta Demir Çağı Büyükkaya, b12 Orta Demir Çağı Gordion Dekore edilmiş siyah astarlı kap, b13,Orta Demir Çağı Gordion güneybatısında kırmızı üzerine siyah seramik örnekleri

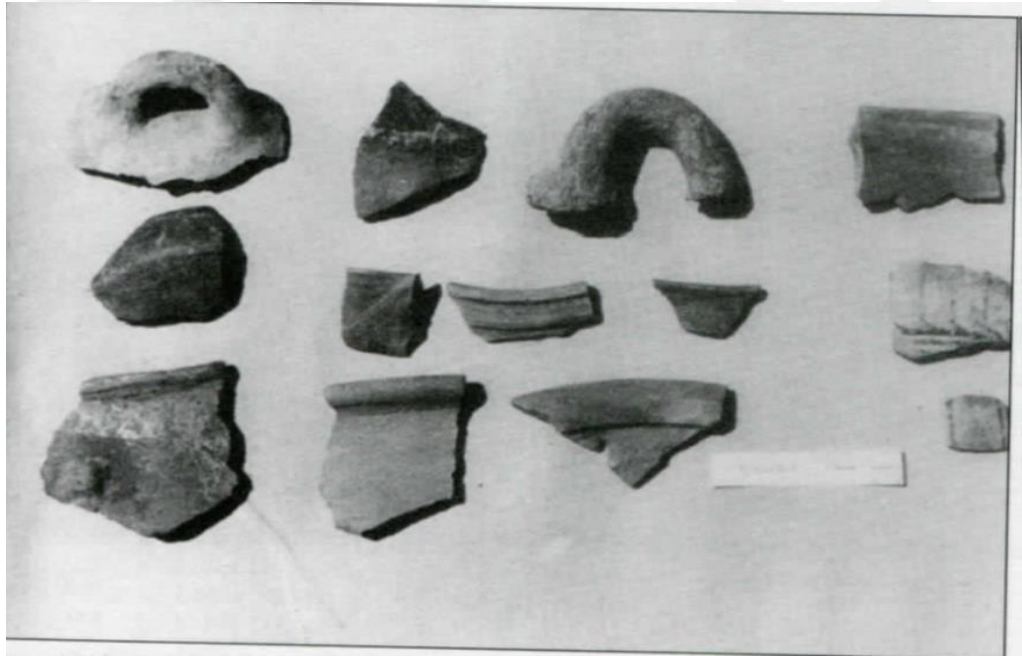
c1-4 Geç Demir Çağı Çadır Höyük, c5 Geç Demir Çağı Boğazköy, c6-c10 Geç Demir Çağı Gordion seramik örnekleri (Kealhofer ve Grave 2011: 421)

Yukarı Kızılırmak Demir Çağı Yerleşimleri (Ökse, 1999: Harita. 8)

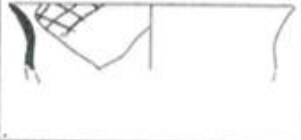
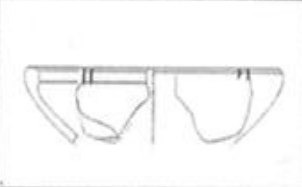
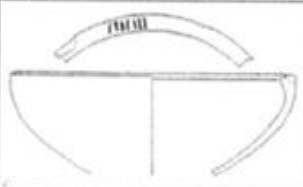
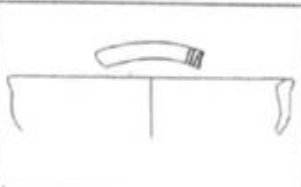

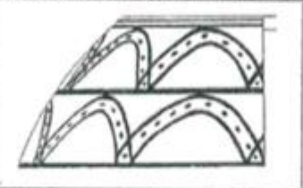

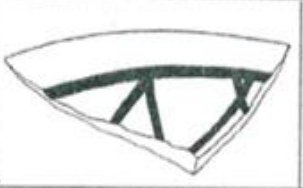

A. Koroğlu Mağraları üst Erken Demir Çağı, alt Orta Demir Çağı geç evreli boyalı seramik örnekleri (Ökse, 1999: 114 Res. 6)

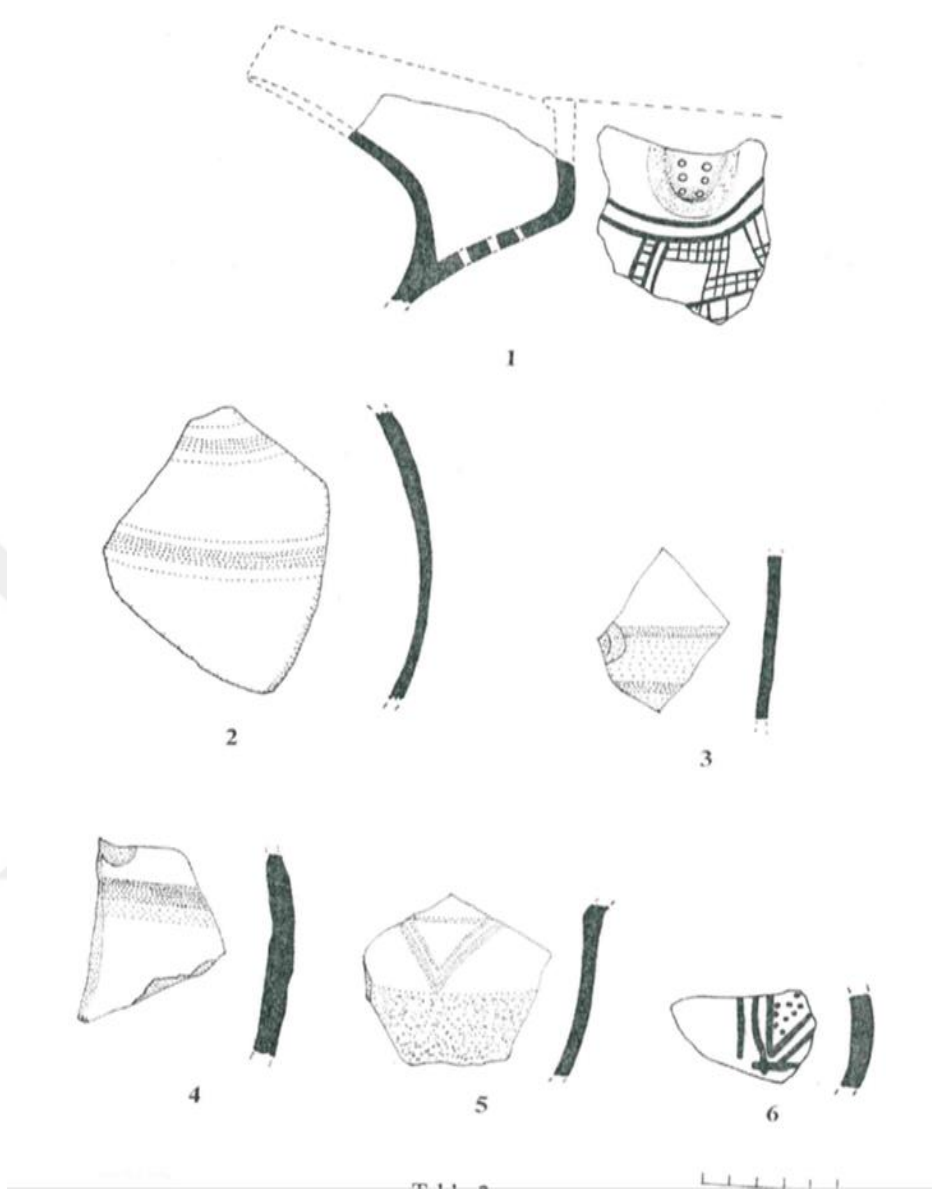
B. Gemerek-Yeniçubuk Höyüğü sol alt Erken Demir Çağı yumrulu, sağda Orta Demir Çağı boyalı seramik örnekleri (Ökse, 1999: 115 Res. 8)

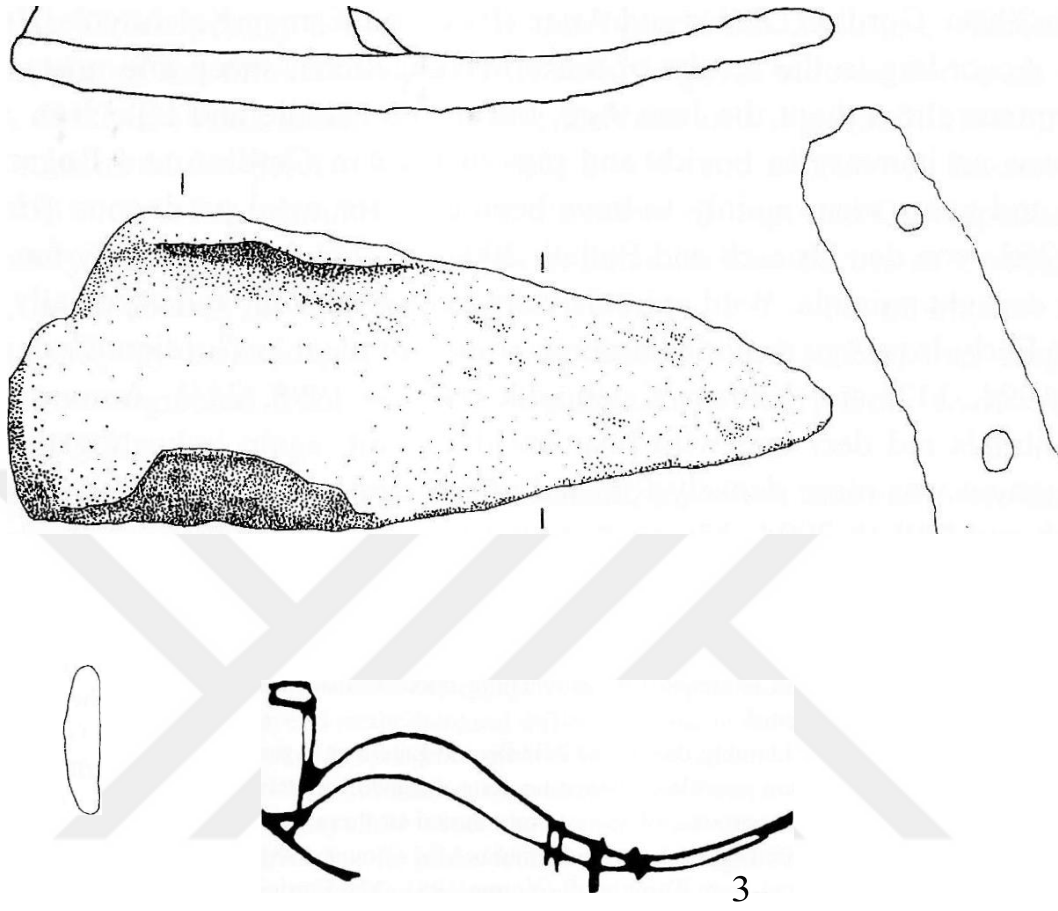
Yıldızlı ilçesi, Bayat köyü, Kalkankaya Demir Çağı seramik örnekleri (Ökse, 1998: 487)

TRIANGLE WARE		
		
Onhoroz - Erken Demir Çağı?	Karagündüz - Geç Demir Çağı	Hasanlı -Demir III
DUDAK ve AĞIZ KENARINDA BASİT MOTİFLER		
		
Allağapanrı-Erken Demir Çağı?	K.Kalehöyük-Geç Demir Çağı	K.Kalehöyük-Geç Demir Çağı
BEZEKLİ KULPLAR		
		
Küçük Küllük-Erken Demir Çağı?	Alışar- Geç Demir Çağı	Bogazköy-Geç Demir Çağı
TEKERLEK BENZERİ MOTİFLER		
		
Küçük Küllük-Erken Demir Çağı?	Bogazköy-Geç Demir Çağı	Alışar-Geç Demir Çağı
BASİT ÜÇGENLER		
		
Küçük Küllük-Erken Demir Çağı?	Alışar- Geç Demir Çağı	Alışar- Geç Demir Çağı
İÇLERİ NOKTA BEZEKLİ ÜÇGENLER		
		
Örenler-Erken Demir Çağı	Alışar- Geç Demir Çağı	Alaca Höyük- Geç Demir Çağı

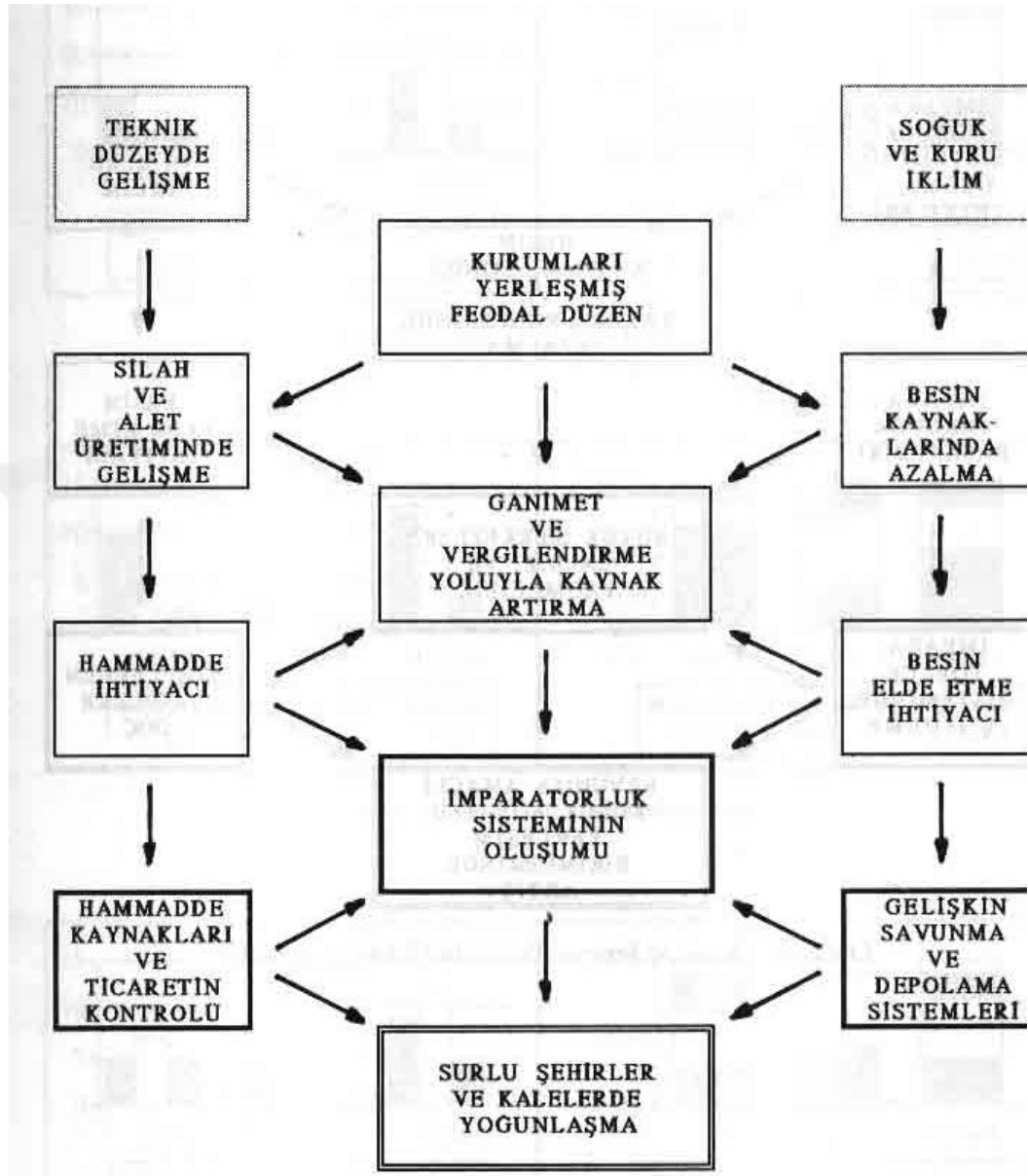
Orta Karadeniz Bölgesi Demir Çağı seramik örnekleri (Dönmez, 2003: 13 Tab. 1)

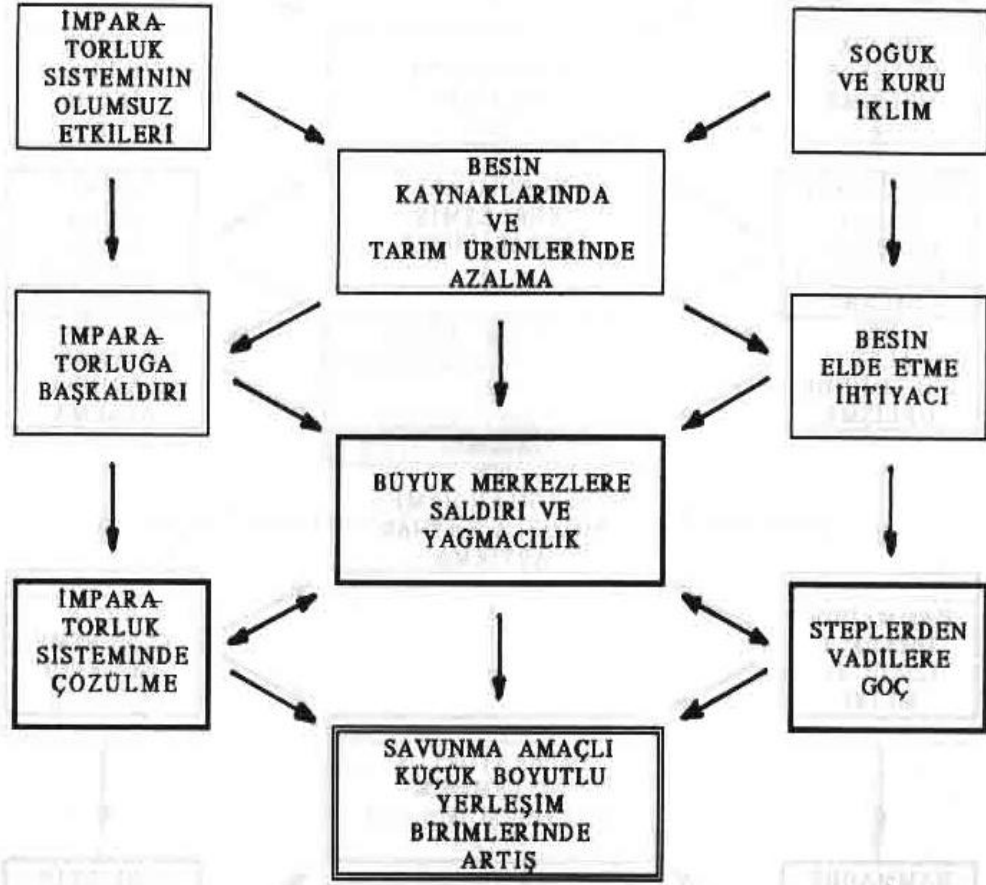
Orta Karadeniz Bölgesi Demir Çağı seramik örnekleri (Dönmez, 2003: 14, Tab. 2)

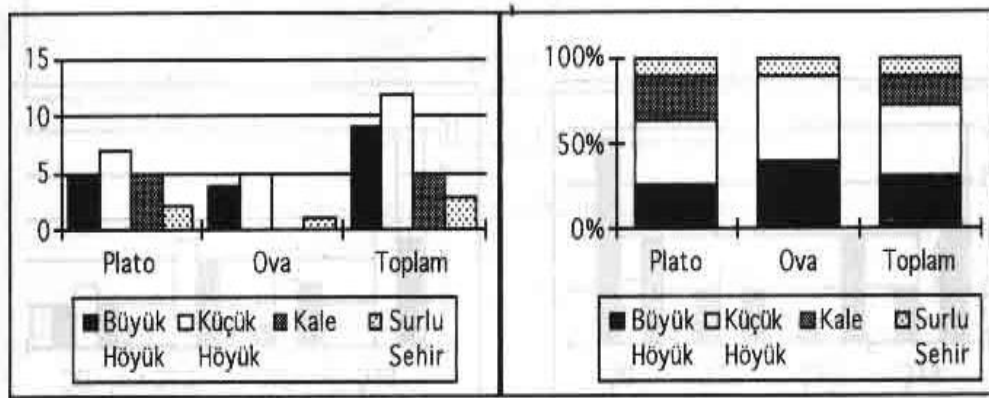
Boğazköy'de ele geçen saban demiri (Genz, 2011: 357)

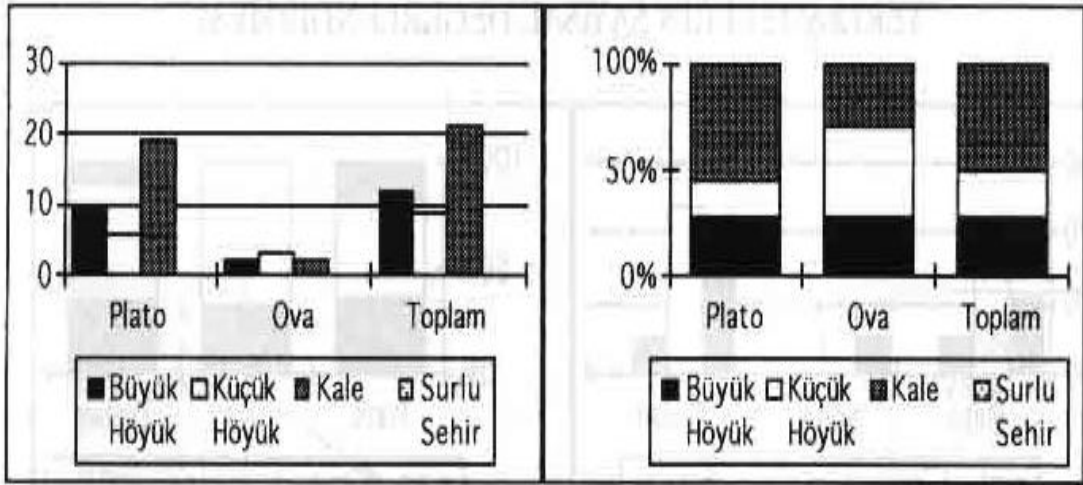
Geç Tunç Çağı yerleşim biçimlerini etkileyen unsurlar (Ökse, 1998: Çiz. 4)

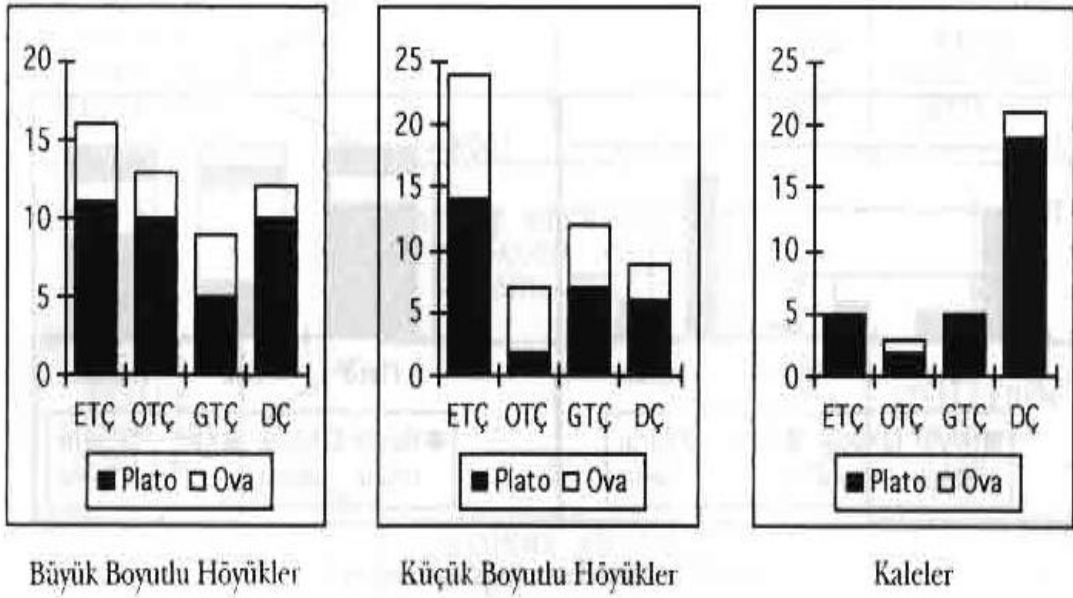
A. Demir Çağı yerleşim biçimlerini etkileyen unsurlar (Ökse, 1998: Çiz. 5)

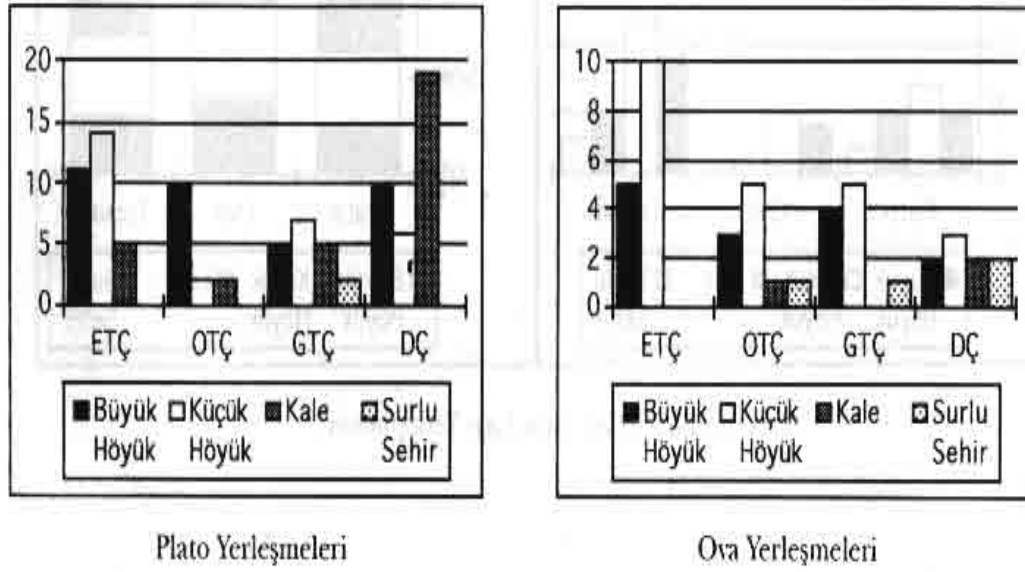
B. Geç Tunç Çağı yerleşimleri (Ökse, 1998: Graf. 3)

A. Demir Çağı yerleşimleri (Ökse, 1998: Graf. 4)

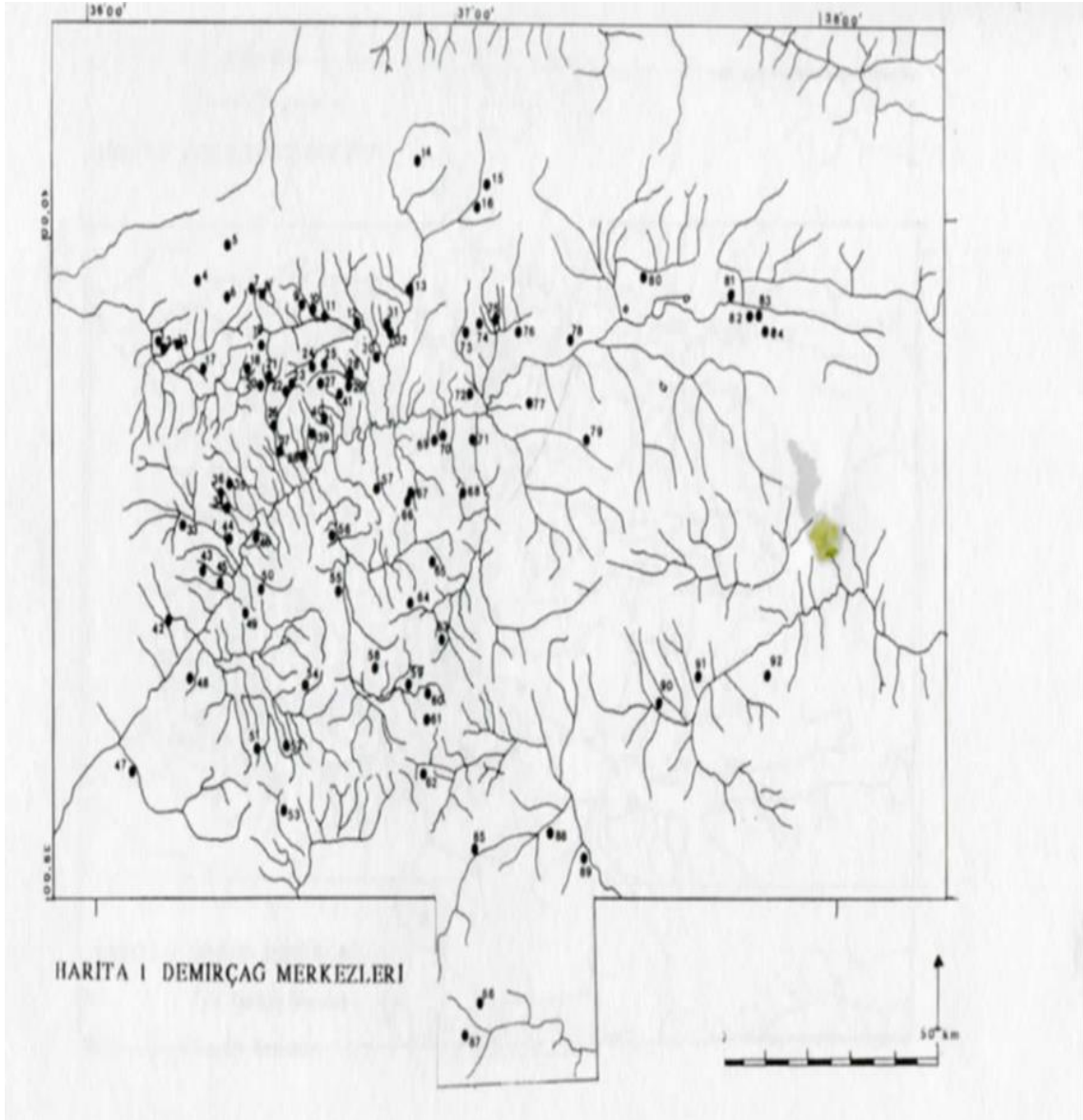
B. Yerleşme Tipleri (Ökse, 1998: Graf. 5)

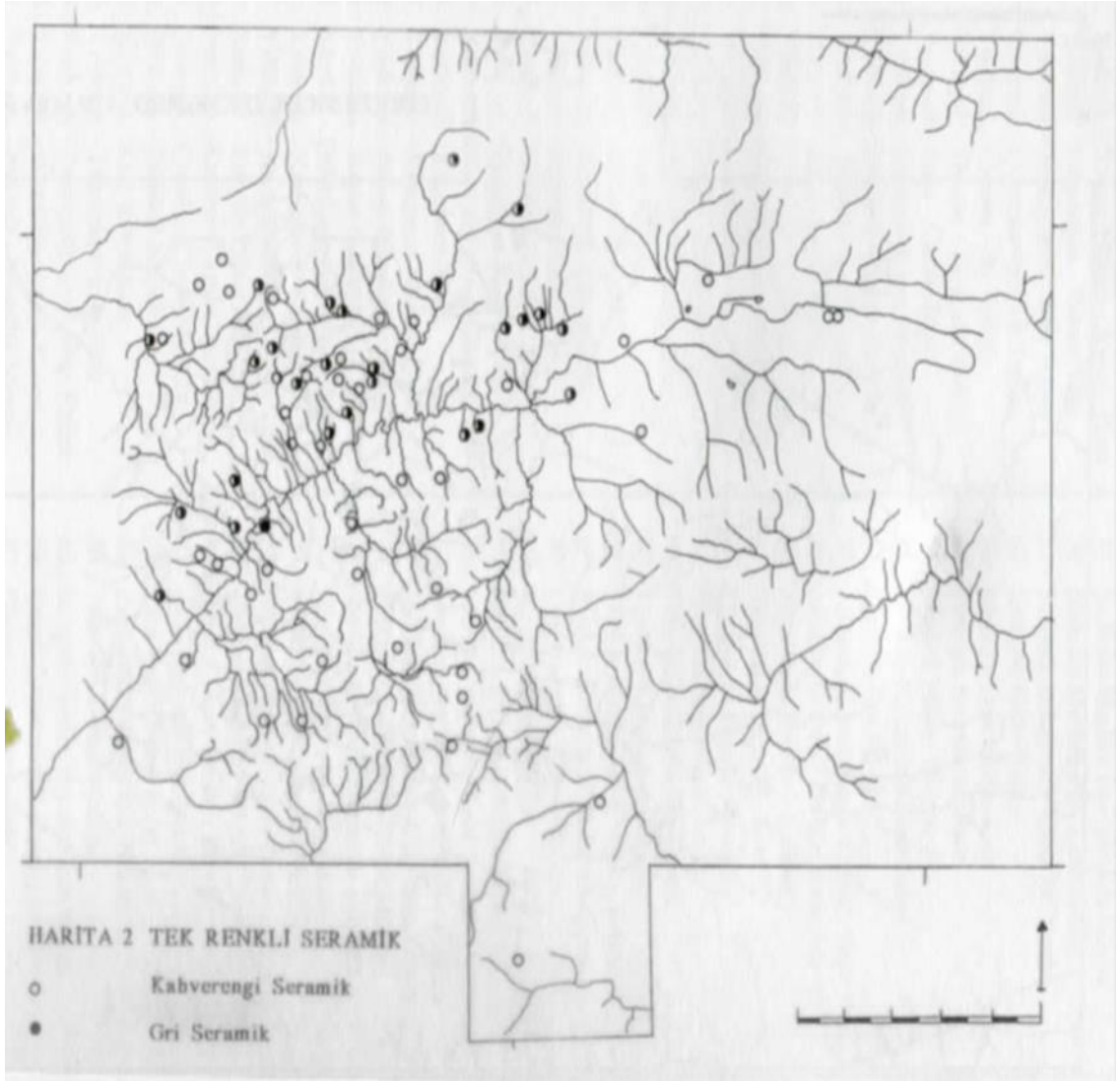
Yukarı Kızılırmak Erken Demir Çağ yerleşimlerin Konumları (Ökse, 1998: Graf. 6)

1	Yıldızeli - Şeyh Halil Küyü - Höyük	47	Gemerek-Yeniçubuk-Höyük
2	Yıldızeli - Şeyh Halil Küyü - Karakale	48	Gemerek-Karagöl-Külyığın Tepesi
3	Yıldızeli - Yukarı Ekecik - Kayalı Pınar	49	Şarkışla-Merkez İlçe-Merkez Höyük
4	Yıldızeli - Gündoğan - Yukarı Yazı	50	Şarkışla-Merkez İlçe-Kahvepınar
5	Yıldızeli - Topulyurdu - Mal Tepesi	51	Şarkışla-Bahçealan-Musa Ef. Yurdu
6	Yıldızeli - Çobansaray - Un Tepesi	52	Şarkışla-Kışla-Kale
7	Yıldızeli - Cizozu - Ay Tepesi	53	Şarkışla-Demirboğa-Kale
8	Yıldızeli - Cizozu - Goğdere Mevkii	54	Şarkışla-Konakyazı-Kale
9	Yıldızeli - Ilıca - Öksüz Tepe	55	Merkez-Hanlı -Höyük
10	Yıldızeli - Merkez-Argaz Höyüğü	56	Merkez-Kartalca-Kartal Kalesi
11	Yıldızeli - Merkez-Merkez Höyük	57	Merkez-Apa Köyü
12	Yıldızeli - Selamet-Gerdekkaya	58	Altınyayla-Serinyayla-Kuşaklı Tepe
13	Yıldızeli - Hamzaşayh-Kale	59	Altınyayla-Deliilyas-Keçikıran Mevkii
14	Yıldızeli - Güneykaya-Pulur	60	Altınyayla-Paşaköy-Kalecik
15	Yıldızeli - Kurtlapa-Gavur Kalesi	61	Altınyayla-Paşaköy-Kalecik
16	Merkez - Ovacık-Kale	62	Altınyayla-Paşaköy-Kalecik
17	Yıldızeli - Belcik-Öz Mevki	63	Ulaş-Gümüşpınar-Karataş
18	Yıldızeli - Sarıkaya-Kışoğlu	64	Ulaş-Baharözü-Boran Tepesi
19	Yıldızeli - Kavak-Kale	65	Merkez-Kavak-Kale Tepesi
20	Yıldızeli - Kiremitli-Kale	66	Merkez-Karapınar-K. Eğrek Tepesi
21	Yıldızeli - Kiremitli-Küçük Kale	67	Merkez-Karapınar-K. Eğrek Tepesi
22	Yıldızeli - Kümbet-Kale	68	Ulaş-Yapalı-Çiğdem Mevkii
23	Yıldızeli - Kümbet-Uğucek Tepe	69	Merkez-Akören-Kale
24	Yıldızeli - Çağlayan-Kale Tepesi	70	Merkez-Serpincik-Küllü Tepe
25	Yıldızeli - Navruzaylası-Katranlı	71	Merkez-Taşlıdere-Kale
26	Yıldızeli - Yücebacca-Kale	72	Merkez-Merkez İlçe-Koroğlu Mağara
27	Yıldızeli - Kırkpınar-Mağara Öntü	73	Merkez-Bademkaya-Güçveren Tepesi
28	Yıldızeli - Bayat-Tuloğlu Tepesi	74	Merkez-Bademkaya-Meçit Mevkii
29	Yıldızeli - Bayat-Kalkankaya	75	Merkez-Kolluca-Korudere Höyüğü
30	Merkez - Delikkaya-Ağılgüney Tepe	76	Merkez-Beypınarı-Büyükkale
31	Yıldızeli - Karacaören-Kapakkaya	77	Merkez-Bingöl-Ziyaret Mevkii
32	Yıldızeli - Karacaören-Ağılgüney Tepe	78	Hafik-Durulmuş-Pilav Tepe
33	Şarkışla - Yahyalı-Ziraat Tepesi	79	Merkez-Karayun-Höyük
34	Şarkışla - Kumbet-Çağsak Mevkii	80	Hafik-Çınarlı-Halkalı Mevkii
35	Şarkışla - Çanakçı-Çivril Mevkii	81	Zara-Kadriye-Kül Tepesi
36	Şarkışla - Çanakçı-Kurtderesi	82	Zara-Tekke Köyü-Kale
37	Şarkışla - Kale Köyü-Kale	83	Zara-Tekke Köyü-Kül Höyük
38	Yıldızeli - Yakacıkçavuşlu-Kala	84	Zara-Nasır-Öküz Kalesi
39	Yıldızeli - Demircilik-Ağapınar Kalesi	85	Kangal-Yukarı Höyük-Sıçan höyük
40	Yıldızeli - Bedel-Uyuzsuyu Kalesi	86	Gurun-Yenibektaşlı-Kaleliyurt kalesi
41	Yıldızeli - Navruz - Maşatlık Mevkii	87	Gürün-Göbekören-Kale
42	Şarkışla-Hoyökküy-Kale	88	Kangal-Mancılık-Höyük
43	Şarkışla-Benlihasan-Höyük Tepesi	89	Gurun-Mağara Köyü-Mağara
44	Şarkışla-Akkışla-Eşmebaşı Kalesi	90	Kangal-Kavak-Höyük Değirmeni
45	Şarkışla-Dikili-Çamurluk Gölü Mevkii	91	Kangal-Sacayağı-Uzunpınar Tepesi
46	Şarkışla-Kalecik-Kale	92	Divriği-Yalnızsöğüt-Höyük

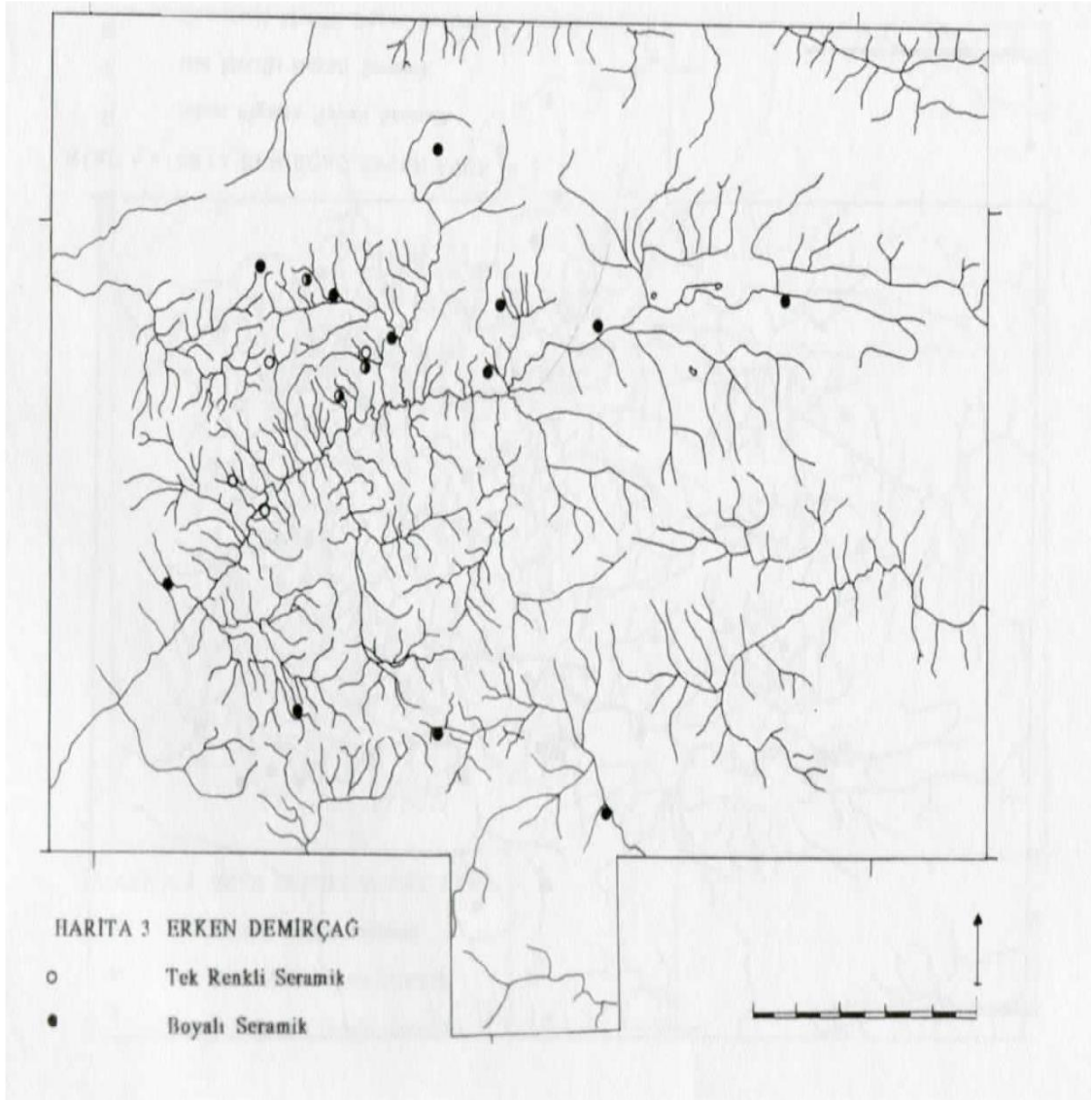
Demir Çağı yerleşimleri (Ökse,1999: 104)

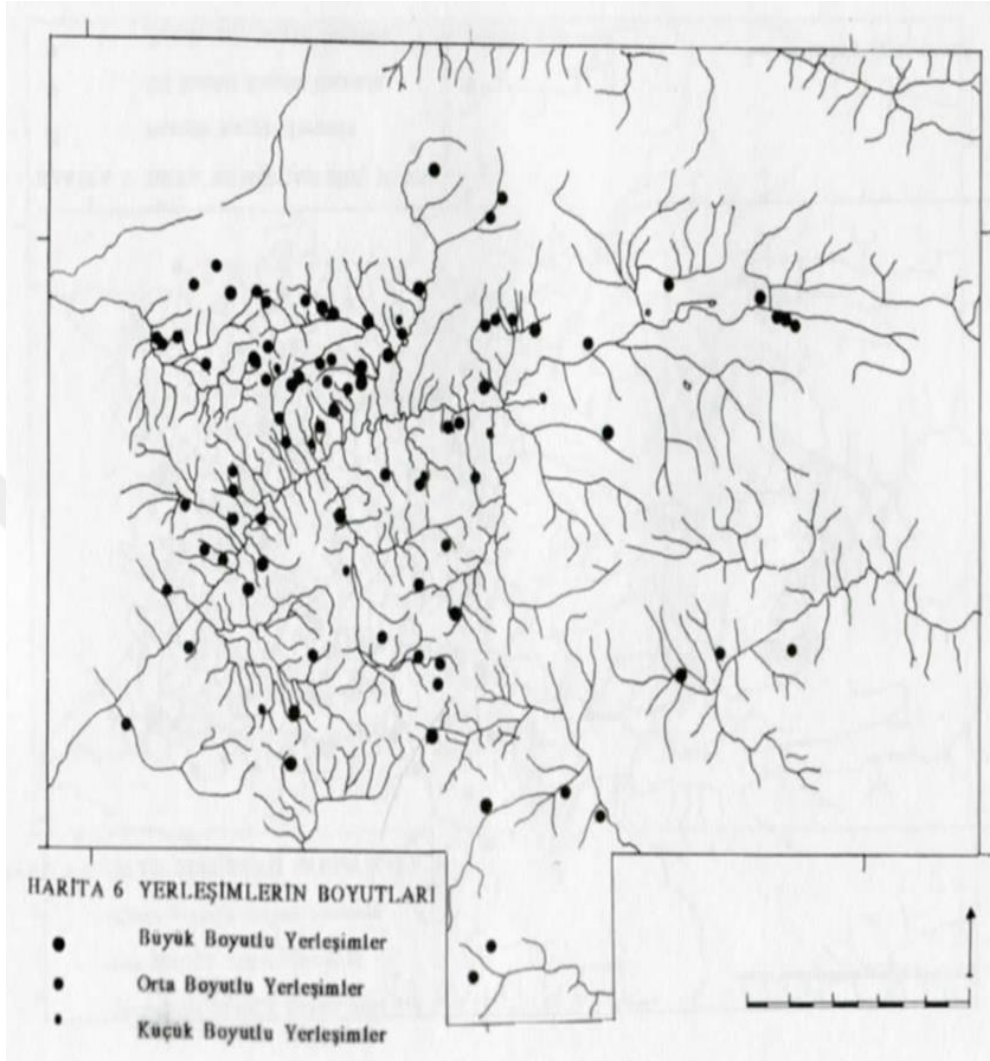
Yukarı Kızılırmak Demir Çağ yerleşim merkezleri (Ökse, 1999: 105)

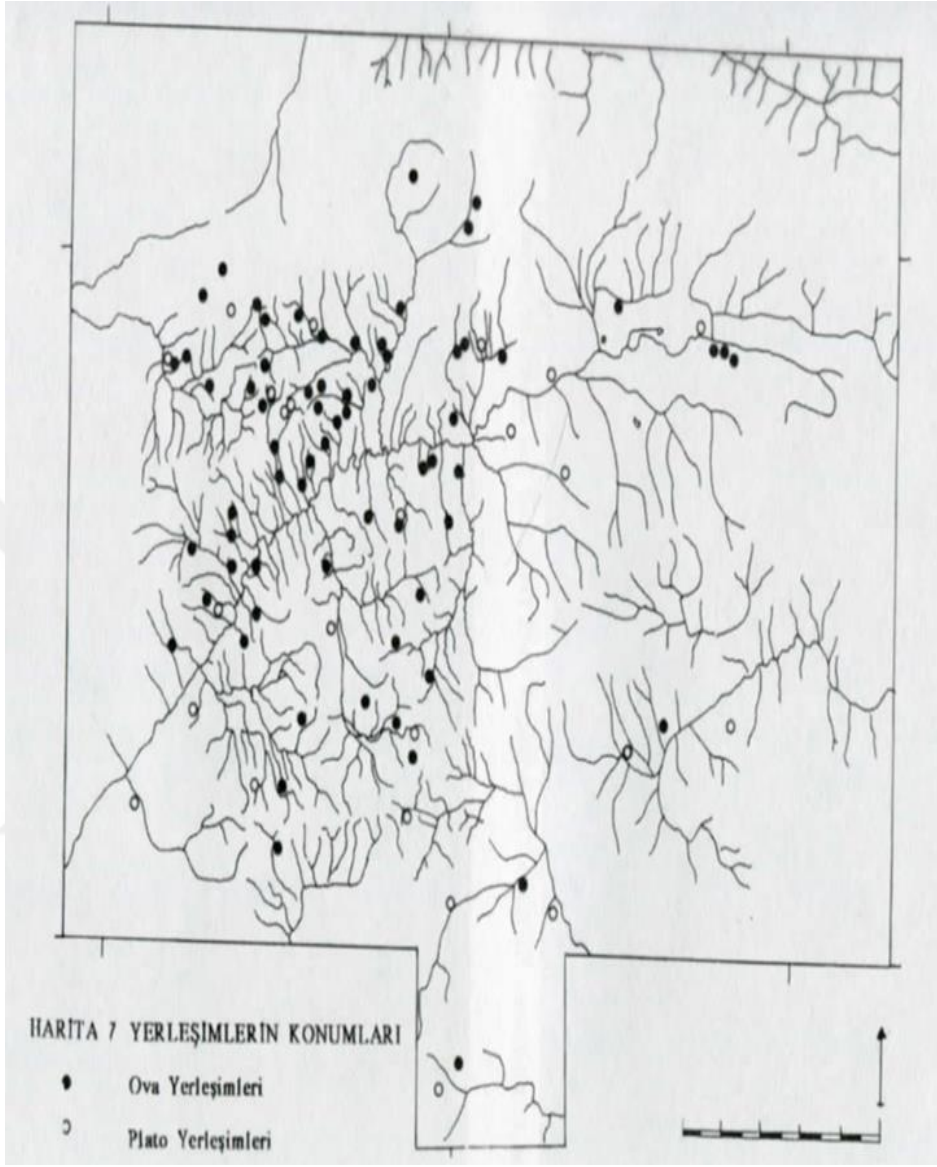
Yukarı Kızılırmak Tek renkli seramik örneklerinin dağılımı (Ökse, 1999: 106)

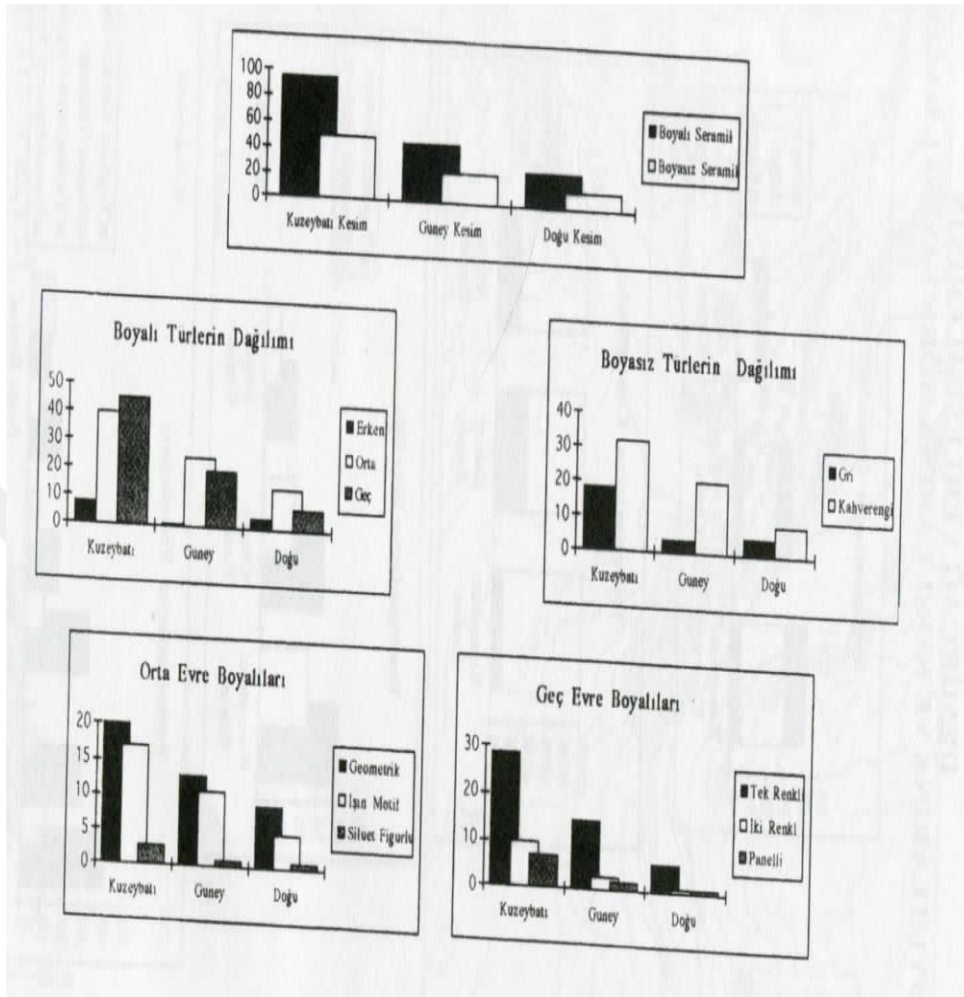
Yukarı Kızılırmak Erken Demir Çağ, tek renkli ve boyalı seramik örneklerinin dağılımı (Ökse, 1999: 107)

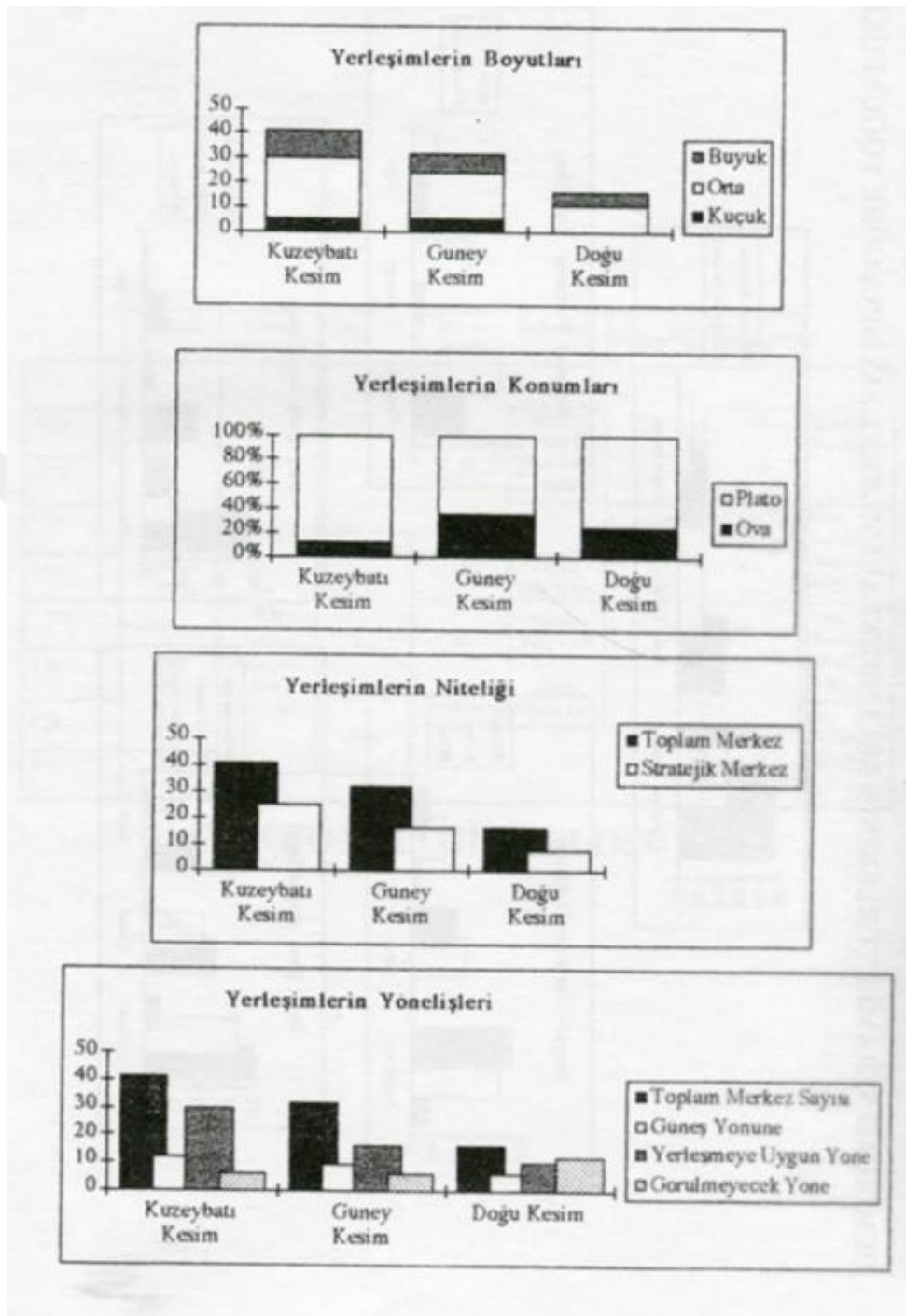
Yukarı Kızılırmak Demir Çağı yerleşimlerin boyutları (Ökse, 1999: 110)

Yukarı Kızılırmak Demir Çağ yerleşim konumları (Ökse, 1999: 111)

Yukarı Kızılırmak Demir Çağ seramik türlerinin buldukları merkez sayısına göre yoğunlukları (Ökse, 1994: 66)

Yukarı Kızılırmak Demir Çağ yerleşimlerinin boyutlarına ve konularına göre sayısal dağılımı (Ökse, 1994: 100)

DÖNEM	MİMARİ TABAKA	TARİHLER	AÇMA	BULGULAR
Ortaçağ	0	10-14 yy	A	Sırlı ç-ç parçaları
Helenistik Çağ	1	MÖ 200 – MÖ 47	A, B ve C	VI. Mithradates dönemi sikkeleri, Roma Cumhuriyet Dönemi gümüş sikkeleri, demir miğfer
Geç Demir Çağı Geç Evre (Akhaimenid)	2A	MÖ 300 - 200	A, B ve C	Amforalar, Akhaimenid kaseler, tunç kutu kapağı, kemik saç aksesuarı
Geç Demir Çağı Geç Evre (Akhaimenid)	2B	MÖ 425 - 300	A, B ve C	Akhaimenid kaseler, Fenike tipi cam boncuk, devebaşı betimli kült kabı, Büyük İskender Dönemi altın stater
Geç Demir Çağı Geç Evre (Phryg ve Akhaimenid)	3	MÖ 500 - 425	A, B, C ve D	keklik figürlü krater parçası, boya bezekli ç-ç
Geç Demir Çağı Erken Evre (Geç Phryg Dönemi)	4A	MÖ 550 - 500	A ve B	Boya bezekli ç-ç
Geç Demir Çağı Erken Evre (Geç Phryg Dönemi)	4B	MÖ 600 - 550	A	Phryg mührü, Kubaba heykelciği, boya bezekli ç-ç
Orta Demir Çağı (Klasik Phryg Dönemi)	5A	MÖ 7. yüzyılın ilk yarısı	A ve B	Boya bezekli ç-ç
Orta Demir Çağı (Klasik Phryg Dönemi)	5B	MÖ 7. yüzyılın ikinci yarısı	A ve B	Boya bezekli ç-ç
Orta Demir Çağı (Erken ve Klasik Phryg Dönemi)	6A	MÖ 8. yüzyıl	A ve B	Boya bezekli ç-ç
Orta Demir Çağı (Erken ve Klasik Phryg Dönemi)	6B	MÖ 9. yüzyıl	A ve B	Boya bezekli ç-ç
Erken Demir Çağı (Karanlık Çağ)	7A	MÖ 11 – 10. yüzyıllar	A ve B	Boya bezekli ç-ç
Karanlık Çağ	7B	MÖ 12. yüzyıl	A ve B	Hitit ç-ç ve boya bezekli ç-ç
Geç Tunç Çağı (Büyük Krallık Dönemi)	8	MÖ 13. yüzyıl	B	ç-ç parçaları
Geç Tunç Çağı (Büyük Krallık Dönemi)	9	MÖ 15 – 14. yüzyıllar	B	Hitit mührü, orak, okucu
Erken Tunç Çağı	10	MÖ 3. Binyılın ortaları	B	Taş maden döküm kalıbı, ç-ç parçaları

Oluz Höyük kronolojisi (Dönmez Çorum Demir Çağ Sempozyum Sunumu 2015)

A. Oluz Höyük 7A mimari yapı evresi (Dönmez, 2016: 81)

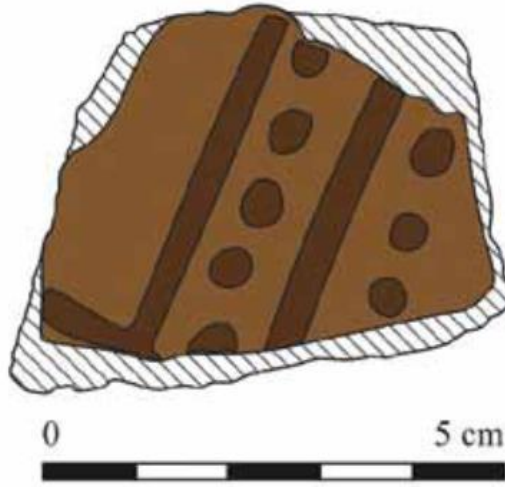
B. Oluz Höyük Karanlık Çağ seramik örneği, 7B mimari yapı evresi (Dönmez, 2016: 142 fig. 3)

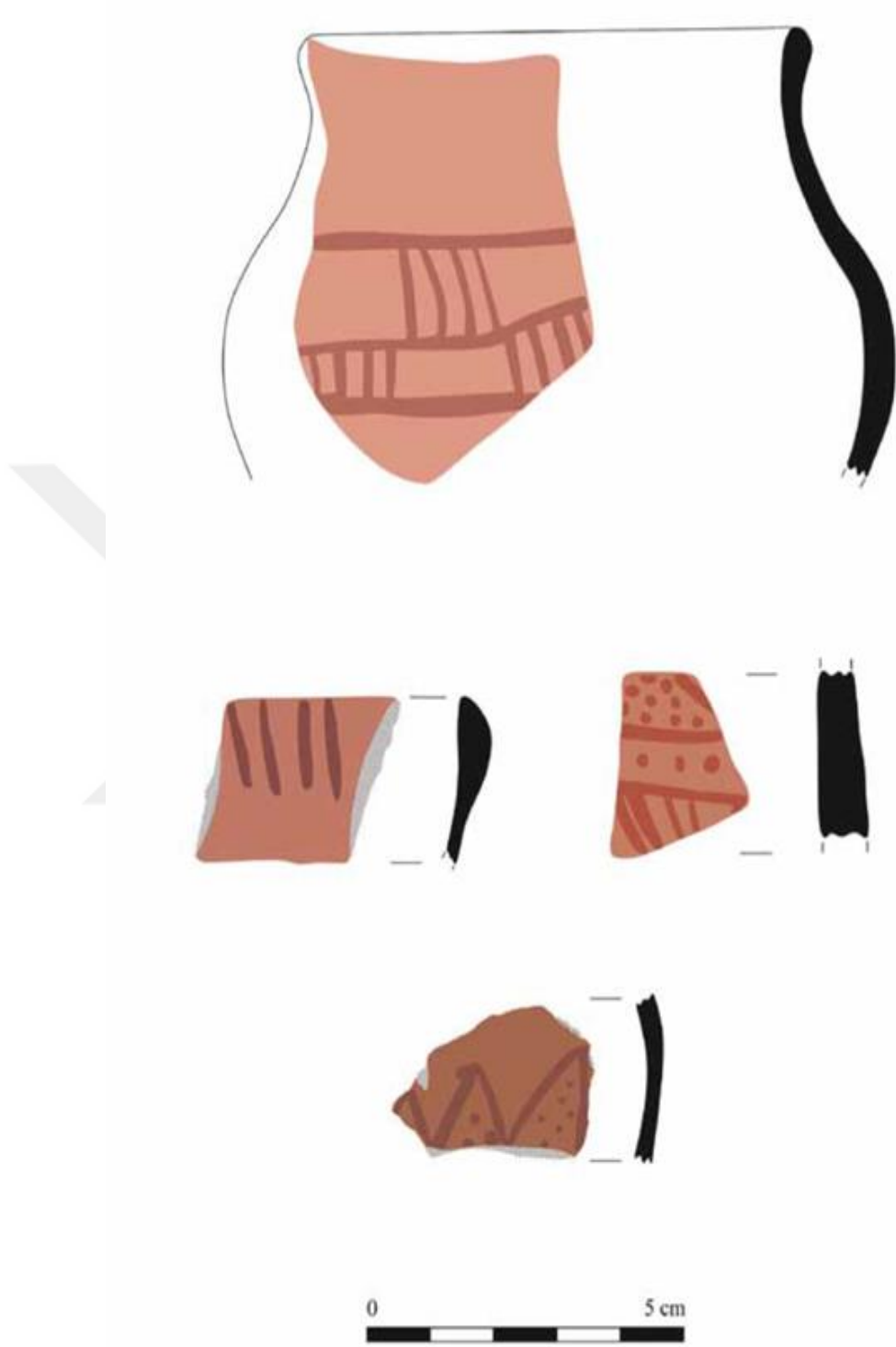
A. Oluz Höyük Hitit İmparatorluk Dönemi seramik örneği, 7B mimari yapı evresi (Dönmez, 2016: 142 Fig. 4)

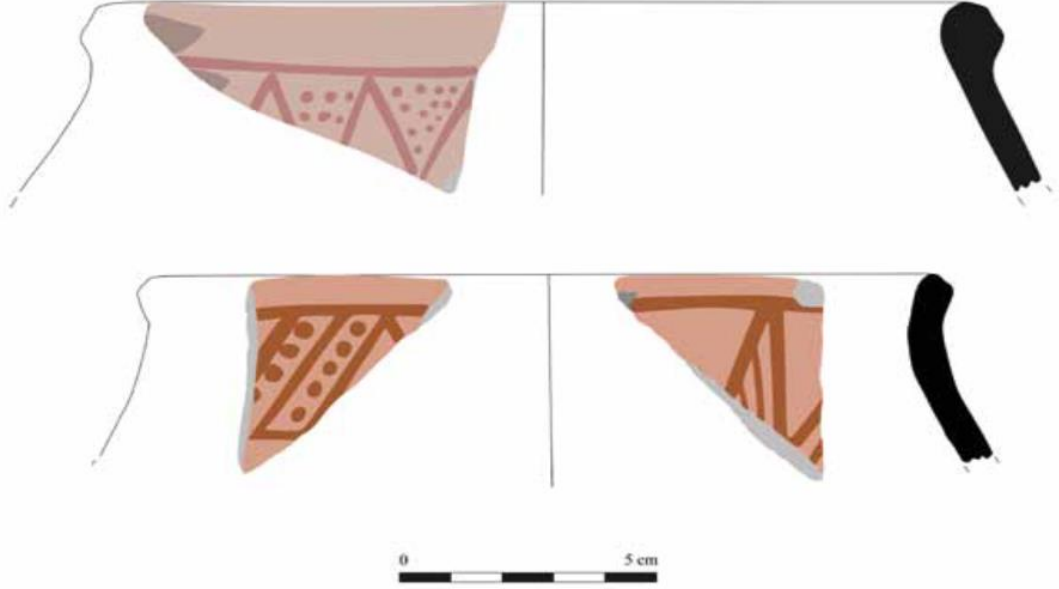
B. Oluz Höyük Hitit İmparatorluk Dönemi boya bezekli seramik örneği 7B mimari yapı evresi (Dönmez, 2016: 143 Fig. 5)

Doğantepe boya bezekli seramik parçası Karanlık Çağ (Dönmez, 2016: 144 Fig. 8)

Oluz Höyük Boya bezekli seramik örnekleri 7A mimari yapı evresi Karanlık Çağ
(Dönmez, 2016: 145 Fig. 9)

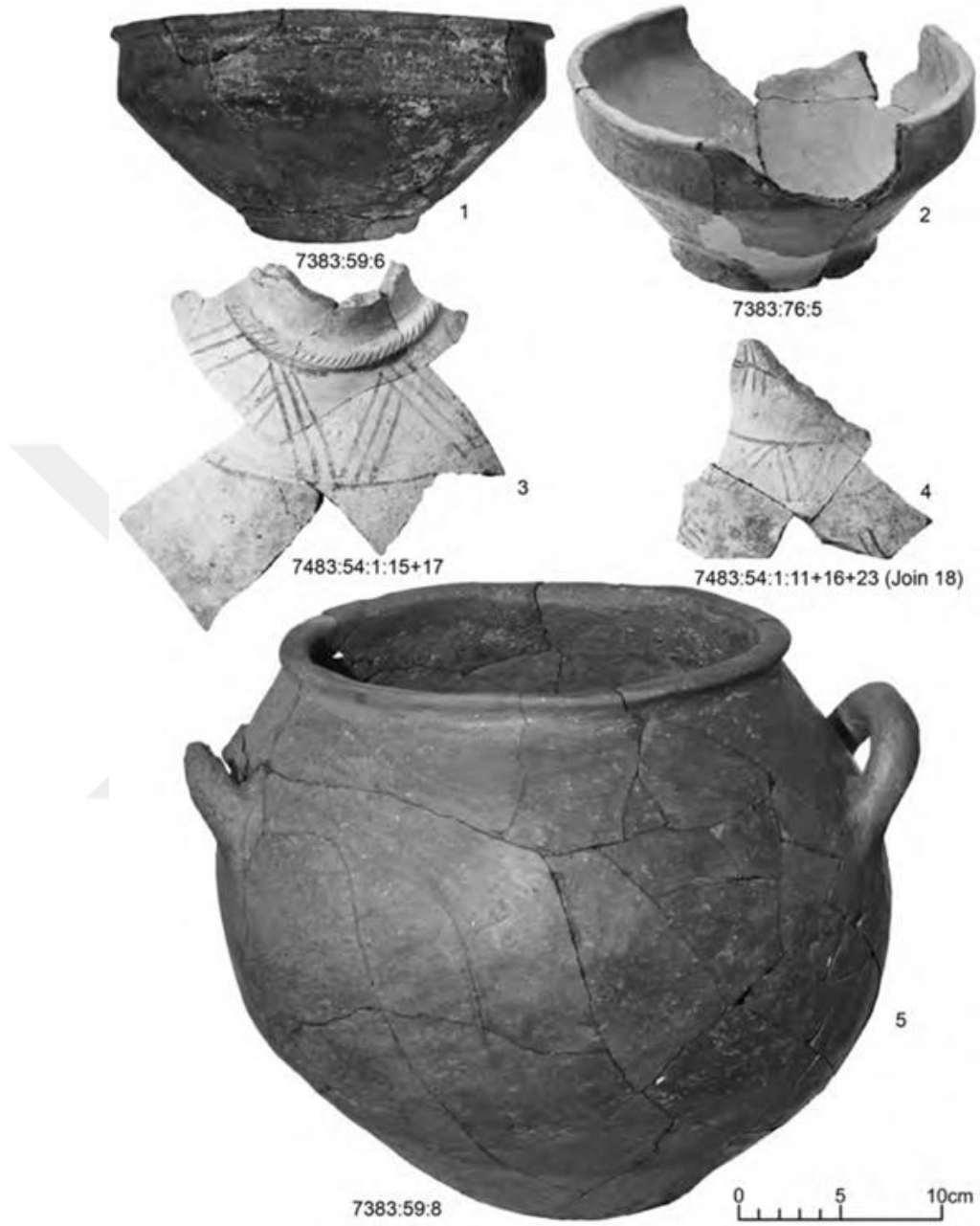
A. Oluz Höyük Boya bezekli seramik örnekleri 7A mimari yapı evresi Karanlık Çağ (Dönmez, 2016: 146)

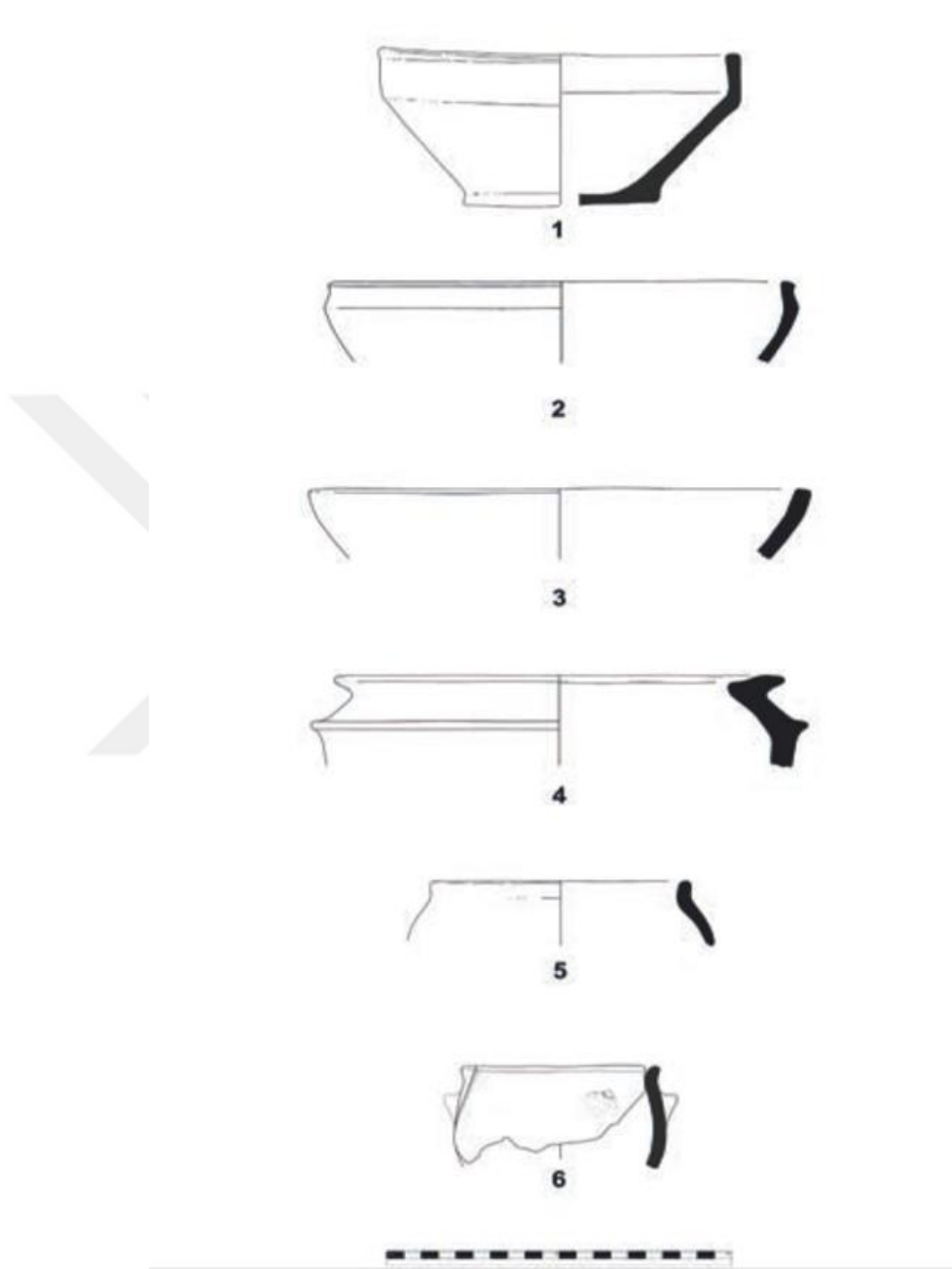
B. Oymağaç (Vezirköprü) Demir Çağ çukurları (Czichon ve Yılmaz, 2014: 345 Res. 5)

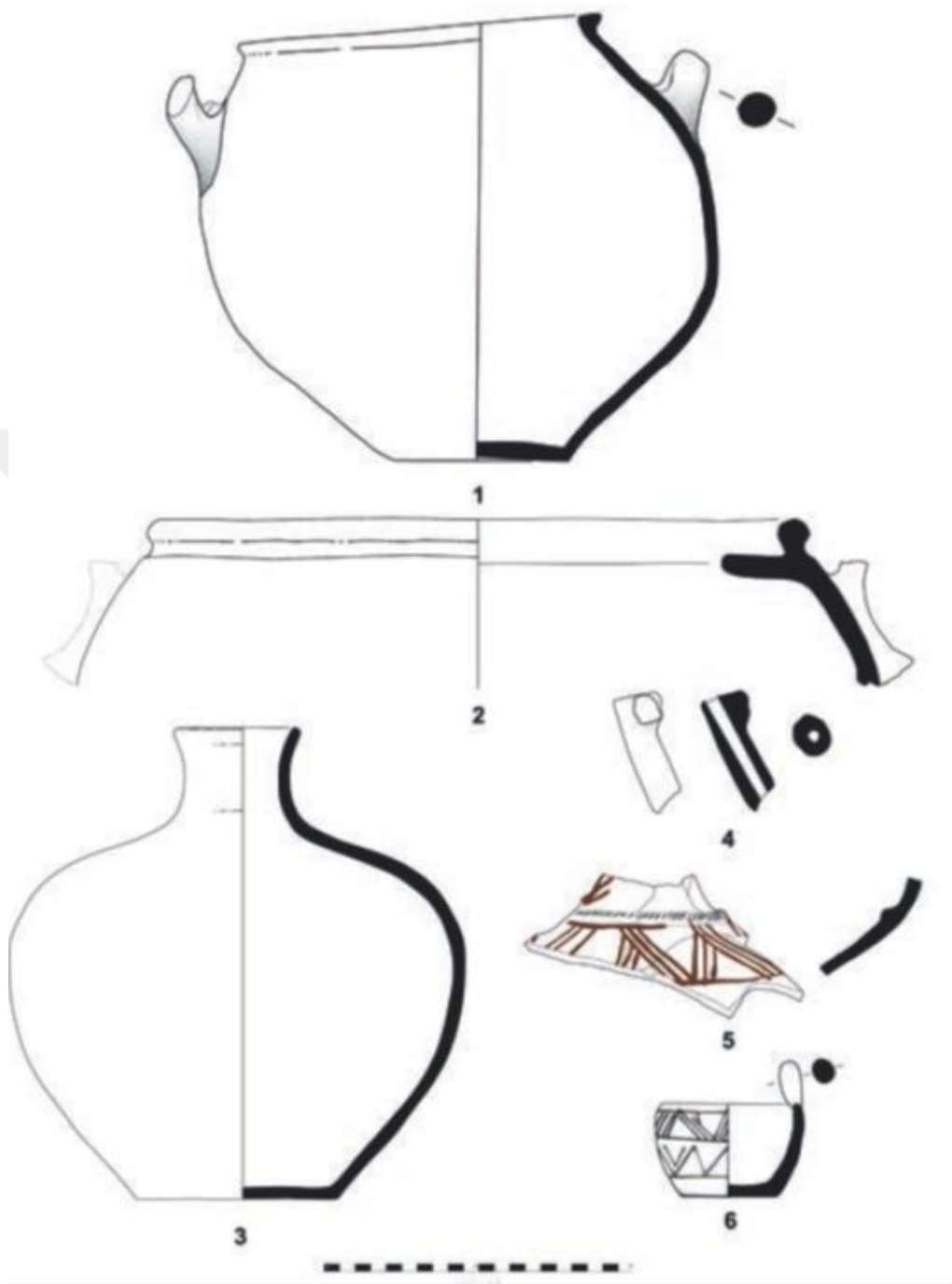
Oymaağaç Vezirköprü) Demir Çağ çukur içinde Erken Demir Çağ seramik örnekleri
(Czichon ve Yılmaz, 2014: 345 Res. 6)

Oymaağaç (Vezirköprü) Erken Demir Çağı seramik örnekleri (Yılmaz, 2017: 70, Fig. 29)

Oymaağaç (Vezirköprü) Erken Demir Çağı seramik örnekleri (Yılmaz, 2012: 76)

Oymaağaç (Vezirköprü) Erken Demir Çağı seramik örnekleri (Yılmaz, 2012: 77)

Oymaağaç (Vezirköprü) Erken Demir Çağı seramik örnekleri (Yılmaz, 2012: 78)

